

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК.

Збірник Історично-Філологічного Відділу № 19, вип. I.

A. Krymski et N. Levtschenko: Matériaux pour la biographie du poète Roudanski.

Акад. Аг. КРИМСЬКИЙ та Мик. ЛЕВЧЕНКО

ЗНАДОБИ ДЛЯ ЖИТТЄПISУ
СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО
(1833-1873)

З 4-ма малюнками.

Зо вступною передмовою акад. С. ЄФРЕМОВА:

САМОТНІЙ СПІВЕЦЬ

У КИЇВІ

З друкарні Української Академії Наук
1926

Дозволяється випустити в світ.
Неодмінний Секретар Академії, акад. *Аг. Кримський*.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.

21 квітня 1923 року минуло п'ядесят літ з дня смерти Степана Руданського. Наше оце видання мало-б ушанувати тую пам'ятну п'ядесятилітню річницю. Тільки-ж брак коштів на папір і на друк зробив те, що книжка не могла вийти в світ своєчасно, юбілейного 1923 року, а поволі друкувалася протягом аж двох літ, та й то до краю дійшов тільки 1-ий її оцей-о випуск — на початку 1926 року.

В цьому 1-му випускові містяться матеріали здебільша давні, розкидані по всяких малоприступних виданнях. В 2-му випускові міститиметься матеріал переважно зовсім невідомий: старі листи тих людей, що поета знали й пам'ятали і про нього свої спомини дали, неопубліковані листи самого Руданського, уривок із його щоденника, всякі його власноручні записи, і т. ин. Головним чином всі ті «Знадоби» видобув я на світ, порядкуючи архів акад. А. Е. Кримського у Звиногородці на Київщині, куди мене влітку 1924 р. вирядила Українська Академія Наук. Чи швидко 2-ий випуск побачить світа, важко наперед сказати: темп друкування залежатиме од того, чи швидко нам пощастить зібрати потрібні гроші на видання.

Мусимо зазначити, що ми не вважали за потрібне подавати передруки точним правописом оригіналів, коли він у тих оригіналах не збігається з нашим сучасним, загально-вживаним українським правописом. Через те ми прим. скрізь заміняли чужий нам т. зв. російсько-«ярижний» правопис (з *и, ы* та *ѣ*) на кудішівку, і тільки в цитатах з автографів Руданського ми твердо пильнували букви первопису. Так само, подаючи тексти публікацій галицьких ми (окрім заголовків) абсолютно не додержувалися ортографії галицької з її *ѣ* та *ѡ* та *ы* га *ѣ* та з іншими ніби-етимологічними чи, там, рутенськими прикрасами, а підганяли все під наш український спосіб письма. Це у нас точніш зазначено на ст. 24. Адже мета нашої збірки — історично-літературна, а не лінгвістична з її неминучою суворо-текстуальною акрібією. Філолог-лінгвіст повинен буде в своїх студіях, очевидячки, вдаватися до перводруків.

Завважені друкарські помилки й пропуски.

Ст. 15, ряд. 7. Надрук.: «Першрядну». Треба: «Першорядну».

Ст. 21, ряд. 21. Надрук. «різачкою». Має бути «ригачкою».

Ст. 31, ряд. знизу 7-8. Тут буква-в-букву передруковано з «Зорі» 1886, з опублікованого листа Руданського, фразу: «въ имѣніи Раевского въ Портшитѣ найдено еврейское кладбище». Не може однаж бути ані найменшого сумніву, що в справжньому оригіналі Руданського було написано не «въ Портшитѣ», а «въ Партенитѣ». Взагалі, як у нас це й у нотатці зазначено на 31 ст., ніяк не доводиться вірити, що листи Руданського надруковано в «Зорі» зовсім точно.

Ст. 41, ряд. 18. Надр. «мноу». Має бути «мною».

Ст. 51, ряд. 18. Надр. «Гете», а має бути «Гейне» (як воно-таки й читається далі, на ст. 65).

Ст. 69, знизу ряд. 9. Замість «¹» має бути «²».

Ст. 100, зн. ряд. 15. Надрук. «злѣ». Має бути: «зле».

Ст. 135, розд. XIX. Краще було-б додати тут-таки, ще до цього самого розділу, вказівку на «Польській и рускій кѣтъ», що передруковано у львівському «Дѣлѣ» 1894, ч. 241 (у нас про це сказано на ст. 221).

Ст. 135, ряд. 9. Надруковано: «№ 24». Має бути: «№ 23».

Ст. 140, ряд. 10. Дуже прикра помилка. Надрук.: «II тома», а має бути: «III тома» (як і зазначено далі, в примітці на ст. 141).

Де що є:

	стор.
Передне слово—М. Левченка	III
Анад. С. О. Єфремов: Самотній співець. Вступна промова	1—7
Анад. А. Кримський: До життєпису Степ. Руданського (відб. з V кн. «Записок Іст.-філ. Відд.»):	1—23
<p>Про хлоп'ячі літа С. Руданського (ст. 1-5).—Антирелігійність у рідному його селі (ст. 5-7).—Найперші письменницькі спроби пера у Руданського; впливи од російської і польської романтики (ст. 7-10).—Руданський етнограф (ст. 10-12).—Як треба ставитися до етнографічних його записів (ст. 12-13).—Руданський маляр (ст. 14-15).—Характерне Степанове листування з його братом Грицьком (ст. 15-21).—Чи був з Руданського алькоголик (ст. 21-23).</p>	
Одесит (=М. Комар): Деякі знадоби до біографії Руданського (із львівської «Зорі» 1886)	24—30
Листи Ст. Руданського до В. В. Ковальова 1869-1870	30—34
А. Кримський: Руданський і Драгоманів (з приводу Іліади)	35—42
Могила Руданського в Ялті:	43—50
<p>Лист Ів. Степовика до «Зорі» 1892 (ст. 43-44).—М. Комар про пам'ятник на могилі 1892 (ст. 45).—Листи з Криму» О. Я. Кониського до «Зорі» 1896 (ст. 45-48).—«Самотня могила» С. Єфремова 1913 (ст. 48-50).</p>	
Руданський перед українським читачем XIX в. (1861-1896), А. Кримського та М. Левченка	51—244
а) Що вийшло друком ще за поетового життя?	51—66
<p>Найперші друковані поезії та етнографічні записи Руданського 1861 (ст. 51-53) і похвальні чутки про його рукописну поетичну збірку (ст. 54-56).—Доносно-лайлива стаття «Малоросса А. Восточенка» (архієп. А. Мартиновського): «Еще о хохломані»—в «Вѣстникѣ Юго-Западной Россіи» К. Говорського 1864 (ст. 56-62).</p> <p>Повне мовчання про поета в 1-му виданні «Обзора славянскихъ литературѣ» Пипіна й Спасовича 1865 (ст. 63-64).—Прислів'я в збірці Номиса 1864 (ст. 64).—Передруки з «Основа» в Галичині, ще за поетового життя (ст. 64-65).—Похвальні усні рецензії кінця 1860 рр. од Костомарова, Ніщинського, Драгоманова (ст. 64-65); непорозуміння з Драгомановим (ст. 66).</p>	
б) Руданський, через Драгоманова, стає посмертно письменником закордонним, 1870-их рр.:	66—70
<p>В 1870-их рр. творчість Руданського через Драгоманова починає виявляти себе за кордоном; 1-ша пісня «Іліади» у львівській «Правді» 1872 (ст. 66-67).—Італійська стаття Ugraino (Драгоманова) 1873 і її зрефе-</p>	

рування в «Правді» 1873 (ст. 67).—Оповідка про поетову смерть у «Правді» 1873 (ст. 68).—Протягом 1874-1877 рр. публікує «Правда» поезію «Наука» та переклади однієї пісні «Енеїди», шістьох порізаних пісень Іліади та Лермонтового «Демона» (ст. 68-70).

Познавча стаття Драгоманова «Малорусская литература въ Галичинѣ» в «Кіевскомъ Телеграфѣ» 1875 (ст. 70-79); Руданський в «Малорусскихъ народныхъ преданіяхъ» Драгоманова 1876 (ст. 79).

Дещо з галицької дрібної бібліографії Руданського 1876-1877 (ст. 80-81); «Полуботко» в Шевченковому «Кобзарі» (ст. 80).—Неувага до Руданського навіть у 2-му виданні «Історія славянскихъ литературъ» Пипіна і Спасовича 1879 (ст. 81-82).

в) Початок ознайомлення ширшої української публіки 1880-1886 з поетичною спадщиною і літературною вагою Руданського: 82—101

«Співомовки Ст. Руданського. Выдавъ Н - й Г - ъ Волинскій» [=Ол. Пчілка] К. 1880 (ст. 82-83); «Прислів'я од видавця» (ст. 83-85). Пояснення з автобіографії Ол. Пчілки (Драгоманова сестри; ст. 85-87). — Руданський incognito в «Нових українських пісняхъ» Драгоманова 1881 (ст. 87-88).—Дрібна галицька бібліографія 1881-1882 (ст. 88).

Нові дані—А. Я. Кременського в «Кіевской Старинѣ» 1882 і 1883 (ст. 88-90).

Ник. Ів. Петров в «Очеркахъ исторіи украинской литературы» 1884 перший дає докладну статтю про Руданського й різко підкреслює його літературну вагу (ст. 90-95).—Академічна рецензія Н. Дашкевича (1888) на працю Петрова (ст. 95-96).

Рукописна незовсім прихильна рецензія П. Гн. Житецького бл. 1884 р. (ст. 96-99).

Дрібні галицькі публікації з Руданського 1884-поч. 1886 р., з деякими випадковими, доти невідомими новинами—у календарях, в «Зорі», в гумористичному «Новому Зеркалі» (ст. 99-100).—Знов похвальна для Руданського помилка Драгоманова про «Засідателя» в «Кіевской Старинѣ» 1886 (ст. 100). — Олесницький у 14-му вип. своєї «Руско-української Бібліотеки» 1886 дає всебірку цілої тієї літературної спадщини Руданського, котра будь-де оголошена була друком (ст. 100-101).

г) Тучний потік геть усяких звісток за Руданського в Галичині 1886: 110—111

Редагована Ів. Франком «Зоря» 1886 стає репертуарним органом для дуже жвавого нового зацікавлення Руданським (ст. 101). Звістки в ній од Б. Познанського (ст. 101-102; ст. 106 = ст. 14), Одесита - Комара (ст. 102 = ст. 24-30). Листи Руданського до Ковальова (ст. 104 = 30-34). Звістки од Вас. Лукича (ст. 105-106), Франка (ст. 102-105); бібліографія 1861-1886 (ст. 102-104). Огляд автографічного III тома (ст. 106-108) та копії Стрільчевського (ст. 108-109).—Непереривно низкою Ів. Франко публікує в «Зорі» 1886 (поч. з № 11), за копією Стрільчевського, понад півсотні приказок Руданського, яких доти ніхто не був знав (ст. 109). Пригода з ч. 17-им «Зорі» (ст. 109-110).

Василь Лукич у «Ватрі» 1887 починає публікувати історичні поеми Руданського (ст. 110-111).

д) Руданського рішуче визнано в українському письменстві за класика 1887-1888: 111—120

Розділ про Руданського в «Історія літератури рускої» проф. Ом. Огоновського — в «Зорі» 1887 і в окремому томі (ст. 111-118).

Голоси: Олени Пчілки 1888 (ст. 118 = 85-87) та Бор. Грінченка 1888 (ст. 119); дитячий журнал 1888 (ст. 119). — Оpubліковано поему «Павло Апостол» у «Правді» 1888 (ст. 119). — «Австро-руські спомини» Драгоманова 1889 (ст. 119 = 40-41). — Вас. Лукич у календарях «Просвіти» 1890-1891 дали публікує цикл історичних поем Руданського (ст. 120).

- е) Нове підвищене зацікавлення Руданським 1891-1892 рр.: . 120—127
 Франко хоче винести Руданського на світ як етнографа, 1891-1892 (ст. 120-124). — Інтерес до занедбаної поетової могили: Степовик і Комар, 1892 (ст. 124 = ст. 43-4). — Комар несистематично публікує деякі ще невідомі гумористичні приказки Руданського; десяток у «Правді» 1892 (ст. 126-127). — Василь Лукич допубліковує цикл історичних поем, видавши шосту (і останню) ще недруковану: «Мініх» 1892 (ст. 127).
- ж) Початок повного видання Руданського 1893-1895: . 128—134
 Мих. Комар потроху друкує — попереду в «Зорі» 1893-1895 1-й томик львівської editio princeps: «Твори Степана Руданського» (ст. 128). — Передмова М. Комара до I т. (ст. 128-132). — Що друковано в «Зорі», а що в одбитці (ст. 132-134). — Дрібні галицькі передруки з поезій Руданського 1894-1895 (ст. 135; ст. 221).
- з) А. Кримський влітку 1895 р. здобуває до своїх рук трохи чи не всю літературну спадщину Руданського: . 135—142
 Стаття А. Кримського в «Житті і Слові» 1895: «Про рукописи Руданського і про їх відносини між собою» (ст. 135-142).
- и) Перший томик Руданського в ред. Мих. Комара нарешті виходить у світ (Львів 1895): . 142—158
 Зміст I томика (ст. 142-143). — Додаток од М. Комара до відбитки: біографічний показчик за 1861-1895 рр. (ст. 143-145). Додаток од А. Кримського: а) про рукописи Руданського (ст. 145-147), б) «Перегляд змісту» двох автографічних томів «Співомовок» (ст. 147-153). — Невирівність того «Перегляду» (ст. 154). Справжні власноручні Руданського «Заголовки I и II книжки» 1859 (ст. 154-158).
- і) А. Кримський 1895-1897 випускає у світ II-III томи editionis principis Руданського . 158—221
 Розбіжність поміж текстом Руданського в «Зорі» 1895-1896 та окремими відбитками II-III т.т. 1896-1897 (ст. 158-160). — «Переднє слово» А. Кримського (ст. 161-170); він із самих писань Руданського витягає біографічні подробиці (ст. 167-169). — Критичні редакторські уваги А. Кримського: а) для встановлення правдивого тексту Руданського (ст. 170-171); б) зазначення тих приказок, що не могли увійти в друковане видання через свою богохульність, або непристойність (ст. 171, та ст. 179); [Повний реєстр і зміст таких ненадрукованих приказок, а почасти й повний їхній текст на підставі автографів Руданського; ст. 171-179]; в) Уваги про діалектичні особливості мови Руданського (ст. 179); — фонетика звуків голосних (ст. 180-183), приголосних (ст. 183-185), морфологічні особливості (ст. 185-194); подільські наголоси (ст. 194-195); г) Пояснення для менше вживаних слів (ст. 195); — алфавітний словничок (ст. 195-200); комічна пригода з «гау» та «дермо» (ст. 200-201); — д) Уваги історичні (ст. 201-203) та фольклорно-етнографічні (ст. 203-210); е) Примітки до характеру стилістично-естетичного та про стадії творчості Руданського (ст. 210-220). — Відсутність редакторської коректури (ст. 220-221).

- к) Дрібна бібліографія про Руданського 1895-1896 перед виходом у світ II—III т.т.: 221—224
- Ущилива увага «Зорі» 1895 про передруки в «Дзвінку» (ст. 221). Листи Кониського з Ялти 1896 (ст. 221). Звістки в «Зорі» про друкування II—III т.т. під редакцією А. Кримського та про те, що А. Кримський має автографи Руданського: «Цар-Соловей» та «Королеводвірський рукопис» (ст. 222).—Розділ про Руданського в шкільній хрестоматії Барвінського: «Виїмки» 1896 (ст. 222-224). Рецензія Вас. Лукича на ті «Виїмки» (ст. 224).
- л) У світ виходить IV томик Руданського під редакцією Вас. Лукича: 224—244
- В «Зорі» 1896 друкуються лиш деякі уривки з IV тому (ст. 224). — Зміст окремого видання (ст. 224-225). Вас. Лукич не вніс до IV т. деяких поезій Руданського, котрі були вже опубліковані в «Основах» 1861 і ин. (ст. 225), а почасти проминув і дещо з того матеріалу, який був в авторському оригіналі (ст. 226).—«Передне слово» Вас. Лукича до IV т. (ст. 226-230); його неточності і спішливість (ст. 230-231). Помилкова думка Вас. Лукича, ніби він друкує з рукописа, «цілком зладженого автором до друку»; проти цієї Лукичевої думки промовляє її порнографічність декотрих поезій в тім рукописі (ст. 231-232).—Редакторські нотатки до IV т.: а) характеру історичного (ст. 233-234); [Менжиков = Міняйло, ст. 234]; — б) Увага із старо-руської філології за «Словом» Ом. Огоновського (ст. 235-236); — в) Уваги правописно-діалектологічного характеру (ст. 236-241); пояснення трьох-чотирьох менше зрозумілих слів (ст. 241-242). Невдатні виправки авторського тексту на ніби-літературний галицький лад, з каліченням навіть поетичного метру (ст. 242-243).—Загальні висновки про всі чотири томи (ст. 243-244).

I.

Акад. С. О. ЄФРЕМОВ.

САМОТНІЙ СПІВЕЦЬ.

I.

Самотній співець.

Вступна промова акад. С. О. Єфремова

на засіданні «Історично-Літературного при Українській Академії Наук т-ва», присвяченим пам'яті Степана Руданського 23 жовтня 1928 р.

Минули недавно 50-ті роковини од того дня, коли помер український поет Степан Руданський, — поет 60-х років у тісно окресленому й специфічному розумінні.

Український поет тих часів справді займав своє окреме, гостро обмежане місце, але знов-же-таки в специфічному розумінні, бо властиво того місця не мав, ніде нагріти його не міг. З погляду життєвого, скажу так, балансу тогочасного була це, можна сказати, цілком непотрібна істота, зайва людина, чужа всім і всьому постать, що не знаходила собі куточка й неприкаянною тинялася по світу, буквально без надії навіть знайти, «где оскорбленному есть чувству уголок». Найбільший поет з попереднього покоління, Шевченко, саме зійшов з кону, і зійшов — страшно сказати! — вчасно. Коли-б на рік-два він опізнився був померти, то хто зна, чи не довелося-б ізнов йому конати десь у безводній аральській пустині; а що не довелося-б йому лежати «серед степу широкого на Вкраїні милій», — то це вже напевне. 1861-й рік був мабуть останнім, коли ще можлива була така величня національна маніфестація, як проводи Шевченкового тіла на Україну та похорони його на високій горі над Дніпром. Тоді вже починало смеркати. А незабаром темна-претемна ніч настала: Валуйський циркуляр 1863 р., «Юзефовичів закон» 1876 р. та численні поправки й новели до його, що рясно сипалися на українське письменство наступними десятиліттями — все більшої наганяли темноти. І ця розлита по Україні «тьма єгипетська» тяглася аж до самої революції 1905 року, коли почало було трохи на світ благословитись...

Beati mortui: їм легко було лежати, на собі землю держати, — легше принаймні, ніж живим жити серед непроглядної темноти тієї, боротися за засуджене на смерть, майже безнадійне діло. А наші-ж шестидесятники

жили. Одні менше, другі довше. Щось пробували робити. Тремтучими руками спитувалися запалити серед темноти, на рвачкому вітрі — хоч невеличке світелко. І вітер без жалю гасив його. Спроби гинули марно. А з ними гинули надії, гинула мета в житті, непотрібним ставав талант, спускалися в безсиллі працюваті руки, німотно замикались уста... Це загальний образ українського шестидесятника, поета, письменника і громадянина тих часів.

І може найтипівішим з них був таки Руданський. Жив непотрібний, бо не мав до чого й де прикласти свій талант. Умер безвістний, неоплаканий, бо й те, що таки зміг у письменство вложити — розкотилося, мовляв влучним словом Огоновський, зернами з порваного намиста по всяких закутках і лежало без слави й пам'яті ¹⁾. І от тепер навіть, на 50-ті роковини, стоїть він перед нами все тією-ж, невідомою й незвіданою, постаттю.

Що ми про його, справді, знаємо? Кілька непевних дат, дві-три подробиці иноді сумнівні, иноді легендарною поволокою прикутані, і більш нічого. Життя Руданського для нас — один суцільний люк, що зіє чорною дірою в історії нашого письменства, — як, правда, й життя багатьох українських письменників, яким доводилося тільки те й робити, що закидати всякі люки в потребах сучасности, марно свій талант витрачуючи, а через те і життя своє в люк обертаючи. Навіть такий велетень, як Франко, зазнав цієї долі — то щб вже про менших казати, та ще серед тієї темної полярної ночі, що тяглася на Україні суцільною смугою цілого півстоліття!..

Кажу — була з Руданського типова для гуртка наших шестидесятників «основ'ян» постать. Кінець 50-х років, по смерті «величезного тормаз», як звав Миколу І-го Шевченко, піби прочинив був трохи кватирочку для українського життя в межах Росії. Вернулися до роботи старшого покоління люди, — Куліш, Костомарів, Шевченко. Ціла м'єтка народилася нових талантів: Марко Вовчок, Мордовцев, Кониський, Глібов, Руданський, Свидницький і ин. Зав'язується перше літературне огнище, петербурська «Основа», що зібрала коло себе тих старших і тих молодших на одній роботі — коло розбуркування літературного й громадського приспаної України. Але це був тільки коротенький *lucidum intervallum* поміж двома чорними смугами реакції. Вже 1862 р. «Основа» мусіла впасти; вже 1863 р. пролунало про українську мову знамените «не было, нѣтъ и быть не можетъ», а події в Польщі, що закінчилися формальним повстанням, усією вагою своєю окопилися на українстві. Рясно посипалися доноси з одного боку (Катков), ще рясніше їм від-

¹⁾ Єдиний тоді на всю соборну Україну літературний орган тільки сім місяців по смерті Руданського озвався про його буквально в п'ятьох рядках, — див. «Правда», 1873 р., ч. 21, стор. 727.

повідали з другого (польська шляхта на Україні): українство взято в два батого з двох «братніх» боків, — ворогуючи між собою, вони чудово й поприятельському зійшлися були на ворожнечі до українського руху. В результаті такого зворушливого спілкування сприятельованих ворогів, українську літературу в межах Росії мов язиком корова злизала: 1865-й рік — рік нового, легшого закону про друковане слово в Росії — дав усього 2-3 брошури українською мовою. Українців «полегкості» не торкалися, навіть гірше: обернулися проти них «старшим кінцем»... Лишалася хіба стежка за кордон, до Галичини, але й там за того часу громадсько-політична атмосфера мало сприяла широкій роботі: там одбувалися саме свої війни — азбучна, мовознава, обрядова, — і серед тих війн заснічувалися навіть власні таланти, як Федькович. Широкої дороги з України туди ще не знали, і йшли туди тільки поодинокі люди: для загалу місця там так само не було.

От у таких умовах опинивсь гурток наших основ'ян — Руданський, Свидницький, Кузьменко, Кулик, Омелькович та інші: усім їм не було куди податися, і — характерно — всі вони не пережили критичного часу й вигибли протягом одного-двох десятиліттів до-чиста; всі вони бідували в житті, борсалися, видалися то в один, то в другий бік, співалися і сходили один по одному в незнану могилу. Жаден з них не дожив до кращих часів. Вже така жахлива однастайність їх особистої долі показує, що це був не випадок і не виняток, а якихсь загальних причин неминучий і закономірний наслідок. Громадсько-політичних причин я вже торкнувся, але опріч їх були ще й особистої натури причини. Всі згадані письменники наші, шестидесятники, вийшли з того громадського шару, до якого російська дійсність приклала була назву «різничинець», а разом з нею й тавро безпритульності, неприкаяності, непотрібності в умовах самодержавного режиму. Режим 60-х років і громадський рух, що захопив був тоді ширші верстви, викинули на поверх громадського життя цілі лави людей з нового громадського елементу Духовенство, дрібне чиновництво, міщанство, навіть селянство — всі постачали до тих кадрів інтелігентного пролетаріату своїх висланців. Од попереднього покоління діячів вони одрізнялися тим, що поривали, стаючи на громадську роботу, з своїм минулим, з гуртом, од якого одривалися, і — не знаходили на новому місці твердого ґрунту. «В келью под елью», як діячі дворянського походження, вони заховатися не могли, і перший-же подих реакції здував їх з ґрунту і розносив по широких просторах, видаючи на всі боки по хвилях життєвого моря. Враз вони прокидалися од мрій «зайвими», непотрібними людьми й один по одному гинули без коріння на тому неродючому ґрунті. Це позначилось і на півночі, в Великоросії (Помяловський, Решетніков,

М. Успенський і ин.), але ще більше виявилось це у нас і змело ціле українське покоління без користи, майже без сліду.

Степан Руданський цовною зазнав на собі мірою того, що доля судила його бідолашному поколінню.

Син священика, вихованець духовної школи, він рано зазнав на собі принадного подиху нових ідей часу, рано вернувся до народу ціною розбрату з родиною, поривання всіх традиційних звязків з гуртом. Далі — боротьба за вищу науку в чужому місті, голодування, сухоти, — і перші радощі юної творчости. «Основа» друкує первоцвіт молодого поета, але розправити крила йому так і не пощастило. Настала павза в 10 довгих років, поки р. 1872-го знов з'являється ім'я Руданського в «Правді». А 21 квітня 1873 р. його вже немає на світі. «Порвалось цінне намисто, і порозсипувались дорогі жемчуги: деякі найшлися зараз і збереглися од загибелі, інші-ж покотилися геть далеко, так що годі їх досі зібрати» ¹⁾, — таку епітафію півтора десятка років по тому написав історик нашої літератури над типовою з громадського погляду, винятково-нещасливою з особистого — постаттю. А ще раніше сам поет склав собі не менш виразну епітафію:

І при гробі не заплаче
Ніхто в чужині, —
Хіба чорний крук закриче,
Чорна хмаронька заплаче
Дощем по мені.

А тим часом з Руданського справжній був поет — з тих, що родяться на світ поетами, з готовим даром, з ясною іскрою, яку роздмухати у більший чи менший вогонь творчости мають уже обставини життя. В йому щасливо поєдналися — талант поетичний, свідомість громадська і доцільне уживання таланту: всі умови зійшлися на те, щоб дати визначного письменника. Бездережний талант Руданського видно вже з того, що він не йшов на-осліп за Шевченком, а мав і свої власні мотиви; його твори видержали найсуворіший з іспитів — іспит часу: 50 років по смерті автора вони все-ж збуджують цікавість до себе і мають свого читача. Громадська й національна свідомість поета стоїть по-за всяким сумнівом: досить пригадати відомого його листа до брата Грицька або передмову до перекладу «Слова о полку Ігоревім», або, нарешті, такі поезії, як «Моя Смерть» з яскраво висловленою надією на нескоренність справи, якій служив поет. А що Руданський вмів доцільно вживати свого таланта, — показують його численні переклади на українську мову. Він, як небагато в ті часи людей, розумів, що письменство

¹⁾ Огоновський О. — Исторія литературы русской, т. II, в. I. Львів 1889, стор. 329.

не може і не повинно замкнутися серед творів, як тоді з легкої руки Ів. Аксакова казали — «домашнього обихода», а мусить для свого розвитку широко черпати з світової сварбниці, йти разом з віком.

Таким чином, суб'єктивно були в Руданського всі дані вийти на поета більшого калібру. І проте з цим не пощастило. Чому?

Почасти ми вже мали відповідь на попередніх сторінках: український поет у балансі тодішнього життя був «зайвою», непотрібною постаттю. Він не мав де прикласти свій талант і свої сили; не мав місця на відпочинок од життєвих напастей: літературній праці всі шляхи було заказано. У Руданського до цього прилучалися ще надзвичайно несприятливі особисті обставини. Іншим брак друкованого слова заступало хоч почасти громадське єднання, ті гуртки, в яких гуртувалося тоді і хоч малу роботу робило свідоме громадянство на Україні. Руданський і цього був позбавлений. Він був абсолютно самотній. Жив у Ялті, де українці бували хіба наїздом. Не мав навіть теплого родинного кутка, бо в своїй хаті не знаходив ні допомоги літературним планам, ні хоча-б примітивного розуміння їх. Ішов напому, працював самотужки. Самотній жив, знаходячи єдину втіху в чарці, самотній помер. І лежить так само самотній над розкішною, але чужою Ялтою.

Чи-ж за таких фатальних обставин можна говорити про якийсь розвиток поетичного таланту, про використання ним усієї своєї сили? Матеріал був добрий, багатий, — але він загинув марне, не розгорнувшись на повну своїх можливостей міру. Серед темної ночі, на юру, всім вітрам одкритому, не вдержатися навіть великому огнищу, — його рознесе і загасить. Згас і Руданський, — офіційно од сухот, а насправжки через те, що український поет із справжнім талантом, з душею, з творчими поривами за обставин тих часів був непотрібний, не мав ні ґрунту, ні повітря й гинув отруєний гнилими випарами, самотній, неоплаканий, непомітний. І тільки вже згодом, на певній віддалі, в перспективі часу, стало видно, яку силу в Руданському втратило наше письменство.

Сергій Єфремов.

II.

Акад. А. Є. КРИМСЬКИЙ.

З Н А Д О Б И

— ДО —

ЖИТТЕПISУ СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО

До життєпису Степ. Руданського.

(З нагоди 50-літньої річниці поетової смерті).

I.

П'ядесят літ зминуло, відколи помер Руданський (1873), і перед Усеукраїнською Академією Наук стоїть невідкладна повинність — дати на-решті академічне видання всіх його писань. Разом з тим треба було-б якось докладніш вяснити й його життєпис, ще й досі дуже-дуже неосвітлений.

Серед дослідчих катедр, які позасновував на Україні Науковий Комітет Главпрофобру, є в Кам'янці Подільському одна така, де з особливою, великою увагою студіюють українських письменників-подолян. І доходять-таки до певних позитивних здобутків: це видко, хоч-би, із статтів т. т. Герасименка та Філя про Руданського та про Свидницького, надрукованих у V кн. «Записок Іст. Філ. Відд.». Та заразом видко з них, що джерельного життєписного матеріялу і в тих дослідників не гурт.

Тому я вважаю тепер за річ далеко не зайву, ба й потрібну — дещо подати нове, дещо нагадати маловідоме старе. До такого призабутого старого матеріялу належать і два дописи в київській газеті «Рада» 1907 р. з Хомутинців, рідного села Степ. Руданського.

II.

Про хлоп'ячі літа Степана Руданського знаємо ми аж надто мало.

В. Герасименкові, на підставі церковних записів, пощастило встановити деякі важливі хронологічні дані: а) Степан Руданський народивсь 25 грудня (ст. ст.) 1833 року; б) в нього був старший брат Грицько (народ. 1831 р.), двоє молодших — Юхим (трома роками молодший) та Олександр (на сім літ молодший) та дев'ятьма роками менша за нього сестра Ольга; в) учився Степан 1843-1847 р. р. у Шаргородській парафіяльній і духовній школі; а мабуть 1847-1853 р. р. — учивсь у Кам'янець-Подільській духовній семінарії¹⁾. Тільки-ж ці сухі й скупі хронологічні дати, хоч і мають безпе-

¹⁾ Дата 1847-1853 р. р. — згодна й непевна. Скінчив Руданський курс Подільської семінарії мабуть допіро 1855 р.: це я висновую з дат-підписів під його віршами.

речну вагу, носять характер чисто-надвірний і не дають нам пізнати Степанову хлоп'ячу психіку.

Варто передрукувати в повній основі допис Прохора Ворона, уміщений в «Раді» 1907, ч. 158 (= 13 липня).

На батьківщині С. В. Руданського.

(З подорожніх вражіннь).

Все, що має такі чи інші відносини до якого-небудь уславленого чоловіка, який своїми вчинками зажив од широкого кола громадянства любови і прихильности, все це, — кожному звісно, — має свій інтерес. Через те я хотів-би поділитися з шановними читачами «Раді» де-якими вражіннями, які трапилося мені пережити, побувавши в с. Хомутинях, батьківщині незабутнього С. В. Руданського. Хто з нас ще на шкільних лавках не зачитувався його втішними без міри, музикально складеними співомовками? або де тільки не чув його пісень: «Повій, вітре, на Україну», «Колір чорний» та инш...? Біографія-ж цього-ж поета така коротенька, так мало про нього розкаже, що гріх було-б не розізнати од старожилів на батьківщині поета хоч що-небудь про його.

Маючи цей замір на думці, я цього літа якось і помандрував пішки у Хомутині. Увійшов я в село. Так-собі не зовсім з бідних сіл, але й багатства не дуже-то видко. Тягнеться через усе село широченька вулиця з малесеньким ставочком і містком посеред села. На південь од села видніються рядки тополів Голяківської економії гр. Гейдена, а на ліво його-ж ліс на доволі високих скалах, а внизу широченний став. Пейзаж не поганий. Я попрямував через головну ulicu села, шукаючи школи. Коло височенької мурованої церкви недалечко я й найшов її. В школі, як виявилось, дочасно проживав дядько — молодий, риженький, з прищупленими очима і борідкою чоловічина. Позналилися, стали балакати. Але раптом мене вразила одна штучка: на столі лежало знамените «Віче» ¹⁾.

— Це ви виписуєте? — не втерпів я, питаючись.

— Еге, — одказав мені дядько: — Славна газетка... Тільки чогось дуже жидів лає, — додав він з тривогою, примітивши мої на газету погляди.

— Ви самі вибрали її? — спитав я, буцім байдужісінько.

— Еге, сам, — одказав той спокійніше. Нічого собі! не дорога главно...

— Гм!.. А батюшка, — щоб передплачує?

— Він, здається, «Русская Земля» ²⁾. Так, так.

— А учитель?

— Учитель нічого не виписує; дітей багато, й жінка-б чи дозволила-б.

¹⁾ Цинічно-чорносотенний орган. А. Кр.

²⁾ Теж із чорносотенної преси. А. Кр.

Я замовк на хвилину. Піп — «Русскую Землю», дяк — «Вѣче», а учитель... — ціле нічого!.. О, поете! щоб ти знав, які тепер поводири для людей того села, в якому ти родився, того народу, який тобі був такий милий!..

Мимохіть набігла думка в мою голову...

— Знаєте ви що-небудь про Руданського? — запитав я дяка, помовчавши.

— Тут на цвинтарі є похований батюшка Руданський.

— Ага, це його батько. Ну, все їдно, покажіть мені його могилу, — попрохав я.

Пішли ми на церковний цвинтар, балакаючи. Довідався я, що мій колега — з Троїцького монастиря, що в Кам'янці. Був «кундієм», як дражнять їх. З дальшою з ним розмови стало мені ясно, що він безневинна людина, нічого чорносотенного і в заводі в ньому нема, а «Вѣче» виписав. — ні краплі не вмючи розбіратися в друкованім слові. «Аби дешевше!»...

— От і його могила, того батюшки, — показав дяк.

Проста дерев'яна огорожа, хрест камінний, самий звичайний. Поруч — друга неогорожена могила, матері С. В. Не було-б і знати її, як би не кубічна підвалина з каменю з дірою по-середині, де був хрест, та десь розбився, й не звісно де куски поділися. Над обома могилами здорова, стара груша-дичка розкинула свої деркі віти...

Почав я розпитувати дяка, чи є у них в селі такий чоловік старий, щоб пам'ятав поета Руданського, батюшкового сина. Дяк назвав мені кількох. Побродив я по селі, розпитуючись людей, і нічого не міг дознатися. Нарешті спинивсь коло чоловіків, що будували погріб, і привітався до них. Між ними був один старезний дід, на якого я поклав останню надію розвідати що-небудь про дитячі літа поета. Але помиливсь. Дід був небалакучий і нічого не пам'ятав. Обізвався другий, руденький з влинкуватою борідкою чоловік, як добре вислухав, хто я і чого од них бажаю.

— Та чом не знаєм? знаєм добре його! Я сам служив у батюшки Руданського. Ще хлопцем був, підпарубочим... І панича добре знаю...

— Розкажіть з ласки своєї, — попросив я нетерпляче.

— Чудний, дуже чудний панич був, трудно й пошукати такого, — почав чоловік згадувати. — Ще з малечку вдався такий нецеремонливий; до всякого тобі доступить, до всякого забалакає... Чи бабу тобі стріне, чи діда якого, то так розбалакається, що аж сміх тебе розбере, слухаючи. Ну і жартовливий з лихої години був! Як тепер бачу його, такий веселий... Нігде смутним його не зобачиш, хоч би й яка пригода з ним трапилася. Була в батюшки біда, дуже бриклива кобила. Я йще пам'ятаю: як хотів я на ню сісти, він сказав мені: «Ей, Хвотію! не сідай на цю білу кобилу, бо зазнаєш то-то лиху годину!»... Чудний, чудний був! Був у нас старий Мордко, такий

сердитий, рибу ловив ятірами он у тому ставу. Але панича так любив, Господи! Хоч був скупий он як, але прийде панич до нього з удкою, то й човна йому кращого дасть, навіть сам завезе й покаже, де більше окунці беруться.. Він тоді і столяркою і чим хоче забавлявся, по хазяйству часто помагав другим — чи хлопцям чи чоловікам, просто до всячини він тобі ама-тор. А скільки він снопів перевозив!.. Батько навіть дивувався, а сестра одговорювала од такої роботи...

— А де він зразу вчивсь? — спитав я.

— А в Шаргороді, здається. Так, так, у Шаргороді. Потім ще у Кам'янці і навіть у Петербурзі — на доктора...

— Знаю, знаю це.

— А ви-ж звідки знаєте? Може, родичі будете? — запитав мене Фотій.

— Ні, ось із цієї книжечки.

Я розкрив твори Руданського т. I і показав його портрет. Всі робочі, навіть старий дід, жінки дві й діти зійшлися до книжки. Я поглядав на старого діда, думаючи: «Може це обличчя щось і тобі пригадає?». Але той байдужісінько дививсь і мовчав.

— Оце, це він самий, — сказав Фотій. Тільки вже з вусами...

Тут я розказав людям, де вмер, і від чого, і де похований був поет.

— А чи не чули, Фотію, од нього яких байок, то-що? — запитав я чоловіка.

— Ого-го, та ще й скільки! Він геть записував їх, розпитував, де хто яку ни знає, і сам складав їх. Ото напише тобі «артикула» так гарно до прикладу, ходить сам по садку, часом з листочком, та й співає його...

— Що сам складе, те й співає? — перебив я чоловіка.

— Еге-ге! Сам і голос прибере́ тобі. Або прийде до мене чи до других робітників на току, чи так де на оказію яку, — бо й на okazji йти не цу-рався, — от і заспіває нам артикула свого. Господи, смішив народ! І те пам'ятаю, як він нам співав про жидів, що в Єрусалим з Іванцем брели, як грубих жидів навкруги купи комахні розклав спати Іванцьо...

Фотій розказав байку до кінця. Всі робочі сміялися, переставши ро-бити діло. Я розкрив книжку й сказав:

— От я вам ще трохи прочитаю писань.

Я прочитав зо-три співомовки навгад, де одерилася книжка.

Потім став перепрошати, щоб не гнівалися, що забалакався з ними і од роботи одстали.

Люди неначе опам'яталися і, сами собі дивуючись, що тільки часу прогаяли, пильно взялися до дерева та сніпків. Я зобачив, що більш не вивідаю нічого. І не помилився, бо Фотій обізвався нарешті знов:

— Воно-б то можна багато пригадати, але на думку не найде. Щоб так коли святками навідалися, щоб розбалакалися люди... А тепер нема часу...

Зобачив я, що й досадно трохи дядькам на мене, — ще раз попрохав вибачення й попрощавсь.

— «Чом я, справді, не в свято зайшов!» — пожалкував я.

Було вже з полудня, як я вийшов з Хомутиців до дому.

Прохор Ворон.

III.

Антирелігійність у рідному селі Руданського.

Гумористичних «Приказок» у Руданського є 218, — і ціла їх четвертина (аж 54 приказки) висмівають представників релігії (попів, ксьондзів, церковних старост, дяків), глузують з культа святих, беруть на глум церковні таїнства (причастя, в тому числі), і т. и. Деякі з тих антирелігійних «Приказок» настільки богохульно-порнографічні, що я, вперше публікуючи писання Руданського в 1896 і дд. роках, навіть не зваживсь їх пустити в друк: довелося так і залишити їх у рукописі.

Ті антирелігійні «Приказки» носять цілком народній характер. Вже й апіорно можна було-б думати, що їх наслухався хлопець-Руданський не де, як у своїх-таки рідних Хомутицях; мабуть, через якісь причини (що їх варто-б дослідити з соціально-економічного боку) хомутинецькі люди виробили собі більше вільнодумности, ніж люди в інших подільських селах.

У В. Герасименка ми про хомутинецьких селян знаходимо й реальну, фактичну вказівку, яка справді стверджує наш апіорний здогад: — Селянство, серед якого Ст. Руданський виріс, — каже В. Герасименко (ст. 20), — виявило себе не дуже старанним що-до церковних одправ, а також і до різних церковних церемоній. В «Новозаписаному літописові с. Хомутинець (1898)» про це говориться так: «прихожане къ богослуженію, говѣнію, поминовенію умершихъ усердны не особенно, равно какъ къ богомольямъ. Крестныхъ ходовъ и общественныхъ молебствій не бываетъ».

Ще характеристичніші звістки подає допис 1907 р., уміщений у київській «Раді» 1907, ч. 89.

Допис.

Вінницький повіт (на Поділлі). В с. Хомутицях, вінницького повіту, де родився С. В. Руданський, на Благовіщення був повний сход, на

котрим громада одноголосно постановила зменшити духовним плату за треби. Установили таксу таку:

Попові і дякові:

За похорон старого — 1 карб.

„ „ „ малого — 60 коп.

За шлюб — 1 карб.

• За молебінь укупі з акафістом — 30 коп.

За служеніє — 15 коп.

За сповідь (без складки) — 4 коп.

А також не нести натурою: курей, горілки і хусток.

Написали люди два приговори з такою таксою; один екземпляр принесли і до попа. Останній, як прочитав, кинув ним об землю.

— Ти-ж нащо, батюшко, видаєш? Це наша праця! — сказав один чоловік з депутації.

— Ідьте до благочинного; я не можу на те пристати. Що він скаже! — одхрещувався священик.

— Ідьте, батюшко, краще ви, ми не поїдемо, — сказали мужики. — Це ваш інтерес. Як вам благочинний такий добрий, хай вам із свого жалування вділить...

— Що це ви здумали, люди добрі? Я-ж сімейний чоловік! — благав уже священик, зобачивши, що не жарти.

— Ми також сімейні... Беріть приєлад з нас, як ми живемо: по три поштири чоловіки з дітьми на десятині. Вам казна — платить, ланки — вживаєте, а як ще хто по добрій волі щось принесе, то й буде з вас!..

Остала приговор депутація і пішла.

У вівторок (27-го березня) умерла в когось дитина. До священика прийшло 50 душ селян і 10 уповномочних і сказали, що за похорон заплащать по постанові — 60 коп.

Панотець одмовився ховати, зразу сказавши:

— Нехай три дні лежить, то не підуть!..

— То ми, батюшко, сами поховаємо. Як з нами не погодитися, то до штунди пристанемо.

Священик після цього сказав, що буде ховати всіх дурно. Дитину поховав, як слід, — і 60 коп., що дали йому, сказав роздати бідним.

Приговор був складений з тієї причини, що перший священик брав за треби менше, ніж теперішній молодий.

[Таке, чисто індивідуальне й чисто місцеве пояснення, яке дає цьому фактові дописувач, безперечно не глибоке. Ми-ж знаємо багато сіл, де попи справді шкуру деруть за треби, а про те побожні люди пнуться дотаким

них, хоч і крехтять і лаються на їхнє здирство. Та навіть з того що каже цей самий дописувач далі, можна бачити, що й по сусідніх селах де попи плату за треби не збільшили, видно такий самий вільнодумний рух. Знати, що це настрій — цілої округи. А. Кр]:

Сход, на яким постановлено зменшити плату за треби, був у с. Голяках ще год тому назад... Цей, так сказати, «антипопівський» рух охопив у цьому році і інші села. Після Голяків і Хомутинець такий сход був у селі Глинському. Далі — у с. Радівці. Радівський священник вмовляв не робити такої постанови й, між иншим, сказав громаді: «Ви так хочете зробити, як зробили в Голяках; ви голяківським людям не дивуйте, бо в Голяках попада — «Гапка» (=походить із селян); а піп — «Данило» (=походить із селян). Вони з мужиків, то можуть обійтись без того доходу, а ми ні». А люди радівські й одказались: «Як той батюшка може обходитись так, то можете й ви» — і зробили по своєму, себ-то написали такого приговора і один примірник послали в консисторію.

Цими днями був сход нащот тих самих треб і в с. Гулівцях, але людей було не доволі, і справу одкладено до другого разу.

Духовенство дуже стурбовано цими постановами. Найгірше припадає бідним дякам. («Рада» 1907, ч. 89).

IV.

Найперші письменницькі проби пера в Руданського. Впливи од російської й польської романтики.

Коли почав Руданський писати? Чи ще на Поділлі, в семінарії учившись? чи (спитає якийсь скептик) може допіру в Петербурзі? І під якими літературними впливами писав він?

«Одесит» у «Зорі» 1886 р., а окрім нього Мих. Комар (коли-б не сам Комар і був тим «Одеситом») в передмові до першого тому творів (1895, ст. 5) заявили, що перші Руданського писання припадають ще на семінарські часи. Та на жаль, вони сами ¹⁾ підкопали були всяку довіру до своїх ука-зівок, бо до таких ніби дуже ранніх поетичних витворів Руданського (ще з семінарського періоду) залічили вони його пісню «Повій вітре на Вкраїну». А вже-ж цю пісню склав Руданський аж у Петербурзі 26 липня 1856 р.: це вже в Петербурзі вдавався він у цій пісні з благанням до вітра — повіяти з півночі на Вкраїну, «де покинув він (поет) дівчину»; — ми точно про це знаємо з його власноручного підпису під автографічним оригіналом, в його рукописній повній трохтомовій збірці його віршуваннів (так званої «пер-

¹⁾ Краще сказати «він», бо в мене нема ані найменших сумнівів, що «Одесит» і М. Комар — це одна особа. Стверджує їхню ідентичність і С. О. Єфремов.

пої редакції»). Виходить, що в таких питаннях покладатися на свідoctва «Одесита» та М. Комара — не слід.

Лиш отая автографічна збірка «першої редакції», з точно зазначеними датами (місця і часу, де й коли що писалося) і повинна бути для нас єдиним певним джерелом для всяких наших міркувань про хронологію і місце поетової творчості. Користуватися тими датами тепер легко може кожен, бо 1896 р., видаючи у Львові II і III т. т. писаннів Руданського, я, на підставі «першої редакції», для всіх його поезій 1851-1859 р. позазначав хронологічні дати ¹⁾. І отож не з хистких, збивчивих переказів, а саме з тієї точної автографічної збірки Руданського видко, що віршувати почав Руданський справді таки ще в семінарії, з 1851 р. Варто зазначити, що всі без винятку його поезії 1851-1854 р. р. писано не в Хомутинях серед сподіваного вакаційного відпочинку, тільки в Кам'янці-Подільському. Бо не в Хомутинях, а в Кам'янці, це видко з підписів, перебував хлопець навіть улітку, канікулярним часом, — принаймні декотрі роки (Між иншим: чи не показує цей факт, що вже й тоді бували деякі нелагоди з батьком?).

Що-ж саме написав Руданський найпередше?

Коли-б ми зважилися повірити тим (навання поставленими!) датам, які підписував до кожної поезії видавець-Комар у I томі «Творів Степ. Руданського» в 1895 р., то виходило-б, що Руданський почав свою творчість переважно з лірики: пісень і романсів. А насправжки було не так. Найперші витвори Руданського, характерні для 1851-1854 р. р. — це довгенькі балади: «Два трупи» (або «Розбійник») 1851, «Вечерниці» 1852, «Упир» 1853, «Хрест на горі» 1854, «Розмай» 1854, «Люба» («Край печери два дубочки») 1854; — а ліричних віршів було тоді дуже мало: за 4 роки тільки 5 коротесеньких поезій: «Сиротина я безродний» 1852, «Ти не моя» і «Мене забудь» 1854 (обидві в один день 19 лютого), «Чорний кольор», переклад з польського 1854, «Не дивуйтесь, добрі люди» в розгарі літа 1854. (29 червня, Кам'янець-Подільський). Ясно, що Руданський — лірик (так само, як і Руданський-гуморист) — це вже поет петербурського періоду, ще не подільського. На Поділлі з нього був баладно-романтичний епик.

Здається, що українські літературні симпатії викликав у хлопці-Руданському Шевченків «Кобзар». Принаймні, в найпершій поемі Руданського «Два трупи», що починається словами: «Так то було на Україні давньою порою», злегка вже відчувається поетова знайомість із «Кобзарем».

¹⁾ Мое видання Руданського, правда, вже давно вичерпалося; але Юл. Романчук як передруковував Руданського наново (Львів 1912-1914), то дуже точно використав усі мої хронологічні вказівки і нічого не проминув.

Але треба думати, що не міг подільський семінарист Руданський, вихованець губерніяльного гóрода Кам'янця, утікати ані од російського впливу через школу, ані од польського впливу через живе оточення.

Хто-ж із російських письменників міг мати над ним силу? Петров, кажучи про певний російський вплив на Руданського, добачає ідейну схожість між «Еремушкою» Некрасова та «Наукою» Руданського, між п'яницькими віршами Кольцова та «П'яницею» Руданського¹⁾. Тільки-ж такий вплив (коли він справді одбувся на Руданському) міг-би скоїтися вже аж у Петербурзі, бо «Науку» з її яскравими соціальними мотивами і «П'яницю» написав Руданський аж 16 серпня 1860 р., після 5-літнього перебування в Петербурзі. А в семінарії на Поділлі він для своєї баладної творчості міг шукати російських зразків хіба в баладах Жуковського. Безперечно, що він їх читав (та мабуть і на пам'ять вивчав у школі?). У поемі «Вечерниці» 1852 р. відчувається несумнівна знайомість із баладами Жуковського, а в «Упирі» 1853 Руданський у чорновику своєму навіть свідомо позакреслював ті строфи, які в нього надто близько збігалися з відповідними строфами «Світлани» Жуковського. А от у поемі «Хрест на горі» 1854, що починається словами: «За Київом, коло Дніпра, як синь синіє ліс дрімучий», і початок і всенький віршовий склад нагадують собою велику російську (писану ще 1824) псему «Чернець» Козлова, що приятелював із Жуковським і що його поемі «Чернець» навіть Пушкін «внимавъ въ слезахъ восторга».

Козлов міг для серця Руданського бути навіть ближчим од інших росіян, бо віби з'єднував собою російську романтичну поезію з польською. Славнозвісний був тоді чудовий російський переклад «Кримських сонетів» Міцкевича, що зладив не хто-ж, як Козлов (1829). А вже-ж і самого Міцкевича і польських романтиків, а надто українофілів (таких, як Залеський) Руданський безперечно знав дуже добре, знав їх з оригіналів. Видаючи II т. Руданського, я ще 1896 р. (на ст. 39) був зазначив, що баладу Руданського «Упир» варто було-б порівняти не тільки з «Світданою» чи «Ленорою» Жуковського, ба й з відповідною баладою Залеського. Сам я такого порівняння не перевів, але перед іншими дослідниками, тим паче перед подільською дослідною науковою катедрою, воно стоїть як невідхильне, обов'язкове завдання.

Варто пам'ятати, що польський літературний вплив міг йти на Руданського навіть од другорядних письменників. Руданський, як видно з його рукописів, практично знав польську мову наче рідну (чого більше! він нею і

¹⁾ Н. Петров: Очерки истории укр. литературы XIX в., К. 1884, ст. 127, 373, 444-5.

віршувати міг вільно!). Разом з тим видко, що знав він польщину не через книжкове вивчення, не через граматичні підручники, а попросту з живої щоденної балачки. Польський правопис у Руданського — неможливий, повний помилок, — а сама мова польська, навпаки, йому аж надто близька. Тому не тільки корифеї польського письменства, якісь там Міцкевичі чи Залеські, могли навівати молодому Руданському певні літературні вподобання; — ба й найзвичайніші вульгарні польські романи, що нашому поетові навіть ймення їхніх авторів були невідомі, могли одбиватися на його творчості. І недурно-ж, перекладавши на українську мову романс «Чорний колір» (18 марта 1854), Руданський не зміг навіть зазначити, хто автор того романсу, а попросту написав: «З польського».

V.

Руданський любив етнографувати.

Це зазначає й В. Герасименко («Зап. Іст.-Філ. Відд.», кн. V, ст. 27), покликаючися на ті етнографічні записи, що вміщено в II томі писаннів Руданського (як прозаїчний додаток до віршованих «Світових байок») та в «Малорусскихъ народныхъ преданіяхъ» Драгоманова (К. 1876) та в «Українських приказках, прислів'ях і т. и.» М. Номиса.

Матеріал тим не вичерпується. Це лиш невеличка частина етнографічної спадщини Руданського.

Вже й з тих споминів діда-Фотія, які (за «Радою» 1907) наведено вище, можна догадатися, що Руданський записував з народніх уст не самісінькі оповідання (легенди, фаблію), ба й пісні.

Згадує й сам він про цілу збірку пісень — у своєму листі 1870 р. з Ялти до свого приятеля-різьбяр В. Ковальова, де пише («Зоря» 1886, ч. 6): «Спасибі землякам (хоч я того ні тілом ні душею не винен), що вони добрим словом пом'янули мене на масницю и що вони охоту з'ясували напечатать увесь мій себ-то труд (а воно велика всячина). На се скажу я, що — пісні подольські, що за них Руданський узяв медаль, се не мої, а мабуть мого двоюродного брата Александра Андрієвича (із Теліжинець, такая деревня), т. е. сина єдиного молодшого брата мого батька — Андрія. Мої пісні — в мене; та пікому нот перевірить. Надію маю на одну паню — хорошую, та хворую тяжко, — хоч вона їх через-силом переправить; тогді скільки-небідь виправляні я можу й післати через Вас землякам».

Натурально, повстає питання: де-ж вона тепер, отая збірка пісень?

Той одеський українець (Михайло Комар), який, заховавшись під псевдонімом «Одесит», подав у львівській «Зорі» 1886 р. (ч. ч. 5-6) єдинокомпетентні звістки про поетове життя, принаймні передсмертного його періоду,

каже про Руданського між иншим от що (ст. 79): «Співав він дуже гарно і любив українські пісні, особливо старинні,—і держався старого напіву., І по селах збирав він пісні і заводив сам в ноти. Кажуть, був у нього цілий збірник таких пісень; де вони—ніхто не знає... Шкода, що не знаємо, де тепер той збірник. Вірніш усього дістався він вкупі з ненапечатаними творами Руданського його братові, а той дещо тільки (частину Іліади) послав в Галичину».

Серед рясних автографів С. Руданського, які належали мені, а тепер належать Українській Академії Наук (Комісії Словника живої мови), є декотрі записи й народніх пісень. Але їх не багато: чотири-п'ять, та й то самісінькі уривки (окрім довгої «Попаді»).

З цього погляду дуже цікавим являється лист до мене од В. Курдиновського, писаний 1907 року. Задля його ваги подаю його в цілості, не викидаючи навіть персональних дрібниць ¹⁾:

Совѣтъ Бессарабскаго Церковнаго Историко-Археологическаго Общества
Сентября 20-дня 1907 г. № . . ., г. Кишиневъ.

«Высокоуважаемый г. Профессор!»

«Мнѣ удалось недавно пріобрѣсть двѣ книги рукописныхъ подъ заглавіемъ: «Народныя малороссійскія пѣсни, собранныя въ Подольской губерніи С. В. Р. т. I. Писни любовніи, т. II. Писни козацкіи, бурлацкіи рекрутскіи, весильніи, велькодніи и такъ соби. Каменецъ-Подольскъ 1852». Такъ какъ есть основаніе предполагать, что подъ инициалами С. В. Р. скрывается Руданскій, поэтъ, изданіемъ сочиненій котораго Вы занимались не такъ давно, то я считаю нужнымъ спросить Васъ, не сочтете ли Вы для себя интереснымъ предметомъ вышеозначенныя книги. Хотя я и дорожу ими, но думаю, что Вы гораздо лучше, чѣмъ я, можете ихъ использовать. Если Вамъ угодно ихъ пріобрѣсть отъ меня или временно воспользоваться ими, благоволите сообщить мнѣ по адресу:

«Кишиневъ, Дух. Семинарія, препод. В. Курдиновскому.

«Интересуюсь Вашей малорусскою грамматикою. Если удостоите меня отвѣтомъ, не забудьте прислать и свою грамматику.

«Съ совершеннымъ почтеніемъ правитель дѣлъ Бесс. Ц. И.-Арх. Общества В. Курдиновскій.

Очевидячки, автор цього листу є ніхто, як той самий Василь Григорович Курдиновський, що тепер перебуває в Полтаві (Колонійська 21) і відомий громадянству, як визначний український діяч. Свого часу (1907) він

¹⁾ Мова листу — російська, бо В. Курдиновський (це характеристично для 1907 р.) мабуть гадав, що до вченого професора, хоч-би й українця, випадає писати мовою «ученою», «панською».

мені не прислав вищеназваних пісенних матеріалів, бо, видно, моя відповідь не дійшла до нього. Гадаю, що збірка Руданського або залишається ще й досі у В. Г. Курдиновського ціла, або (бо й така була звістка) знаходиться вона в полтавському Пролетарському музеї, куди її мав, кажуть, передати Захар Григ. Курдиновський (теж Колонійська 21), здобувши тую збірку од свого брата. Рання дата (1852!) і великий обсяг (2 тт.) — це не аби-що.

В. Герасименко записав ще звістку од братової Руданського («Зап. Іст.-Філ. Відд.» V, ст. 27), що Степан дуже любив розмовляти з простими татарами, що в Криму він вивчивсь татарської мови, і що цікаві розмови з татарами занотовував. — На жаль, треба гадати, що татарських фольклорних записів Руданського ми вже не знайдемо, і що за ними й слід загуб.

VI.

Як треба ставитися до етнографічних записів Руданського?

В якій мірі етнографічні записи Руданського являються зовсім точними?

Треба думати, що пісні та прислів'я позаписувано в Руданського геть дословно, бо самий характер цих родів народної творчості побільше не дозволяє записувачеві вносити якусь значну суб'єктивну зміну в їхню форму. Що-ж до прозаїчних записів («Байки світовії в людських оповідках»), то аналіза рукописів Руданського та деякі стилістичні спостереження викликають у мені легкий, невеличкий скептицизм.

Переважну частину тих «людських оповідань» чув Руданський (так каже він у передмові, т. II мого видання 1896, ст. 231) од бурлака Вакули в селі Хомутицях Вінницького повіту. Себто чув од дуже простої людини. А тимчасом у записі тих «Вакулиних оповідок» ми знаходимо в Руданського приміром такі вислови: ...«треблаженне древо, котре ще тогді, як росло, мало вигляд хреста» (т. II, ст. 243). Хто тямить народню мову, тому одразу видно, що фразу з такою конструкцією, як «мало вигляд хреста», не міг Руданський записати безпосередньо з народніх уст, бо жаден селянин так не скаже. Отож не треба думати, ніби Вакула свої «оповідки» диктував, а молодий Руданський там-таки за диктуванням і писав; тільки треба думати, що Руданський уважно слухав бурлака Вакулу та й силувався добре згадати все те, що той оповідає, а вже потім заносив Вакулині «оповідки» на папір. І не дурно-ж у рукописі «Вакулиних оповідок» ми бачимо, що Руданський потім любісінько перекреслював декотрі речення в уже записаних «Вакулиних оповідках» та й ставив натомість зовсім інші речення або вислови. От, хоч-би, в № 8 («Потоп») Господні слова, сказані до Ноя, попереду читалися були так: «Роби ти, — каже, — корабель та ховайся сам, і увсякої звірини сховай по парі»; але потім це замазано та й зверху

начеркано (рукою Руданського-таки) вже коротше речення. «Роби ти, каже корабель, святий чоловіче». Або, там само в автографі Руданського, було, попереду написано: «сходяться звірі», а тоді викреслено й надписано: «збігаються звірі». Не значні вони ці виправки, не міняють вони самої суті оповідання, а все-ж незаперечно свідчать, що стилізацію до Вакулиних оповіданнів міг часом Руданський вносити й свою власну.

Скептик смів-би спитати навіть: «Вакулині оповідки» позаписував Руданський чи не га йно після того, як їх чув? Автограф Руданського, в якому містяться «Вакулині оповідки», писано тим пізнім почерком, який являється типовим для автографів Руданського у Петербурзі вже аж кінця 1859 р.; папір, на якому Руданський власноручно написав ті «Вакулині оповідання», і колір чорнила — все промовляє за кінцем 1859 р. Коли-ж ми порівняємо того прозаїчного автографа 1859 р. з автографом поетичної обробітки тих самих «оповідок» (що зветься «Лірникові думи»), то ані найменших сумнівів не може бути, що весь отой прозаїчний автограф 1859 р. «Байок світових у людських оповідках», який ми маємо і де містяться й «Вакулині оповідання», вийшов з-під авторового пера пізніш, ніж автограф поетичної обробітки тих самих «Байок світових» (інакше «Лірникових дум»). Цей факт дозволив-би скептикам малювати собі справу навіть ось як: у Руданського, як віршував він свої «Лірникові думи» (в 1856-ім році), могло ще не бути під руками ніякісіньких етнографічних записів. Чи не можлива-б річ що всі ті оповідання Вакулині, про котрі він потім згадує в прозаїчному автографі 1859 р., були держалися доти попросту в його пам'яті, та й отож допіро вкінці 1859 р., вже за три роки по звіршуванню своїх «Лірникових дум», він надумався — записати на папері і ті народні перекази, які він звіршував перед трома роками? А що перебував Руданський тоді в Петербурзі, то записати народні «оповідки» він міг-би очевидячки вже тільки з своєї пам'яті, а не з живих уст Вакулиних. Коли-би справа одбулася саме так, а не інак, то ясно, що дословної точности в цих пізно написаних «оповідках» абсолютно шукати не слід-би.

Видко, правда, що Руданський пам'ятав усе дуже добре; бо напр ті перекази, котрі записано безпосередньо вже з народніх уст у Іванова («Етнографическое Обзорініе» 1893-ого року) і у о. Д. Лепкого («Зоря» 1895 го року), в основі своїй зовсім не відрізняються од записів Руданського. Тому етнографічної своєї ваги ті прозаїчні записи Руданського будь-що-будь не втраять, принаймні в головній суті. Але треба твердо пам'ятати, що в подробицях, в дрібницях, може там трапитися й дещо зовсім-таки неточне.

Застерегаюся знов, що проти точности пісенних записів Руданського ми таких підозріннів можемо й не мати, особливо проти збірки 1852 р.

VII.

Естетична натура, Руданський був не тільки поетом, ба й малярем.

Цікаво було-б, даючи академічне видання Руданського (а це — справа вже близької майбутности), видати щось і з його малювання. Чи залишилася у когось хоч яка невеличка його картинка?

Все, що ми досі знали про малярський хист Руданського, сходиться на невеличку замітку Б. Познанського, вміщену в «Зорі» 1886, ч. 9. Ось вона всенька:

«До біографії Ст. Руданського. Окрім письменника, Ст. Руданський був ще й талановитим рисовником. Я бачив його: 1) Маленький визерунок, рисований одним олівцем: Пługатир на полі, роля, в оддалі село з церковцею і вітряками; в небі журавлі. 2) На аркуші цілому, цвітними (=кольоровими. *А.. Кр.*) пастелями: Молодиця, йдуча з ярмарку, розстріпана, з брикаючим поросям в руках, — і надпис: «Не мала баба клопоту, та купила порося». 3) Такої-ж міри, те-ж пастелями цвітними, нарисовано: Дівка з відрами по-біля криниці одбивається од парубка, що обхвativ її руками і пнегється поцілувати; дівка одною рукою за чуба одтягає од себе голову хлопця. Два послідні визерунки тепер повинні бути у д. Антоновича. Письменних творів Руданського треба шукати в Києві. *Борис Ш[ознан]ський* ¹⁾).

Можлива річ, що ті два-три малюнки ще й досі заціліли в бібліотеці проф. В. Б. Антоновича (вона тепер належить Історично-Філологічному Відділові Української Академії Наук, але ще не всі документи в ній каталогізовано). Та не тройко-ж було малюнків у Руданського, а десь-таки більше. Гадаю (і одеситам найлекше було-б цю справу вияснити), що деяке Руданського малювання могло зберегтись у різьбяр В. Ковальова ²⁾, або (коли самого В. Ковальова вже нема на світі), то хоч у його родичів. Ковалів близько приятелював з покійним Руданським, і серед тих дуже нерясних (п'ятьох!) листів покійного поета, котрі дійшли до нас, аж трое писано не до кого, як саме до В. Ковальова ³⁾. І після поетової смерті В. Ковалів

¹⁾ Помилка Б. Познанського проти української мови («йдуча молодиця», «брикаюче порося» і т. і.) я не виправляю, а залишаю все так, як він сам заслав до друку в «Зорю» (1886, № 8, ст. 135).

²⁾ З дальшого буде видно, що професією В. Ковальова було не що, як різьбярство. Так само був з нього очевидячки й маляр, бо той портрет Руданського, який опублікувала львівська «Зоря» 1892 р. (ч. 13, ст. 241) має під собою підпис В. Ковальова.

³⁾ Інші два листи — то до Грицька Руданського. Вони належали були мені, а тепер я їх подарував Українській Академії Наук.

не переставав шанувати пам'ять свого покійного приятеля. Михайло Комар був подав 1892 р. звістку у львівській «Зорі» (№ 11, ст. 218), що для круглої ніші на надгробному пам'ятникові Руданського Ковалів мав зробити поетового бюста.

VIII.

Характерне листування Степана Руданського з братом Грицьком.

Першрядну біографічну вагу має — петербургський лист студента Руданського 1859 р. до його старшого брата Грицька, — старшого од Степана лиш двома роками. Той лист дає нам прозрінути і в національній, почасти, в соціальній переконання молодого студента, і в його ро-

Всіх братів було у Степана трое, та ще й молодша сестра, але найкраще ставився Степан у своїй сім'ї мабуть-таки не до кого, а до Грицька, динну драму.

дарма що своїми вдачами обидва брати не надто скидалися один на одного.

Влучну характеристику дав Степан Грицькові своїм листом з Ялти до В. Ковальова 24 липня 1870 р., тоді як було Грицькові вже літ 40¹⁾:

«Щирій Добродію Викторъ Васильевичъ! Отсе передъ Вами стоїть братуха мій старшій Григорій Васильевичъ; живе вінъ у Каменці Подольській, служить у Д. Як. Колбасина, та у его черезъ добрыхъ людей ласки не має Зразу бувъ у его Виницькимъ бухгалтеромъ, а теперъ зіпшовъ на простого писаря при канцелярії Колбасина, и теперъ у его и служба дарма пропадає, та й грошій бігъ-ма. Приїзжавъ вінъ до мене за порадою у сімъ ділі но я лучшої поради не мігъ ему дати, якъ тільки поїхати до Васъ въ Одессу и попитаться, чи нема хочъ у Васъ у Тимченка въ Одессі якогонебудь штатного місця для его. Чоловікъ — мій братъ — не академикъ, но счоти и порядки акцизній знає, до діла не лінивий, пить не любить и не любить и пише не безъ товку; одна его біда, що вінъ на словахъ не говіркий и тимъ не въ шанобі у товариства и у начальства. Коли найдеться потрібнимъ взяти его спершу на пробу, то вінъ піде служить до Васъ и на пробу; а коли теперъ у Васъ штатного місця немає, то будьте ласкаві не забудьте его, коли таке місце у Васъ буде не подалежъ Одесси.

Кланяйтеся одъ мене и попросить одъ себе и одъ мене объ сімъ ділі добродія Тимченка... Кланяюсь Вамъ, щиро любячий Васъ Ст. Руданський». [24:VII, 1870].

Так от до цього самого Григорія Руданського, свого «братухи старшого», ще тоді як обидва брати були молодими парубками, писав Степан з

¹⁾ Цього листа оголошено у львівській «Зорі» 1886 р., № 6, ст. 97. Ми не змінємо його правопису, хоч не віримо, щоб Руданський писав «Васильевичъ» (з «ъ»).

Петербургу в літку 1859 року того листа, якого я вище закваліфікував як першорядне джерело для його життєпису. Хоч свого часу (ще 1895 р.) я вже його був опублікував (у «Житті і Слові»), та не завадить його тепер знов передрукувати:

Петропіль, 1859, VII. 5.

Коханий Грышо, мылый мій брате!

Лыстъ твій видъ 28 марта и пѣять карбованцивъ я видибравъ на страдни недили;— не повирышь, якъ ты мене потишывъ передъ святами: за тіи грошы я хочъ трохи ¹⁾ пидновывся на весну, прынаймній пидновывъ старый жупанъ ²⁾ та шаравары, вставывшы нови червоніи пасмужки, та шей и на свята zostався карбованецъ у кешени. Спасыби тоби, братику, за твою щырисъ и выбачай мени, що я такъ довго не пысавъ до тебе; бо я тутъ мало що й выненъ. Спершу экзамены, а потімъ праця ³⁾, щобъ скільки-небудь поправыты свою долю, затрымала мене ажъ до сего часу; экзамены пройшовъ ⁴⁾ ничого, и перехожу въ четвертый курсъ, а работа ище тилько на половыни, ище треба цѣлый мисяць посидиты, щобъ що-небудь пұстыты у свить, не то щобъ для славы, а хочъ для кешени ⁵⁾; бо беда такы бидою, а два roky ще ⁶⁾ треба пожыты въ поганимъ петрополи ⁷⁾.

Въ кинци мая видибравъ я видъ батькивъ 15-ть карбованцивъ и до решты опорадывся: справывъ соби нови штаны за 9-ть карб. и чоботы за 3½, а решту—проивъ; не вмираты жъ съ голоду! Але скажу тоби, братику, гирко мени прийшлося тыхъ 15 карбованцивъ;—зъ ными разомъ я видибравъ видъ батька такый лыстъ, що й самъ бувъ нерадый. Выписую тоби де-котри мистя; отъ вони:

«Мнѣ обидно, что ты писалъ не самъ, а чрезъ другихъ просишь денегъ, какъ будто считая для себя унижительномъ просить объ этомъ самъ,—

¹⁾ Не можна розібрати, чи «трохи», чи «трохы»; швидше начеб то з буквою «ы» *А. Кр.*

²⁾ Очевидячки, треба розуміти уніформу (мундир) военно-медицну. — *А. Кр.*

³⁾ літературна, як видно з дальшого — *А. Кр.*

⁴⁾ = «одбув», себто «я». — *А. Кр.*

⁵⁾ Ясно, що поет говорить тутечки про свої «Співомовки»; але про котру редакцію? Насамперед можна сміливо сказати, що мова тут іде не про нове творіння, а про переписку, бо з 29-го червня до 7-го липня Руданський нічого нового не зложив, тимчасом листа цього він пише 5 липня серед розгару праці; потім він дещо написав нове 7-10 липня — і того-ж таки 10 липня зладив «Преслілля» до тих творів, що містяться в перших двох томах «хронологічної редакції» і вже не писав нічого нового аж до вересня. Отже коли він каже братові, що робота — «іще тилько на половині» і що треба буде «іще цілий місяць посидіти», то заява його не може стосуватися до хронологічної редакції (адже 10 липня вона вже була цілком завершена). Відсіля виходить, що отсам листом він натякає на «систематичну редакцію» (як я її зву). — *А. Кр.*

⁶⁾ Курс у Военно-Медицній Академії — п'ять гд. — *А. Кр.*

⁷⁾ Тут починається друга сторінка; «петрополи» писано малою буквою. — *А. Кр.*

еще горше обидно то, что ты пишешь къ Александру ¹⁾ письмо на мое имя и его просишь за деньги...

«Письма твои, писанныя грубо ²⁾, ничуть не располагают меня въ твою пользу, а только приносятъ боль сердцу и заставляютъ жалѣть, что я употребилъ все мое воспитаніе ³⁾ для того только, чтобъ видѣть тебя неблагодарнымъ...

«Вспомоществованіе тебя въ продолженіи трехъ лѣтъ въ петербургѣ было ⁴⁾ причиною того, что я затагнулся по шею за васъ въ долги... и за все это я недобрый отецъ? Богъ свидѣтель: я не проклиная тебя за твою чорную неблагодарность, а дѣлюсь съ тобою и симъ послѣднимъ кускомъ хлѣба ⁵⁾.

«Если захочешь написать письмо, то пиши или почтительно, не по малоросійскому, або лучше ничего не пиши!» и проч.

Бильше ничего не треба! тутъ зачеплено и збыто зъ болотомъ все, що було для мене дорогого: мою покирнысть называютъ пыхою, мою правду — цъвикою, мою жалість — здырствомъ, мою вдіку — чорною невдякою... Мало того: вони личать мене годнымъ проклину и заказуютъ мени говорыты зъ ными моею ридною мовою. И ныхай бы вже я идень чытавъ таку ганібу, а то ни и въ махнывци прочытали чужін ⁶⁾. Що будешъ робыты зъ такими батьками! Правда, я пысавъ пысьмо до Олександра черезъ батькови руки, и до батька не пысавъ, але я передъ тымъ пысавъ до него ⁷⁾, а винъ замовчавъ, — а яке жъ я маю право пытаты старшого, чому винъ не отвичае, або другимъ запытомъ перерываты его думу? — Я пысавъ до брата, щобъ винъ попросывъ для мене грошій у тата, а самого тата не просывъ; — але чы жъ маю я право просыты чого-небудь у батькывъ, коли я вже, якъ годылось добри дытныи, подякувавъ имъ своимъ торишнымъ пысьмомъ и за сіль и за хлѣбъ и за вихованя? — Своими лыстами я ему нигды не цъви-

¹⁾ Олександр Руданський — молодший Степанів брат. Було йому тоді 19 літ (а Степанові 26). — *А. Кр.*

²⁾ себ-то по українському. — *А. Кр.*

³⁾ Батько хоче сим сказати: «кошти на вихованне». Взагалі треба завважити, що отсей російський лист писано дуже важкою, пентюхуватою мовою, яку звуть в Росії «семінарщиною». Тим дивніше — бачити, що піп таки пнється говорити нею, а од української, рідної, аж одхрепчується. — *А. Кр.*

⁴⁾ Так у первописі (не «было»). — *А. Кр.*

⁵⁾ Починається третя сторінка. — *А. Кр.*

⁶⁾ Махнівка — невеличке містечко в Бердичівському повіті Київської губернії, на грانیці Подільської. Єсть і другі місця (села), що теж звуться Махнівками, та я думаю, що Руданський каже не про яку, як про цю саму. Батько його жив у селі Хомутиних Вівницького повіту Подільської губернії, дак ота Махнівка — близесенько туди. — *А. Кр.*

⁷⁾ Після: «але» спершу було написано та потім замазано: «чы жъ маю я право пытаты старшого, чому ви...» — *А. Кр.*

кавъ, а въ лыстахъ до братиѣвъ, колы часамы що и сказавъ на батька, то правда; а що правда, то не грихъ. Остатныхъ ¹⁾ грошіѣ я въ ²⁾ циле жытя свое у батькивъ не забыравъ: за то, що вони пожалували мене два (а не тры, якъ батько пыше) рокы въ петрополи ³⁾, я ихъ пожалувавъ два рокы въ камянци ⁴⁾, просыдившы два рокы на бурсацькимъ хлиби; а то, що батько заплативъ за прогону ⁵⁾, винъ положивъ бы и такъ на мою виправу ⁶⁾. Зрештою, я не думаю, щобы у доброго ⁷⁾ батька бувъ тильки идень холодный розликъ зъ своимы дитьмы безъ жадного вчутя; добрый батько любитъ и выводитъ дитей черезъ то, що вони — его диты, его кровь, его будуче жытя, а за вчутямъ дитей не обстае, бо знае, що воно залежыть не видъ него, а видъ тыхъ, чые воно. Той — небатько, хто выпомынае ⁸⁾ дытны всю свою трату на него и опомынается вдякы, — то скупый пожычныкъ допомынается довгу! Таты! таты! мы ваши диты, а не довжныкы, мы завсигды маемо васъ за батькивъ, а не пожычныкивъ, — защожъ вы звете насъ невдячными?!!

Заказують мени мою ридню мову, — заказуе батько; але въ мене бувъ дидъ, бувъ прадида и прапрадида — вони мени не заказали; неслухае батько мои мовы — за то мене и по смерти, може, послухають штырнадцять мильйонивъ моихъ идномовцивъ. Батько, може, нелюбитъ свои мовы черезъ то, що нею говоратъ у насъ мужыкы, — а нибы то въ москвивцини не говоратъ мужыкы по московскій? Да и чымъ мы лучше видъ мужыка? вси мы ривни и у Бога и у натуры.

Оттаке-то, брате! А що жъ тамъ діється съ тобою? напышы хоть килька сливъ. Якъ можна, брате, прышли мени пять карбованьцивъ до Спаса, бо на той мисяць не буде вже де й позычыты. Зрештою, колы въ тебе нема — то ничего робыты: буде й такъ, — а въ сентябри, може, що съ Кыива добуду ⁹⁾. Будь здоровъ!

Твій братъ Степанъ Руданьс[кій].

¹⁾ Попереду було: «Лышныхъ», а не «Остатныхъ», та потім замазано. — *А. Кр.*

²⁾ Починається четверта сторінка. — *А. Кр.*

³⁾ Знов «петрополи» написано малою буквою, бо тоді була мода, щоб писати власні ймення не великою буквою. У Пушкіна в виданні Анненкова скрізь стоїть: «горацій» і т. і. — *А. Кр.*

⁴⁾ в Кам'янці-Подільськѣм. Не важко звідси вгадати, що Степан був стипендіатом. З рукописів його видко, що він і на літо не їздив додому. — *А. Кр.*

⁵⁾ себ-то гроші за дорогу до Петербурга. — *А. Кр.*

⁶⁾ Звідси видко, де ховалося джерело всіх нелагод у сім'ї Руданських. Батько бажав, щоб Степан зостався попом на його парафії, а Степан того не хтів, так само як і його старший брат Гриць. — *А. Кр.*

⁷⁾ «доброго» переправлено з «нашого». — *А. Кр.*

⁸⁾ Не можна поручитися, чи стоїть тут «выпомынае», чи (але навряд) «воспомынае». — *А. Кр.*

⁹⁾ за рукопис віршів, зведених у «систематичну редакцію». — *А. Кр.*

Помер о. Василь, батько Степана Руданського, 8 січня 1861 р.¹⁾. А на літо того самого 1861 р. закінчив Степан курс лікарської науки в петербурзькій Військово-Медичній Академії та й, перед тим як поїхати до Криму на лікарську посаду, заїхав на батьківщину, до своїх. В моєму архіві (що я передав його до Академії Наук, але він ще не зовсім упорядкований) є лист од одного з родичів Руданського, писаний до мене 1907 року, де згадують про отодішній Степанів приїзд додому. Приїхав він, десь, несподівано. Його навіть були не впізнали одразу — чи через те, що давно-ж

Сестра Руданських Ольга.

Грицько Руданський

Степан Руданський

ного були не бачили, чи через те, що вдягнутий він був в офіцерську форму. Сестра, як угляділа, що він під'їхав до їхньої хати, навіть полохливо кинулася була до матери, наївно гукаючи: «Мамцю-голубцю! Там якийсь москаль приїхав»!.. Та звичайно, що далі привітали Степана дуже сердечно й щиро, — і він загостювавсь у Хомутинях аж до пізньої осені отого 1861 р. та й аж тоді поїхав до Ялти на службу. Перед різдвяними святами він пише з Ялти до того самого свого старшого брата Грицька ось

¹⁾ Цю дату смерті о. Василя встановив В. Герасименко на підставі «Клировой Вѣдомости» 1861 р. («Зап. Іст.-Філ. Відд.», кн. V, ст. 28).

якого листа (що я його теж передав до Академії Наук до Комісії Словника живої мови):

«Голубе мій сизий! Соколе мій ясний! Братіку мій рідний, Грыгорку!

Пам'ятаєш, якъ ты прощався зо мною? — нехай тобі помагає Господь на всякимъ місці, де ступнемъ ступишь и де зъ речами повернесся. Спасыбі тсбі, братіку! Знаєш тую проклятую жыдівську бухчу? ¹⁾ Мы її здыбали за Балтою підъ першымъ горбомъ, — тамъ вона на сѣдусахъ сѣділа ²⁾, — и лехе ³⁾ її знає, колы и якъ вона до Адесы доїхала. А мы съ паномъ купцемъ (подякуй ему, братіку; тамъ-то хорошіи и розумный чоловік!) такъ мы съ паномъ купцемъ ще въ суботу до обіда булы въ Адесі. Тилько то ⁴⁾ біда моя, що я не попавъ підъ пароходъ и мусівъ тыждень пересыдіты въ Адесі. Правда, небагато я тамъ своїхъ грошей стратывъ, и добріи люды поїлы и годували; а все жъ такы стратывъ два карбованці, и за ныхъ потому приїшлося одбуваты. Въ четвергъ сівъ я на пароходъ «Аргонавтъ» и за тры карбованці цілі суткы купався на палубі въ морській воді, покы насъ не прыбыло до Севастополя, бо мы черезъ буру збылыся зъ дороги тай до Евпаторії не попали. Въ пятницю въ Севастопо[лі] обсушывся, а въ суботу поїхавъ до Симферополя. Въ неділю явився Врачебній Управі и выслушавъ першу начальнычу похвальбу, що мені грошіи не дадутъ, бо я, мовили вони, просрочывъ ⁵⁾. У Оберъ-провіантмейстера приїняли мене дуже добре; тамъ я обідавъ, тамъ я и вечеромъ погостывъ ⁶⁾ и, шуткуючы, спомянувъ и за тебе ⁷⁾. Мені сказали, що можна, тилько треба тобі увольнытыся ⁸⁾ и поступыты до него на службу въ канцелярію хочъ на півроку, або на рікъ, ідно — для того, щобъ тобі зізнаты тіі діла, а друге для того, щобъ тымъ часомъ для тебе очыстыты місце смотрителя магазину. Але пожды трохи: весною хочъ не вінъ то вона прыїдутъ въ Ялту на воды (морській), я тогді поговорю зъ ными якъ годытыся, а тымъ часомъ літомъ ⁹⁾ може я зібью

¹⁾ Якось мені не в тямку, що то воно за «бухча». Мабуть, це іронічна назва для турської жидівської балагули, що раз-у-разъ «бухчить», себ-то, бухає, бухає. — *А. Кр.*

²⁾ Значить, або загрузла, або коні пристали. Сидухою зветься дрібна перекупка (Höckerin), що цілий день сидить на базарі коло свого стола та чекає на покупців. — *А. Кр.*

³⁾ = лихе. — *А. Кр.*

⁴⁾ Починається другий бік листа. — *А. Кр.*

⁵⁾ Може бути, я не помилюся, коли — порівнявши кінець цього листа — звідси догадаюся, що Руданський приїхав на посаду більше-менше 25 жовтня. — *А. Кр.*

⁶⁾ Починається третя сторінка. — *А. Кр.*

⁷⁾ Себ то чи не знайдеться задля нього посада в Криму. Та певне, що з того нічого не вийшло; брат так і зостався на Поділлі (порівн. пізніший лист Руданського до В. Ковальова, наведений на припочатку цього розділу). — *А. Кр.*

⁸⁾ = одставку взяти. — *А. Кр.*

⁹⁾ бо влітку приїздить до Ялти багацько слабих людей купатися в морі, то лікаріві добра практика. — *А. Кр.*

якую копійчину, щоб хоч тебе на рік прохарчувати, — тогді и возьмемся за тее діло; а теперь — потерпы! Эхъ, Грыцю, Грыцю! давъ [бы] ¹⁾ Богъ, щобъ хоч ты живъ не далечко одъ мене! все бъ мені якось одрадніше було. Въ вівторокъ вихавъ я изъ Симферополя, але на половині дороги заночувавъ, бо въ мене не стало грошій, а безъ грошей вражіи ²⁾ поштари не хотілы везты. Спасибі ідному подорожньому татарынові, що заложивъ за мене два карбованці тай допхавъ якось до Ялты. И отъ уже два місяці якъ я стараюся въ Ялті на нове господарство: міняю, купую, позычаю, — хочъ хочъ трешкы прылагодытсы та на місті стати. А то вже надоіло до бісового батька снуватсы по-світі изъ кутка въ кутокъ и прыстановыська не маты.

Будь здоровъ съ празныкамы та зъ новымъ рокомъ!

Твій братъ Степанъ. Ялта 21. дек. [1861] ³⁾.

IX.

Чи був з Руданського алкоголикъ?

Безперечно був.

Цьому не хоче вірити В. Герасименко, бо, каже він, «С. Х. Руданська (тобто дружина Григорія Руданського) в категоричній формі заперечує цьому. Навпаки, каже, що Степан не любив уживати алкоголю, а коли йому де-небудь у гостях і доводилося випити одну-дві чарки, то це дуже часто вичалося різачкою» (кн. V «Зап. Іст.-Філ. Відд.», ст. 29). Неправдиву, мовляв, звістку, наче-б то з Руданського був п'яниця, пустив між люди, — так здається В. Герасименкові, — не хто, як акад. М. І. Петров у своїх «Очеркахъ исторіи украинской литературы XIX в.» (К. 1884, ст. 444), і то попросту на підставі поетового віршу «П'яниця». Але-ж — каже В. Герасименко — таке «визначення С. Руданського, як алкоголика, з боку Петрова єсть вигадка, яку було зроблено згори на підставі одного віршу, не перевіривши, чи дійсно-ж воно було так, чи ні» («Зап.», кн. V, ст. 30).

Та В. Герасименко якось не помітив, що акад. Петров, коли схарактеризував Руданського як алкоголика, то спирався зовсім не на віршах Руданського: «П'яниця», а мав инше, цілком прихильне до поета, біографічне джерело, яке акад. Петров не позабувсь і назвати (ст. 443). І той, кого він назвав, це була людина, що близько знала поета — А. Я. Кремінський,

¹⁾ Того «бы» в оригіналі нема. — А. Кр.

²⁾ Починається четверта сторінка. — А. Кр.

³⁾ Року не поставлено, та немає-ж сумніву, що лист писався 1861 р. — А. Кр.

автор замітки про жартобливу поемку Руданського: «Обманутый солдатъ» (інакше «Вареники»). Замітку тую вмістив Кременський у «Кіевской Старинѣ» 1882, іюнь (трома роками передше, ніж вийшли в світ «Очерки» Петрова), і починає Кременський свою замітку про «Обманутаго солдата» (ст. 556) такими словами, дуже прихильними до Руданського: «Помѣщаемое подъ этимъ заглавіемъ стихотвореніе принадлежитъ перу извѣстнаго любителямъ малорусской поэзіи доктора Руданскаго, большого любителя и собирателя малорусскихъ пѣсенъ, автора множества бывшихъ и не бывшихъ въ печати стиховъ и пѣсенъ, а также ходящаго доселѣ въ рукописи и имѣющагося и у насъ (тобто у самого Кременського. — *А. Кр.*) перевода Иліады Гомера. Покойный Руданскій, обладая большимъ поэтическимъ талантомъ и отличнымъ знаніемъ малорусскаго языка, при иныхъ условіяхъ могъ бы выработаться до степени весьма примѣтнаго поэта и оказать солидныя услуги южно-русской этнографіи, поэзіи, и литературѣ, но не достигъ надлежащаго развитія и преждевременно сошелъ въ могилу по причинѣ того печальнаго недостатка, отъ котораго страдали и истинно великіе таланты, начиная съ отца русской науки М. В. Ломоносова и кончая величайшимъ нашимъ поэтомъ Т. Г. Шевченкомъ... — *А. Я. Кременскій*».

Роком пізніш од акад. М. І. Петрова писав про Руданського дуже близький його знавець «Одесит», у львівській «Зорі» 1886 (ч. ч. 5-6) і там, кажучи про життя Руданського в Ялті, висловивсь так: «Ні чепурно прибрана хата, ні смачний обід, ні чарка доброї горілки не тягли до Руданського його приятелів так, як сам він, завжди прихильний, говорливий та співучий» (ч. 5, ст. 79). Бачимо, і в «Одесита» згадка про Руданського асоціюється з чаркою горілки.

Натяк на свою прихильність до чарочки, як на річ для всіх відому, дає й сам Руданський у листі 24 липня 1870 р., писаному з Ялти до Викт. Ковальова (див. в нас початок VIII розділу). Рекомендуючи Ковалеву свого брата Грицька, Руданський застерігає Ковальова, нехай він не думає, ніби з його брата Грицька — п'яниця: «Чоловік, мій брат, до діла не лінивий, пить не любив и не любитъ». Мовляв: «не гадайте, що за всіми Руданськими поводитьсь той самий гріх, який ви знаєте за мною».

Та найточніші і, на жаль, найпевніші відомості мушу подати сам я.

1898 р. я запропонував московському професорові зах.-європ. письменства Мик. Ілліч. Стороженкові нововиданий мною III том творів Ст. Руданського. З цього приводу покійний проф. Стороженко взяв мені оповідати, як він в 1870 роках познайомився в Ялті з С. В. Руданським і дуже часто пересиджував у розмові з ним довгі вечори, часом аж до ранку. — «Людина була дуже симпатична», казав проф. Стороженко, «але страшенно любив

пити. Мало того, що сам пив — силувався напоїти свого розмовника. Всі наші довгі балачки асоціюються в моїй пам'яті не инакше, як з незліченими пляшками вина. Руданський вихиляв шклянку за шлянкою і, не вважаючи на всі мої сперечання й протести, підливав мені. Якби я ще який місяць залишився в Ялті, то був-би через нього збавив своє здоров'я, бо мені пити дуже вадить. Знов-же, для Руданського — пити це була органічна потреба, яку мабуть підтримувала одноманітність провінціального життя». Проф. Стороженко був кришталево-чиста, ідеально-чесна натура, на ніякі видумки нездатна.

Як бачимо з усього, покійний акад. Петров, назвавши С. Руданського алкоголиком, не допустився жадної вигадки, і схарактеризував він так Руданського зовсім не тому, що в Руданського є вірші про п'яниць. Напевне, акад. Петров не тільки використав друковану вказівку Кремінського, ба, своїм звичаєм, збирав життєписні дані про Руданського ще й од інших людей, котрі поета знали особисто. Кожному-ж бо відомо, що акад. Мик. Ів. Петров, як складав свою історію українського письменства, то вів широке листування і з самими авторами, і з їхніми знайомими. Можлива річ, що в архіві Петрова (а він тепер у Всенародній Бібліотеці при Академії Наук) можна й тепер одшукати відповідні матеріали.

Акад. Агатангел Кримський.

Степан Васильович Руданський.

(Деякі знадоби до його біографії).

Подав - Одесит

(у львівській «Зорі» 1886, ч. 5, ст. 78-79, та ч. 6, ст. 94-95).

[З-поміж тих людей, котрі близько знали Руданського, не залишив нам його життєпису ніхто окрім одного одеського вкраїнця, що так і підписавсь: «Одесит». Багато є підстав думати, що той «Одесит» це-ж не хто, як відомий літературний діяч Михайло Кома р, той самий, кого ширша публіка найбільше почала знати пізніше за його дуже путящий 4-томовий «Словар російсько-український» (виданий під псевдонімом «Уманець»). Свою статтю про життя Руданського призначав був «Одесит» для збірки: «Нива» 1885; а як цензура дуже «Ниву» тую поскубла та й Руданського біографію теж заборонила, то земляки передали «Одеситову» статтю до львівської «Зорі» 1886 р. Тільки-ж там, у Львові, перевернули тее щиро-українське писання на галицько-рутенський лад: в українському правописі замість нашого «і» понаставляли всяких «ѣ» та «ѵ», подавали мертвих букв «ъ» та «ы» (це етимологічно, мовляв) та ще живовидячки підтесали й добру суто-народню вкраїнську «Одеситову» мову під ніби-галицький (а по суті під рутенський) зразок.

Як у нас на Наддніпрянщині закордонний давній львівський часопис «Зоря» 1886 р. трапляється тепер уже не часто, то важливу «Одеситову» статтю про життя Руданського передрукувати не завадить. Ми це й робимо. Та звичайно, що ми не бачимо жаднісінької потреби передруковувати тут «Одесита» в тій самій етимологічно-маскарадній формі, в яку його одягла львівська «Зоря» 1886: всі оті ѣ, ѵ, ѵ та інші непотрібне душпап'я, яким обкутала «Одеситову» статтю «Зоря», ми одкидаємо. А. Кр.]

Чимало було у нас людей, що весь свій вік працювали на нашій убогій ниві, словом і ділом не давали загинути нашій українській мові, щиро помагали народній просвіті, одну надію вихали в душі: як мога найскоріше бачити зрячими своїх братів «незрячих гречкосіїв». Чимало, кажу,

було у нас таких людей; та чи багато ми знаємо про них? Про самого найбільшого нашого поета, Шевченка, ми звиш 20 літ мусіли ждати, поки діждалися хоч скільки-небудь повної його біографії, написаної п. Чалим, та й то не нашою мовою. А коли так діло стоїть із Шевченком, то скільки-ж гірше стоїть воно з другими нашими письменниками? Ні повного видання їх творів, ні життєписів, — нічого не маємо й досі... А часи йдуть — не ждуть, все більше оддаляючи од нас тих письменників і поетів; умирають старі люди, котрі були колись їх щирими приятелями і котрі змогли-б про них дещо розказати.

Оттак міркуючи, зважилися ми зібрати хоч скільки-небудь споминок про нашого рідного поета-земляка, Степана Васильовича Руданського. Найбільша частина цих споминок роздобута нами у земляка і приятеля покійного поета, Вікт. В. Ковалева, а дещо додано иншими людьми, котрі пам'ятають Руданського.

Коли і в якому місці родився Руданський, не знаємо крім одного, що родивсь на Поділлі, з священичої сім'ї¹⁾. Учився в духовній семінарії в Кам'янці-Подільській. Не знаємо напевне й того, коли вступив у ту бурсу, але вважаючи на те, що вийшов із семінарії 1855 р., мусимо думати, що вступив туди коло р. 1843²⁾. Вже в бурсі на Руданського дивилися всі, як на поета: бурсаки співали мабуть не одну пісню, зложену їх однокашником, а пісню «Повій вітре на Україну» і тепер співають не то бурсаки, а й кожен чоботар³⁾. Пісня ця була мабуть впливом його першої і то нещасливої любови до кам'янецької-таки, як кажуть, дуже вродливої, але характером зовсім ледачої панночки, К-ої. Ця любов мала великий вплив трохи чи не на ціле життя поетове.

З кам'янецької духовної семінарії Руданський не захотів йти в попи, але перейшов до Петербурга в Медико-хірургічну Академію. Ані про причини, які схилили його до такого кроку, ані про його життя в Петербурзі

¹⁾ Що Руданський народивсь 1 33 р., це з точністю встановив допіро В. Герасименко на підставі відповідних клірових відомостей («Зап. Іст.-Філ. Відд.», кн. V, 1925 ст. 24). Але що рідним селом Руданського були Хомутинці Вінницького повіту, про це можна було-б догадатися ще й тоді, коли писав оцю біографію «Одесит», бо під етнографічними записами Руданського, вміщеними в «Малорусскихъ народныхъ преданіяхъ» Драгоманова (К. 1876), виразно підписані були Хомутинці. — А. Кр.

²⁾ Знов-таки за кліровими відомостями, встановив В. Герасименко (ст. 24), що 1843-1847 р. р. учивсь Руданський у Шаргородській духовній школі; а до Кам'янецької духовної семінарії вступити міг аж 1847 р. — А. Кр.

³⁾ Пісню «Повій вітре на Україну, де покинув я дівчину» написав Руданський, як видно з його власнописної дати на рукописному оригіналі, не в Кам'янецькій бурсі бувши, а вже аж студентом-медиком зробившись, у Петербурзі 24 липня 1856 р. — А. Кр.

ми нічого не знаємо. Над своєю наукою він багато працював, терплячи нужду, — і, мучений споминами нещасної любови, розстроював своє здоров'я. Зовсім слабкий покинув північ; коло 1861 р. його зробили лікарем в Ялті, в Криму ⁴⁾. Незабаром біля щирого, приятного Степана Васильовича зібралася невеличка компанія: П. Ф. Падалка поштмайстер, агент Русского Общ. Парох. и Торговли Т. Сіяльський, ялтинський піп о. Василь Сердюків. В тій компанії побачив уперве Руданського і В. В. Ковалів, і ось як він характеризує Руданського. Степан Васильович був високий на зріст, широкоплечий, на вид поважний, хоч і ходив трохи згорбившись; карі очі його світилися несказаною добротою, що була найкращою признакою його душі. Одягавсь він завсіди просто, як і жив. Не долюблював панів, за те бідних людей і сам любив, і вони його любили. Занедужає, бувало, бідний чоловік, — зараз до лікаря Руданського. Цей і pomoже, і грошей не візьме. Бувало й так, що бідному чоловікові нема де жити, щоб лічитись; Руданський дає свою хату, лічить, годує, чим Бог послав, і не жде ніякої заплати.

Повідаючи про те, як жив Руданський в Ялті, мусимо сказати, що не знав він ні розкоші й багатства, ні бідности. Переїхавши в Ялту, перш усього задумав він купити собі невеличкий кусок землі та збудувати хатину, щоб не треба було що-місяця переїздити з одної квартири на другу з жінкою і дітьми. Може й скоро довелось-б йому й сповнити це бажання, коли-б більше думав про те, як набивати грішми кишеню. Та не з таких людей був Руданський; — і не диво, що не дуже-то легко було йому спромогтись на той і маленький кусок земельки. — «Коло Ялти», писав він в ту пору ⁵⁾, «все по чортових, а не по наших грошах». Сяк-так спромігся в кінці на невеличке місце, хоч і не довелось вистроїти своєї хати. Те місце, недалеко од ялтинської церкви, — тепер уже продано, усього щось за 300 рублів. В Ялті С. В. Руданський і подружився з простою, зовсім неосвіченою дівчиною Явдохою, і мав од неї двоє дітей ⁶⁾. Як воно вийшло, що Руданський з'єднався з нею, напевне не знаємо; винувата була тут мабуть його поетична натура.

⁴⁾ а саме в кінці жовтня 1861 р.; видно це з п'ятого листа до брата-Грицька. — А. Кр.

⁵⁾ Листи Руданського, з котрих тут подано тільки малесенькі шматочки, ми надіємось швидко що-до-слова напечатати в «Зорі», а поки що просимо всіх друзів і знайомих покійного, котрі листувалися з ним, присилати нам до опублікування чи-то свої спомини, чи копії з інших його листів. «Редакція Зорі» (1886).

⁶⁾ Дружина й син поетового брата Грицька заявляють («Зап. Іст.-Філ. Відд.», кн. V, 1925, ст. 29), що не од Руданського породила Явдоха тих двох дітей, а од свого першого чоловіка. Але з оповідання І. Степовика (диви в нас низче, ст. 44), який балакав із сторожем на ялтинському кладовищі, видно, що ялтинці вважали обох дітей за рідні чада самого Руданського. — А. Кр.

Як цінили в Ялті Степана Васильовича, видно з того, що після його смерті город визначив на свій кошт учити його дітей. Не до великого, правда, розуму довели їх: із сина зробили фельдшера ⁷⁾, а дочці довелося скінчити курс науки в прогімназії тільки, — та й за те спасибі. Було-б краще, коли-б земляки покійного догадалися були зробити більше, як зробив город для дітей поета.

Завернім тепер у хату, де жив городський лікар, поет Руданський. Невеличка квартира його зовсім не скидалася на панську. Обставлена вона була дуже вбого. Заверне до прихильного Степана Васильовича де-кільки чоловіка, — і сісти ніде. Але прибрано було завсіди чепурно, — зараз видно було, як любив хазяїн охайність, що її люблять і всі наші українські люди. Із їжі Руданський не вередував: борщ на обід та шматок м'яса, галушки на снідання або на вечерю, — інших вигадок не було і в помині; та навряд чи з'умила-б Явдоха й годувати чоловіка вередливого. Але ні чепурно прибрано хата, ні смачний обід, ні чарка доброї горілки не тягли до Руданського його приятелів так, як сам він, завсіди прихильний, говорливий та співучий. Співав він дуже гарно і любив українські пісні, особливо старинні, — і держався старого напіву. І по селах збирав він пісні і заводив сам в ноти. Кажуть, був у нього цілий збірник таких пісень; де вони — ніхто не знає. — «Мої пісні», — писав він із Ялти до Ковальова, — «в мене, та нікому нот перевірити. Надію маю на одну паню, — хорошую, та хворую тяжко, — що хоч вона їх переправить; тоді скільки-небудь виправлені я можу й післати через Вас до печаті». Шкода, що не знаємо, де тепер той збірник. Вірніш од усього, діставсь він укупі з ненапечатаними творами Руданського його братові, а той дещо тільки (частину Іліади) послав в Галичину ⁸⁾.

Визначавсь Руданський і як чтець: читав не гірше, як і співав. Особливо любив читати «Кобзаря», знав його на пам'ять і часто, балакаючи, наводив то один то другий стих, щоб тим справдити свої слова.

Із власних творів Руданського, крім пісень, особливо визначаються «співомовки»; це невеличкі віршові оповідання, що їх основа трохи чи не завсіди взята з уст народа, і в них так і блищить здоровий, ясний український юмор. Про їх вдатність доволі буде сказати те, що деякі з них оп'ять, як пісні, перейшли в уста народа, от прим. прекрасна пієса, що починається

⁷⁾ Той парубок помер молодим. Степовикові 1892 р. вже показували на ялтинському кладовищі його могилу. — *А. Кр.*

⁸⁾ Гадаю, що Руданського збірка пісень знаходиться тепер у полтавському Пролетарському музеї, куди, казано мені, передав її Зах. Григ. Курдиновський. — *А. Кр.*

словами: «Їхав кіньми становий на чийсь біду»⁹⁾. Її навіть такий знавець, як п. Драгоманів, прийняв за чисту народню пісню (Гл. його «Нові укр. пісні про громадські справи», стор. 81)¹⁰⁾.

Крім пісень і «співомовок» працював Руданський над перекладом Гомерової Іліади. Будущому біографові пок. поета цікаво буде знати дещо і про цю працю. З листів Руданського, долучених до сього начерку, побачить читач, як він боявся дати громадянам хоч одну пісню не зовсім виправлену, і як обережно брався за переклад Гомерової поеми. Для тієї мети він не тільки добре вивчив грецьку мову, ба старавсь навіть — зглибити мітологію давніх арійських племен, хоч і як трудним було це діло в та- кім глухім городку, як Ялта¹¹⁾.

А в тім, і без того інтересу, який мала для нього студія Іліади, Руданський дуже любив усяку старовину, працював над нею, висліжував все, що міг. Так, добре знав він стародавню, біблійську мову жидівську, любив стародавності Єгипта і, кажуть, чимало зібрав книжок з історії та географії царства фараонів і був дуже радий, коли траплялося йому набрести на яку старину. Із його листу з р. 1869 побачить читач, як пильно заінтересувався він був розкопаним тоді старожидівським кладовищем під Аю-дагом (на южнім березі Криму). Працюючи над старовиною усяких племен, Руданський хоч і не був сам ученим, але ставав иноді в великій пригоді для вчених. Покійний професор одеського університету Ф. К. Брун, великий знавець стародавньої географії, як видно з одного листа Руданського — обертая до Степана Васильовича за тим, щоб цей пристосував до-теперішніх

⁹⁾ У Руданського: «засідатель». — *А. Кр.*

¹⁰⁾ Звичайно, що М. Кома- р мав певне право сказати різенько про помилку Драгоманова, бо й справді ми читаємо в Драгоманова отаке: «Що ж до урядників поліцейських, то в Російській Україні доси вже в трьох місцях записано усмішну пісню (sic) про станового: Їхав кіньми становий на чийсь біду». І далі Драгоманів наводить усеньку тую «пісню», зазначаючи, що записав її д. Стрільбицький у Балтському повіті в селі Бузникуватій і що Драгоманів має ще інші одміни, записані на Поділлі та на Київщині (Див. М. Драгоманів: «Нові українські пісні про громадські справи, 1864 - 1880», Женева 1881, ст. 81). — Але чотирма літами пізніш Драгоманів висловлювався за цю «пісню» вже доволі обережно та й — безперечно — ладен був її вважати швидше за «стихотвореніє», ніж за «пісню». Бо в своїй праці «Турецькі анекдоти в українской народной словесности» (підписаний псевдонімом «Кузьмичевскій»), Драгоманів, навівши двоє варіантів «Засідателя», додав: «Стихотвореніє это, или пѣсня, находится у насъ въ четырехъ вариантахъ, записанныхъ отъ крестьянъ въ губерніяхъ подольской (два), волынской и кievской» (див. в «Кievской Старинѣ» 1886, март, ст. 462 - 463). — *А. Кр.*

¹¹⁾ На жаль, всі спроби Руданського вдаватися в порівняльну мітологію виходили в нього аж надто протинауковими. Яскраве тому свідоцтво — ті вступні «Уваги» Руданського до Іліади, які я низче подаю в розділі «Руданський і Драгоманів». — *А. Кр.*

міст ті села, списані Бруном, котрі за давніх часів належали до Судацької Генуезької округи.

Багато починав робіт Руданський, та не все щастило йому скінчити: не було часу, — звісно, як доброму лікареві, раз-у-раз готовому всім допомогти. Тим-то й виїздити з Ялти не доводилося йому: ніяково було покинути всіх слабих, що лікувалися в нього.

За те й рад же він був бачити у себе кого-небудь із земляків, або здобувати од них яку звістку.

А в липні 1870 р. навідався в Ялту М. І. Костомаров і бачився з Степаном Васильовичом. І як же рад був наш обиватель «убоголюдної», як казав він, Ялти! — «Тільки Лазаревський та я щасливі були його бачити». Я. М. Лазаревський — треба додати — був приятелем Руданського, та тільки опісля він щось з ним не поладив. Костомаров слухав, як читав Руданський частину «Іліяди»; переклад, видко, сподобавсь йому, бо похваляв і казав діла не покидати.

Нещасливе життя семейне та невиводні роботи похитнули давно вже слабе здоров'я Руданського, а тут скоїлася ще й инша біда та й укоротила віку бідному чоловікові. Приїхав, бачите, в Ялту новий лікар: як лікар — добрий, але дуже негарний як людина. Побачив він, що лікар Руданський стоїть у нього на дорозі, не дає йому одному всім орудувати. Чого-ж довго думати? Чи то багато треба, щоб зіпхнути з дороги і не такого чоловіка, як тихий і зовсім недотепний огризатися Руданський? І почав той робити всякі пакости своєму названому ворогові, докладати, куди треба, про такі гріхи Руданського, про які й сам грішник нічого не знав. А тут ще наступив пам'ятний великою холерою 1871 рік, і з'явився випадок, що доконав Руданського вже зовсім. Діло було так. Як тільки прийшла чутка про холеру, начальство зараз же звеліло зробити карантану і держати в ній кожне судно, яке допливе до Ялти. Порядкував же тоді пограничною стражею німець Л-де. Цей німець, земляк вищезгаданого лікаря, також не любив Руданського за те, що, мовляв, «городський лікар глузує над ним», бо язичок у Руданського — не в дорікання повійному скажемо — був таки гостренький! Той Л-де був таки чудний якийсь чоловік, вдавав із себе ніби святошу і ні в селу ні в городі сипав текстами з св. писання. От той-то побожний Л-де пішов до гр. К. та, видно, добре очорнив перед ним Руданського, що буцім то він і служби не справляє, і ні за чим не дивиться, і діла робити не хоче, а найбільш, мовляв, не слухає приказу і не хоче наглядати тих суден, що в карантані. Одно слово, набрехав повний міх. Начальство поняло йому віри. Недовго думаючи, гр. К. покликав до себе Руданського. Що він казав йому, як «розпікав», чи може по голові гладив, нехай догадується кожний.

кому скажемо, яка біда скоїлася з Степаном Васильовичем зараз після гостювання у К. — Прийшов він до дому якийсь несамовитий: хмурій, недужий, мов і години не зминуло після якоїсь дуже тяжкої хвороби. А хвороба тільки ближилася ще. З того часу Степан Васильович почав нездужати, — спершу не так тілом, як душею, бо душу вразили люди, вразили так, як не можна вразити тіла.... Велика нудьга затуманила голову й обхватила душу, навіки зачинивши ті двері, куди хоч инколи, хоч не часто, а все ж таки входила радість і звеселяла закинутого на чужину Степана Васильовича. Холодна безнадійність залягла на душі; він і не жив уже, а доживав свого віку. Не чув ніхто уже ні його пісні, ні щирої розмови, ні чудового читання своїх і чужих творів; не довелося вже ні сидіти за своєю поетичною роботою, ні ходити на поміч бідним людям. За душею незабаром почало боліти й тіло. Руданський ліг в постіль, вилежав місяць-другий і покинув цей світ з його добрими й злими ділами, з правдою й неправдою.

Поховали Руданського на городський кошт на другому кладовищі: там дала йому місце сім'я Шенебейрів близько тієї могили, де лежить похоронений приятель Степана Васильовича Шенебейр. Важко казати, та замовчати ще важче: похоронили — і забули. Забули не тільки ті земляки, котрі щороку навідуються в Ялту, а й ті, хто був колись у великій приязні з Руданським. 1880 року навідався в Ялту і В. В. Ковальов, і ніхто окрім дочки Степана Васильовича не зміг сказати, де і як знайти могилу: ні хреста, ні огорожі нема над нею. Тільки квіти і кущі, що насадила дочка на могилі, показують те місце, де лежить тіло одного з найкращих робітників українського слова. Чи то-ж так воно й навіки останеться?.....

Одесит.

(«Зоря» 1886, чч. 5-6).

Листи Ст. В. Руданського до В. В. Ковальова.

[*Од ред.*] В додатку до повищого життєписного очерка, що був первісно призначений для збірника «Нива», але не міг вийти в нього задля звисних «препятствій», одержали ми ¹⁾ й три листи Руданського в оригіналі, і їх тут поміщаємо. З них два — датовані, а один (середній, як видно із змісту) — без дати. Листи писані на звичайнім листовім папері; нр. 1 — звич. 8-vo, а нумери II і III — звич. 4-to. Листи писано українською мовою окрім postscriptum в нр 1., що написано мовою великоруською, перемішаною українськими формами. — «В листі до приятеля» — пише [нам] автор біографіч-

¹⁾ «Ми» — себто Іван Франко, або редакція «Зорі» 1886 р. — А. Кр.

ного очерка¹⁾ — «це діло і у кожного звичайне, а Руданський хоч і гарно знав рідну мову, частіш у щоденному обиході говорив по-великоруськи, мимоволі примішуючи українську вимову». Правопис Руданського в його листах задержуємо без зміни²⁾, інтерпункцію декуди доводилося підправити для ясности. — *І. Фр.*

I.

Щирій Земляче и Добродію Вікторъ Васильевич!

Перечитавъ я сегодня іще разъ Ваше письмо — і ще разъ бачу, що не можу Васъ нічимъ потішити, бо «нема, нема ні вітру ні хвилі изъ нашої України»...

Портрети могили покійного Тараса получивъ и я одъ брата покійного — Варфоломея; всего получивъ 25 штукъ, продаю по два карбованці (Варфоломей назначивъ по карбованцеві, а я продаю по два), и коли усі розпродамъ, пошлю ему гроші. Варфоломей писавъ до мене, що гроші за портрети пійдуть тільки на те, щобъ поправитъ хрестъ на Тарасову могилу, а може вони пійдуть и на що друге. Нехай імъ Богъ на все добре помагає.

Пытаетесь мене за мою Ільяду, так щож-жъ: я тільки виправивъ и пославъ первую пісню — и що тамъ Кієвляне зробили зъ нею, до сего часу нічого не знаю. Дальше первої пісні я свого сирого переводу не виправлявъ и не можу виправлять, поки скільки-небудь не розберу стародавніхъ преданій арійськихъ и не арійськихъ племенъ, изъ которыхъ викувався грецькій народъ и грецькая мієологія временъ Омира. Діло не легке при плохенькихъ книжкахъ, а все таки надіюсь що-небудь розібрати. А поки що піжду, щб скажуть Кієвляне и щб скажуть земляки про первую пісню, коли її удасться імъ напечатать.

Будьте здорові, та передайте поклінъ мій щиримъ одесскимъ землякамъ, которыхъ я знаю и которыхъ не знаю. Святкуйте счасливо и не забувайте щиро прихильного до васъ

Ст. Руданского.

Петро Федоровичъ (Падалка) шле Вамъ низенькій поклінъ. Бухштабъ — такожъ.

А у насъ підъ Медведь - горою (Аю-дагомъ) въ имѣніи Раевского въ Портитѣ найдено еврейское кладбище (гробівъ до 40) при рытѣ плантажа для виноградника. Пять плитъ найдено съ рисунками и еврейскими надписями. Я поснимавъ съ нихъ снимки, и когда Бухштабъ послѣ празниковъ поѣдетъ въ Одессу, я черезъ него перешлю ихъ Вамъ, и надіюсь, что Вы зробите зъ ними усе що слідує.

Вашъ Руданскій.

15. Апрѣля 1869 року.

¹⁾ тобто Одесит-Комар—*А. Кр.* ²⁾ Ні, зміни безперечно є, через лиху коректу.—*А. Кр.*

II.

Добродію мій добрій та терплячій Вікторъ Васильевич! Поздоровляю Васъ съ празникомъ — зъ весною и новою силою, — много літъ намъ сей празникъ стрічати и силами оживати!

Простіть, що довго не писавъ и до сего часу одвіту не давъ на Ваші два листи; комашня ріжного діла і не-діла неразъ складається такъ, що и до рідньої матері опізнишся; неразъ Вы мене прощали, простіть и на сей разъ.

Про дачу Карто не писавъ, бо ні чого й писати. Землі одна десятина на дорозі въ Аутку, підъ виноградникомъ 2000 саж. (общая доходность [по счоту земскої управы] 60 руб.), — и сая, прости Господи, дача — до Вашого іще письма продана за 5000 рубл.! Коло Ялты усе по чортовськихъ, а не по нашихъ грошахъ. Такъ Вы и простіть мене, що я Вамъ о ділі сімъ и не писавъ.

Ні Б — ось ні Б — кій нічого до мене не писали; мабуть, тоже й вони свого муса на шиї носять.

Спасибі землякамъ (хочъ я того ні тіломъ ні душею не виненъ), що Вони добримъ словомъ пом'янули мене на масницю и що Вони охоту з'ясували напечатать увесь мій себъ-то трудъ (а воно велика всячина). — На се скажу я, що —

1. Пісні подольські, що за нихъ Руданскій узявъ медаль, се не мої, а мабуть моего двоюрядного брата Александра Андріевича (изъ Теліжинецъ, такая деревня), т. е., сына единого, молодшого брата моего батька, Андрія. Мої пісні — въ мене; та нікому ноть перевіритъ. Надію маю на одну паню — хорошую, та хворую тяжко, — що хочъ вона їхъ черезъ - силомъ переправить; тогді скільки-небудь виправляні я можу й післати черезъ Васъ землякамъ.

2. Співомовки мої до сего часу у Києві, и про нихъ ніякої звістки до сего часу не маю, — а писавъ, бакъ, давно уже, щобъ мені їхъ вислали на перебглядъ. Такъ и тутъ не моя причина, и хай мені вибачать П.п. товариші.

3. Омирова Ільяда повзе черепахою — уривками дотягнувъ тільки 2-ю пісню, и то тільки до половини. Такъ щожъ робить! — Співа ¹⁾ зі словомъ — то кіства з краскою ²⁾ — скільки вони слугъ своїхъ не міняють, а все імъ видиться, що слуги їхъ непевні. Пишешъ разъ — гораздъ; перетглянешъ — усе не достає чогось, — тай такъ и морочишся зъ одного листка до другого. Давъ бы землякамъ хочъ мою первую пісню, — такъ вона, въ двохъ поправкахъ —

¹⁾ «Співою» в своїм перекладі Руданський назвав Музу. — І. Ф.

²⁾ пензель з фарбою. — І. Ф.

у Києві, а у мене є, да безъ поправокъ; а зъ тихъ копій мені не вислали. Давъ бы я землякамъ другу ю пісню, такъ вона не кінчана; а все таки мусь мій показати землякамъ мою роботу, хочъ чимъ-небудь, хочъ зразкомъ, щобъ їмъ відомо було, изъ-за чого вони турбуються и чи слідъ їмъ чого-небудь одъ мене ждати. Мавши підъ рукою переводъ Ватрахоімахіі («Жабомишподравки») К. Думитрашка (СПб. 1859 г.), я при помочі его готовыхъ слівъ зъ грецького переклавъ іще в Февралі на нашу мову «Війну жабъ зъ мышами», — якую я теперъ Вамъ и посилаю. Прошу Васъ тільки одного. Першъ ніжъ передаватимете її накладчикамъ, знайдіть у Одессі Пріятеля мого Петропільського — сірому п. Ніщенського: — вінъ на гречеськімъ слові, якъ кажуть, самого Грека ззівъ, — хай вінъ передивиться перекладъ мій, и въ тихъ містахъ, де сынню поведено, перекладе дословно слова Омирові. Назвы храбрецівъ хай передивиться такожъ — чи добре я їхъ переклавъ? Тогді прошу Васъ зъ ёго замітками показати накладчикамъ, щоби вони вже дали свое слово, чи приймають вони по сему зразку роботу мою, чи ні; якъ приймають, хай перепишуть мое зъ замітками Ніщенського, а я після того пішлю їмъ поправки. На всякій разъ прошу Васъ, якъ бы накладчики не прийняли «Війну жабъ зъ мышами», — прошу Васъ іще разъ, вышліть мені назадъ сюю мою рукопись зъ на́правомъ Петра Ніщенського; — Ему и Вамъ дякуватиму що-денно.

Скажу Вамъ іще про одно діло. Одинъ мій знакомий, Милеантъ, виславъ мені въ январі списокъ деревень, которі въ старину належали до Судацького генуэзского округа, писаний рукою професора Бруна, съ тимъ, чи не можу я приурочити їхъ до теперешнихъ мість. Скільки я мігъ, на стільки и приурочивъ, — жду тільки, щобъ мені карту зробили. — Будьте здорові! Щиро шануючий Васъ *Ст. Руданскій*.

Кланяється Вамъ Петро Федоровичъ.

III.

Щирій Добродію Викторъ Васильевичъ! Отсе передъ вами стоить братуха мій старшій Григорій Васильевичъ; живе вінъ у Каменці Подольській, служить у Д. Як. Колбасина, та у его черезъ добрыхъ людей ласки не має. Зразу бувъ у его Виницькимъ бухгалтеромъ, а теперъ зійшовъ на простого писаря при канцелярії Колбасина, и теперъ у его и служба дарма пропадає, та й грошій бігъ-ма. Приїзжавъ вінъ до мене за порадою у сімъ ділі, но я лучшої поради не мігъ ему дати, якъ тільки поїхати до Васъ въ Одессу и попитаться, чи нема хочъ у Васъ у Тимченка въ Одессі якого-небудь штатного місця для его. Чоловікъ — мій братъ — не академикъ, но счоти и порядки акцизні знає, до діла не лінивий, пить не любивъ и не любить и пише не безъ толку: одна его біда, що вінъ на словахъ не говіркий и тимъ не

въ шанобі у товариства и у начальства. Коли найдеться потрібнымъ взяти его спершу на пробу, то вінъ піде служити до Васъ и на пробу; а коли теперъ у Васъ штатного місця немає, то будьте ласкаві не забудьте его, коли таке місце у Васъ буде не подалекъ Одессы.

Кланяйтесь одъ мене и попросить одъ себе и одъ мене объ сімъ ділі добродія Тимченка.

Неділі дві тому назадъ бувъ у насъ нашъ дідъ Николай Ивановичъ Костомарівъ зъ жінкою Василя Михайловича Білозерського, но тільки Лазаревський та я щасливі були его бачить. Вінъ простувавъ на Одессу, пытавъ про одеськихъ земляківъ, и я говоривъ ему про Васъ, про Б-го и про другихъ; не знаю тільки, якъ Одесса его стрітила и приймила; я Б-го звістивъ телеграммою на его телеграмму, и думаю, що Ваша Одесса далеко лучше его прийняла, якъ наша убоголюдная Ялта.

Читавъ я ему частину Ільяди — похваливъ, спасибі, и казавъ діла не покидати. А що-жъ тамъ у Васъ порабляє «Війна жабъ зъ мишами»? Пора би уже Ніщинському свою війну кінчати, бо, кажуть, починається уже другая така-жъ страшная війна міжъ Французами та Німцями. — Кланяйтесь ему сими словами. А буввани жидівські? чи їхъ прочитавъ хто, чи ні ще й досі?

Кланяюсь Вамъ, щиро любячій Васъ *Ст. Руданський*. Петро Өедоровичъ здоровъ и кланяється Вамъ; вінъ що-почты ґризеться зъ симферопольскимъ своимъ начальникомъ и — отгрізається.

Ялта 24. Іюля 1870 р.

Руданський і Драгоманів.

(З приводу «Іліади»).

Серед автографів Руданського, що заховалися в мене, є його вступ (чи «Уваги») до перекладу «Іліади». Ми публікуємо тут отой його вступ почасти через те, що він не ввійшов у повне друковане видання «Творів Ст. Руданського», найголовніше-ж через те, що наприкінці вступу (чи «Уваг») є цікава згадка про Драгоманова.

А. Кр.

У в а г и

до першої пісні Омирової Іліади.

I.

1. Співа—по грецькій (мові) Μοῦσα¹⁾ (стрічка 1 и 604). Слово «муза» не чуже й для нашої мови: у нас єсть слова: «музика» й «музика». Но у нас слова сії пригадують більше струмент, як пісню голосовую, у греків же «муза» більше значить голосовую пісню, як струмент. Через те-ж я й перевів «Музу» на «Співу».

2. Грецькїї назви по батькові:

а) хлоп'ячі: Пильєнко Πηλειαδης (1), Πηλειων (188), Πηλειδης (223), Πηλεος υιος (489); Атрієнко Ατρείδης (7 і др.), Фтесторєнко Θεστοριδης (19), Менитьєнко Μενoitιαδης (307); Кронєнко Κρονιδης (498), Κρονιων (228, 502 і др.).

б) жіночі: Хризівна Χρυσηιδα (111), Врисівна Βρισηιδα (184).

Як видно із сего, так грецькїї хлоп'ячїї назви по батькові кінчались: або на ιδης, або на υιος, або на ων. Первая назва на ιδης вийшла, мабуть, із слова ιδιος «свій», й одвічає нашим назвам по батькові на іє: Пиліїв, Атріїв. Друга υιος (син) дослова одвічає нашим назвам на віць і разом з грецьким

¹⁾ Так — у першопісї Руданського: Μοῦσα (а не Μοῦσα). Взагалі всі грецькі написання я друкую *буква-в-букву* так, як написав сам Руданський. А. Кр.

одвічає польському *wić*, нашому «вітъ», славянському вѣтъкъ. По наші назви на *oich* — не наші рідні, а дунайські; спочатку вони перейшли до наших князів, а потім уже стали переходить і до нашого народу: но все жь таки більша половина нашого народу такої назви не знає. Третя назва на *ow* єсть не що друге, як наші прості назви молодого покоління на *я*, або на старославянський «юсь»; приміром сказати: «ягня», «теля», «порося». Сей-то юс (ж) в московських назвах и звірини і людей перейшов на «ёнокъ»: «ягнёнокъ», «телёнокъ», «поросёнокъ», «Остапёнокъ», а у нас в назвах звірини змінився в *я*, а в назвах людей — на «енко»: «Остапенко», «Іваненко», «Григоренко». Ся-то послідня назва і єсть самая ближчая до нашого люду, а через те й *я* всі хлоп'ячі грецькі назви по батькові і перевів на «енко». Жіноча назва по батькові у греків така ж, як і перва назва хлоп'яча на *idhcs*, себ-то «свій; а так-як у нас хлоп'ячому «ів» одвічає жіноче «івна», то *я* всі жіночі назви по батькові й перевів на «івна».

[Далі в рукописі не стає одного листка, де живовидячки містилися §§ 3—6. *А. Кр.*].

7. Афтина Паллада *Aθηνη Παλλας* (200,400). Слово *Aθηνη* вийшло у греків із того, що вони єгипетське слово «Ніа» (богиня мудрости) прочитали на виворіт. Слово-жь *Παλλας*, -αδος як не можна більше підходить під наше «полада», «порада». — У латинян слово *Παλλας* замінилось словом «Минерва», которе само-ж вийшло із старого італійського «Менфра», близького до польського *Maḍra*, *Meḍra*.

8. Аянт — *Aἴας* (145) *Αἴαντος* (138). Латиняни перевели сеє слово *Ajax* і тим дали нам знати, що тут *і* належить не до першого *а*, а до другого; через те *і* *я* перевозжу сеє слово не «Еант», а «Аянт».

9. Ира *Ἥρα* — у римлян *Juno Junonis*. Перве наминає наше «ярий», «яровий», — себто весну; друге, «Юна», наминає молодість, юність.

II 1).

Я напереджаю земляків моїх, що *я* всі грецькі слова й имена читав і переводив так, як їх читали й читають грецькі наші попи, а не так, як

¹⁾ З деякими невеликими вкороченнями (важливими одначе по суті) ця дальша частина «Уваг» Руданського (що починається словами: «Я напереджаю земляків») вже була друкувалася замість передмови до перекладу «Іліади» у львівській «Правді» 1872 р., ч. 2^о ст. 49-50; — і притому редакція «Правди» додала од себе: «Подаємо, яко передне слово, частину з листу автора писаного до приятеля, передавшого нам сей переклад. — *Ред.*». Низче ми побачимо, що під тим «приятелем автора» редакція «Правди» розуміла безперечно не кого, тільки М. П. Драгоманова. Не можна одначе вивірити, чи од Драгоманова-таки, чи, швидше, лиш од самої редакції «Правди» йде заява, ніби оці «Уваги» Руданського — то не більше, як приватний лист до Драгоманова, а не свідомо складена для широкої публіки перекладачева передмова для всіх читачів «Іліади». — *А. Кр.*

Їх читали і читають німці; се-б-то: β за наше «в», θ за наше «фт» (у нас на Подолі «Фавор», «Фамарь», «Фома» і др., не знаю як тепер, а коли я учився в сільській школі в 1840-вих годах, читалося: «Фтавор», «Фтамар», «Фтома»; так же само читається «е» і по той бік Збруча в Галичині), η — за наше «и», α — за наше «е», α , ϵ — за наше «і». Перед гласними з початку слова я тож само не клав ніколи німецького h, бо його найшли для нас лишнім и первий переводчики наші Кирило та Мефтодій.

Що ж до розміру, то я більшу половину 1862 року бився з сею первою піснею, перекладаючи її і на ексаметри і на різні розміри наших дум та пісень — і кожний раз під кінець сеї пісні доходив до того, що узятий розмір мій — не годиться. Напоследок, взявши собі в думу, що Омира при довгим розмірі гріх і доповняти лишніми словами, а при короткім розмірі де-котрі придатні Омирові слова, під нашу мову не підходящі, не гріх і пропустити або замінити їх нашими короткими підходящими словами, я в кінці 1862 року попробував отцей короткий розмір; — і він таким придався легким, що я до кінця 1863 року пройшов увесь дословний переклад Іліади. Розмір сей, як він ни простий, а його наслухатися можна і в приказках ігрових і в приспівках колискових і в піснях звичайних веселих і сумних; і такий розмір як-раз і годиться до перекладу Омирової мови — ігрової, дитячої¹⁾, веселої і сумної. Для приміра прошу подивитися на сії приказки, приспівки і пісні:

1.

— — — — — | — — — — —
— — — — — | — — — — —

Котилася торба || з великого горба,
А у тії торбі || вниш та паляниця.
Кому припадеться, || то́му і жмуриться.

* * *

Ой ти котку сірий || та вимети сіни,
Піймай, котку, мишку, || та вкинь у колиску.
Мишка буде грати, || дитя буде спати.

* * *

Ти ж думаєш, дурню, || що я тебе люблю, —
А я тебе, дурню, || словами голублю.
Ти ж думаєш, дурню || що я тебе вличу, —
А я тобі, дурню, || скрізь тин дулі тичу.

Се розмір закладний, но він міняється: —

¹⁾ В рукописі: «дитячої». А. Кр.

2.

— — — — —		— — — — —
— — — — —		— — — — —

Чом дуб не зелений? || бо туча прибила.

Козак невеселий, || лихая година.

3.

— — — — —		— — — — —
— — — — —		— — — — —

Ой у полі сосна || тонкая виросла

Як вітер повіє, || сосонка хиліє.

4.

— — — — —		— — — — —
— — — — —		— — — — —

Сива зозуленько! || не куй так раненько!

Не розбужай мого || гостя дорогого.

Занявшись дечим другим з 1864 року, я так і покинув свій переклад Ільяди. Тепер же, по листу добродія Драгоманова од 8-го травня (апріль) ¹⁾, виправивши першу пісню, передаю її на суд землякам моїм. Подобається їм, то коли вони захочуть, а мені бог-віку-продовжить, я на ходу двох літ зможу їм виправити и поставити цілую Ільяду; а ні,— то я можу й тим утішатися, що небагато часу потратив на перекладі.

(Ст. Руданський).

III.

В середину тих листочків, на яких Руданський начеркав оцю свою передмову до «Ільяди», вкладено уривок українського гексаметричного перекладу з другої Гомерової поеми — «Одисеї», і над тим гексаметричним перекладом рукою покійного П. Г. Житецького зроблено напис: «Драгоманов». Видко, що Драгоманів, даючи поради Руданському про тую українську форму, якою варто перекладати Гомера, задля кращої ілюстрації надіслав Руданському уступ з Гомера, перекладений по українськи гексаметром.

Ми знали досі (з «Австро-руських споминів» Драгоманова, част. II, Львів 1889, ст. 84-87) тільки одну-однісіньку поезію Драгоманова: «Поклик до братів-слав'ян». Той «Поклик» — дуже невдалий, там не поезія, а реторика, писана поганенькими, клишоногими віршами. З цього погляду віршований переклад з «Одисеї» вийшов у Драгоманова куди кращий, хоч теж дуже не бездоганний. (У Драгоманова настільки слабке було віршове почуття,

¹⁾ Цієї згадки за Драгоманова не надруковано в «Правді». Розрядка моя. — А. Кр.

що він, приміром, любісінько міг не помічати, що його вкраїнський гекса-метр, тобто шестистоповий вірш, складається часом не з шістьох стіп, тільки з п'ятьох!). Наводимо той драгоманівський переклад з Гомера, задержуючи й правопис його:

16 ноября 1866 г.

«Ой Алкиное великий, славніший між цілим народом! —
Гарно послу^хати людім співця отакого, як сей-оть,
Голосом схожий з богами: скажу тобі, царь-Алкиное,
В світі немає нічого кращого діла такого,
Як коли любні гості, та серцем радіючи дуже,
Слухають вкупі співця, сидячи в хаті просторій;
Пбряд сидять, — а кругом на столах широчезних
Дбсять и хліба и мняса, та меду-вина виночерпець
З чаші черпа, и несе та в ківші наливає до-повна.
Це міні вь думці здається найкращимь одь всього у світі.
Серце твое роспитать мене хоче про тяжкеє горе —
Лихо мое. А від того ще гірше застогну й заплачу.
Щб ж тобі спершу скажу, а щб на послідов — не знаю:
Так міні лиха багато наслали Уранови діти.
Перше ж назву свое мення, щоб вам воно стало відоме,
Пбтім скажу, як утік я живий од лихої години,
Якъ до вас в гості прибув, хоч и жив я відсіль предалеко:
Я — Одиссей Лаертенко, уславивсь до самого неба
[славою чутний до неба],
Бо характерством усяким людей здивовав я немало.
Я на Итаці живу, на заході сонця далеко, —
Знати її по горі - Нерітону, крутій, лісом вкритій,
Близько ж, один-поуз-один, лежить островків ще багачько:
Дулихіон та и Зама, та ще и Закинт лісовитий.
Остров низенький Итака найдалі вдалася у море
С заходу сонця, другі ж острови простяглися на той бік,
Відкіль зоря молодая встає та и сонце святее.
Скель на Итаці багато, але ж добрі там родятця люде:
Кращого краю від неї нігде я не бачив нібולי.
Як не держала мене та Каліпса, богиня з богинів,
Хоч и Киркея прехитра держала в дворці на Аїейі,
Як не прохала вона, щоб з нею я жив чоловіком, —
Серце жь у грудіх мое не змогли преклонити до себе.
Так-то, — які б не були на чужині розкішні будинки,

Все-таки краще родини и рідного краю — не знайдеш.
 Це ж, коли хочеш, тобі розкажу я дорогу претрудну,
 Що міні Зевс учинив, як вертався я від Трої до дому».

IV.

Свої відносини до Руданського докладненько освітлив потім сам Драгоманів у своїх «Австро-руських споминах» 1889 р., писаних піснацятма роками пізніш. Ось що ми читаємо в Драгоманова в його оповіданні не пізніш як про 1868-ий рік:

«... Скоро потім довідався я від одного старого товариша, який належав до «космополітів» київо-подольської недільної школи і недавно пробував у Криму, що там у Ялті є лікар Руданський (хаюся, не відомий мені тоді, хоч він мабуть чи не єдиний справді талановитий з молодших поетів, котрі появились в «Основі») і що він перекладає, і дуже-б-то добре, на українську мову «Іліяду», та тільки не зна, що йому робити з тим перекладом. Я зараз же написав Руданському лист — і дістав від його першу пісню «Іліяди», котра мені дуже подобалася живою мовою і простотою перекладу, та не подобалася за для вільности: Руданський, щоб більше «обукраїнити Гомера», як він мені писав, вибрав замість гексаметра особний пісенний короткий склад, а що в нього не можна було вбгати знаменитих епітетів гомерівських (замічу, котрі на чудо може передавати українська етимологія), то він їх по-викидав¹⁾). Я відписав Руданському свою думку про обскубку Гомера, і він обіцяв, наскільки можна не змінюючи складу, поправити свою працю, і скоро прислав мені першу ралсодію наново перероблену, далеко більш подібну до оригіналу.

«Порадившись з приятелями, я написав Руданському, що радо візьмуся за видання його перекладу, коли він буде скінчений, а поки-що пошлю початок його в «Правду». Я так і зробив, приписавши до редакції, щоб вона увійшла й у прямі зносини з Руданським, і щоб послала йому кілька примірників того номеру, де буде напечатаний його переклад. Було це в 1869 році. На мій лист я не дістав зі Львова відповіді, хоч він був даний до рук редакції переїзжим земляком; «Правда» приходила до нас оказіями так неакуратно, що я й не знав, чи напечатано працю Руданського, чи ні. В

¹⁾ Зазначаю цей факт, як одну з багатьох прояв «своєї мудрости» українських народовців; другий подібний факт, самовільну переробку «Тараса Бульби» Гоголя я розказав уже в 1 номері «Товариша». Факти такі показують недостачу культурного, європейського образування літературного. Чимало подібних прояв «своєї мудрости» можна налічити і з других сфер українофільського дійства: товарисько-політичного, і т. инш.

осени 1870 року я виїхав за границю на Берлін, і там тільки я довідався через книгаря, що «Правда» перервалася в літі того року. З Берліна писав я про манускрипт Руданського до останнього редактора «Правди» — і знов не дістав відповіді. Написав я самому Руданському, щоб мене не винуватив (в Києві zostалися люди, між иншим спеціалісти грецькі, котрі мусіли далі вдержувати взаємини з Руданським) — і від нього не здобув відповіді. Нарешті вже в кінці 1872 р. зустрівсь я у Флоренції з одним паном з Ялти, котрий мені сказав, що він добре знайомий з Руданським. Я попросив того пана переслати Руданському мій лист. Але скоро пан той показав мені відповідь Руданського, в котрій він приписує для мене по московському: «Др-ову прошу передать, что я боленъ и давно прекратилъ всѣ мои литературныя упражненія». Через кілька місяців почув я, що Руданський умер:

«Я розказав цей епізод як одну з перших моїх проб — завести літературні зносини з галичанами і як зразок наших літературних порядків.

«Прочитуючи навіть історію русько-українського письменства д. Ом. Огоновського, бачиш, що слід-би нам завести особну частину: «Історія пропавших творів русько-української літератури». Історію першої пісні Іліади, пересланої мною, я розказав. Безперечно, що ця історія прикро вразила Руданського і знеохотила його вести далше працю і навіть стосунки зо мною, хоч найменше в усьому винним, і була останньою краплею, котра переповнила його песимізм. Потім, уже після смерті Руданського, коли його рукописи щасливим slučajем дістались у Київ, вся Іліяда була передана в 1874-1875 р.р. в редакцію «Правди». Але тая редакція довго вперто не хотіла печатати її; а коли після многократних запитань (між иншим і через мене) почала печатати, то печатала з переривами поправді досадними, так що дотягла аж 1877 р. тільки до IX. рапсодії. Цю упертість і ці перерви не йнакше можна пояснити, як тим, що редакторам «Правди» були більше до смаку псевдокласичні й мертві твори їх самих та їх львівських приятелів, ніж проста праця Руданського.

«Після того, як так нещасливо випали мої стосунки з «Правдою» першої серії, всякі взаємини мої з Львовом перервалися надовго.

М. Драгоманов.

(«Австро-руські спомини (1867-1877)», част. II, Львів 1889, ст. 53-58=Літер.-наук. бібліотека, кн. 4).

V.

Відносини Драгоманова до Руданського, безперечно, не обмежувалися на листуванні про самісіньку «Іліяду». Напевне можна сказати, що цікавив Драгоманова Руданський не тільки як поет, ба й як етнограф. Недурно-ж апокрифічні «Сни Богородиці» та инші етнографічні записи Руданського (про

початок і будову світу), які той прибирав на Поділля у рідному своєму селі Хомутинях од бурлака Вакули, охоче видрукував Драгоманів у своїх «Малорусскихъ народныхъ преданіяхъ» (К. 1876). Що правда, книжка Драгоманова вийшла з друкарні вже трьома роками пізніш од смерті Руданського; та звичайно, що листування в цій етнографічній справі між Руданським і Драгомановим (чи, там, «Юго-Западнымъ Отдѣломъ Географическаго Общества») могло одбуватися давніш, тобто ще за авторового життя¹⁾.

Драгоманів і по смерті Руданського нераз його згадував печатно, і то дуже прихильно. Похвалу для Руданського, дарма що коротку, бачимо ми в Драгоманова (під криптонімом «Ukraino») і в його невеличкій статті про українське письменство в італійському журналі «Rivista Europea» (1873). А вже-ж широко, та й дуже широко, розписавсь Драгоманів про Руданського 1875 р. у своїй довгій рецензії на галицьку «Правду», уміщеній у «Кієвскомъ Телеграфѣ» 1875 р. № 44 та № 48. В тій рецензії Драгоманів тільки у Руданського й додає справжній літературний талан, що яскраво висвічує серед писаннів інших співробітників «Правди».

Нарешті, вже тоді як збігло по смерті Руданського п'ятнацять літ, Драгоманів присвятив йому декільки сторінок у своїх «Австро-руських споминахъ» (част. II, Львів 1889, ст. 53-58). Це—те, що ми вже навели вище, в IV розділі цієї статті.

А. Кримський.

¹⁾ В «предисловіи» до своєї книжки Драгоманів, правда, каже, що матеріали Руданського були «переданы намъ проф. Котляревскимъ [отже не самим Руданським. А. Кр.] изъ матерьяловъ бывшей редакціи журнала Основа» (ст. XIV), і, очевидно, саме їх і вмістив Драгоманів на ст. 89 і д. у своїй (великій обсягом) книзі. Але ж дещо з записів Руданського видрукував Драгоманів і в «Добавленіяхъ» (ст. 383 і д.) а про «Добавленія» Драгоманів виразно зазначив, що це—«матерьялы, доставленные во время печатанія» (ст. 383). Коли ми покладемо, що «Преданія» почали друкуватися не після смерті Руданського, а так, року 1872-го, то оті «Добавленія» міг-би надіслати Драгоманову, чи «Юго-Западному отдѣлу», ще сам Руданський.

Могила Руданського.

I.

Поховали Руданського в далекому Кримі, в Ялті 1873 р.— та й, на якийсь час, почали були забуватися навіть про самого поета;— а що вже там казати за могилу!

Отак зминуло цілих 13 літ після смерти Руданського. І от криптонім «Одесит» (Мих. Кома р), передаючи для львівської «Зорі» 1886 р. життєпис Руданського, писаний переважно за оповіданнями поетового приятеля, художника В. В. Ковальова, долучив до життєпису два додатки: а) портрет Руданського, б) малюнок его простенької могили в Ялті. Редакція «Зорі» негайно опублікувала ті обидва малюнки. Та на жаль, не вмістила вона їх серед шпальт часопису, а видала як окреми й додаток до 5-го числа «Зорі» 1886 р. Тому, коли цілий комплетний річник «Зорі» 1886 нарешті з кінцем року зброшурававсь, то оцього додатку (поетового портрета та малюнка могили) брошурувальники туди не вброшурували: вважали мабуть, що це річ цілком відокремлена. І це зроблено не тільки у Львові. Я-ж і тут у Києві мав у руках, тепер, три примірники «Зорі» 1886 р.— і в жадному нема тих двох малюнків.

Портрет Руданського був, мабуть, не фотографічний, а ручної роботи художника В. В. Ковальова. Принаймні, коли шістьма літами пізніш (1892) «Зоря», при одній нагоді, знов подала портрет Руданського, то під тим портретом, передрукованим певне з давнього кліше 1886 р., ми читаємо підпис: «В. Ковал...» Можлива річ, що й могилу Руданського прислав «Одесит» не фотографічно зняту, а намальовану Ковальовим-таки.

II.

Великого громадського піклування про вбогу могилу Руданського той малюнок 1886 р. не викликав. Навпаки, де-далі могила готова була зовсім стертися з лиця землі. Боєм одчаю дихає допис 1892 р., якого надіслав до «Зорі» Ів. Степовик (=Іван Липа). Надруковано того листа в 2 ч. «Зорі» 1892 р., ст. 39. Ми його тут передруковуємо.

Могила Ст. Руданського.

Недавно довелося мені їхати поуз Ялгу, і згадав я, що тут жив колись і помер наш щирий патріот, наш вельми талановитий поет Степан Руданський. І дуже мені забажалося подивитися на його могилу та поклонитися його тлінним останкам. І пішов я на могилки та питаю тамтешнього вартового: «Чи не знаєте, діду, де тут могила Руданського?» — «Дохтора?» — Еге-ж. — «Ходім-те... Я його ще живого знав». Повів мене старий у гору по головній алеї, і за кілька хвилин зупинившись показує на зелений кипарис: «От-тут його сховано... а он-там лежить його дитина... Син був тут «півчим», а дочка десь в Одесі живе».

Подививсь я, і сум обгорнув мою душу... Ані огорожі, ані хрестика... Тільки травиця зелена та два-три деревця.

Могила поетова — на головній алеї, і місце чимале. Можна-б добру огорожу зробити і поставити, поки, хоч-якого-небудь монумента з написом. А то мине ще кілька років, помруть старі люди, помруть, борони Боже, діти поета ¹⁾, — і тоді вже ніхто либонь і не покаже, де лежатиме його тіло, де похована тая щира людина, що так страждала і бідкалася долею свого народу, де заспокоїлося те чуле серце, що так палко любило і так гаряче кохало свою рідну Україну... Ніхто, кажу, не покаже, бо Ялта — то місто без жадних традицій, без учорашнього навіть дня, — адже більшість має там часове перебування, а решта тільки за копійкою й женеться. Велика буде шкода, коли загубимо й цю милу та дорогу могилу, як уже загубили не одну, не дві...

Руданський, як звісно, помер року 1873-го. Незабаром мине вже й 30 літ ²⁾. Здається, що до того часу можна було-б дещо зробити задля поетової пам'яті, аби тільки була охота, аби земляки згодилися з тим, що це їх обов'язок моральний. Є в нас три великі міста, де купиться національна освіта і звідкіль треба сподіватися ініціативи цього діла. Мені здається, що від усіх-ближче ці справи дотикаються Одеси, бо раз—вона ближча до Ялти, а вдруге, як довелося мені чути, там уже чимало було балачки про це, і вже давненько лагодяться дещо зробити, та мабуть чекають на попа, щоб благословив.... Ото-ж, як-би Одеса взяла на себе ініціативу, то й другі вже тоді — з миру, мовляв, по нитці — та й зробили-б хоч дещо...

Чи до діла кажу, панове? Як що до діла, то гаразд поміркуйте про це та й з Богом, залишивши хоч на який там час: «моя хата з краю»... — *Іван Степовик [= Липа]*.

¹⁾ Краще було-б сказати не «діти», а «дочка», бо якихсь інших «дітей Руданського» тоді вже на світі не було. — *А. Кр.*

²⁾ Допис писавсь 1892 р., а трицять річниця поетової смерті мала-б припасти допіро на 1903 р. — *А. Кр.*

III.

Того самого 1892 р., тільки півроком пізніш, М и х. К о м а р надіслав до «Зорі» вже иншого листа, куди радіснішого, ніж надіслав був «Степовик». Видруковано Комарового листа в ч. 11 (13 червня), на ст. 218. Ось він:

Пам'ятник на могилі С. Руданського в Ялті.

В сьогорічній «Зорі» (ч. 2. з 1892 р. на 39-40 ст.) надрукована була замітка Ів. Степовика про руїну на могилі С. Руданського в Ялті. Замітка ця зробила вражіння і викликала серед одеських земляків бажання впорядкувати могилу любого поета. Для цього зібрані були гроші на роковинах Шевченкових та за продані портрети С. Руданського, і тепер на його могилі пишається недорогий, але доволі гарний пам'ятник. Поки буде зроблений для «Зорі» малюнок пам'ятника, подаємо хоч коротенький опис його.

Пам'ятник поставлено на давнішому місці на могилі поета. Поверх міцного мурованого цоколю лежить плита з дикого каменя, а на плиті й поставлено пам'ятник, зроблений із рожевого з білими жилками мармуру, з мармуровим хрестом, обробленим під дерево. Пам'ятник має вигляд скелі і заввишки буде, від цоколя до хреста, 1 сажень і 5 вершків. На скелі зверху вниз навкісь відполірована довгенька і широченька хартія, на який вирубано і залито чорною фарбою такий напис: «Степан Руданський поет. Помер квітня 21 дня 1875 року, 39 літ». Вгорі над цим меншими літерами виписка з віршів Руданського:

«На могилі не заплаче
Ніхто в чужині,
Хіба хмаронька заплаче
Дощем по мені» ¹⁾.

а внизу: «1892 р.», коли поставлено пам'ятник. З боку коло хартії зроблено круглу нішу, куди буде вправлено поетового бюста, що має зробити приятель його В. Ковалів, а до того часу вправлено буде під склом фотографічний портрет поета. Могила С. Руданського стоїть на чималому горбочку, відквіля дуже гарний вид на Ялту і на море.— М. К[омар].

IV.

Чотирма роками пізніш (1896) поїхав лікуватися до Криму ветеран українського письменства О. Я. К о н и с ь к и й, і про своє перебування в Криму писав він у «Листах з Криму», які надсилав до львівської «Зорі». Між ин-

¹⁾ Ці чотири рядки — вільно перероблені з 5-ої строфи романсу «Чорний колір» (18 марта 1854). — А. Кр.

шим, він цікаво й докладненько оповідає в «Листах з Криму» і про ялтинське кладовище, де поховано Руданського. Ось що він пише («Зоря» 1896, ст. 279 та ст. 295):

Ялтинське гробовище — на самому кінці старого міста, на горі геть вище церкви. З гробовища красовид невимовно-чарівний. Стоїте ви вище дзвіниці; вся Ялта і безкрайє море — у вас під ногами. Вам здається, що досі ви нічого того не бачили, що все те виросло перед вами одним ментом, тоді саме, коли ви глянули з гробовища на те місце, де Ялта, де море, і все те ви бачите вперше.

Опріч красовиду мене надила на гробовище ще инша річ: бажання поклонитися могилам Степана Руданського і Олександра Строніна.

— Чи ви покажете мені могилу Руданського? — спитав я старого 70-літнього сторожа на кладовищі.

— Ще-б на показав! — відповів він і гордовито додав: — Я й самого Руданського добре знав; він був у Ялті лікарем; допомагав і мені і жінці. Ой що за чоловік був! Що за добряга, так і не сказати! Царство йому небесне!..

І застромивши в зуби коротеньку носогрійку, сторож повів мене до могили. Могила — недалеко від входу, вліворуч над самою доріжкою. Наверуги вона обмурована диким каменем. Посередині стоїть великий з одного боку поливаний камінь, а поверх його — хрест. На камені відовблено:

«На могилі не заплаче
Ніхто в чужині;
Хіба хмаронька заплаче
Дощем по міні.

Степан Руданський, малоруський поет помер року 1873,
квітня 21; 39 літ».

З лівого боку пам'ятника на краю могили ростуть три кипариси: один доволі гонкий, а один ще малесенький.

Не скажу, хтб приміркував такий пам'ятник; але приміркував добре, цілком відповідно хмарному і гіркому життю поета. Стоячи перед могилою небіжчика Руданського я, мимоволі, перенявся густим сумом і глибокою журбою про долю українського письменника. Боже-батьку! яка вона тяжка! 9/10 нашого брата — злидарі, годуються гірким хлібом, замозольованим працею. І, крий Боже, кого з них постигне недуг, або яка инша лиха пригода, що не дасть спроможности заробляти! тоді хоч конай з голоду, та з холоду! хоч в воду глибоку, хоч на гілля високу!.. А люди? а наші брати-читачі, що годуються нашою тяжкою роботою, — щб вони на те?... Люди те бачать, та кажуть: «дарма!»... Читач наш чи не хоче, чи не вміє рятувати в лихій біді нашого брата-письменника, свого найщирішого слугу вірного, незрад-

ливого. Читач немов дожидає, доки в горопахи-письменника на віки уста занімують, руки завлякнуть; тоді читач «оплаче» його, скаже: «земля йому пером»...

Любі мої земляки! треба дбати про поратунок живих, а не мертвих. Про мерців — щб дбати! їм там не буде «ни печалі, ни воздыханія!»...

Дорогі мої земляки! Працював я за для вас трицять і вісім років; робив совісно—і гадаю, що 38-літня праця і мій вік дають мені право, стоячи однією ногою в могилі вже, лишити вам єдиний мій заповіт. Благаю вас, прийміть його. Організуйте ви швидче громадськими силами товариство. заповоги убогим письменникам нашим підчас їх недуги й лихої пригоди. Потребу. такогo товариства я пропоную вже кілька літ; невже вона не варта вашого спочуття? А гляньте на поляків, гляньте на великоросів! Чи вже-ж наше національне і людське почуття-самоповажання не принижається, коли наш письменник у нас-же на очах конає з голоду, з холоду, не маючи копійки за душею?! Хіба недуг і смерть Трохима Зінківського не вопіють до неба? Та чи один-же він!

Трохи далі вправоруч могила Строніна, обгорожена гарними залізними ґратками ¹⁾.

В Ялті поліг 16 червня р. 1873 на 56 році свого віку і другий український письменник і учений професор спершу київського, потім харківського університету—Амвросій Метлинський. Мені не пощастило знайти його могилу. Я гадаю, що вона повинна бути не на ялтинському, а на аутському гробовищі. Пошукаю ще, може й знайду...

О. Я. Кониський.

До своїх «Листів з Криму» додав О. Кониський малюнки (з фотографій). Один—крайовид: «Місто Ялта в Криму» («Зоря» 1896, ст. 225), а другий—то пам'ятник на могилі Руданського («Зоря», ст. 228). З цього приводу оповідає О. Кониський і про ті здирства, які чинять туристам ялтинські фотографи («Зоря» 1896, ст. 236):

... Взагалі, кажу вдруге, в Ялті нічого не можна купити, не поторгувавшись «наче за вола». На що вже фотографи, а й вони пильнують «зірвать».

Приходжу до одного фотографа й питаю:

- Чи нема малюнку з пам'ятника на могилі Руданського?
- Малюнку нема; а негатив є; можна зробити.
- Що візьмете?
- Карбованця.

¹⁾ Тут О. Я. Кониський подає всякі відомості про Строніна (1826-1889); та ми їх проминаємо. — А. Кр.

— Ба! за що-ж стільки? Усякі кримські види продаєте по 50-60 коп.; а тут хочете карбованця?

— То вже зроблені, а то треба робити. Менш карбованця не візьму.

— Добре.

Зробив, але невдатно.

— Можна, — каже, — ліпше зробити; повезіть мене на гробовище, я там зфотографую.

— А що візьмете?

— Три карбованці...

О. Я. Кониський.

Могила Руданського в Ялті.

V.

Самотня могила.

(Допис з Ялти С. О. Єфремова до київської газети «Рада» 1913, № 196, серпня 28, ст. 2).

Єсть у красуні-Ялті одне місце, на якому жвавіше заб'ється серце у кожного українця, на яке він дивитиметься не байдужним оком чужого туриста. Це могила Степана Руданського. На могилу його ніхто певне спеціальних подорожів не робить, як на велику могилу на Канівських горах,

але бути в Ялті й не розшукати могили Руданського — українцеві неможливо. Це єдине серед чужих гір місце, де чимсь рідним подихне на його, де озветься йому спогадами недавнє минуле, і рідне слово до його заговорить.

Гадюкою поміж сірими будинками, здіймаючися все вгору, повилася дорога на кладовище. Гарне місце обібрано на вічну оселю помершим у цьому гарному краю. Внизу, під ногами — людські житла, алеї струнких кипарисів і вічно живе, без краю широке море; кругом — високі гори, сивими хмарами повиті, лісами зеленими вкриті. Між морем і горами сплять на ялтинському кладовищі померші, немов слухаючи безупинного дерев шепотіння та вічного дихання моря. І ставні кипариси тихо хитають над ними своїми чепурними головками...

— Чи не знаєте, де могила Руданського?

— Руданського? Йдіть просто в гору, з лівого боку стежки. Та ось дівчина вас доведе.

За хвилину ми були на цій самотній на чужині могилі.

Піввергла брила дикого, необтесаного каменя, аршинів на 2¹/₂ заввишки, придавила груди тому, хто весь вік поривавсь на Україну, та мусів жити і сконати на чужині. Червонато-сірий кольор каменя гарно вирізняється на зеленому тлі дерев і відтіняє невеличкий білий мармуровий хрестик на своєму вершечку. Кілька високих кипарисів та два рідних дубочки тісно обступили самотню могилу, сплелися гіллям своїм і немов стережуть її від усього лихого, немов стоять на якійсь варті почесній. Особливо ці два дубочки. Рясним гіллям припали вони до каменя, окрили його холодком, неначе сами тужать за тим, хто спить-спочиває під тим холодним каменем...

По каменю повився розгорнутий аркуш, і на йому вирито:

На могилі не заплаче
Ніхто в чужині,
Хиба хмаронька
Заплаче дощем по мені.

Степан Руданський
Малорусскій поетъ
помер року 1873,
квітня 21-го, 39 літ.

Силувався хтось словами небіжчика промовити, але не зумів доладу.

Чиясь дбайлива рука почала була сріблом окривати чорні літери, але на половині урвала. Чи на часину тільки спинилася, а чи й зовсім, покликана кудись далеко, одійшла від самотньої могили. Тимчасом блискучі новенькі

рядки поруч давніх чорних дають вражіння чогось нескінченного, силоміць перерваного — як і поетична діяльність самого небіжчика...

На могилі не заплаче
Ніхто в чужині, —

скаржиться плаче самотня могила. Проте знаки є, що могилу земляки одвідують. На хресті почеплено вінка з лавру. Тихо шелестить він на вітрі засохлим листям, а на білій стрічці чорніють слова: «Поету - страднику — Катеринославська Просвіта». Був хтось тут, і недавно, видно.

— Чи приходить хто сюди, на могилу? — питаю у сторожа.

— А як-же! Приходять. Багато приходять. Часто водити доводиться.

Стоїть самотня могила на чужій землі, між горами та морем, над красунею - Ялтою. Але й на чужині згадують її свої люди, слухають її скарг, і в рідну країну несуть оцей образ співця, і по смерті самотнього, як був за життя...

Сергій Єфремов.

15. УІІІ. 1913.
Гурауф.

Руданський перед українським читачем XIX в.

(1861 - 1896).

Історія того, як потроху українські читачі пізнавали писання Руданського та його літературну вагу ще перед опублікуванням повної збірки його творів.

I. (1861).

Найперші друковані поезії та етнографічні записи Руданського, 1861, і похвальні чутки про його рукописну збірку.

Трохи чи не все із творчости Степана Руданського, що зміг побачити в печаті ще сам автор, за свого живота, видрукувалося 1861 р., в українському місячнику «О с н о в а», який, під Кулішевою орудою, почав тоді видаватися в Петербурзі¹⁾. Вміщено було там шість ліричних поезій Руданського:

1861, . янвaрь: Гей-гей, воли! чо́гож ви стали? (ст. 95), 2) Повій, вітре, на Вкраїну (ст. 95-96). Підпис: «Подоланинъ Ст. Руданський».

февраль: 1) Не кидай мене моя чарочка (ст. 49-51); 2) Ластівка. Польского поэта Ленартовича (ст. 51-52); 3) Нічъ-у-нічъ. Сербського поета Бранка Радичевича (ст. 52-53). Підпис трошки-трошки інакший ніж у січні: «Подоланинъ Ст. Руданський».

августъ: Сны (ст. 32). [Це—поезійка Гете, відома росіянам через Лермонтова: «Стоїть сосна одинока на голій вершині»]. Підпис — укорочений: «Ст. Руданський», без епітету «подоланин».

Не де, як у тій самій петербурській «Оснoвi» 1861 міг Руданський побачити надрукований уривок і з своїх етнографічних записів. А саме — Сухомлинов у червневій книжці «Основи» 1861 опублікував етнографічний запис Руданського про те, як Бог укупі з Сатанайлом творили землю й світ. Тільки-ж, через той кривий усміх долі, який переслідував Руданського ціле його життя, трапилося так, що Сухомлинов через помилку заявив, буцімтес

¹⁾ Звістку проф. Петрова (див. в нас розд. X), що найпередше надрукувала щось із Руданського російська газета «Русскій Міръ» (мабуть 1860 р.), треба перевірити. В кожному разі це було-б якесь писання російське, не українське.

оповідання прислав... Патриченко (див. «Основа» 1861, іюнь, ст. 61), — тобто Анатоль Свидницький, не Руданський! ¹⁾).

«Основа» видавалася ще й 1862 року. Тільки-ж поезій Руданського ми в ній 1862 р. вже не бачимо, — чи не тому, що він покинув «Петропіль» і поїхав лікарювати до Ялти?

Яке враження зробили вірші Руданського на петербурських читачів петербурської «Основи» 1861 р.?

Звичайно, що талановитість його поезій, уміщених в «Основі», не могла не звернути на себе певну увагу тамошніх земляків. Та навряд, щоб та уважність була тоді в Петербурзі надто сильна. Недурно ж петербуржець-росіянин О. М. Пипін, що близько стояв до українських кіл (прим. до Куліша й Костомарова) та ще й спеціально цікавився слов'янськими письменствами не виймаючи й українського, не згадав за Руданського ані слівця, коли в 1865 році надрукував у Петербурзі перше видання своїх «Славянських літературъ» ²⁾). Видно, що в чужому Петербурзі надто великого розголосу Руданський не здобув.

По інакшому поставилися до Руданського на рідній Україні. Там він після «Основи» 1861 зробивсь одразу визначною літературною величиною.

Цікаво, що навіть у закордонній Україні, в австрійській Галичині, Руданський викликав до себе певне зацікавлення. Його поезію «Ластівка» (переспів польської поезії Ленартовича) передрукував з петербурської «Основи» 1861 р. галицький календар Косака на найблизчий 1862-ий рік.

Той календар звався «Львовянинъ» і видавався накладом М. Косака. «Ластівку» Руданського передрукував М. Косак у літературній частині «Львовянина» 1862 р., на ст. 86, після прозаїчної повістки Ол. Стороженка «Закоханий чорт» та Шевченкових віршів «Пустка». Правописом друкувався «Львовянинъ» етимологічним галицьким (з «Ъ» «Ѣ» «Ы»), та українські передруки подано там кулішевою фонетикою ³⁾).

В російській Україні інтерес до Руданського повинен був виникнути тим легше, що, прим. у Києві, українці мали спромогу судити про не-абиякий письменський хист Руданського не тільки з тих небагатьох (шістьох) поезій, які видрукувала петербурська «Основа» 1861, бо й з цілої збірки його писань, тільки ще недрукованих. Адже з листу Руданського до

¹⁾ Цю помилку Сухомлинова довелося виявити допіро мені аж 1896 р., видаючи Руданського «Байки світові в людських оповідках» (див. «Твори С. Руданського», т. II, Львів 1896, ст. 276).¹

²⁾ Про «Обзоръ славянскихъ литературъ» Пипіна 1865 р. ми ще матимем нагоду далі говорити ширше.

³⁾ Низче буде в нас про календар «Львовянинъ» ширша згадка (в статті Франка 1886).

брата 1859 р. (ст. 18) ми знаємо, що надіслати до Київа зредаговану збірку своїх писань він мав іще в вересні 1859 р. Держачи в руках чималенько поетичного його матеріалу, певні кола киян безперечно могли вже й тоді скласти авторові правдиву ціну. Цікавіщі його вірші дехто з киян одразу копіював собі з присланого рукопису, не чекаючи, доки він буде надрукований ¹⁾.

Здається, що в недалекому од Київа Чернігові заходилися тоді й друкувати дещо з присланого матеріалу. А саме, я маю (неперевірену) звістку, що газета «Черниговскій Листокъ», яку редагував український письменник Леонід Глібів, помістила на припочатку 1860-их років (чи не 1861 р.?) декотрі такі поезії Руданського, які ще не були друковані в петербурській «Основі». Принаймні, мій покійний батько, що саме тоді перебував у Чернігові, за трицять п'ять літ після того цитував мені з пам'яті (в 1895 році) «Вареники» Руданського, запевняючи, що він тую приказку вичитав свого часу з «Черниговскаго Листка» та й одразу затамив, і що взагалі не було в 1860-их р.р. грамотної людини в цілому Чернігові, яка-б тоді не знала на пам'ять тих «Вареників» і не проказувала-б:

... Вареники! Вареники!
Та й пішов із хати.

В тому примірникові «Черниговскаго Листка» 1861-1863 р.р., який є в нашій Академії Наук (в книгозбірні Б. Грінченка при «Комісії Словника живої мови»), немає жадної поезії Руданського. Не відомо одначе, чи Грінченківський примірник — повний, чи, може, в ньому не стає декотрих чисел ²⁾. Якщо він не повний, то доводиться для даної звістки цілком покладатися на старечу батькову пам'ять, не перевіривши, чи часом не призабув він чого за давністю літ ³⁾.

Але що Руданський уже мав тоді, в 1861 р., велику популярність на Україні серед декотрих гуртів своїх земляків та й тó ще недрукованими писаннями, про це нам незаперечно свідчить перший зошит («выпускъ») словника К. Шейковського 1861 р. Точний заголовок тієї невеличкої, але доволі рекламної, книжки (чи, там, великої брошури) — такий:

¹⁾ Про це диви виписку із щоденника М. Г. Щербака 1860 р., подану у Петрова в его «Очеркахъ истории украинской литературы XIX стол.» (Київ 1884) і передруковану в нас низче, в розд. X.

²⁾ Згаданий примірник «Черниговскаго Листка» містить у собі: за 1861-ий рік — 11 №№, за 1862-ий — 36 №№, за 1863-ій — 13 №№. Чи це всі-таки №№, чи їх повиходило в світ більше? Здається одначе, що примірник — повний.

³⁾ Я вважав-би за зовсім імовірну річ, що мій батько і всі інші чернігівці вивчили «Вареники» з якогось рукопису 1861 р., а потім стареча батькова пам'ять помилково вирішила, що джерелом був «Черниговскій Листокъ», відомий український орган.

Опытъ южнорусскаго словаря. Трудъ К. Шейковскаго въ четырехъ томахъ. Томъ первый А — З. Выпускъ первый А — Б. Кіевъ 1861 (ст. XVII+224 стовпці)

Руданський тут згадується тричі: раз — у «Предисловіі», два рази — в тексті. В «Предисловіі», на ст. XVI, Шейковський пише: «Что касается до рукописныхъ сочиненій на южнорусскомъ языкѣ, то мы пользовались сочиненіями г. Руданскаго и немногими г. Свидницкаго (сочиненія г. А. Свидницкаго обозначаются въ словарѣ такъ: СВИД.). Надѣюсь, что ни г. Руданскій, ни г. Свидницкій не попеняють на то, что въ моемъ словарѣ появились въ первый разъ въ печати отрывки изъ нѣкоторыхъ сочиненій ихъ». И справді: він публікує тут у словнику, у повній основі, одну жартобливу приказку Руданського і одну космологічну легенду.

Приказка, із жидівського побуту — це тая, яку Руданський назвав: «Оливо не вадить». В ній трапляється жартобливе слово «бухили» (точніш було-б «бүхеле»), викуване в дусі жидівського жаргону, який любить формувати всякі слова на «-еле», або, як вимовляють подоляни, на «-или». Шейковський, у стовпцях 150-151, пише: «Б у х и л и», — мн. р. ів. ¹⁾. Слово это встрѣчается въ одной народной фацеціи о двухъ евреяхъ, гдѣ означаетъ дуло. Г. Руданскій придавъ ей стихотворную форму, въ которой мы и приводимъ ее:

«Утікало два жыды
Колыс' за границю,
Надыбалы на стѣпу
Набыту рушныцю.

і т. д., іде ціла отая приказка Руданського, що зветься «Оливо не вадить» і що в ній є строфа:

Далі [Сруль] пайса підкрутив.
«Тепер, кажэ, б у х н у!
Ты в б у х и л ы, Лейбо, дуй,
Я — рухылы рухну!»

Що-ж до другої поезії Руданського, космологічної легенди, то вона фігурує під словом «Бусэл'» (стовп. 144-145). Шейковський, пояснивши значіння цього слова, додає: «По легендѣ, извѣстной у подолянъ, птица Эга произошла изъ челоуѣка. Считаемо умѣстнымъ привести здѣсь отрывокъ, относящійся къ этой птицѣ, изъ вполне народной и величественной (sic. *А. Кр.*) поэмы знаменитаго (sic. *А. Кр.*) г. Руданскаго: «Лірныкові Думы». Замѣтимъ мимоходомъ, что народныя вѣрованія здѣсь уже измѣнены подъ вліяніемъ христіанства:

¹⁾ Родовий відмінок на «-ів» — це у Шейковського саморобна форма, бо жартобливо-жидівське слово «бүхеле», чи «бухили» — число єдине. Навряд чи відмінюється воно навіть в однині, — *А. Кр.*

«Загатыв Бог греблі всюды,
 Став и гад' збыраты;
 Став збыраты, замовляты
 И в мішок складаты...

і т. д., аж до кінця цієї поезії. Наприкінці-ж—підпис: «Дума пята, X-XI».

Як бачимо із свідоцтва Шейковського, Руданський 1861 р. був, так чи інак, уже письменник «славнозвісний» («знаменитый»), автор добре декому відомих «величественныхъ» поем. І нема сумнівів, що не тільки, тії шість поезійок Руданського, котрі видрукувала петербурська «Основа» 1861 р., дозволили Шейковському безбоязко звати Руданського аж «знаметымъ»: ні, заява Шейковського полягала, живовидячки, саме на тих рукописних «величних» творах Руданського, за які Шейковський виразно згадав у «Предислові» до свого словника. Вони, як видно ¹⁾, розповсюджувалися рукописним шляхом серед ширшої читальницької публіки настільки рясно, що Шейковському можна було вже називати автора й «знаменитымъ». Бувши подолянином, Руданського земляком, міг сам Шейковський знати творчість Руданського навіть передше й од 1861-го року, мабуть ще в другій половині 1850-их років, іще за часів семінарської науки Руданського.

Перебільшувати тодішню «знаменитість» Руданського ми, одначе, не повинні. Драгоманів у своїх «Австро-руських споминах», оповідаючи про події другої половини 1860-их років, каже, що допіро тоді він довідався про Руданського, бо йому один старий товариш сказав, що в Ялті є перекладач Іл'яди, лікар Руданський, «каюсь, невідомий мені тоді, хоть він мабуть чи не єдиний справді талановитий з молодших поетів, котрі появилися в Основі» ²⁾. Виходить, що можна було українцеві жити в 1860-их р.р. у Києві — і навіть нічого не чути за Руданського!

На невигоду для Руданського, тая висока кваліфікація, яку печатно дав йому у своєму «Опытѣ словаря» Шейковський, чимало втрачала на своїй вартості й силі через той факт, що вийшла не з під чистого пера, тільки Шейковського. Серед свідомішої української публіки 1860-их р.р. Шейковський зовсім не тішивсь популярністю й авторитетністю, бо скомпромітував себе своїми зачіпками з Кулішем. От і в передмові до того саморекламного, а заразом дуже тощого, «Опыта южнорусскаго словаря» Шейковський необережно й зарозуміло наважився закидати Кулішеві й цілій «Основі», що ті

¹⁾ Пор. запис у київському Щербаковому щоденникові 1860 р., про яку ми згадали вище, на ст. 53, прим. 1.

²⁾ Точніш цю цитату з Драгоманова див. в нас вище на ст. 40. Стаття його в «Київскомъ Телеграфѣ» 1875 (нижше вона наводиться вся) теж виразно каже, що «стихоренія Руданскаго попадались намъ (=Драгоманову) въ рукописяхъ въ концѣ 60-ыхъ годовъ» (напевне, з 1866 року).

люди, мовляв, і української мови до пуття не тямлять ¹⁾). Легковажність і необ'єктивність такої заяви не могли не бити в очі всім читачам, хто хоч трохи розумівся на справі, а тим самим не могли не підкопувати в читачах віру і до інших оцінок, що виходили од Шейковського.

II.

Доносно-лайлива стаття «малоросса А. Восточенна» (архієп. Анатолія Мартиновського) в «Вѣстникѣ Юго-западной Россіи» К. Говорського 1864.

Лаконічну похвалу од Шейковського, що всенька висловилася двома прихильними епітетами серед словникового тексту, звичайно, ані Руданський ані хто не могли вважати за справжню критику, навіть за коротку рецензію. Це був тільки дуже побіжний відзив, мимохідь кинутий при нагоді. Справжньої, журнальної критики не довелося про себе прочитати Руданському ані тоді, як писав Шейковський (1861), ані пізніш. Єдина ніби-критика, яку про себе міг Руданський побачити на печатану, то була огидна, доносно-лайлива стаття «Еще о хохломаніи» в дико-реакційному київському органі, що звався:

Вѣстникъ Юго-Западной и Западной Россіи. Историко-литературный журналъ, издаваемый К. Говорскимъ. Іюль, годъ третій, томъ I. Кіевъ 1864.

Стаття «Еще о хохломаніи» міститься в «Вѣстникѣ» на ст. 10-28. Підписана вона: «малороссъ А. Восточенко»; це псевдонім високо-преосвященого владика Анатолія Мартиновського, архієпископа моголівського (тепер уже неживого) ²⁾. На-припочатку тієї статті редакція «Вѣстника» додала од себе ось яку петитну нотатку (ст. 10): «Мы думали, що хохломанія скончалась вмѣстѣ съ Метой и польскимъ бунтомъ, но разосланный комитетомъ грамотности списокъ малорусскихъ книжонокъ въ сельскія школы показываетъ, что хохломанія опять и очень дерзко поднимаетъ не совсѣмъ, вѣроятно, размозженную голову. По этому пусть винить сама себя, если мы удвоимъ наши удары по этой живучей, отброшенной въ столицу, головѣ. — *Ред.*». Далі йде елаборат самого «малоросса А. Восточенка». Він — довгий. Про Руданського кажеється вже аж на-прикінці, на остатніх чотирьох сторінках. Тільки-ж, щоб легше показати, яке вражіння мала справити на Руданського тая плюгавщина, ми наведемо декотрі характерніші уступи і з початкових сторінок. Звичайно, що спростовувати нахабно-безсоромні високопреосвя-

¹⁾ Напр. на ст. X ми в Шейковського читаємо: «Знаю, что г. Кулишъ съ К^о напутится на мой словарь... Но я напередъ говорю, что не считаю г. Кулиша компетентнымъ судьей въ этомъ дѣлѣ: онъ мало знаетъ южнорусскій языкъ, чтобы не сказать болѣе». Такі вихватки проти «Основы» трапляються у Шейковського не раз.

²⁾ Що архієпископ Анатолій Мартиновський підписувався псевдонімом «малороссъ А. Восточенко», див. прим. у «Кіевской Старинѣ» 1882, май, ст. 227.

щені брехні та кричуще неучтво «малоросса А. Восточенка» нам нема потреби. Вистарчить сказати: там, що рядок, то й безцеремонна свідомо неправда, або непрохідна й непроглядна дурниця та дике неучтво.

Еще о хохломаніи.

[ст. 10] Кто изъ русскихъ не любитъ Малороссіи, или малороссовъ?..

...[ст. 11] Своеобразность и занимательность малороссійскаго юмора увлекала многихъ великоруссовъ къ чтенію сочиненій Котляревскаго, Основьяненка или Квитки, Гулака-Артемозскаго и другихъ. Пишущему сіи строки извѣстенъ одинъ сановникъ, выписавшій въ свое время журналъ «Основу», единственно потому что въ ней ему понравилась повѣсть: «Закоханный чортъ»; но въ послѣдствіи этотъ сановникъ досадовалъ на этотъ журналъ за его революціонныя замашки и жалѣлъ денегъ, истраченныхъ на выписку его. Не смотря однако на занимательность малорусскаго юмора, еще Нарѣжный въ грязномъ своемъ романѣ «Бурсакъ», а въ послѣдствіи Гоголь доказали, что сцены малороссійскаго юмора, излагаемыя обще-русскимъ, литературнымъ языкомъ, нимало не теряютъ природной своей пластичности и привлекательности..

Что же за надобность въ смѣшной затѣѣ образовать исключительную малороссійскую литературу, тогда какъ малороссійское нарѣчіе для всякаго, хоть пемного знакомаго съ польскимъ языкомъ, представляется отвратительною смѣсью польскаго языка, исказившаго въ малороссахъ старинный, отечественный языкъ гнетомъ четырехъ-вѣковаго рабства?..

[ст. 12-13] Что за нужда въ настоящее время издавать на малороссійскомъ нарѣчій разныя книжонки, особенно святое Евангеліе, которому малороссы искони, въ теченіи 900 лѣтъ, съ благоговѣніемъ внимали на славянскомъ языкѣ, понимая его ученіе, и непоколебимо ему слѣдовали? развѣ, изданіе св. Евангелія на малороссійскомъ нарѣчій сдѣлано для кошуинства надъ нимъ?.. Что за нужда въ малороссійскихъ букваряхъ, сокращенныхъ катихизисахъ и краткихъ на этомъ нарѣчій церковныхъ исторіяхъ, когда даже малороссійскіе поселяне отвергаютъ такіа уродливыя произведенія, и на предложеніе своихъ приходскихъ священниковъ ввести эти книжечки въ сельскія училища, рѣшительно отвѣчаютъ: «Не треба намъ сѣго! Нехай наши диты учатся читать такъ, якъ ваши диты учатся въ вашихъ школахъ! Мы розуміємъ, колы намъ читають царскіе указы, и вы намъ говорите въ церкви казаня: хотъ воно не такъ, якъ мы говоримъ. А чого не розуміємъ: то можемъ спытаты хотъ васъ, панотче». Въ подлинности такого отзыва поселянъ, не говоря уже о мѣщанахъ, легко можетъ удостовѣриться каждый хохломанъ съ братією, въ какомъ угодно селеніи...

...[ст. 15-17] Не лучше ли употребить свои усилія на то, чтобы и языкъ малороссовъ постепенно, болѣе и болѣе, сближался съ великорусскимъ язы-

комъ, особенно, — чтобы сіи родственные народы тѣснѣе и скорѣе слились, безъ малѣйшаго признака отдѣльности, въ одинъ могучій великій народъ, говорящій однимъ славнымъ, величественнымъ, звучнымъ, уже выработаннымъ языкомъ?

Но, къ прискорбію имѣющимъ глаза чтобы видѣть, нельзя не примѣтить, что въ Россіи проявляются какіе-то затѣйливые утописты, которые проговариваются, будто для благоденствія Россіи ей нужно раздѣлиться на области, изъ коихъ каждая, имѣя свою автономію, состояла бы съ прочими областями только въ какомъ то фѣдаративномъ ¹⁾ союзѣ. Къ этой категоріи затѣйниковъ, очевидно, принадлежатъ хохломаны, которые, очевидно, затѣяли обособить, или точнѣе, возвѣсть ²⁾ Малороссію въ самобытное положеніе. Для достиженія этой цѣли одни изъ хохломановъ ревностно принялись стряпать на малорусскомъ нарѣчій разныя брошюры, въ родѣ элементарныхъ, другіе, словно заграничные эмисары, стали развозить этотъ товаръ по Малороссіи, навязывать его почти насильно сельскимъ училищамъ, сопровождая эту пропаганду разными раценми, побуждающими малороссовъ учить дѣтей своихъ по книжечкамъ, написаннымъ малорусскимъ жаргономъ, толкуя, при этомъ удобномъ случаѣ, объ гетманщинѣ, сѣчи, угнетеніи Украины москалями, рекрутчинѣ, о счастьи Украины въ былое время, и проч., и проч.

[ст. 23-24] Но, не довольствуясь прямою хохломаніей, г. г. сепаратисты вздумали еще унижать славу лучшихъ сыновъ Россіи, запечатлѣвшихъ смертію любовь свою къ отечеству, подвергать ихъ подвиги глумленью или сомнѣнію, кощунствовать надъ всѣмъ, что свято, что дорого для всякаго рускаго, — словомъ всячески исказить исторію рускаго государства. Такъ, одинъ изъ подобныхъ любителей, — отыскивая «соръ да навозъ на барскомъ дворѣ», ...прославившійся арлекинскою гипотезою о происхожденіи Руси изъ Литвы..., тиснулъ въ мѣсяцесловѣ ³⁾ на 1864 годъ статейку подъ заглавіемъ «Куликовская битва» ⁴⁾. Въ этой статейкѣ авторъ обнаружилъ какое то непонятное озлобленіе противъ Москвы, или точнѣе великаго московскаго княжества за то, что оно собрало и соединило разрозненные удѣльною системою части Россіи въ одно цѣлое и тѣмъ спасло и возвело ее на верхъ силы и величія. А какъ къ той же цѣли стремился великій князь Димитрій Донской, то писатель этой безчестной статейки упрекаетъ Димитрія за то, что онъ посягалъ на русскія области, захваченныя Литвою, и присвоилъ себѣ чужіе удѣлы... [ст. 24] Благоразумную осторожность, съ которою Димитрій Донской предъ куликовскою битвой принималъ мудрыя мѣры къ борьбѣ съ общими и страшными врагами Россіи, разсылалъ по всей Руси призывныя на брань грамоты и собиралъ силы для рѣшительной борьбы съ

¹⁾ «федаративномъ» — так і надруковано. — *А. Кр.*

²⁾ «возвѣсть» — так і надруковано. — *А. Кр.*

³⁾ так у первописці. — *А. Кр.*

⁴⁾ Мова йде про Костомарова. — *А. Кр.*

татарами, — пасквильянтъ Донскаго героя клеймить трусостію, — самого Дмитрія выставляетъ трусомъ за то, что онъ, сражался съ татарами въ ряду передовыхъ, простыхъ русскихъ воиновъ, изнуренный продолжительною страшною сѣчью, будучи преслѣдуемъ четырьмя татарами, уклонился въ лѣсъ и, усталый, съ изсѣченными бранными доспѣхами, ослабленный тѣломъ, упалъ въ безпамятствѣ подъ деревомъ и забылся въ крѣпкомъ снѣ; — за то, что Дмитрій надѣлъ на своего боярина свой княжескій плащъ для того, по мнѣнію автора пасквиля, чтобы самому не попасться въ плѣнъ...

[ст. 25-26] Какая же цѣль столь враждебныхъ къ Москвѣ отношеній ея пасквильянта, какъ не та, чтобы, впоследствии, составить изъ нихъ сборникъ и представить Москву, посредствомъ такъ называемаго наведенія, въ самомъ отвратительномъ очеркѣ, а вмѣстѣ съ Москвою и русское правительство; такъ какъ корень его посаженъ въ Москвѣ. Ненависть подобныхъ авторовъ къ Россіи очевидна, желаніе унижить ее, ослабить — несомнѣнно. Чтожъ было бы съ нами, съ нашею молодежью, еслибы подобнымъ авторамъ ввѣрить развитіе ума и сердца юношей? Я думаю, ученики скоро превзошлибъ учителей.

Подтвержденіемъ такого заключенія можетъ, между прочимъ, служить (одна изъ числа многихъ, разсѣваемыхъ въ просто-народѣ) пѣсенка, составленная, какъ видно изъ ея подписи, какимъ-то студентомъ кіевскаго университета Степаномъ Руданскимъ ¹⁾. Пѣсенка эта, написанная довольно гладенькими виршами, стоитъ того, чтобы обратить вниманіе на ея содержаніе. Вотъ она:

Ой зг-загоры, изъ-за кручи
Да скриплять возы идучи,
А ²⁾ попереду козаченько
Такъ выгукне йдучи:
Украино. Украино,
Моя ридна маты:

[ст. 26] Чи довго ще надъ тобою
Будуть пановаты.

Послѣ этого обыкновеннаго почти во всѣхъ малороссійскихъ пѣсняхъ началѣ, поэтъ тогчасъ начинаетъ бредить, будто, забывши, что надъ единою Россіей царствуютъ преемники тѣхъ царей, коихъ сама Украина, угнетаемая, истерзанная поляками, просила принять ее подъ свою защиту, и которые равно заботятся о благоденствіи цѣлой Россіи, совокупно съ Мало-россією, — продолжаетъ:

¹⁾ Я думаю, що слова: «кіевскаго университета» додано од самого Мартиновського. Прочитавши підпис: «Студент Степан Руданський», Мартиновський природно повинен був згадати не про далекий Петербург, а про тодішнє огнище українства, про університет кївський, — хоча, знов-же, може бути й так, що на тім списку піснї, який попався Мартиновському, справді хтось инший уже назвав Руданського студентом кївським (замість петербургського). — А. Кр.

²⁾ Мабуть, оцес «А» треба тут викинути, бо воно проти метру. — А. Кр.

Чи довго ще кровавицю (кровь)
 Будуть зъ тебе (Украины) пыты?
 Тай диточокъ твоихъ ¹⁾
 Въ кайданахъ водыты?

Очевидно, что воображеніе пѣвца-юноши въ разстройствѣ, а разсудокъ переполненъ лживыми понятіями и свѣденіями ²⁾. Что такое онъ разумѣтъ подъ словомъ кровавиця? Если обыкновенныя подати, акцизы, рекрутскіе наборы и земскія повинности, то онѣ совершенно одинаковы, какъ въ великой Россіи, такъ и въ Малороссіи. Отъ Малороссіи болѣе ихъ не требуется ни одною копѣйкою. Всѣ эти поборы, отъ которыхъ не свободно ни одно сословіе, составляютъ ту частную складчину на общія потребности, на пользу государства, которая принята всѣми цивилизованными обществами и безъ которой не мыслимо бытіе и счастье ни какого государства. Въ кайданахъ же или въ цѣпяхъ, какъ во всякомъ государствѣ, такъ и въ Россіи держатъ злодѣевъ только, воровъ, мятежниковъ. Еслибъ и Малороссія составляла отдѣльное государство, то также бы поступала съ своими злодѣями и крамольниками для общей безопасности. Пѣвецъ продолжаетъ:

Твоя (Украина) слава у могилы,
 А воля въ Сибири!
 Отъ що тобі, матусенько,
 Москали зробыли!

Гнусная ложь! Хмѣльницкій, Безбородько, Разумовскій, Кочубей, Паскевичъ и вообще — всѣ доблестные сыны Малороссіи русскимъ правительствомъ всегда были награждаемы по заслугамъ. Только злодѣи и бунтовщики удаляются правительствомъ изъ общества, чтобы своими зловредными затѣями не тревожили его спокойствія и благо[ст. 27]стоянія, чтобы разгоряченныя ихъ головы прохладились на сѣверѣ. Но пѣвецъ настаиваетъ:

Гукныжъ, гукны Украину,
 Несчастная пдова (по комъ?!)
 Може диты на твій голосъ
 Обизвуться знову!
 Може знову розвяжуться
 Звязанныи руки,
 Може знову бражчатымуть
 Козацьки шаблюки!

Кто же въ Россіи связываетъ руки честныхъ людей, занимающихся дѣлами своего званія для своей и общей пользы? Кому, когда запрещалось, или запрещается въ ней дѣлать добро? Связываютъ руки только злодѣямъ, бродягамъ, разбойникамъ, мятежникамъ изъ опасенія, чтобы ихъ «шаблюки» непроизводили насилій, грабежей, убійствъ и не тревожили мирныхъ жите-

¹⁾ Живовидячки, треба додати «біднихъ», або який инший двохскладовий епітет. — А. Кр.

²⁾ «свѣденіями» — так надруковано. А. Кр.

телей. Но юноша, въ бреду болѣзненной своей фантазіи, утѣшаетъ еще себя надеждою:

Може вѣйсько запорожське,
Як море, заграє,
А дивчина, якъ и перше,
Писню заспиває!

Пустая надежда! запорожская сѣчь, какъ грубѣйшій изъ анахронизмовъ, никогда уже не воскреснетъ! А если бы какіе нибудь безумцы вздумали теперь мятежничать по-запорожски, то прежде всего имѣли бы дѣло съ малороссами же, которымъ слишкомъ надоѣли безразсудныя и разорительныя волненія и буйства. Тогда бы не принесла ни малѣйшаго утѣшенія безумцамъ, особенно гніющимъ въ сырой землѣ, песня какой нибудь дивчины, голоса которой мертвые не будутъ слышать!

Тогда вже насъ (поетъ юноша) не забудуть
И московськи внуки;
Кровь ¹⁾ за кровь катамъ напимъ,
И муки за муки!

Еслибъ этотъ юноша имѣлъ способность размышлять, онъ бы зналъ, что не только всякаго бунта, но даже законной войны исходъ напередъ неизвѣстенъ; отъ насилій и кровопролитія ихъ горько пла[ст. 28]чуть внуки одной и другой стороны, а особенно внуки бунтовщиковъ. Москали, конечно, не стануть сидѣть, сложа руки и ожидая, пока какіе нибудь буйные ворохобаники будутъ рѣзать ихъ, какъ барановъ. Но вотъ, наконецъ, заключеніе этой безумной пѣсенки:

Гукны жъ. сердце Украино!
Та тилько скорипше:
Бо чимъ дальше, сеуть кровь нашу
Все бильше та бильше!

Разгоряченное воображеніе юноши распалилось до того, что ему въ бреду представляются какіе то кровопійцы, сосущіе кровь его съ товарищами. Очевидно, что если бы воображеніе его хоть немного охладѣло, то на вопросъ: гдѣ и кто пьетъ кровь его, или его земляковъ?, онъ ни на кого не могъ бы указать и долженъ былъ бы молчать, какъ мальчишка, уличенный въ глупой шалости. Въ старину за свою пѣсенку мечтатель-бандуристъ получилъ бы отеческое вразумленіе и образумился; теперь же, поэтъ долженъ обратиться къ фельдшеру, чтобъ онъ привелъ его въ сознаніе и побудилъ больше учиться, чтобы впослѣдствіи на что нибудь пригодиться обществу. Безъ этого, жалкій поэтъ будетъ несноснымъ бременемъ для самаго себя, а въ общежитіи—эпидимическою язвою юношества своей родины.

¹⁾ Ясно, що треба «Б о кров». — А. Кр.

Вообще жаль бѣднаго юноши, теряющаго драгоцѣнное время на сочиненіе безумныхъ пѣсенокъ и горячечныхъ бредней о своей родинѣ. Лучше бѣ онъ сдѣлалъ, если бы юношескія лѣта и силы употребилъ на основательное изученіе полезныхъ наукъ. Но, пустившись въ политическія бредни, онъ засорилъ свои способности до того, что онѣ сдѣлались похожи на цвѣтокъ, загдохшій между репейникомъ. Такъ погибло много жалкихъ юношей, подававшихъ отрадные надежды родителямъ, попечителямъ и родинѣ! А кто виною ихъ гибели?..

Малороссъ А. Восточенко.

(Вѣстникъ юго-западной и западной Россіи. Историко-литературный журналъ издаваемый К. Говорскимъ. Іюль, годъ третій, томъ I. Кіевъ 1864. Ст. 10, 11, 12-13, 15-17, 23, 23-24, 25-28.)

Архієпископ Анатолій Мартиновський
(«малороссъ А. Восточенко»).

Для ілюстрації, долучаємо до цієї статті і портрет її автора, лицемірного високопреосвященого брехуна того.

III.

Повне мовчання про Руданського в 1-му виданні «Обзора славянскихъ литературъ» Пипіна й Спасовича 1865. Прислів'я в збірці Номиса 1864. Передруки з «Основи» в Галичині, ще за поетового життя. Похвальні усні рецензії кінця 1860-их р.р. — од Костомарова, Ніщинського, Драгоманова. Непорозуміння з Драгомановим.

Руданський, як читав ту нахабно-брехливу й повну нецтва статтю високопреосвященого владика, що люто пророкувала бунтівливому студентів-поетів всякі біди-лиха, вже не студентом був, а путящим лікарем у Ялті, і міг-би попросту погдузувати з усіх тих дурненьких владичих пророкувань. Вже і самий той факт, що стаття «О хохломаніи» з'явилася на світ не в якомусь поважному журналі, а в цілком непристойному, грубо-ретроградному органі маніяка Говорського ¹⁾, дозволяв-би Руданському читати вміщені там плюгавства «малоросса Восточенка» спокійнесенько, — тим більше що не самого-ж Руданського лаяно, а лаяно цілий український рух, в тім числі й такого на всю Росію шановного вченого, яким був проф. Костомаров, що невіглас «малороссъ Восточенко» зваживсь обізвати його арлекіном!

I, по-при все те, писанина «малоросса Восточенка» повинна була вразити Руданського й нелюбо. Будь-що-будь, а варнякання того «малоросса» це була перша (на жаль, і єдина за авторового живота!) друкована оцінка для писань Руданського і для його напрямку. Звичайно, що міг-би Руданський задовольняти свою письменницьку амбіцію втішною згадкою про тії два дуже похвальні епітети, котрі, теж печатно і не так ще давно, кинув йому земляк його подоланин Шейковський у своєму «Опытъ южнорусскаго словаря» 1861; тільки-ж оцінка дана од «малоросса Восточенка», була свіжіща, а через те гіркіша.

Певної гіркоти й розхолоди повинна була Руданському до того діляти одна дуже поважна російська праця, що вийшла в світ незабаром (у найближчому році) після балаканини «малоросса Восточенка». Це був (у першому своєму виданні) —

Обзоръ исторіи славянскихъ литературъ А. Н. Пипіна и В. Д. Спасовича Спб. 1865.

В III розділі («Русское племя») друга частинка (ст. 206-231), що має заголовок «Малоруссы», трактує і про українське письменство. Але мова тут іде тільки про Котляревського, Квітку, Шевченка, Костомарова, Куліша, а з найновіших — названо самісінького Марка Вовчка, «произведенія котораго,

¹⁾ Говорський був маніяк, що страждав на манію переслідування, вишукував якісь своєрідні ліки типу життєвих еліксирів, бо боявся, щоб його не отруїли поляки, і т. и. Його внук, що вчивсь у мене як студент (дуже наївний молодик, Белінський), запевняв мене, ніби кінець кінцем один поляк-аптекарь таки справді згубив його діда отруєним ліком. — А. Кр.

русскія и малороссійскія («Повістки», Спб. 1861; русскій перекладъ Тургенева) были самымъ свѣжимъ изъ всего, что можетъ представить въ этомъ направленіи малорусская литература» (ст. 227). Про Руданського, як і взагалі про плеяду інших письменників «Основи», Пипін не каже ані одного слівця, та й про саму «Основу» говорить лиш побіжно, п'ятьма тільки рядками (ст. 226) ¹⁾.

Звичайно, що проминувши Руданського як поета, ще менше підстави мав Пипін згадати його в своєму «Обзорѣ» як етнографа. Та напевне Пипін, дарма що петербуржець, тоді навіть і не помітив, що рік перед тим Руданський (1864) подав спору низку прислів'їв до «Українських приказок» Номиса (Симонова), які вийшли не де, як у Петербурзі.

«Українські приказки, прислів'я и таке инше. Спорудив М. Номис». Спб. 1864. На ст. II, перелічуючи тих, хто попросив свої матеріали, Номис під № 14 подає: «14) Д Руданський —[надіслав] 298 приказок записаних ім в п'ятидесятих роках на Поділлі, въ [sic. А. Кр.] Хомутиных Винницького п.».

Котрі приказки (прислів'я) з записів Руданського взяв Номис до своєї збірки, коло тих він мав ставити зазначку: «Руд.» Такі зазначки «Руд.» трапляються в його книзі більше як сто разів, але не 298 (принаймні т. Герасименко, уважно перегорнувши всенюку Номисову збірку, сказав мені, що 298 там ніяк не можна нарахувати). Виходить, що не весь Руданського матеріал придався Номисові (найбільше, мабуть, викинула люта цензура).

Не можна сказати, чи ставали Руданському відомі і — тому — чи могли його поішити в його далекій Ялті (куди навіть з Росії нелегко й нескоро доходили тоді звістки) такі бібліографічні факти, як передрукування декотрих його віршів за кордоном, у Галичині, та й то для дуже широких читальницьких кіл. Ми вже були зазначали (ст. 52), що Косак у своєму галицькому календарі «Львовянинъ» 1862 передрукував з петербурської «Основи» його пісню «Повій, вітре, на Вкраїну». Ще більше пощастило в Галичині для другої, теж в «Основі» друкованої, поезії Руданського: «Гей-гей, воли! чого ви стали?». Її 1864-го року наново опублікував, за «Основою», С. Шехович у своєму популярному часописові «Письмо до громады» (Львів 1864, № 1), а тоді тая поезія дісталася до гімназійної «Читанки руской» Б. Дідицького 1866 (ст. 166). У незабаром заснованому львівському органі української народної партії «Правда» видрукували (1868, № 23) за петербурською «Основою» переробку Руданського з сербської мови: «Нічъ-у-нічъ». Далі 1871 р., все ще за живота Руданського, як вийшли в

¹⁾ Ті сторінки з Пипінової праці, котрі він присвятив українському письменству, галицька «Правда» 1868 подала галичанам у перекладі з російської мови на українську, під заголовком: «Оглядъ истории руской литературы» (в ч. ч. 28-34). Уступи, зацитовані в нас за російським первописом, див. в «Правді» 1868, ч. 32, ст. 380 та 381.

світ дві нові гімназіяльні «Читанки», одна — Романчука з Лучаківським, друга — Партицького, то до Романчукової читанки знов увійшли «Гей-гей, воли!» (Льв. 1871, ст. 451), — це вже втретє в Галичині протягом десятих літ ¹⁾, — а в «Читанці» Партицького (Льв. 1871, ст. 80) ми бачимо за підписом Руданського: «Сонъ сирѣтскій» (в «Основі» 1861 попросту були «Сни» — з Гейне - Лермонтова).

Про календар «Львовянинъ» 1862 ширші бібліографічні звістки подаються в нас нижче, у замітці Франка 1886.

«Письмо до громады, Львовъ, рочникъ 1864, отповѣдающій издатель и редакторъ С. Г. Шеховичъ» почало виходити (церковно-слов'янськими літерами) з серпня 1864, і в програмовій статті там сказано між иншим от що: «Въ тую газетку будуть входить: I. Повѣсти зъ житя народного. Роспочинасмо повѣстками писателей оукраинскихъ, бо... складъ рѣчи русской въ ихъ повѣсткахъ чисто народный, що намъ може станути въ образецъ (правопись задержимо нашу галицко-руську)». Очевидячки й поезія Руданського «Гей-гей, воли», вміщена в найпершому-таки числі «Письма до громады», повинна була для галичанъ «станути въ образецъ».

«Читанка руская для низшой гимназии. Часть II, Львовъ 1866», де на ст. 166 подано Руданського «Гей-гей, воли», не має на собі зазначки, хто її видав у світ. Та відомо, що кошти для видання дав Богд. Дідицький.

«Правда, письмо наукове и литературне, Львівъ 1868, р[ік] II», виходити мала тоді щотижня. Руданського «Ніч-у-нічъ» (Правда 1868, № 2¹, 23 червня, ст. 271) подано без зазначення, що це взято з петербурської «Основы», а в нотатці сказано: «Заміщасмо сей перекладъ найславнішого сербського поета Бранка Радичевича, щобъ познакомити нашихъ читателівъ зъ красою сербської поезії»

[Юл. Романчук та К. Лучаківський]: «Читанка руска для низшихъ класъ середнихъ шкѣлъ. Часть I. Въ Львовѣ. Накладомъ т-ва Просвѣта» 1871. Руданського «Гей-гей, воли» на ст. 451.

«Руска читанка для низшихъ класъ середнихъ шкѣлъ. Уложивъ Омелянъ Партыцкій. Часть II. У Львовѣ. Накладомъ т-ва Просвѣта» 1871. На ст. 80 Руданського «Сонъ сирѣтскій».

Моральну втіху й вірадість зачерпати тоді можна було оді ваному поетові побільше з критики усної, яку, в кінці 1860-их років, доводилося йому чути од людей зовсім поважних, авторитетних. Знаємо ми з листів Руданського 1869-1870 р. ²⁾, що заохочував Руданського перекладати «Іліяду» не хто, як «нашъ дідъ Николай Ивановичъ Костомарівъ», у Ялті бувши 1870 р. Знаємо ми з тих листів, що й «приятель (Руданського) петропільський, сірома Ніщенський», який жив тоді в Одесі, «а на гречеськімъ слові, якъ кажуть, самого грека ззівъ», охоче бравсь перевірити його переклад за грецьким текстом; знов же інші одеські земляки, — пише Руданський, —

¹⁾ Пізніш оце «Гей-гей, воли!» зробилося в Галичині попросту класичним, — так часто воно передруковувалося.

²⁾ Ті листи (до В. В. Ковальова) видрукувано в нас вище, ст. 31-34.

«охоту з'ясували напечатать увесь мій себѣ-то трудъ (а воно велика всячина).» В передмові Руданського до 1-шої пісні Іліади (див. в нас вище, ст. 38) маємо ми виразне його свідчення, що й київський професор Драгоманів (це було ще 1866-1868 р.р.) піддавав Руданському охоту перекладати «Іліяду» та й бравсь її випечатати в Галичині ¹⁾; а як етнографа — притяг Драгоманів його мабуть і до «Юго-Западнаго Отдѣла Имп. Русскаго Географическаго Общества» ²⁾.

А втім, — це почасти видно нам з 1-го та 2-го листу Руданського до Ковальова 1869-1870 р., а ще виразніш розказано в «Австро-руських споминах» Драгоманова, — зносили Руданського з Драгомановим кінець-кінцем викликали в Руданському як-найсильнішу досаду й незадоволення. Йому здавалося, що Драгоманів (чи «київляни», як він глухо висловлювався у листах до Ковальова) без потреби гаються й проволікають надрукування його поезій. 1872-го р., в передостанній рік свого життя, він навіть з підкресленою холодністю написав через третю особу до Драгоманова, не бажаючи навіть говорити до нього рідною мовою, от що: «Драгоманову прошу передать, что я боленъ и давно прекратилъ всѣ мои литературныя упражненія». — «Безперечно, що ця історія прикро вразила Руданського», завважає з цього приводу сам Драгоманів (у нас ст. 41), «і знеохотила його вести дальшу працю і навіть стосунки зо мною, хоч найменше в усьому винним, і була останньою краплею, котра переповнила його песимізм».

IV.

Руданський, через Драгоманова, стає посмертно письменником закордонним, в 1870-их р.р.

В 1870-их р.р. творчість Руданського через Драгоманова починає виявляти себе за кордоном. 1-ша пісня «Іліади» 1872 у львівській «Правді». Італійська стаття Україно (Драгоманова) 1873 і її зреферування у «Правді» 1873. Оповідка про поетову смерть у «Правді» 1873 р. Протягом 1874-1877 р.р. публікує «Правда» поезію «Наука» та переклади однієї пісні Євєїди, шістьох порівнених пісень Іліади та Лермонтового «Демона».

Високооб'єктивна людина, М. П. Драгоманів не покривдивсь на слабого поета. Дякуючи не кому, тільки Драгоманову, початок «Іліади» Руданського таки побачив світ — 1872 р. в галицькій українській журналі «Правда», під заголовком:

О м и р о в о ї І л ь я д и пісня перва в перекладі Ст. Руданського — «Правда», писмо літературно-політичне, рочник V, 1872, № 2 ст. 49-58, та № 3 ст. 93-105.

На жаль, «Правда» з такими труднощами доходила на Україну, що Руданському (це і із «Споминів» Драгоманова виявляється) не довелося мати

¹⁾ В моєму начерку «Руданський і Драгоманів» (надрукованому вище) див. про це ст. 40.

²⁾ Після смерті Руданського Драгоманів у своїх «Малорусскихъ народныхъ преданіяхъ» (К. 1876) навіть і видрукував етнографічні записи Руданського. Пор. у нас ст. 42, примітка.

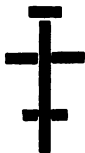
законну авторську втіху — побачити на власні очі своє писання: як воно виглядає надруковане?

Найблизшого року Драгоманів, під псевдонімом *Ukraino*, змістив у флорентійському італійському місячнику «*Rivista Europea*» (anno IV, Firenze 1873) статтю про літературний український рух на Вкраїні російській і на Вкраїні австрійській, під заголовком: «*Il movimento letterario ruteno in Russia e Gallizia (1798-1872)*». Там він згадав і за Руданського. Статтю Драгоманова зреферував того самого 1873 року Навроцький у львівській «Правді». Ми наведемо не по італійськи, а попросту в галицькому перекладі Навроцького, той уступ із «*Il movimento letterario ruteno*», де сказано і про Руданського (Правопис трохи підтягаємо під наш наддніпрянський):

... «Від 20-35 літ рух літературний український стоїть у близьких відносинах з таким-же рухом австрійських русинів... Оживаюча наново діяльність літературна на російській Україні (рівночасно з початком системи конституційної в Австрії) займила і Галичину. Українські писателі найшли другу вітчину: тут вони друкували діла, заборонені цензурою в Росії, як приміром «Пентатевх», «Євангеліє» (1871), «Псалми Давидові» і др. Пам'ять Шевченка осталась тут неначе-б релігійним культом, святкована урочистими вечорами, котрі патріотичне руське товариство уряджує що-року, в день його смерті, ві Львові (тут іменно визначаєсь патріотичною діяльністю товариство «Бесіда»), Перемишлі, Відні. В газетах і журналах перепечатувались статті петербурської «Основи», а коли сей журнал перестав виходити, друкуються нові літературні твори малоруські в галицькім журналі «Правда». Із тих новин спімнути треба именно оповідання молодого писателя п. Нечуя, особливо-ж омовіданне «Причепи» (котре названне п. *Ukraino* італіанам переводить: «*I parassiti*»); представлене тут життє двох чесних, трудящих родин українських, одна — убогого священника, друга — міщанська, котрих щасливий бит знищило супружество з особами польської шляхти, принесшими з собою намагання і пересуди аристокрації і невважанне праці (1868). Окреме виданне новель Нечуя вишло недавно. З новин поетичних і з белетристики, друкowanych в посліднім рочнику «Правди», стоїть спімнути: переклад першої книжки «Іліади» Руданського [підкреслення — моє *А. Кр.*] і оповідання незвісного автора, напевно початкуючого: «Лихий попутав», історія дівчини-сироти, написана не з великою вправою, але з великим почуттєм дійсного життя і з талантом обсерваційним».

[«Правда», листьмо літературно-політичне, Рочник VI, 1873. ч. 15 (16. 28 вересня), ст. 531].

Трома місяцями пізніш «Правда» (1873, ч. 21-е, 13. 28 студня, ст. 727), у відділі «Новинки» подала жалібну оповістку (правопис не змінюємо):

СТЕПАН РУДАНСКИЙ

перекладчик Іліади, Енеїди и. и., автор многих оригінальных поезій, поміщуваних в Петербурскій Основі 1861 і 1862 р., умер в Ялті у Крими, де яко городский лікар проживав. Українска література втратила в нім талантливого и трудящего писателя, котрого пера еще много красивых плодов мож було надіятись.

Вічная сму память!

Похвальний вислов: «автор многих оригінальных поезій, поміщуваних в Основі 1861 і 1862 р.» безперечно мав підкреслити собою редакційну прихильність до небіжчика. Але з другого боку ці самі слова свідчили, що редакція гадицької «Правди» може не мала й змоги прочитати пегербурську «Основу», або, що найменше, не пам'ятала вже її: бо в «Основі» було видруковано всього шість поезій Руданського (цифра, яка будь-що-будь не підходить під термін «многі»), та й тії шестерко поезій друкувалися в «Основі» тільки 1861 року, не 1862 р. — Місяці й дня смерті Руданського — ця посмертна оповістка в «Правді» не мала спромоги зазначити точно: настільки тоді нерегулярні, неупорядковані і нелегкі були зносини Львова з російською Україною. (Руданський помер в Ялті 21 квітня 1873 р, а оповістка в «Правді» з'явилася вже аж перед Різдом).

Отак, самісінькою оцією короткою й неточною оповісткою, спромоглася львівська «Правда» пом'янути свого вмерлого співробітника. Вже аж за три місяці, вже 1874 р., змогла «Правда» в відділі «Літературні звістки» подати своїм читачам ще от який додаток до торічної посмертної оповістки:

«Доносять нам з України, що одшукались і останні 12 пісень перекладу Іліади Ст. Руданського, хотя у першій, ще не зовсім обробленій формі. Так наша література мала-б вже цілий переклад Іліади. (Перша пісня цього перекладу була надрукована у «Правді» за р. 1872). Також знаходиться між оставшими по пок. поеті паперами, крім зганеного вже нами перекладу 1-ої книги Енеїди і досить многих оригінальных поезій, переклад «Демона» Лермонтова».

(Див. «Правда» 1874, ч. 3-тє, 1. 13 марта, ст. 123).

Згадану (чи, по галицьки, «зганену») літературну Руданського спадщину «Правда», протягом найблизчих трьох-чотирьох років, почасти й видрукувала на своїх сторінках, а саме:

1874. Наука («Дочекався я свого святонька») — Правда 1874, ч. 4 (19. 31 марта), ст. 145-146.

Енеянка. Пісня перва (vv. 657-756) — Правда 1874 ч. 5 (9. 21 цвітня), ст. 193-196.

Перед перекладом дано од редакції петитну примітку: «Поміщаємо яко пробу перекладу Віргілієвої Енеїди отих 100 віршів, остатних 1-ої пісні. По нашій гадці сам переклад гарний, тільки що автор без потреби відступив від форми первотвору, дактилічного гексаметра, котрий дав би ся дуже добре ужити в нашій мові. *Ред.*».

1875. Іліяди Гомера збірка третя¹⁾. Вільний переклад Степана Руданського — Правда 1875, ч. 1 (3. 15 січня), ст. 3-8; ч. 2 (18. 30 січня), ст. 41-45; ч. 7 (3. 15 цвітня), ст. 249-252.

— Збірка шеста²⁾ — Правда 1875, ч. 14 (18. 30 липня), ст. 545-547.

Демон. Поема Лермонтова. З великорускої мови переложили Руданський и Гетманець — Правда 1875, ч. 19 (3. 15 жовтня), ст. 745-749; ч. 2) (18.30 жовтня), ст. 785-789; ч. 21 (3. 15 падолиста), ст. 825-829; ч. 22 (18. 30 падолиста), ст. 865-868.

1876. Гомера Іліяди збірка пята. Вільний переклад Степана Руданського — Правда 1876, ч. 1 (15. 3 січня), ст. 3-7; ч. 2 (30. 18 січня), ст. 45-49; ч. 3 (15. 3 лютого), ст. 85-89.

1877. Гомера Іліяда, збірка сема. Вольний переклад Степана Руданського — Правда 1877, ч. 2 (31. 19 січня), ст. 41-46; ч. 3 (3. 15 лютого), ст. 81-86.

— Збірка осьма — Правда 1877, ч. 10 (31. 19 мая), ст. 353-359; ч. 11 (15. 3 червця), ст. 401-407.

— Збірка девята — Правда 1877, ч. 16 (30. 18 серпня), ст. 593-598; ч. 17 (15. 3 вересня), ст. 633-637; ч. 18 (30. 18 вересня), ст. 673-679.

Сказати, щоб редакція «Правди» дуже квапилася видавати на своїх сторінках літературну спадщину Руданського, ніхто живовидячки не зважиться: адже надрукувати з Іліяди тільки шість пісень протягом чотирьох років 1874-1877—це аж надто небагацько. Видко, що малий обсяг «Правди», яка виходила тільки раз на два тижні тоненькими зошитами та й повинна була відзеркалювати собою не тільки літературне, ба й політичне життя галицьких русинів, приневолював редакцію не надто розщедрюватися на місце для більше ніж незлободневної «Іліяди». Драгоманів у своїх «Австро-руських споминах» (у нас ст. 41) різко підкреслює: «Редакція Правди довгоуперто не хотіла³⁾ печатати Іліяди Руданського, а коли після многократних запитань (між иньшими і через мене)⁴⁾ почала печатати, то з переривами, по правді досадними». Тонкий знавець галицьких відносин і галицьких діячів, Драгоманів не вагається навіть дати своє (може й надто суворе) пояснення правдяньській неохоті проти Руданського: «Цю упертість Правди і ці перерви не инакше можна пояснити, як тим, що редакторам Правди

¹⁾ Другу пісню «Правда» проминула, не друкувала.

²⁾ Четвертої пісні Іліяди «Правда» совсім не друкувала, п'яту—видрукувала потім пізніш од шостої.

³⁾ В рукописі ці слова не розбито. — А. Кр.

були більше до смаку псевдокласичні і мертві твори їх самих та їх львівських приятелів, ніж проста праця Руданського».

Тільки-ж, на оборону галицьким редакторам «Правди», тепер безсторонньо можна сказати, що, коли-б справа йшла не про таку стародавню річ, як «Іліада», а про новіщі, оригінальні поезії самого Руданського, то, дарма що вони зовсім-зовсім «прості», а навряд чи були-б коїлися од галичан надто довгі перерви в їхньому опублікуванні. Адже ми бачили, що всі тії, більше-менше оригінальні, вірші Руданського (нечисленні, шестерко), котрі була подала 15 тому літ петербурська «Основа» 1861, не переставали та й не переставали передруковуватися в Галичині дуже охоче, особливо «Гей-гей, воли!» Ба навіть і за тих часів, про які оповідає Драгоманів, а саме 1875 р., оте «Гей-гей, воли!» знов з'явилось в галицькій пресі — в дитячому журналі «Ластівка»:

Л а с т і в к а, письмо для русской молодежи, Львовъ 1875, р[окъ], VII, издае и от-вѣчае за редакцію Михайль Клемертовичъ. Руданського «Гей-гей, воли!» вміщено в № 22-23.

Протягом чотирнадцятьох літ видруковано в Галичині цю Руданського поезію вже в четвертий раз.

V.

Позначна стаття Драгоманова в «Кієвскомъ Телеграфъ» 1875 р.; Руданський в «Малорусскихъ народныхъ преданіяхъ» Драгоманова 1876.

Доки львівська «Правда» вагалася, «чухмарилася» та й дуже поволі публікувала Іліаду Руданського, Драгоманів умістив у тодішній ліберальній київській щоденній газеті «Кієвскій Телеграфъ» 1875 р. (№ 44 і № 48) велику рецензію на «Правду» 1874-75 р. та й високо підніс у тій рецензії літературну вагу Руданського. Ми подамо статтю Драгоманова геть усеньку, раз — тому, що таким чином, з порівняння, на-віч видно буде кожному читачеві, як багато місця присвятив Драгоманів саме Руданському, а друге — тому, що тая стаття Драгоманова взагалі (навіть без інтересу до Руданського) дуже цікава, читати ж її рідко-кому доводилося, бо и стародавню газету «Кієвскій Телеграфъ» 1875 р. роздобути тепер не так легко.

Малорусская литература въ Галичинѣ в 1874 г.

Правда, письмо літературно-політичне. 1874, №№ 1-21. 1875, № 1-2.

Выходящій съ 1867 г. въ Львовѣ два раза въ мѣсяць тетрадами отъ 2½ до 3 листовъ галицко-русскій журналъ «Правда» интересенъ уже въ томъ отношеніи, что это единственный, непрерывно выходящій литературный журналъ у нашихъ австрійскихъ земляковъ, и при томъ журналъ хотъ

скільки-нибудь підходящій подь требованія, какія теперъ имѣются у насъ отъ свѣтскаго журналу. «Правда» интересна и въ томъ еще отношеніи, что въ ней печатаються повѣсти и кореспонденціи малорусскихъ писателей изъ Россіи, а также замѣтно желаніе слѣдити за умственною жизнью въ Россіи вообще.

Передъ нами теперъ номера львовскаго журналу за прошлый годъ и первые два номера за нинѣшній. Тутъ мы видимъ не мало литературнаго матерьялу разнаго характера и достоинствъ. По части поэтической, безъ которой особенно въ Австріи считается какъ-то неприличнымъ являться тетради журналу, «Правда» начала 1874-й годъ переводомъ «Пана Тадеуша» Мицкевича на языкъ до того странный, до того испещренный непонятностями для обычнаго знатока малорусской народнои рѣчи, что мы можемъ только рекомендовать его нѣкоторымъ господамъ, для ихъ пародій на «невгавгавучю мову», которой будто бы кіевскіе украинофилы хотять замѣнить русскій литературный языкъ Малороссіи¹⁾. Тамъ-то они найдутъ такіа прелести, передъ коими и языкъ Роя Савича на спокоѣ Кохановской, который герой Тургеневскаго «Дыма» Потугинъ называетъ заклинаніемъ, покажется легокъ и понятенъ. И, развѣ, суковатый языкъ драмъ г. Аверкіева или языкъ фельетоновъ безвременно канувшаго въ Лету государя Пантелея, замышлявшаго поучать русскій народъ своею суковатою палкою, только подобный языкъ можетъ отчасти уподобиться языку перевода «Пана Тадеуша». Языкъ этотъ представляетъ крайній побѣгъ того стремленія, какое замѣчается во всѣхъ литературныхъ направленіяхъ, которыа ставятъ на первомъ планѣ оригинальность во что бы ни стало и которыа хотять сразу обогатить литературный языкъ массою рѣдкихъ словъ набранныхъ по провинціямъ, въ актахъ, наковать новыхъ, яко бы народныхъ словъ, — забываю что при отсутствіи таланта, чутья живости языка, а часто и при отсутствіи знаній, можно выковать совершенно тарабарское нарѣчіе. Редакція «Правды» во 2 № не помѣстила продолженія перевода «Пана Фадія», такъ какъ онъ не понравился нѣкоторымъ изъ подписчиковъ.

Изъ другихъ переводовъ, помѣщенныхъ въ «Правдѣ» за 1874 г., недуренъ переводъ сербской пѣсни «Марко Королевичъ» и «Лютица Богданъ» г. Гетьманца и его же переводы нѣсколькихъ пьесъ Некрасова. Сербскія пѣсни такъ хорошо выходятъ въ малорусскомъ переводѣ, что мы не сомнѣваемся, что если бы былъ составленъ толковый выборъ изъ сербской народнои поэзіи въ переводѣ на живую и чистую малорусскую пѣсенную рѣчь, то его бы читали и не одни записные любители малорусской литературы. Мы, за то, вообще противъ переводовъ съ малорусскаго на великорусскій и обратно — въ Россіи и для образованныхъ классовъ, которымъ слѣдуетъ

¹⁾ «Невгавгавучий» — такую форму, чи такое слово, накинув українскій мові реакційний кійвський офіціоз «Кіевлянинъ», висміюючи українське письменство. — А. Кр.

не только Некрасова, но и Шевченка читать въ подлинникѣ. Но въ Галиціи переводъ болѣе характерныхъ пьесъ наиболѣе любимого новаго поэта въ Россіи полезенъ какъ для ознакомленія тамошней публики съ нашими литературными вкусами, такъ и для противоѣдствія тамошнимъ литературнымъ идеямъ, во многомъ напоминающимъ наши времяна Шаликова и Хвостова. Нѣкоторые же изъ народныхъ пьесъ Некрасова въ малорусскомъ переводѣ хотя и теряютъ свою мѣстную великорусскую жизненность, но за то становятся болѣе усвоимы для народа въ другомъ мѣстѣ, въ Галиціи и Украинѣ. Въ «Правдѣ» изъ Некрасова были напечатаны, между прочимъ, «Арина солдатская мать», «Морозъ красный носъ» и др. Переводъ довольно гладкій, но требовалъ бы еще одного пересмотра. Печатанье же вольнаго перевода Гребенки—«Полтавы» Пушкина—есть лишняя трата бумаги, между прочимъ и потому, что этотъ переводъ уже напечатанъ въ собраніи сочиненій Гребенки, изд. г. Литовымъ.

Изъ оригинальныхъ стихотвореній въ «Правдѣ» заслуживаетъ вниманія только «Наука» Ст. Руданскаго. Руданскій былъ одинъ изъ весьма немногихъ малорусскихъ поэтовъ недавняго времени съ дѣйствительнымъ талантомъ и съ попытками тронуть новыя темы, а не тѣ только, которые заѣздили предшественники и подражатели Шевченка. Но время, когда выступилъ Руданскій, было неблагопріятно для здороваго развитія малорусской музыки, главнымъ образомъ по отсутствію органа, гдѣ бы могли появляться мелкія литературныя произведенія и подвергаться критикѣ мелкія и крупныя. Въ 1873 г. умеръ Руланскій въ Ялтѣ, оставивъ по себѣ хорошую память, какъ человекъ, помогавшій всякому добруму дѣлу, частному и общественному. Послѣ него осталось нѣсколько тетрадей стихотвореній и переводовъ на малорусское нарѣчіе разныхъ эпохъ и разнаго содержанія, въ томъ числѣ переводъ Слова о полку Игоревѣ, первой пѣсни Энеиды и всей Иліады. Все это сдѣлано въ разное время, и рѣдко что приведено въ окончательный видъ. Въ послѣднее время, какъ видно изъ трехъ списковъ перевода первой пѣсни Иліады, Руданскій систематически работалъ надъ этимъ переводомъ, но тяжкая и продолжительная болѣзнь отвлекла его отъ любимаго дѣла.

Напечатанное въ «Правдѣ» стихотвореніе «Наука», хотя кой-гдѣ неотдѣланное, можетъ дать понятіе о манерѣ и направленіи лучшихъ изъ оригинальныхъ стихотвореній Руданскаго, изъ коихъ нѣсколько, попадавшихся намъ въ рукописяхъ въ концѣ 60-хъ годовъ, теперь къ сожалѣнію пропали. Мы считаемъ умѣстнымъ привести это стихотвореніе вполнѣ.

[Передруковано з «Правди» усю довгу поезію «Наука» (Дочекався я свого святонька»), 102 рядки. Ми її тут не передруковуємо, а тільки зазначаємо.—А. Кр.].

Переводъ Иліады съ подлинника на малорусскій языкъ можетъ показаться многимъ напрасно затраченнымъ трудомъ. Но дѣло въ томъ, что съ

тѣхъ поръ, какъ миноваль вѣкъ придворно-аристократическаго псевдоклассицизма и настоящая простая народная манера гомеровскаго эпоса открылась передъ знатоками, а особенно, когда изученіе народной и средневѣковой поэзіи открыло, что Гомера надо сравнивать не съ искусственными эпопеями, какъ Энеида, Луизіада, Орландъ и т. п., а съ народными пѣснями и рыцарскими романами и *chansons de gestes*, повсюду въ Европѣ проявилась реакція противъ переводовъ Гомера, сдѣланныхъ во время господства псевдоклассическихъ идей. Авторъ монументальнаго словаря французской академіи, Литре сдѣлалъ опытъ перевода I пѣсни Иліады на языкъ *chansons de gestes* и хроникъ XII-XIII в., помѣстилъ его въ концѣ статьи *La poésie Homérique et l'ancienne poésie française* (*Revue des deux Mondes*. 1847, 1 juillet, *Histoire de la langue française*, I 301-393). Работы, въ родѣ той, какую сдѣлалъ Литре, должны конечно помогать сравнительному изученію Гомера, но для обыкновенной литературной публики онѣ останутся ученымъ турдефорсомъ, котораго самому Литре нельзя было вытянуть дальше одной пѣсни. Языкъ романовъ и хроникъ французскихъ все-таки теперь мертвый языкъ. Въ литературномъ отношеніи гораздо плодотворнѣе идея перевести Гомера языкомъ пѣсенъ и сказокъ, теперь живущихъ въ устахъ народа, т. е. живою народною рѣчью.

Подобная идея высказывалась не разъ и въ Россіи. Къ стыду нашему, мы не имѣемъ полного перевода Гомера на живую русскую рѣчь. Перевода Жуковскимъ Одисеи совсѣмъ нельзя принимать серьезно, до того въ немъ невѣрно переданъ характеръ и самая фраза подлинника. Переводъ Иліады Гнѣдичемъ по точности и подстрочности можно назвать образцовымъ. Но только, теперь трудно сказать, на какомъ языкѣ сдѣланъ этотъ переводъ. Малороссъ, прошедшій черезъ церковнославянскую школу и перенесенный въ столицу раньше, чѣмъ Крыловъ и Пушкинъ внесли въ русскій литературный языкъ обильный потокъ великорусской народной рѣчи, — Гнѣдичъ, можно сказать, очутился безъ живой рѣчи и добросовѣстно перевелъ Гомера на каку-то особенную «божественную эллинскую рѣчь», которую теперь непосвященные слушаютъ дѣйствительно «съ смущенной душой»¹⁾.

Вотъ почему масса обыкновенной публики, учащееся юношество, женщины и т. п. — болѣе — почтительно говорятъ о Гомерѣ, нежели читаютъ его въ переводѣ Гнѣдича, въ которомъ Гомеръ въ добавокъ все-таки получаетъ высокопарный характеръ, столь противоположный простотѣ оригинала. Вотъ почему не разъ на Руси принимались наново переводить Иліаду послѣ «образцоваго» перевода Гнѣдича.

¹⁾ Натякъ на двестишестидесятого русскаго поэта Пушкина, сказанное зъ приводу Гнѣдичеваго перекладу: «Слышу божественный звукъ умолкнувшей эллинской рѣчи, Старца великаго тѣнь чую смущенной душой». — *А. Кр.*

Еще въ сороковые годы высказывалась у насъ печатно мысль о необходимости перевести Гомера языкомъ и складомъ великорусскихъ былинъ. Мысль эта встрѣтила сильную реакцію. Говорили, что Ахиль, Аяксъ и др. выйдутъ слишкомъ похожи на Илью Муромца, Алешу Поповича, слишкомъ великорусскими мужиками. Не знаемъ, такъ ли это, но если и такъ, то почему имъ лучше быть всероссійскими чиновниками или же бурсаками начала нынѣшняго столѣтія, чѣмъ великорусскими мужиками, а особенно богатырями и удалыми добрыми молодцами?

Не наше дѣло разбирать теперѣ вопросъ о томъ, естественно ли бы было перевести Гомера языкомъ великорусскихъ былинъ, но мы рѣшаемся высказать положительно, что нѣтъ существенныхъ литературныхъ препятствій къ переводу его на языкъ малорусскихъ народныхъ пѣсенъ и думъ. Знающимъ дѣло извѣстно, какъ простъ складъ рѣчи гомеровскій. О какомъ бы то ни было особомъ благородствѣ героевъ Гомера передъ героями малорусской народной поэзіи можетъ говорить развѣ тотъ, кто пойметъ титулы первыхъ по нынѣшнимъ табелямъ о рангахъ. Но въ такомъ случаѣ слѣдуетъ только вспомнить, что Гомеровы цари выпрашивали себѣ подарокъ у перваго встрѣчнаго и сражались мѣдью, а не желѣзомъ, тѣмъ меньше не «пищалими семипядными». Маруся Богуславка, которая хотъ и «потурчилась - побусурменилась для лакомства несчастного», но все же выпускаетъ козаковъ изъ неволи въ Свѣтлый праздникъ, если и не можетъ быть «во сто разъ милѣй Елены пакостной», какъ Таня Пушкина, то все же нравственно, конечно, не ниже лакедемонской царицы, которая должна была называть себя «собакоокой», воротившись къ мужу послѣ прогулки въ Иліонъ съ прекраснымъ Александромъ. О мотивахъ граждански національной борьбы, которая воспѣвается въ думахъ временъ Хмельницкаго, въ эпическое время Греціи, въ которое по словамъ Фукидида «не было ничего возвышеннаго ни въ мысляхъ, ни въ дѣяніяхъ», и говорить нечего. Стихъ не можетъ остананавливать никакого русскаго нарѣчія. Остается необыкновенное богатство выраженій и словообразованія гомеровскаго языка. Пока нѣтъ полнаго малорусскаго словаря, до тѣхъ поръ трудно говорить за и противъ богатства словъ въ малорусскомъ языкѣ; но словообразованіе малорусское дозволяетъ не только соединеніе прилагательнаго съ существительнымъ («повновидый»), существительнаго съ существительнымъ («сребролукый»), но и существительнаго съ глаголомъ въ словахъ въ родѣ «громокида», и въ родѣ «вернигора», — такъ что Zeus nephelegeretha смѣло можетъ быть переведено по малорусски «Зевс-гонихмара» и т. д.

Обратимся теперь къ переводу Илиады Руданскаго. Уже въ 1872 г. въ «Правдѣ» былъ напечатанъ переводъ первой пѣсни, выправленный переводчикомъ, а въ прошломъ году извѣщено было, что литературное товарищество имени Шевченка въ Львовѣ намѣрено печатать весь переводъ, хотя онъ достался ему въ невыправленномъ видѣ, а послѣднія 12 пѣсенъ — и

только отъ разу написанныя покойнымъ Руданскимъ. Теперь въ 1-2 №№ «Правды» за 1875 г. напечатана третья пѣсня. Переводъ, къ сожалѣнію, задуманъ былъ не гекзаметромъ, а размѣромъ хотя часто встрѣчающимся въ малорусскихъ пѣсняхъ и пословицахъ, размѣромъ народнымъ и плавнымъ, но зато короче гекзаметра. Отъ этого значительная часть длинныхъ словъ, эпитетовъ гомеровскихъ должна была пострадать. Это очень и очень жалко, особенно въ виду способности малорусскаго языка къ разнообразному словосоединенію. Переводъ Руданскаго такимъ образомъ не удовлетворитъ вполнѣ знатоковъ Гомера. Но легкостью и простотою склада онъ подходитъ къ духу подлинника и производитъ вѣрное впечатлѣніе. Языкъ перевода — чистый малорусскій, съ кой-гдѣ пробѣгающими славянизмами и подольскими провинціализмами. Вотъ для примѣра нѣсколько строкъ изъ разговора Пріама и Елены о герояхъ ахейскихъ въ 3-й пѣснѣ:

Старій запитався и про Одисея:
 «Скажи-ж, моя доню, хто там такий другий,
 Головою менший як цар Атріенко,
 А плечима ширший и грудьми видніщий?
 Оруже поклав він на землю родючу,
 А сам він обходить ряди військові,
 Мов часами в полі баран пелехатий
 Обходжує стадо біленьких овечок».

Ему и сказала дивная Елена:
 «А се Одисей той, мудрий Лаертенко,
 Що зріс у Іфаці, в землі кам'янистій:
 Він и хитрий тяжко и до мови здатний».

Аж до неї мовив Антенор премудрий:
 «Що правду, то правду кажеш, молодиче.
 Був и в нас колись-то Одисей премудрий
 В послах из-за тебе з ярим Менеласм;
 Я и угощав їх і приймав у себе,
 И спізнав їх звичай и до мови здатність.
 Як вони бували у Троян на раді, —
 Стоячи був красний Менелай плечистий,
 А сидячи — красний Одисей премудрий.
 Но як вони слово до всіх говорили,
 То Менелай було говорив не много,
 Коротко и сильно, — не був пустомелем
 Ані баламутом, хоч був и молодшим.
 А Одисей мовить, то стане бувало,
 Вдивиться до низу, очі в землю втупить,
 Ціпком не порушить ні вверх, ні до низу,
 Держить нерухомо, ніби незвичайний,
 Подумав би инший — неспілий, немудрий;
 Но як піде голос із грудей широких,

То з уст ёго мова сипалася свігом;
Ніхто Одисея не міг переспорить,
І ми з ёго виду вже не дивувались».

Изъ белетристики въ «Правдѣ» лучшее: извѣстный въ Кіевѣ юмористическій очеркъ г. И. Левицкого: «Не можна бабі Парасці на селі вдержатись» и Экзамень» (подъ псевдонимомъ) И. Нечуя, картинка изъ области, которую обыкновенно обходитъ наша печать, а также повѣсть «Пьяница». Послѣдняя принадлежитъ начинающему малорусскому белетристу съ явнымъ талантомъ. Сфера дѣйствія ея — мелкое чиновничество, гнѣздящееся по пригородамъ въ Полтавѣ. Къ сожалѣнію, середина повѣсти, самая катастрофа, въ которой смиренный герой становится пьяницей, сдѣлана слабо, какъ-то конспектно. Галицкая передѣлка какого-то нѣмецкаго расказа въ повѣсть «Наталя» съ русскими именами свидѣтельствуетъ только о томъ, что и въ редакціи журнала «молодой» партіи галицкой, какъ и «старой», настолько еще не крѣпки понятія о народности и реализмъ въ литературѣ, что и «Правда» можетъ печатать такія же передѣлки нѣмецкихъ повѣстей въ Галицію, какъ и «Слово», и «Другъ». На печатанье перевода, или передѣлки, съ нѣмецкаго повѣсти «Разлука и Обхожа» даромъ только потрачена бумага.

Научный отдѣлъ въ «Правдѣ» представленъ былъ въ 1874 г. переводомъ статьи Иванишева о сельскихъ обществахъ въ юго-з. Руси, статьи Костомарова о литовской народной поэзіи, сокращеніемъ монографіи Костомарова «Юго-зап. Русь въ XVI в.», статьею В. П.: «Дворянка, Лирницька пісня», И. Нечуя о богѣ-громовникѣ и пантеизмѣ въ украинскихъ пѣсняхъ. Послѣднія менѣе удачны, чѣмъ его прежнія статьи учоныя и белетристическія, и заставляютъ жалѣть, зачѣмъ талантливый белетристъ оставляетъ знакомое ему поле живописанія народнаго быта для ненадежной области сравнительной мифологіи. Кромѣ того помѣщена статья г. Сакуна о подлинности думы о походѣ князя-язычника въ Цареградъ, сообщенной Шишацкимъ-Илличомъ г. Кулишу, — пропащій трудъ, въ виду явныхъ несообразностей этого издѣлія, — а также статьи г. Верхратскаго о нѣкоторыхъ типсахъ. Желаящіе позабавиться могутъ найти въ одной статьѣ этого почтеннаго собирателя матерьяловъ* для малорусской народной терминологіи цѣлыхъ десять строкъ на *воробыиномъ* языкѣ, который, при бѣдности сюжетовъ для журнальнаго обсужденія, можетъ занять иного присяжнаго публициста не меньше «невгавгавучого» языка. Что мы не шутимъ, въ доказательство см. 593 стр. «Правды».

[№ 48] ¹⁾ Какъ уже видно изъ многого, сказаннаго нами въ 44 № о «Правдѣ», — въ органѣ, о коемъ прежде говорили нѣкоторые наши газеты, какъ

¹⁾ См. № 46 «Кіев. Тел.» [Це — нотатка од редакціі «Кіевского Телеграфа», але помилкова, бо перша половина статті Драгоманова міститься в 44-ім, а не в 46-ім числі «Телеграфа». — А. Кр.]

о враждебномъ Россіи, замѣтно явное стремленіе узнать нашу страну. Въ 1874 г. въ «Правдѣ» была помѣщена III и IV часть статьи «Литература російска, великоруска, украинска и галицка», имѣвшей цѣлью разъяснить неправильность понятій о культурѣ и литературѣ въ Россіи, какъ галицко-польскихъ, такъ и галицко-русскихъ разныхъ партій, и доказать возможность совмѣстной работы всѣхъ честныхъ друзей народа и просвѣщенія въ Россіи и Галиціи. Статьи объ одномъ недавно-умершемъ поэтѣ-учителѣ въ Полтавѣ (В. С. Куликѣ), дорожные очерки отъ Полтавы до Гадяча, о евреяхъ въ Новороссіи (Русскій степь), о штундистахъ, объ археологическомъ съѣздѣ, о славянскомъ комитетѣ, перепечатки изъ «Московскихъ Вѣдомостей» (о холмскихъ уніатахъ), «С.-Петербургскихъ Вѣдомост.», сокращеніе статьи «В. Европы» о русскихъ въ Галичинѣ и т. п. — все это знакомило Галичину съ разными сторонами нашего быта и образованія, съ отношеніями нашего общества къ славянинѣ какъ они есть, и будило въ галицкомъ обществѣ духъ самокритики. Ближе ознакомившись съ характеромъ литературы и науки въ Россіи, увидѣвъ, что въ просвѣщенномъ русскомъ обществѣ и передовой журналистикѣ не пользуется сочувствіемъ стремленіе къ зафданію всякаго рода племенныхъ разновидностей и возбуждаетъ отвращеніе то инсинуаціонное направленіе, которое довольно сильно въ польской и рутенской журналистикѣ и образецъ коего дало письмо редактора «Слова» г. Плоцанскаго въ «Кіевлянинѣ» во время археологическаго съѣзда, — органъ нар. партіи въ Галиціи нѣсколько успокоился на счетъ «московскаго централизма», призналъ пользу русской литературы и для Галиціи и даже явился защитникомъ русской науки отъ клеветъ галицко-польской печати передъ археологическимъ съѣздомъ. Съ большимъ интересомъ начали мы читать статью г. Остапа Терлецкаго: «Галицко-русскій народъ и галицко-русская партія», написанную послѣ поѣздки въ Кіевъ. Эта статья весьма критически отнеслась не только къ старой, но и къ молодой партіи, и общала разобрать и отношеніе галичанъ къ Россіи. Но, къ сожалѣнію, печатаніе ея остановилось, будемъ надѣяться, что временно. Мы будемъ еще имѣть случай поговорить объ этой статьѣ, когда заведемъ рѣчь о политической дѣятельности галичанъ; тогда же скажемъ и о публицистической части въ «Правдѣ». Въ непродолжительномъ времени мы воспользуемся и тѣмъ матеріаломъ, какой даетъ «Правда» для характеристики экономической жизни края такъ сходнаго во многомъ съ нашимъ.

На этотъ разъ мы ограничиваемся обзоромъ литературнаго матеріала въ львовскомъ журналѣ и скажемъ въ заключеніе, что хотя онъ еще очень многого заставляетъ желать по части очищенія отъ хламу и большей энергіи къ тому, чтобъ слѣдить за всѣми проявленіями науки и жизни въ области малорускаго племени въ Австріи и Россіи, но, въ сравненіи съ недавнимъ прошлымъ, «Правда» 1874 представляетъ значительный шагъ впередъ.

На 1875 годъ редакція обѣщаетъ улучшенія, такъ какъ главная причина недостатковъ прежняго изданія, а именно малочисленность состава редакціи, теперь устранена. Кромѣ перевода Иліады, съ 1 № Правды за 1875 г. начато печатаніе повѣсти «Семень Жукъ і его родичі» и «Русской исторіи въ жизнеописаніяхъ» г. Костомарова; помѣщено довольно старательно, хотя и снисходительно, сравнительно съ прежними «С.-Петербурб. Вѣдомостями», составленное обзорѣніе 12 малорусскихъ книгъ, обѣщана особая рубрика подъ названіемъ «Зъ народныхъ устъ», которую давно слѣдовало сдѣлать, и т. п.

Во второмъ №, кромѣ продолженія начатыхъ въ 1-мъ статей, находимъ обзоръ литературнаго движенія между народною партіей въ Галичинѣ за 1874 г. Здѣсь коротко оцѣнены слѣдующія книги: «Калина» (сборникъ стиховъ) Ивана Верхратскаго, три книги для школъ народныхъ (Читанка для 2 класа. Читанка для 3 кл., Исторія библійна стар. и нового зав.) и три книги для гимназій (Аритметика для 3 кл., Пютца—Меньша исторія ч. I, Шульца—Меньша латинск. граматика) и 11 популярныхъ книгъ, изданныхъ обществомъ «Просвіта». Эти книги: «12 пѣсней во честь и славу св. о. Циклолая, Міръ-Ликійского чудотворця, Руси и школъ патрона» (2 изд.)—зложивъ Ю. Федьковичъ, «Якъ ярмаркували Тарасъ зъ своею жѣнкою» (2 изд.), «Село Фармазоны»—написавъ Ю. Федьковичъ (2 изд.), «Старый Ефремъ» Н. Устіановича, «Що насъ губить и що намъ помочи може» нап. Ст. Качала (3 изд.), «Перекотиполе», «Добре роби, такъ добре буде» Гр. Квитки, «Байки» зложивъ Павло Свой, «Книга мудрости або житте чесного чоловіка», нап. К. Селецькій, «Ластовка»—читанка для руского народу, «Мотиль»—читанка для руского народу (зложена русинами перемыскими). Несмотря на общую снисходительность приговоровъ, обзорѣватель «Правды» не могъ не замѣтить односторонности въ изданіяхъ «Просвіти» и слишкомъ малаго въ нихъ количества реального историческаго и естественнаго матерьялу, который отчасти встрѣчаемъ только въ двухъ послѣднихъ читанкахъ. По нашему всего поучительнѣе изъ вышеназванныхъ изданій книжечка г. Качалы, въ коей говорится не только о лѣности, пьянствѣ, но и о жиновскомъ ростовщичествѣ, о выборахъ въ сеймъ, пропинаціи, школахъ, кассахъ и т. п. Галицкимъ критикамъ всѣхъ партій очень понравилась брошюра г. Федьковича: «Село Фармазаны, або якъ то тридцять Срѣбнаровскихъ господарѣвъ записалоса чортови и якъ то они за сѣмъ лѣтъ, сѣмъ мѣсяцѣвъ и сѣмъ недѣль дуже заботатѣли». Въ этой книжкѣ рассказано, какъ одинъ отставной солдатъ, съ помощью священника и одного чиновника, исправляетъ распившихся и задолжавшихся крестьянъ тѣмъ, что представляется, будто онъ фармазонъ (франк-масонъ), и записываетъ всѣхъ односельянъ въ фармазоны, требуя отъ нихъ, чтобъ не пили водки. Рассказъ есть передѣлка извѣстной книжки Zschocke — Das Goldmacherdorf, — по нашему очень ужъ наивная.

Теперь много недоразумѣній и препятствій къ достиженію литературно-просвѣтительныхъ цѣлей, которымъ хочетъ служить «Правда», устранено, и дальнѣйшій успѣхъ ея зависитъ всецѣло отъ ея редакціи и ближайшихъ сотрудниковъ. Стоя близко къ галицко-русскому и нашему русскому обществу, мы поставимъ себѣ въ особое удовольствіе сообщать объ успѣхахъ львовскаго журнала, если таковые окажутся, будучи убѣждены, что прогрессъ науки, литературы и просвѣщенія, въ интересахъ русскаго народа въ Галиціи, порадуєтъ честныхъ и просвѣщенныхъ людей на Руси. А пока — замѣтимъ, что 3-7 №№ «Правды» на 1875 г. слабѣе 1-2. Г. А-беръ.

Підпис «Г. А-беръ» (читати його треба було мабуть чи не «Ганджа Андыберъ») — то був один із псевдонімів Драгоманова.

Рівночасно з цією статтею, вміщеною в 44 та 48 №№ «Київскаго Телеграфа» 1875 р., виявив Драгоманів свою увагу до покійного Руданського ще й як до етнографа. Ми вже при нагоді згадали були про збірку Драгоманова: «Малорусскіѣ народныя преданія и рассказы» (К. 1876), видану заходами «Юго-западнаго Отдѣла Имп. Рѣсс. Геогр. общества». З друкарні вона остаточно вийшла в світ допіро 1876 р., але друкувалася ще 1875 р. (мабуть, іще й передше). До своєї збірки Драгоманів вніс трохи чи не всі етнографічні записи Руданського, «переданные (як каже Драгоманів у передмові, ст. XIV) проф. Котляревскимъ изъ матерьяловъ бывшей редакціи журла «Основа»¹⁾. Свої матеріали Руданський, іще школярем бувши, прибирав у своєму рідному селі Хомутинцях на Поділлію од бурлака Вакули та од інших його односельян, та й охрестив усі ті свої записи: «Світові байки в людських оповідках», додавши до «Світових байок» ще й варіанти рукописних «Снів Богородиці». Драгоманів не зберіг авторового заголовку «Світові байки», а попросту під кожним записом зазначав: «Записаль Ст. Руданскій, в с. Хомутинцахъ Под. губ.». Переважно (але не виключно) це вийшов у Драгоманова VIII відділ його «Преданій», що має свій заголовок: «Рассказы о церковныхъ лицахъ и явленіяхъ»²⁾.

А після того довелося Драгоманову, проти своєї волі, кинути професорську посаду в київському університеті та й переїхати, як політичному вигнанцеві, до вільної країни Швейцарії. Там він, видаючи в Женеві «Громаду», протягом декількох літ не мав нагоди згадати печатно за Руданського.

¹⁾ Інші записи Руданського умістив Драгоманів у «Добавленіяхъ» в рубриці: «Матерьялы, доставленные во время печатанія». Ясно, що цих «добавленныхъ» матеріалів не було серед паперів «Основы». Пор. у нас вище ст. 42, прим., і ст. 66.

²⁾ Ми не перелічуємо тут усіх тих «оповідок», котрі із збірки Руданського повніс Драгоманів до своєї всезбірки. Низче, в перегляді бібліографії 1892 р., подається в нас Франкова стаття «До студій над Ст. Руданським» (Зоря 1892, № 1, ст. 13), і там Франко наводить заголовки — для кожної «оповідки» Руданського, внесеної до Драгоманівських «Малорусскихъ преданій», і зазначує сторінку, на якій що надруковано.

VI.

Дещо з галицької дрібної бібліографії Руданського 1876-1877 р.; «Полуботко» в Шевченковому «Кобзарі». Неувага до Руданського навіть у 2-му виданні «Історії славянських літератур» Піпіна й Спасовича 1879.

Ще тоді, як Драгоманов був у Києві, галицька «Правда» — це ми бачили (ст. 69) — видрукувала 3-тю, 6-ту й 5-ту пісню «Іліяди» Руданського («Правда» 1875, 1876), а вже як він покинув Київ, то видрукувала ще й 7-му, 8-му та 9-ту пісню («Правда» 1877).

Під ту саму пору довелося Руданському, правда безименно й апокрифічно, опинитися — та й то надовго — в Шевченковому «Кобзарі». 1876 року вийшло в світ празьке видання «Кобзаря», — і 2-й том того видання, присвячений тим Шевченковим віршам, яких не могла пропустити російська цензура, містить на ст. 76-77 поезію «Полуботко», що її, на думку видавців, Шевченко мав написати бл. 1847 року. Всі тоді тому повірили; і навіть двадцятьма літами пізніш, у критичному львівському виданні всіх Шевченкових писаннів, яке (аж на прикінці XIX в.!) зладив професор української літератури у львівському університеті Ом. Огоновський, ще фігурує «Полуботко», як несумнівний Шевченків твір (т. I, Львів 1893, ст. 248-249). Але це безперечно вірші Руданського, частина його історичної поеми «Павло Полуботок», закінченої 8 червня 1860 р.¹⁾

Рівночасно один романс Руданського, що стався вже був народньою піснею, знов опубліковано тоді в Галичині в антологічній збірці 1876 р.:

Народныя пѣсни Русиновъ, изд. А. Н. Щ. и М. Г., Львовъ 1876. Тут уміщено й пісню-романс «Повій, вітре, на Україну».

Ця пісня «Повій, вітре» не була бібліографічною новинкою, бо друкувалася ще за авторового життя в петербурській «Основі» 1861 р. (в січневій книзі, ст. 96); а разом з тим її співала вже ціла Україна як народній витвір, та й у Галичині — бачимо — видавці вважали за потрібне публікувати її серед «Народныхъ пѣсень Русиновъ».

¹⁾ В «Творах Степана Руданського», т. IV (Львів 1897), де надруковано поему «Павло Полуботок» (ст. 152-160), нема тих строф «Полуботка», які вміщено, наче Шевченкові, в празькому «Кобзарі» 1876. Але-ж у IV томі того видання Руданського тут (як і деінде) є безперечно лакуна, бо той том друкувався за єдиним рукописом, не остаточно навіть зредогованим. Вставити «кобзарного» Полуботка треба на ст. 159-ту IV тома «Творів Ст. Руданського», після 10-го рядка, між словами «Що без долі гинуть» і «Та не довго-ж Павло плакав». До речі завважу, що й у празькому «Кобзарі» надруковано «Полуботка» з пропуском. Одна строфа там читається так: «І козацькі їх кістки Покинула сила... Гине Україна». Пропущено тут рядок, який, на мою думку, читавсь у Руданського або: «За проклятими царями», або більше-менше в тому дусі («За проклятими царями Гине Україна»).

Трома роками пізніш передруковано в Галичині поезію «Гей-гей, воли!» аж в 6-ий раз, у шкільній хрестоматії Юл. Романчука 1879 р.:

Руска читанка для низшихъ клясъ середнихъ шкѣлъ. Часть I. Уложивъ Юліанъ Романчукъ. Выдане друге, томъ I. У Львовѣ 1879. На ст. 275 — Ст. Руданського «Гей-гей, воли». [Перше видання цієї «Читанки» вийшло 1871 р., і там поезія «Гей-гей, воли», як у нас зазначено на ст. 65, теж містилася].

Наскільки одначе літературне ім'я автора цієї поезії, самого Руданського, було ще й дуже й дуже невідоме поза вузькими колами певних читачів чи на Україні, чи в Галичині, видно з Пипіна, що 1879 р. випустив у світ у Петербурзі 1-й том переробленого видання своєї (і Спасовича) «Історії славянськихъ литературъ». Перше видання, за яке в нас сказано на ст. 63-64 і де про Руданського навіть згадки не було, вийшло в світ 1865. Тепер, 1879 р., в відділі «Южно-русы» (ст. 306-388) Пипін у цьому новітньому виданні своєї праці здобувся для Руданського не більше, як на одне-однісіньке слово! а саме—подав його прізвище «Руданський» серед гурту інших співробітників петербурської «Основы» 1861 р. Осьде той уступ з Пипіна, де так неуважно згадується Руданський:

Исторія славянскихъ литературъ А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича, т. I, Спб. 1879, стр. 382-383.

«Издание «Основы» вызвало къ дѣятельности многихъ, болѣе или менѣе даровитыхъ писателей, которые занялись изображеніемъ народнаго южно-русскаго быта, отчасти продолжая прежнюю нить малорусской литературы (съ Основьяненка), отчасти въ связи съ русской реалистической школой. Изъ числа ихъ наибольшей извѣстностью пользуется Алексѣй П. Стороженко (1814-1874, служившій въ 1860-хъ годахъ при М. Н. Муравьевѣ въ западномъ краѣ) по умѣнью рисовать народный бытъ и владѣть роднымъ языкомъ (Українські оповидання. Спб. 1863, 2 т.). Далѣе: Л. И. Глѣбовъ (Глібовъ, «Байки», Кіевъ 1863, 2-е изд. Кіевъ и Черниговъ 1872); А. Нечуйвѣтеръ; Ст. Руданскій; М. Т. Номисъ (Українські приказки, Спб. 1864); А. Конисскій; О. Г. Кухаренко¹⁾; Дм. Олельковичъ; Ст. Носъ и др. Еще до изданія «Основы» сталъ писать по-малорусски Д. Л. Мордовцевъ, издавшій «Малорусскій литературный сборникъ» (Саратовъ, 1859), въ которомъ соединены труды его и Костомарова. Н. Гатцукъ издалъ «Ужикъ рідного поля» (М. 1875). Изъ новаго поколѣнія писателей долженъ быть замѣченъ Ив. Левицкій (Повісті, Кіевъ 1874; На Кожем'якахъ, комедія, 1875; Маруся Богуславка, опера, 1875; рядъ популярныхъ книжекъ: Унія и Петро Могила, Перші кіевські князі, Татари и Литва, 1875-76): онъ сдѣлалъ попытку рисовать не одинъ народный бытъ, но и нравы того обра-

¹⁾ Ініціал Кухаренка не «О», а «Я» (Яків). — А. Кр.

зованного класу, котрого до сих пор не касалися українські повіствувателі; въ своїй головній повісти «Хмари» онъ изображалъ именно проявленія українського народного чувства въ новихъ образованихъ поколѣніяхъ и встрѣчу его съ враждебными елементами общественности; «Запорожці» — разсказъ съ романтичскими мечтаніями о южнорусской старинѣ. — Въ послѣдніе годы были собраны прежні українскія сочиненія Костомарова (Іеремія Галка, «Сбірник творів», Одеса, 1875). М. Старицькій издалъ книгу переводовъ изъ сербской народной поезіи (Сербські народні думи і пісні. Кієвъ 1876), и проч.».

А в відділі «Русинська литература», спиняючись на письменниках галицьких органів, Пипін каже (ст. 434), що там «въ ряду поетовъ и повіствувателей найбільше извѣстны или дѣятельны» — О. Кониський, О. Яковенко, Д. Млака, «Степ. Руданскій, печатавшій [сам? ще за живота? *А. Кр.*] вольный переводъ Іліады въ стихахъ», Е. Згарський, Заревич, Н. Лісакевич, Гетьманець, К. Устіанович. — Тут про Руданського шість слів.

І запевне справа з літературною славою Руданського ще довго так була б стояла глухо, колиб власні писання Руданського залишалися й надалі неопубліковані під спудом.

Початок для реального, наочного ознайомлення широких читальницьких кіл з оригінальною (не якоюсь там перекладною «іліадною») творчістю Руданського зробила невеличка книжочка «Співомовки» 1880, що її видала сестра Драгоманова, заховавшись під криптонімом «Н-й Г-ъ Волинський».

VII.

«Співомовки Ст. Руданського. Выдавъ Н-й Г-ъ Волинський», К. 1880. Пояснення з автобіографії Ол. Пчілки (сестри Драгоманова).

Те, що видав криптонім «Н-й Г-ъ Волинський», витягнуто було з рукописного III-го тома поезії Руданського, — того тома, куди автор уписав усе те, що був навіршував у «Петрополі» з 26 вересня 1859 р. до 3-го листопада 1860 р., ще не скінчивши свого студентського курсу в петербурзькій Медично-хірургічній Академії. Такі подробиці ми тепер знаємо зовсім точно, бо всі рукописи Руданського вже винесено на білий світ, і вони обслідувані. Але тоді ніхто цього не був знав. Мало хто тоді навіть відав, чи є в кого в руках якісь манускрипти Руданського. І маленька книжочка, яку «выдавъ Н-й Г-ъ Волинський», явилася для широкої публіки несподіваним відкриттям.

Ці «Співомовки Ст. Руданського», появлені в Київі 1880, р., становлять собою збірочку на 72 стор. 12-ткп, з оголошеною ціною 30 копійок. З чималого рукописного III тома сюди ввійшло лиш 28 віршів Руданського, а саме:

Моя смерть (ст. 11-14), Наука («Дочекався я свого святонька», ст. 15-19), Та гей бики! (ст. 20-21), До дуба («Нехай гнеться лоза», ст. 22-24), Пісня: «Голе, голе мое поле!» (ст. 25-26), П'яниця (ст. 27-29), Пісня: «Згадай мене, моя мила» (ст. 30), Пісня: «Звела мене не біда» (ст. 31-32), Полюби мене (ст. 33-34), Бодай тебе! (ст. 35-36), Віщій Олег (ст. 37-45), Ластівка (ст. 46-47), Ніч-у-ніч (з сербського, ст. 48-49), Заяць («Виніс мужик гусака», ст. 50-51), Господар хати (ст. 52), Сміх (ст. 53), Господь дав (ст. 54-55), Верства («Іде мужик на волах», ст. 56), Вітер і колька (ст. 57), Ні зле ні добре (ст. 58-59), Змисльний лях (ст. 60), Надгорода (ст. 61-62), Храбрый лях (ст. 63), Розп'ятий жид (ст. 64-65), Жид на чатах (ст. 66), Баран («Набілів жид мідяків, ст. 67-69), Славная конина (ст. 70), Циган на сповіді (ст. 71-72).

Перед текстом віршів Руданського видавець дав переднє слово, яке він, ідучи за прикладом самого Руданського, надписав терміном «Преслів'я» (=Предсловье), чи, там, «Прислів'я». З історико-літературного погляду воно має не аби-яку вагу. Ось воно — ціле ¹⁾:

Прислів'я од видавця.

«Видаючи в світ цюю збірку творів Руданського, здається нам, не буде зайвим сказати скільки слів їй у слід.

«Ст. Руданський єсть досить відомий письменець українській громаді. Кілька його творів, що з'являлись у «Основі», у свій час звернули на себе увагу й шану четців. Не рідко й тепер зустріти людей, у котрих живо стоять у пам'ятку — Руданського «Наука», «Чарочка», «Смерть» ²⁾: сії бо твори ясують щирий талант, принажують як тею живою думкою, що положена в їх, так і тим живим словом, — голосним та міцним як гартована криця, — котрим вона виголошена: немов би чуєш, як «жива душа» говорить у тих віршах — од самого серця.

«Ст. Руданський приходить до давнішого напрямку авторів; і справді — бо вважаємо ми те инколи у його творах. Часом з'явиться у його романтичний побів, — як у цілому складу співомовки «Моя смерть»; а тут же поруч — теж стародавня, мовляв, жартовлива котляревщина, як наприклад у тих анекдотах, де з однаковим юмором оповідаються пригоди — і ніби того простуватого мужика, і пишного, чванливого пана, і жида, і цигана.

«Одначе, як у своїх поважних, так і жартовливих творах, Руданський не зостався при їдному безґрунтовому щирянню фантазії, не зостався творцем

¹⁾ Замість «ы» друкуємо «и», а «ъ» викидаємо. А. Кр.

²⁾ «Чарочка» (або «П'яниця») справді друкувалася в «Основі». Але «Науку» видрукувано допіро в галицькій «Правді» 1874 і передруковано в «Кіевскомъ Телеграфѣ» 1875 у статті Драгоманова. Що-ж до поезії «Моя смерть», то вона до 1880 року зовсім ще не була опублікована печатно, отже «люди, у котрих живо стояла в пам'ятку: Смерть», могли знати цю поезію, хіба, з рукописів, а ніяк не з «Основи». — А. Кр.

«не отъ мира сего» і його живої суті, про що свідчить перша-ж співомовка у нашій збірці — «Наука».

«Що до мови в Руданського творах, то не знаємо, яку можна знайти їй догану: мовою своїх творів Руданський не оступиться перед найкращими письменцями українськими.

«Опріч поданих «Співомовок» маютья ще далеко більші твори Руданського, як-то: переклад Іліади, скільки поем про наших історичних ватагів (Мазепу, Полуботка і інших) і вельми здатний переклад, цілком, «Слова о полку Ігореві», з приложением до того дуже доладним «преслів'ям», написаним теж по українськи і котре до всеї своєї вартости свідчить ще й те, що Руданський у знатті нашої мови був великий мистець, котрий однаково владав нею як у розмовній співомовці, так, мовляв, і в вищій, науковій потребі.

«Але, сим часом, ми видаємо тільки цюю збірку — співомовки»¹⁾. Нехай хоть вона бачить світа! І вона-бо може виявити, якого вдатного поета мали ми в Руданському, і який був згублений у йому.

«Щоб пояснити останні слова, скажемо те, що спадає на думку, гадаючи о творах Руданського. Бачимо ми в їх і дотепність, талановитість, тішить нас у їх і мова вдатна, — та чи стількома-ж викоханими «щілками»²⁾ міг би Руданський заповнити українську письменність, коли б його снага була широко приложена до теї праці? — «Трудно думи всі разом сплодити!» мовив Руданський, чуючи вже смерть над собою, — і певне, що не мало їх, готових об'явитися у поетичних творах, заіс Руданський у могилу. Але не при згасанню життя, а ще при повному цвігу його можна було з'ясувати ті думи, що роїлися в здатній козацькій голові, і забагатити прагнущу свіжої допомоги українську письменність. Можна було-б, — та ба!..

«Воно-то сеє нам і не в-дивовижу! з цього погляду ми можемо вважати Руданського яко загартливого робітника своєї праці: він все ж показав досить сталости у своєму працюванні, коли прирівняємо його до інших наших письменців, що мов на те об'явилися з своєю здатністю, щоб потім, мовляв, закопати той талан у землю.

«Справді-бо, хоч, і під час існування «Основи», не мало було об'явилося молодих письменців, котрі показали себе у більш чи менш талановитих поетичних творах. Звичайно, не були тії твори зовсім бездоганні: і по гадці, положеній в основі творів, і по вибору—їм часом бракувало видержки, щентности³⁾, але все-ж надили вони до себе четців і словом щирим українським,

¹⁾ Власне назвисько авторове, котре було надписане його рукою на зшитку. *Н В-й.*

²⁾ = рядками. — *А. Кр.*

³⁾ Мабуть це невдале слово (перекручене з польської мови) повинно визначати остаточне оброблення. *А. Кр.*

і віянням свіжої сили, оповіданням молодого серця. Що бракувало, могло-б «приложитися». Та де вони ділись ті первісні потинки! Більша частина тих авторів занедбала не тільки множення початих праціньків, а навіть зане-хаяла й ті, що були написані, — може навіть забула й псевдонім, котрим вони були підписані... І лежать поживелі, задавлені листочки, а може й цілі зшитки, під гнітом щоденного клопоту, та ще на додаток і другим, — і тільки викликають, инколи на верзшись на очі авторові, журливий усміх його. — Через запомогу, мовляв, уже «усного передавання» почуєш і тепер часом, що в такім-то вутку проживає такий-то і, кажуть, пише українські вірші; але хто цінує ті вірші? навіть хто їх бачить? — та чи й побачить коли? — святий знає¹⁾. Останніми часами один тільки, шановний письменець, д. Старицький виявляє инколи на нашім з'убоженім полі окремі видання якого-свого твору, — за що маємо складати йому шану і дяку.

«З цього погляду здається нам, що ця збірка Руданського мусить звернути на себе особлисту увагу не тільки четців, але, може, й письменців наших. Бажали-б і ми, щоб жадання нашого автора не загинуло марно, — як то він казав: що либонь слово його не вмере з ним, а полетить воно «як та пчілочка»: «полетить живе і покотиться, в сотні-тисячі переплодиться!» — Дай-боже!»

В своїй автобіографії, присланій до проф. Омел. Огоновського (як матеріали, для його «Історії літератури руської») Олена Пчілка (Ольга Косачева, сестра М. Х. Драгоманова) пише між иншим от що (львівська «Зоря» 1888, ч. 1, ст. 16):

«В 1880 році я видала «Співомовки Руданського». Се признання, що Н. Г. Волинський — се я, буде новиною для шановного автора «Історії літератури руської». Однак власне не хочу опустити случаю сказати, що Н. Г. Волинський єсть та особа (я), котру так лаяли, бачите, за те, нащо зіпсувала репутацію Руданського — «запрезентувала автора (котрий написав далеко цінніші й більші твори!), а ту подані такі пусті твори його, як співомовки!»

«А тимчасом діло було таке:

«В тому волинському повіті, де я жила, удалось мені зав'язати малесенький гурточок інтелігентних людей, сприяючих українській літературі; вони охотно читали українські книжки, — але мені заманулось привести їх до того, щоб у купі ще й видать яву-небудь, хоч малесеньку книжочку українську (бажалося як-небудь фактичніше затвердити існування того гурточка). Як раз мені трапилась під час мого приїзду до Київа, — де я часто бувала, — рукописна книжочка Руданського²⁾. Книжочка та просто, можна сказати,

¹⁾ Ми говоримо тут про Україну російську. Н-й Г-ъ В.

²⁾ Докладний опис цієї рукописної книжочки (=III тому «Співомовок») можна знайти низче в замітці Франка, яку ми передрукуємо з 11 ч. «Зорі» 1886 р. ст. 194. — А. Кр.

валялась закинута, бо про неї був виданий суд од того, хто в ній роздівлявся, що вона нікуди не годиться. Тимчасом мені здалось, що в тій книжочці, — рядом з правдивим ликом (самими левими, неприличними анекдотами), — єсть і правдиві перли. Попросила я дозволу у родича Руданського (п. Синицького) — і взяла ту книжочку-рукопись, сказавши, що видам її.

«В рукописі був переклад Слова о полку Ігореві з передмовою, — це мені здалось, при всій вартости перекладу, річчю «тяжкою» для нашого наміченого маленького видання. Далі були поеми (надруковані тепер у «Ватрі») ¹⁾, котрі мені зовсім не сподобались — здались зовсім не талановито написані (та й неможливі вони були для нашої цензури київської по своїй остроті). Зоставалися властиві «співомовки», — се-то ліричні вірші і народні анекдоти, заведені також у вірші, — се мені здалось як раз підходячим до мети нашого гурточка, і я видала «Співомовки», надписавши на них: «видав Н. Г. Волинський» (що мало означать для нас: «невеличкий гурток волинський»).

«Правда, опісля вийшло, що й кошт і всі клопоти були мої, ще й злязали не аби-як. ²⁾»

«Яка-ж була моя вина?

«В передмові до «Співомовок» я сказала, що мають ся далеко важніші твори Руданського, але що я лиш тимчасом видаю дрібніші писання помершого автора. І дійсно, була надія, що за здобутки з продажі «Співомовок» можна буде опісля видать і важніші твори Руданського. Опісля показалося, що надія ця була дуже «облудна», бо, хоч видання і було розпродане, то книгарня, котра його продала, фірма Ільницького, ніби збанкрутувала — і я понесла тільки шкоду на виданню, стративши на нім навіть і ті власні гроші, котрі стратила на друк. Після сього (і після доган приятельських) не було охоти видавать інші твори Руданського...

«Однак, вертаючись до своєї вини перед автором, скажу, що цілком не бачу її. Окрім того, що «Співомовки» мали бути лиш тимчасовим виданням, я, — як сказано про те в передмові до «Співомовок», — уважала (і вважаю й тепер) «Співомовки», сами по собі, дуже цінними творами, по ліричному і епічному їх змісту і по чудовій мові. Думаю й тепер, що, коли-б навіть і не було написано Руданським більш нічого, окріч виданих мною «Співомовок», то ім'я його зазначилося б і тоді в нашій письменности як дуже талановитого й достойного автора ³⁾».

¹⁾ тобто «Мазепа» і «Павло Полуботок». — А. Кр.

²⁾ Олена Пчілка забуває сказати, що лягли — найпередше — її «Преслівлія», повне таких дивних слів, як «щентність», «особлитий», «працюнки» і п. — А. Кр.

³⁾ Ще й те треба сказати, що тільки надруковані мною «Співомовки» спаслись від погибелі: всі ж рукописи Руданського, котрі були в інших руках, без вісти пропали. Ол. Пч.

«До всеї цієї повісти про те, як за моє жито ще мене й бито, додам лиш маленький додаток, — що тільки шановний автор «Історії літератури руської» зняв з мене неналежне мені дорікання й глузування, сказавши і надрукувавши бодай сього року в «Зорі», що заголовок «Співомовки» єсть вираз самого Руданського, був написаний на рукописі його власною рукою. А Боже ти мій, скільки мені довелося прийняти посміху за те, ніби то мною уковане слово! (А тимчасом воно мені було навіть не до сподоби, — я оставила заголовок: «Співомовки» тільки шануючи волю автору)...

[«Зоря», 1888, число 1, стор. 6].

Чувши од киян самісінькі догани за видані нею вибірки із «Співомовок» 1880, Олена Пчілка мабуть і не знала, що того самого 1880 року в Галичині негайно використали її видання для дальшої популяризації Руданського. Пару гумористичних приказок, трійко ліричних поезій та поему «Віщий Олег» залюбки передрукував 1880 р. (тільки «етимологичним» правописом) новозаснований український літературний орган у Львові, двотижневик «Зоря»:

«З о р я, письмо літературно-наукове для рускихъ родинъ, підъ редакцісю Ом. Партыцкого. Рочникъ першій. 1880». У № 20 з Руданського — 1-2) дві приказки: «Господъ давъ» і «Нѣ зле, нѣ добре»; 3-5) ліричні пісні: «Не мине моя журба» (себто пісня: «Голе, голе мос поле»), «Тогда мене спомяни» (себто пісня: «Згадай мене, моя мила») та «Тріолетъ» (тобто пісня: «Звела мене не біда»). У № 21 передруковано «Вѣщій Олегъ».

VIII.

Руданський incognito в «Нових українських піснях» Драгоманова 1881. Дрібна галицька бібліографія 1881-1882 р.

1881 року Драгоманів випустив у Женеві: «Нові українські пісні про громадські справи, 1764-1880». І там, на ст. 81, з-під пера Драгоманова, з-під пера цього тямущого, досвідченого, авторитетного дослідника народньої пісні, вислизнув ось який lapsus:

«Що ж до урядників поліцейських, то в Російській Україні доси вже в трьох місцях записано усмішну пісню про станового:

«Ліхав кіньми становий на чиюсь біду»..

Далі наводиться в Драгоманова ціла пісня, а в нотатці додано: «Записав д. Стрільбицький в Балтському повіті, в с. Бузниковаті. У нас єсть ще одміни, записані в Подільу і Київщині».

Направду-ж, отая ніби народня сатира на станового — то ніщо инше, тільки гумористична приказка Руданського: «Засідатель», яку він склав у Петербурзі 18 жовтня 1857 року. Хто знає цей факт, той розуміє, що помилка Драгоманова — то найкраща похвала для суто-народнього талану Руданського. Та знати цей факт стало нам можна вже пізніш, а тоді, 1881

року, ніхто з ширшої публіки цього не знав, і жадвісінької слави Руданському Драгоманівська помилка тоді не принесла.

Можна було сподіватися, що цікаві статті Кошового (= О. Я. Кониського) про історію українського письменства, які почали друкуватися 1880 р. у львівському органі Ів. Франка «Світ», допливуть 1881 р. й до Руданського. На жаль, до Руданського черга не дійшла, бо видання «Світу» припинилося серед 1881 р., і для нас залишилося невідомим те, що мав би подати чи сказати Кониський про Руданського, — поета, якого він шанував.

Того самого 1881 р. п'ять поезій Руданського передруковано в Галичині у юбілейній збірці студентського товариства «Дружній Лихвар», випущеній у світ з нагоди десятилітнього існування того товариства:

Антологія Руська. Збірник найзнаменитших творів руських поетів. Видав-ство академічного «Дружній Лихвар» у Львові, 1881.

Тут уміщено:

1) «Повій, вітре, на Україну», — пісня, що друкувалася вже двічі: в петербурзькій «Оснoві» 1861 і у львівських «Народныхъ пѣсняхъ Русиновъ» 1876.

2) «Звела мене не біда» і 3) «Ні зле, ні добре», — обидві передруковано або з київських «Співомовок» 1880, або із львівської «Зорі» 1880, ч. 20.

4) «Наука», — вже друкувалася тричі: у «Правді» 1874, в «Кіевскомъ Телеграфѣ» 1875, в київських «Співомовках» 1880.

5) «Гей-гей, воли!» — уже друкувалося сім разів: в петербурзькій «Оснoві» 1861 у львівськiм «Писмѣ до громады» 1864, в читанці Дідицького 1866, в читанці Романчука 1871, у львівській «Ластівці» 1875, у читанці Романчука 1879 та в київських «Співомовках» 1880. Себто тут — то це осьмий раз.

Оця «Антологія Руська» свідчила собою, що декотрі поезії Руданського (надруковані там навіть в осьмий раз) поробилися вже дуже популярними. А незабаром це знов ствердила інша антологія — Жупника (1882):

Winok pisnej maoruskich, iły dumy, dumki, chory, tańci, s przybawieniem pisnej wesilnych dla spiwołubywych ruśkich iуc. Cіna 30 cent. Peremyśl 1882. Typom i nakładom A. Żupnyka.

Тут у Жупниковому «Вінку», належить Руданському пісня: «Powij, witre, na Wkrainu» (ст. 112-113), яка, таким чином, побачила печатно світ уже в-четверте (з того — тричі в Галичині).

IX.

Нові дані — А. Я. Кремінського в «Кіевской Старинѣ» 1882 і 1883.

Заснований у Києві 1882 р. історичний журнал «Кіевская Старина» зважився на спробу: пустити в червневій книжці 1882 р. (ст. 556-557) гумористичну приказку Руданського «Вареники». Не знати було, як поставиться до цього цензура. І мабуть для того, щоб цілком замазати цензурі очі,

довелося надати «Вареникам» трохи «історичніший» заголовок і передпослати їм передмову теж «історичного» характера. Автор статті — як видно приємно покійного Руданського, А. Я. Кремінський:

Обманутый солдатъ.

(Стихотвореніе).

Помѣщаемое подъ этимъ заглавіемъ стихотвореніе принадлежитъ перу извѣстнаго любителямъ малорусской поэзіи доктора Руданскаго, большого любителя и собирателя малорусскихъ пѣсень, автора множества бывшихъ и не бывшихъ въ печати стиховъ и пѣсень, а также ходячаго доселѣ въ рукописи и имѣющагося и у насъ перевода Іліады Гомера. Покойный Руданський, обладавъ большимъ поэтическимъ талантомъ и отличнымъ знаніемъ малорусскаго языка, при иныхъ условіяхъ могъ бы выработаться до степени весьма примѣтнаго поэта и оказать солидныя услуги южно-русской этнографіи, поэзіи и литературѣ, но не достигъ надлежащаго развитія и преждевременно сошелъ въ могилу по причинѣ того печальнаго недостатка, отъ котораго страдали и истинно великіе таланты, начиная съ отца русской науки М. В. Ломоносова и кончая величайшимъ нашимъ поэтомъ Т. Г. Шевченкоу.

Помѣщаемое стихотвореніе воспроизводитъ одинъ изъ тѣхъ многочисленныхъ, обращающихся въ изустной мѣстной литературѣ рассказовъ, которые такъ живо рисуютъ отношенія перекочевывающихъ съ мѣста на мѣсто солдатъ къ ихъ кормильцамъ — крестьянамъ. Отношенія эти полны самыхъ разнообразныхъ эпизодовъ: любовныхъ, мирныхъ и враждебныхъ, — трагическихъ и другихъ. Многіе изъ такихъ рассказовъ давно стали достояніемъ исторіи, хотя въ формѣ анекдотовъ или сказокъ, и характеризуютъ прежнее положеніе нашихъ солдатъ, обираемыхъ со всѣхъ сторонъ и вынужденныхъ пополнять свой скудный паекъ на счетъ подневольныхъ ихъ хозяевъ, въ избахъ которыхъ находили они болѣе или менѣе продолжительный пріютъ. Къ числу такихъ рассказовъ относится и составляющій содержаніе настоящаго стихотворенія. Извѣстно, что въ прежнее время расквартированные по деревнямъ солдаты получали отъ крестьянъ не только пріютъ, но и все почти продовольствіе. Отношенія тѣхъ и другихъ устанавливались въ большей части на началахъ взаимныхъ услугъ: постоянный солдатъ помогаль хозяевамъ въ домашнихъ ихъ работахъ, а тѣ его кормили и подъ часъ даже поили. Не рѣдко солдатъ становился какъ-бы членомъ семьи, совсѣмъ роднымъ. Но не всегда сходились желанія и вкусы хозяевъ и квартирантовъ, и тамъ, гдѣ оканчивались такъ сказать правовыя и свободныя отношенія, начинался рядъ обходовъ съ той и другой стороны. Иногда хозяева попадались скупые, иногда же солдатъ очень лакомый: тогда — кто кого перехитритъ. Въ большей части ходячихъ рассказовъ солдатъ является болѣе

изобрѣтательнымъ, чѣмъ его хозяева. Извѣстна напр. вошедшая даже въ буквари сказка о томъ, какъ солдатъ учитъ скупую хозяйку варити щи съ гвоздемъ и, положивъ въ горшокъ гвоздь, постепенно вытягиваетъ отъ нея все необходимое для щей, неимѣніемъ чого такъ отговаривалась хозяйка. Иногда наоборотъ хозяйка перехитряетъ солдата и преграждаетъ путь его къ лакомству. На такой основѣ ведеться розказъ стихотворенія; но къ нему примѣшана и другая особеиность — различіе національностей и языка объясняющихся сторонъ, которыя однако хорошо понимаютъ другъ друга, но каждая себѣ на умѣ. Въ этомъ комизмъ сцены и юморъ стихотворенія.

Сидить москаль на прилавку,
Прищурюе очи, —
Такъ и видно, що бідняка
Варениківъ хоче. —

Далі в «Кіевской Старинѣ» наводиться ціла приказка Руданського, отая яку сам він назвав «Вареники». Кінчається вона словами:

«Варѣниковъ, варениковъ!»
Тай пішовъ изъ хати.

Під віршами — підписано: «Сообщ. А. Я. Крeминскій».

В дальшому найблизчому річнику «Кіевской Старини» (1883, февраль, ст. 471-473) знаходимо заголовок: «Изъ неизданныхъ стихотвореній д-ра Руданскаго». Подано там дві приказки, «Спілка» та «Мазуръ у болоті». Хто подав, не позначено; але-ж як у нотатці попросту сказано: «См. іюньскую книжку Кіевской Старини на 1882 г., ст. 556», то з такого поси- лання ясно, що подав обидві приказки не хто, тільки той самий Крeминскій.

Х.

Ник. Ів. Петров в «Очеркахъ исторіи украинской литературы» 1884 перший дає докладну статтю про Руданського й різно підкреслює його літературну вагу. Академічна рецензія Н. Дашиевича (1888) на працю Петрова.

Важливим етапом в розвитку історії українського письменства були пам'ятні, можна навіть з певним правом сказати — піонерські, «Очерки исторіи украинской литературы XIX столѣтія» професора київської духовної академії великоруса Мик. Ів. Петрова (Київ 1884). Зосібна велику ролю вони оді- грали і для Руданського, виразно й докладно зазначивши не аби-яке його місце в українсььому письменстві. Спеціальний розділ «Степанъ Руданскій», присвячений поетові в книзі Петрова аж на п'ятьох сторінках, попереду був надрукований у петербургсььому місячнику «Историческій Вѣстникъ» 1883 (№ 7, іюль, ст. 101-106). Та ми цитуватимем лиш видану окремо київсььку книгу Петрова «Очерки».

Окрім спеціальної статті про Руданського, вміщеної вже більше-менше на-прикінці «Очерковъ» (ст. 443-447), трапляються в Петрова короткі згадки про Руданського ще й на передвісних сторінках його книги. Спершу спинімось саме на них:

Ст. 127 (про російський вплив на українське письменство): «Александровъ переводилъ изъ Козлова, а Руданскій подражалъ въ нѣкоторыхъ своихъ стихотвореніяхъ Кольцову».

Ст. 373: «Изъ другихъ новѣйшихъ украинскихъ писателей, подражавшихъ лучшимъ образцамъ другихъ литературъ, заслуживаетъ особеннаго вниманія С. Руданскій, слѣдовавшій иногда русскимъ писателямъ Кольцову и Некрасову, и И. С. Левицкій (Нечуй), въ большихъ своихъ повѣстяхъ слѣдовавшій за Тургеневымъ».

На тій самій ст. 373. «Къ болѣе замѣчательнымъ писателямъ новѣйшей украинской литературы мы относимъ М. Вовчка, И. С. Левицкаго, П. Мирнаго, М. Л. Кропивницкаго, Я. И. Щоголева, Л. И. Глѣбова, Степ. Руданскаго и М. П. Старицкаго».

Після того подаємо й вищезгаданий окремий розділ, весь присвячений у М. І. Петрова в «Очеркахъ исторіи украинской литературы XIX стол.» спеціально Руданському (Київ 1884, ст. 443-447):

Степанъ Руданскій¹⁾.

Степанъ Руданскій, родомъ изъ Подольской губерніи, воспитанникъ кievскаго университета²⁾, умеръ въ 1873 году въ Ялтѣ, на должности врача, не достигнувъ и 40 лѣтъ возраста. Онъ оставилъ по себѣ «хорошую память, какъ человекъ, помогавшій всякому доброму дѣлу, частному и общественному»³⁾. — «Покойный Руданскій, — говоритъ г. Креминскій, — обладая большимъ поэтическимъ талантомъ и отличнымъ знаніемъ малорусскаго языка, при иныхъ условіяхъ могъ бы выработаться до степени весьма примѣтнаго поэта и оказать солидныя услуги южно-русской этнографіи, поэзіи и литературѣ, но не достигъ надлежащаго развитія и преждевременно сошелъ въ могилу по причинѣ того печальнаго недостатка, отъ котораго страдали и истинно великіе таланты, начиная съ отца русской науки М. В. Ломоносова и кончая величайшимъ нашимъ поэтомъ Т. Г. Шевченкомъ».

¹⁾ Нѣкоторыя свѣдѣнія о его жизни находятся: въ «Кіевскомъ Телеграфѣ» 1875 года, № 44; въ предисловіи къ «Співомовкамъ», Кіевъ 1880 г., и въ «Кіевской Старинѣ» за іунь, 1882 г. — въ замѣткѣ г. Креминскаго о стихотвореніи «Обманутый солдатъ». — *Авт.*

²⁾ Цю біографічну помилку («кievскаго университета») зачерпнув Петров певне з лайливої статті архієп. Анатолія Мартиновського 1864. — *А. Кр.*

³⁾ Це цитата із статті Драгоманова в «Кіевскомъ Телеграфѣ» 1875. — *А. Кр.*

Первѣя произведенія свои Руданскій помѣщавъ въ «Русскомъ Мірѣ» въ 60-хъ годахъ ¹⁾. Въ 1860 году предназначался для цензуры и изданія цѣлый сборникъ его малорусскихъ произведеній, подъ названіемъ «Співомовки» ²⁾, который, однако же, почему-то не былъ изданъ при жизни автора. Изъ этого сборника напечатано было нѣсколько стихотвореній въ журналѣ «Основа» за 1861 годъ и въ галицкой «Правдѣ» за 1874 годъ ³⁾. «Співомовки» изданы были Н. Г. Волинскимъ (псевдонимъ) уже въ 1880 году, и то не въ полномъ видѣ. Еще два стихотворенія Руданскаго напечатаны въ «Кіевской Старинѣ» за іюнь 1882 и февраль 1883 г.г. ⁴⁾. Кромѣ мелкихъ стихотвореній, имѣются еще, по словамъ г. Волинскаго, гораздо большія произведенія Руданскаго, какъ-то: переводъ Иліады, нѣсколько поэмъ про нашихъ историческихъ вождей (Мазепу, Полуботка и др.) и весьма хорошій переводъ всего «Слова о полку Игоревѣ», съ приложеніемъ къ нему предисловія, написаннаго тоже по-українски. Переводъ Иліады печатался въ журналѣ «Правда» за 1872-4 и 1876 годы.

— «Степанъ Руданскій, — говорить г. Волинскій въ предисловіи къ «Співомовкамъ», — принадлежитъ къ давнишнему направленію авторовъ. И въ самомъ дѣлѣ, мы иногда замѣчаемъ это въ его произведеніяхъ. Порой явится у него романтическій духъ, какъ напримѣръ во всемъ складѣ співомовки «Моя смерть», а тутъ же рядомъ — старинная какъ будто смѣхотворная котляревщина, какъ напримѣръ въ тѣхъ анекдотахъ, гдѣ съ одинаковымъ юморомъ рассказываются приключенія и какъ будто того простоватаго мужика, и гордаго, чванливаго пана, и жида, и цыгана. Однако, какъ въ

¹⁾ Звідки взяв цю звістку проф. Петров, не відомо, а перевірити її тут у Києві не можна (Це могли-б легесенько зробити ті українці, котрі перебувають у Ленінграді і мають спромогу бувати в Публічній Бібліотеці). Ліберальна щотижнева газета «Русскій Міръ» виходила в Петербурзі (теперішньому Ленінграді) з 1859 р. до перших днів 1863 р. Навряд, щоб міг Руданський містити там щось писане українською мовою. Була в нього, писана в Петербурзі в кінці липня 1856 р., або в початку серпня, якась поетична річ, що її він у чернетковому I томі своєї рукописної збірки назвав був: «Проба по московськи», але потім видер її звідти. Чи не вона друкувалася в «Русскомъ Мірѣ»? Швидче однак звістка проф. Петрова стосується не до поезії, а до якоїсь ділової (може, етнографічної) замітки, яку мав би молодий Руданський умістити в тій газеті. — *А. Кр.*

²⁾ Разбирая бумаги покойнаго М. Г. Щербака, мы нашли въ его дневникѣ за 1859-1860 г. г. слѣдующую замітку: «16 февраля (1860). Вівторокъ. Привієсь мені изъ цензурнаго комитета Поповъ «Співомовки» Винка Руданського. Тутъ читали й сміялись. Міні прийшла думка писати рецензію, щобъ була готова тоді, якъ вийде изъ печаті ця книжка. А ось я переписавъ дещо, що цензура вже певно не позволе надрукувати». Затѣмъ выписаны «Приказки на москалівъ», «Запорожці підъ Москвою», «Запорожці у сенаті», «Страшний судъ», «Піпъ и жидъ», «Варвара» и «Добрый человекъ», — дѣйствиельно нецензурнаго свойства. — *Авт.*

³⁾ В «Правді» 1874 надруковано із тих співомовок тільки «Науку». Надрукована там-таки частина «Енеянки» не входила була до згаданої збірки «Співомовок». — *А. Кр.*

⁴⁾ Не «два», а «три» (Вареники, Мазур в болоті, Спілка). — *А. Кр.*

своихъ серьезныхъ, такъ и въ шутливыхъ произведеніяхъ Руданскій не остался при одномъ безпочвенномъ ширяніи фантазіи, не остался творцомъ не отъ мира сего и его живой сути». По словамъ другого рецензента, «Руданскій былъ одинъ изъ весьма немногихъ малорусскихъ поэтовъ недавняго времени съ дѣйствительнымъ талантомъ и съ попытками тронуть новыя темы, а не тѣ только, которыя заѣздили предшественники и подражатели Шевченка» ¹⁾. Съ своей стороны, не отвергая поэтического таланта г. Руданскаго, мы должны сказать правду, что лучшія его стихотворенія написаны въ духѣ Кольцова и Некрасова и, по всей вѣроятности, по подражанію имъ. Таковы, на примѣръ, стихотворенія г. Руданскаго «П'яниця» и «Наука».

Стихотвореніе «П'яниця», имѣющее отношеніе къ печальной страсти самого автора, очень живо напоминаетъ своимъ содержаніемъ и складомъ стихи Кольцова. Вотъ первая половина этого стихотворенія:

[Далі Петров наводить поезію «П'яниця» до слів: «Знов на панщину підіймаюся». — *А. Кр.*].

Другое изъ намѣченныхъ нами стихотвореній Руданскаго «Наука» по содержанію очень сходно съ «Пѣсней Еремушкѣ» Некрасова и, по всей вѣроятности, писано подъ вліяніемъ послѣдней. У Некрасова, какъ извѣстно, старая нянюшка и проѣзжіи горожанинъ поочередно поютъ колыбельныя пѣсенки надъ малюткой Еремушкой совершенно противоположнаго содержанія. Нянюшка напѣваетъ малюткѣ, что —

Ниже тоненькой былиночки
Надо голову клонить,
Чтобъ на свѣтъ сиротиночкѣ
Безпечально вѣкъ прожить.

Напротивъ, горожанинъ находитъ эту пѣсню нянюшки безобразною и поетъ надъ ребенкомъ свою пѣсенку, въ которой проклинаетъ растлѣвающій пошлый житейскій опытъ и зоветъ дитя къ новой челоуѣческой жизни, къ братству, истинѣ, свободѣ и къ борьбѣ съ лукавою неправдою. У Руданскаго роль Некрасовской нянюшки играетъ мать молодого челоуѣка, а роль горожанина — отецъ. Мать, провожая сына въ свѣтъ, совѣтуетъ ему искать такихъ людей, которые не знаютъ тяжелаго крестьянскаго труда, но живутъ въ довольствѣ:

Колы найдешъ їхъ, мыйый сыночку,
Ты склоны себе якъ былиночку
Простелы себе якъ рядныночку!
Спына зъ похылу не покорчытьця,
Чоло зъ пороху не изморщытьця.
Спына зъ похылу не искривытьця;
За те ступать панъ та й подывытьця;
За те ступать панъ на покірно

¹⁾ «Кіевскій Телеграфъ» 1875, № 44. — *Авт.*

И прийме тебе якъ добірного.
 И въ годиночку — на драбыночку;
 И підешъ тоді, мыйый сыночку.
 И зъ панами самъ порівняешся,
 Въ сріблі-золоті закупаешся,
 Въ сріблі-золоті закупаешся,
 Зъ полемъ батьківськамъ распращаешся ¹⁾.

Напротивъ, отецъ учитъ сына не гнуть ни передъ кѣмъ спины, убѣгать отъ такихъ людей, которые живутъ чужимъ трудомъ, итти въ свѣтъ и узнать все:

Тоді зъ світомъ, ты порівняешся,
 Въ добрі розумі закупаешся.
 Въ добрі розумі закупаешся,
 Зъ полемъ батьковськимъ привітаешся ¹⁾.

Кромѣ подражательныхъ стихотвореній, есть у Руданскаго и чисто переводныя. Мы уже упомянули выше о его переводахъ «Иліады» и «Слова о полку Игоревѣ». Извѣстны также его переложеніе пушкинскаго «Вѣщаго Олега», переводы изъ польскаго поэта Ленартовича («Ластівка») и сербскаго Бранка Радичевича. Остановимся нѣсколько на переводѣ «Иліады».

Переводъ «Иліады», которымъ занятъ былъ Руданскій въ послѣднее время своей жизни, сдѣланъ съ подлинника, но задуманъ былъ не гекзаметромъ, а размѣромъ, хотя часто встрѣчающимся въ малороссійскихъ пѣсняхъ и пословицахъ, размѣромъ народнымъ и плавнымъ, но за-то короче гекзаметра... Отъ этого значительная часть длинныхъ словъ, эпитетовъ гомеровскихъ, должна была пострадать. — Это очень и очень жалко, — говоритъ одинъ малороссійскій рецензентъ, — особенно въ виду способности малорусскаго языка къ разнообразному словосоединенію. Переводъ Руданскаго такимъ образомъ не удовлетворитъ вполнѣ знатоковъ Гомера; но легкостью и простотою склада онъ подходитъ къ духу подлинника и производитъ вѣрное впечатлѣніе. Языкъ перевода — чистый малорусскій съ кой-гдѣ пробѣгающими славянизмами и подольскими провинциализмами ²⁾. Вотъ для примѣра нѣсколько строкъ изъ разговора Пріама и Елены о герояхъ ахейскихъ въ третьей пѣснѣ:

Старий запитався и про Одисея:
 — «Скажи-ж, моя доню, хто там такий другий,
 Головою менший, якъ цар Атрієнко,
 А плечима ширший і грудьми видніцій?
 Оружэ поклав він на землю родючу,
 А сам він обходить ряди військовії,

¹⁾ Правопис ми задержуємо буква в букву такий, як у Петрова, з усіма його яскравими помилками. — А. Кр.

²⁾ «Кіевскій Телеграфъ» 1875 г., № 44. — Автор. [Знов нагадую, що правопис я задержую той самий, яким переписував українські тексти Петров, навіть з такими смішними орфографіями, як «оружэ», «обходжуэ». — А. Кр.]

Мов часами в полі баран пелехатий
Обходжує стадо біленьких овечок.

Ему и сказала дивная Елена:
— «А се Одисей той, мудрий Лаертенко,
Що зріс у Іфаці, в землі камянистій:
Він і хитрий тяжко і до мови здатний».

[Н. Петров].

Свої «Очерки истории украинской литературы XIX стол.» послав проф. Петров до Російської Академії Наук на премію. З доручення Академії, дуже докладну рецензію написав проф. Н. Дашкевич. В світ вона вийшла аж чотирма роками пізніш. Її заголовок:

«Отзывъ о сочиненіи г. Петрова: «Очерки истории украинской литературы XIX столѣтія», составленный профессоромъ Н. П. Дашкевичемъ.

Уміщено цей «Отзывъ» в «Отчетъ о двадцать девятомъ присужденіи наградъ графа Уварова» (=додаток до LIX тому «Записокъ Императорской Академіи Наукъ», Спб. 1888). Про Руданського ми повинні були-б чогось шукати в VIII розділі «Отзыва» Н. Дашкевича (ст. 286-288). Наводимо той розділ коли не весь, то принаймні найголовніші підхожі цитати:

VIII. Очерки жизни и произведений украинскихъ писателей въ отдѣльности, данные въ книгѣ г. Петрова.

Послѣ общего обзора каждого «періода» украинской литературы г. Петровъ представляетъ очерки жизни и дѣятельности выдающихся изъ тѣхъ писателей, которые отнесены имъ къ тому періоду. Онъ сообщаетъ біографіи писателей, излагаєть содержаніе ихъ произведений и подвергаетъ критикѣ эти произведения...

Вывдигая иной разъ не въ мѣру менѣ важныхъ поэтовъ, напр. Думитрашкова ¹⁾, г. Петровъ говоритъ о другихъ, заслужившихъ большаго вниманія, всего въ нѣсколькихъ словахъ, именно о Мордовцевѣ ²⁾, Чубинскомъ, А. Конисскомъ ³⁾. О Куликѣ г. Петровъ только упомизаетъ, а между тѣмъ его ставять више Щоголева ⁴⁾. Мало сказано у г. Петрова и о Глѣбовѣ, Ганиѣ Барвинокъ и Свидницкомъ ⁵⁾. Слѣдовало бы такъ же отвести болѣе мѣста Максимовичу ⁶⁾. Такимъ образомъ, степень вниманія, удѣленнаго г. Петровымъ различнымъ украинскимъ писателямъ, не всегда соотвѣтствуетъ ихъ значенію, и мѣсто, отведенное имъ, не пропорціонально ихъ важности.

[Н. Дашкевич].

¹⁾ Главная литературная заслуга Думитрашкова состояла лишь въ гекзаметрахъ его «Жабомышподраківки», которые признаются удачными. См. о Думитрашковѣ замѣтку в «Кіевской Старинѣ» 1886, № 5.

²⁾ «Оповідання Мордовцева» разсмотрѣны г. Франкомъ въ «Ватрѣ», стр. 147-153. Ср. «Московскія Вѣдомости» 1885 г. 30 апрѣля.

³⁾ См. «Дѣло» 1884, ч. 45.

⁴⁾ «Дѣло» 1884, ч. 55

⁵⁾ О немъ см. въ «Ватрѣ».

⁶⁾ Г. Петровъ не говоритъ о полемикѣ Максимовича съ Погодинымъ и о значеніи Максимовича въ исторіи вопроса о малорусскомъ нарѣччіи.

Про Руданського Дашкевич не каже нічого. Виходить, що «степень уваги, уделеної йому г. Петровымъ», здавалася академічному рецензентові саме за «соответствующую его значенію».

ХІ.

Рукописна рецензія П. Гн. Житецького бл. 1884 р.

Серед писаних матеріалів про Руданського, призначених у мене (і переданих тепер до Академії Наук), є рукописна рецензія відомого філолога і історика письменства П. Гн. Житецького на II-ий рукописний (хронологічний) том «Співомовок» Руданського (складений між 5 серпня 1857 р. до 10 липня 1859), де містяться переважно жартобливі приказки. Із стилю рецензії одразу видно, що мета її була видавничча. Певне, київські земляки охотилися були надрукувати вибірки з того гумористичного II-го тома та й попрохали авторитетного для них судця — Житецького дати коротку оцінку кожній уміщеній там поезії, щоб знати, які саме приказки варто пустити в друковану вибірку. Почерк тієї рецензії Житецького, коли порівняти його руку до датованих рукописів Житецького, вказує — так — на першу половину 1880-х р.р., а історично-літературні міркування найбільше підказують нам 1884-1885 рік.

Окрім рецензування через лаконічні епітети («чужь», «слабо», «хорошо» і т. и.), Житецький висловлював свою оцінку ще й через умовні, ніби «математичні» зазначки, які він ставив збоку кожного титулу, а саме: +, —, =, ≡. З-поміж них перша зазначка (+, плюс) має визначати: «закреслюється, бо річ для друку непридатна» (через порнографічність). Друга зазначка («—», мінус, чи тире) ставиться в розумінні: «вірші невисокої вартости». Два тире, або знак рівності («=»), визначають: «вірші кращі». Три тире («≡»): «вірші найкращі».

Рукопис, яким користувався Житецький, це не був автограф самого Руданського, а копія, ще й невдала до того («обезображена переписчикомъ», — так написав П. Гн. Житецький про одну з розглянутих ним поезій).

Передруковуємо ми рукописну рецензію Житецького буква-в-букву, з усіма особливостями його мови й правопису. Закінчення слів, котрі сам Житецький не дописав, і деякі, неповно дані заголовки — ми підписували, тільки-ж замикаємо всі наші тії дописки в квадратні дужки: [].

Тетрадь въ 201 чвер.

- «Вір, не вір, а не кажи: брешеш!» — Нісенитиця без ідеї.
- ≡ «Надъ колискою».
- = «Над могилою». — Неясная мысль, но е[сть] стихи красивые.

= Пісня 10 об. [«Світять зорі, заким в полі місяць не зійде»]. — Обезображ[ена] переписчикомъ. Довольно гладкіє любов[ные] стихи.

= Пісня 11 обор. [«Ой, чому ти не літаєш, орле сизокрилий?»] — Общія, гладкія фрази.

≡ Пісня 12 [«Гей, братя-козаки! сідлайте-но коні!»]. — Идетъ! Общекозац[кій] мотивъ.

— Пісня 12 обор. [«Тільки-м родилась, злая недоля»]. — Есть недурныя фрази, но безъ размѣра.

≡ Гуменний. 13. — Схвачена народная черта. Гладкій стихъ.

= Лошакъ 14 обор. — Судебная сцена, кой-какъ рассказанная.

≡ Засідатель 16. — Довольно остроумно.

≡ Добре торгувалось 16 обор. — Порядочно, изъ народ[наго] быта.

≡ Гусакъ 14. — Тоже.

≡ Почему дурні? 17. — Тоже.

≡ Чи голосна церква? 18. — Тоже — такъ себѣ.

— Де спійняли? 18 обор. — Пустякъ.

= Невчерашній 19. — Въ родѣ предыдущаго, но лучшее.

+ Колька 20.

+ Рана 20 обор.

+ Пукалка.

— Пісня 22 [«Хлопці-молодці, пийте-гуляйте!»]. — Приглашеніе хлопців і дівчатъ къ весель[ю]. Слабо.

= Студентъ 23. — Бѣдность студента. Общая тема. Кой-какъ идетъ.

= Пісня 23 обор. [«Калино-малино, ряснее деревце»]. — Воздыханія дѣвицы. Общая тема. Идетъ.

≡ Псаломъ 136. — На рѣкахъ Вавилон[скихъ].

≡ Явір. С чеського. — Удовл[етворительно].

— Струментъ 27 об. — Слабо.

= Козацька міра 29. — Самоуправство Козака съ Жидомъ. Слабоватая вещь.

— «Добра оддяка» 28 обор. — Чушь.

— «Рабинъ и Запор[ожець»] 30. — Чушь.

— «Що рабин робить» 32 об. — Чушь.

— «Мошко й Сура» 33. — Чушь.

= «Два рабины» 33 об. — Идетъ.

— «Бородатый хуситъ» 34. — Неправдоподобно.

— «Мошко ассесоръ» 35. — Чушь-размазня.

— «Кравецъ» 37 об. — Чушь.

— Кобылячі яйця 38. — Чушь.

- «Масло» 39 об. — Чушь.
- «Піпъ та жидъ» 41. — Чушь.
- + «Хамуть» 41.
- «Штукою зайшовъ» 43. — Чушь.
- = «Подорожжа до Єрусалими» 44. — Годится въ видѣ суздальсь[аго] метелика для народ[наго] чтенія.
- = «Циган с хроном» 49 об. — Суздаль.
- «А не халасуй» 50 об. — Чушь.
- «Місяць» 50 об. — Чушь.
- = «Циганъ на толоці» 51. — Идетъ.
- + «А который?» 52.
- = Циган с конем 52 об. — Идетъ.
- = Циган в огірках 52 об. — Идетъ.
- = Що до кого. 53 об. — Идетъ.
- = «Циганський похорон» 53 об. — Идетъ.
- = «Левъ і пролевъ» 54. — Хоть растянута, но идетъ.
- = «Кацап з гребінцями» 58 об. — Кой-какъ.
- = Москаль на волах 59. — Кой-какъ.
- = «Періг» 59. — Идетъ.
- = Балта 60. — Правда!
- = «Москаль с полотном» 59 об. — Кой-какъ.
- = «Московська ікра» 61 об. — Недурно.
- = «Вареники» 62. — Хорошо.
- + «Най по християньски».
- + «Як обшивъ» 65.
- + «Дочка синъ» 66.
- = «Запорожці у короля» 67 об. — Идетъ.
- = «Пан і Іван в дорозі» 68. — Такъ себѣ.
-¹⁾
- 63. «Що кому годиться». — Пустякъ.
- 64. «Перекусить, пане!» — Пустякъ.
- 65. «Лінивий». — Глупость.
- 66. «Піп на пущі». — Глупость.
- + 67. «Сповідь»
- = 68. «Піп с кропилом». — Идетъ.
- 69. «Піп у ризах.» — Пустякъ.
- + 70. «Пущі».

¹⁾ Що має визначати в Житецького ця лінія, не відомо. — А. Кр.

- ≡ 71. »Чорт«. — Оч[ень] остроумно, но коротко.
- 72. «Що (у) кого болить»? — Глупість.
- + 73. «Той що над нами».
- + 74. «Сама учить». — Слабо.
- + 75. «Указъ».
- = 76. «Чи далеко до Київа?».— Идетъ.
- = 77. «На калитку». — Идетъ кой-какъ.
- 78. «Цікавість». — Слабо.
- = 79. «Баба в церкві». — Хорошо.
- 80. «Чужа дитина — не рідна». — Кой-какъ.
- = 81. «Ворона і лис.» — Кой-какъ.
- ≡ 82. «Хмельницьк[ий] з Ляхами». — Хорошо.
- = 83. «Вовк, собака й кіт». — Недурно.
- 84. Пісня [«Голубонько-дівчинонько, зіронько моя!»]. — Плохо.
- 85. «Безнадія». Переводъ «Леноры» Жук[овскаго]. — Слабо.
- = 86. «Пісня» [«Козаче-голубче, соколику мій!»]. — Развита кой-какъ-тема: «дівчино, рибч[ино]».

[П. Житецький].

Кінця рукопису Житецького в мене нема.

Як бачимо, рецензія, що дав був тоді Житецький, вийшла для Руданського сувора, навіть через-лад сувора ¹⁾. Чи не вона була причиною того, що кияни після того не надто поспішилися друкувати Руданського?

XII.

Галицькі бібліографічні дрібниці 1884—поч. 1886 р., аж до всезбірки Євг. Олесницького 1886.

Дрібні галицькі публікації з Руданського 1884-поч. 1886 р., з деякими випадковими, доти невідомими новинами, — у календарях, у «Зорі», в гумористичному «Новому Зеркалі». Знов похвальна для Руданського помилка Драгоманова про «Засідателя» в «Кіевскої Старині» 1886. Олесницький у 14-му вип. своєї «Руско-української бібліотеки» 1886 дає всезбірку цілої тієї літературної спадщини Руданського, котра будь-де була оголошена друком.

Тимчасом як у Київі ніяк не могли розгойдатися на видання рукописів Руданського та попереду, не поспішаючи, добре критикували їх, галичани не переставали в ради-годи передруковувати те з Руданського, що

¹⁾ Пізніш і сам Житецький ставивсь до Руданського по инакшому. 1895 року, оддаючи мені всі рукописи Руданського, він підкреслював, що в Руданського був видатний поетичний талан. — А. Кр.

вже було раніш друковано; а як иноді, то в Галичині щастило проскількинути на світ і такий поезійці, яка доти була й зовсім невідома для широкій публіки.

Отак, Василь Лукич (= Володимир Левіцький) до редактованого ним «Календаря т-ва Просвіта на 1884 р.» (Львів 1883) вніс усі три тії приказки, що Кременський був оголосив у позаторішній та торішній «Кіевскої Старині» 1882-1883 р.: «Одурений москаль» (ст. 38 = «Вареники»), «Спôлка» (ст. 38), «Мазуръ въ болотѣ» (ст. 39), і додав ще одну, доти ніде недруковану поезію: «Могила», яка була переховувалася в одного з своїх Василя Лукича «від часу, коли [той] був помічним при редакції Правди в початках 1870-их років» ¹⁾. І найблизчого, знов, року, теж у «Календарѣ Просвіты — на рôкъ 1885 (у Львовѣ 1884)» передрукував Василь Лукич з київських «Співомовок» 1880 три приказки: «Вѣтеръ и колька», «Розпятий жидъ», «Господаръ хаты» (всі три на ст. 51).

У львівській «Зорі» 1884 (№ 7) опубліковано гумористичну приказку про жидівську подорож: «Одважни жиды», — очевидно теж із якогось рукописного оригіналу, що просмоктався був до Галичини.

Гумористичний львівський часопис «Нове Зеркало» — або передрукував 1884 р. п'ять приказок із київських «Співомовок» 1880, або видрукував їх за записом Ів. Франка од Ніщинського (приятеля Руданського) ²⁾, а саме: «Розпятий жидъ» (№ 13), «Верства» (№ 14), «Хоробрый ляхъ» (№ 19), «Баранъ» (№ 21), «Вѣтеръ и колька» (№ 22), «Змыслный ляхъ» (№ 23), а в № 24 того самого 1884 р. подано в «Новомъ Зеркалѣ» — це вже безперечно за Ніщинським — ще недруковану доти новинку, яка потім сталася дуже популярною: «Що кому хибує?» (Це — та й приказка, де козаки кажуть польським панам: «Знать у вас на честь посуха, в нас — на копійки»). І дальшого року (1885) «Нове Зеркало» перепечатало в № 7: «Нѣ злѣ, нѣ добре» — знов з київських «Співомовок» 1880.

Незабаром стаття Кузьмичевського (= Драгоманова): «Турецкі анекдоты въ украинской народной словесности», вміщена в «Кіевскої Старині» 1886, але писана не в Києві, бо прислана із-за кордону, подала «Засідатель» Руданського в характері чисто-народної сатирично-громадської пісні («Кіев. Стар.» 1886, мартъ, ст. 462-463). Тільки-ж цим разом Драгоманів висловився за простонародність «Засідателя» вже не так рішуче, як це він був зробив 1880 р. (див. в нас вище, ст. 28).

Так само 1886 р. Ом. Партицький у своїй «Рускôй читанцѣ для IV класы шкôлъ среднихъ» подав поему «Вѣщій Олегъ» (ст. 92), витягши

¹⁾ Подобиці про це подав Вас. Лукич двома роками пізніш (у «Зорі» 1886), в коротенькій замітці, яку ми на ч. наводимо цілу.

²⁾ Франко про справу «Нового Зеркала» оповідає в «Зорі» 1886, ч. 6 (див. в нас нижче).

цю поему або безпосередньо з київських «Співомовок» 1880, або вже з 21-го ч. львівської «Зорі» 1880. А в іншій своїй «Руській читанці, для III класу» (Львів 1886, ст. 310) подав з Руданського Партицький «Въ осени» ¹⁾.

Підсумком для усієї вже будь-де опублікованої, але розкиданої, літературної спадщини Руданського (без перекладів з Іліади та Енеїди) була всезбірка Євг. Олесницького: «Поетичні твори Степана Руданського» (Львів 1886, ст. 61+2, in 32-о), яка становить собою 14-ий томик серії: «Русько-українська Вібіотека». Олесницький повносив до своєї збірки і те, що було в петербурській «Оснoві» 1861, і те, що подала Олена Пчілка в київських «Співомовках» 1880, і те що опублікував Кременський у «Кієвскої Старині» 1882-1883 р. Всього разом увійшло до збірки Олесницького 37 поезій. Додав до свого видання Олесницький ще й коротенького життєписа Руданського: дякуючи «Зорі» 1886 р. (далі ми це наочно побачимо) тоді вже не важко було щось знати і про поетове життя.

XIII.

Тучний потіг геть-усяних звісток за Руданського в Галичині 1886.

Редагована Франком «Зоря» 1886 стає репертуарним органом для дуже жвавого нового зацікавлення Руданським. Звістки в ній од Б. Познанського, Одесита-Комара, Вас. Лукича, Франка. Непереривно низкою Франко публікує в «Зорі» 1886 (починаючи з № 11) понад півсотні приказок Руданського, яких доти ніхто не знав. Пригода з ч. 17 «Зорі».

Всезбірне видання Олесницького збіглося з початком дуже сильного інтересу до Руданського, який виявився в «Зорі» 1886, що редагувати її взявся Ів. Франко.

а) «Зоря» 1886, ч. 2 (15.27 січня), ст. 26, вмістила довгеньку поезію Руданського: «Пісня крѣпачки надъ дитиною». А до тексту цієї поезії Руданського редакція (=Ів. Франко) подала примітку: «Гарну цю пісню, важний причинок до пізнання поетичної творчости пок. Руданського, одержали ми од Впов. Бориса Познанського, переписану з пам'яті. Коли вона була написана і як дісталася до п. Познанського, він не пише. Ми чули, що після пок. Руданського осталися в рукописі трохи що не цілі два томи поезій, між котрими находилась і одна велика поема, високої стійности, п. з. «Цар-Соловій». Пісня отся важе нам догадуватись, що і в тих рукописах мусіло міститися багато дорогоцінних перел. Невже-таки вони пропадуть, блукаючи по руках земляків? А поки-що, нехай буде щира подяка п. Познанському, що хоч отсю пісню вивів на світ божий. — *Ред.* «Зорі»

¹⁾ Не маю під даний момент отієї другої читанки Партицького під руками, та, скільки пригадую, оте «Въ осени» є ніщо інше, як пісня Руданського: «Голе-голе мое поле», опубліковано в київських «Співомовках» 1880.

(Зоря 1886, число 2, ст. 26-27) ¹⁾. — І в тому-таки самому числі «Зорі», уже на останній сторінці (ст. 36), вміщено новинку, яка очевидячки наспіла до редакції саме під момент випуску готового числа в світ:

«Оголошенє. Ділимося з читателями милою звісткою, що в однім з найблизчих нумерів «Зорі» надіємось подати біографію талановитого поета українського Степана Руданського wraz із його портретом і образом його могили». («Зоря» 1886, число 2, ст. 36).

б) Тая обіцяна біографія Руданського справді з'явилася в «Зорі» 1886 в ч. 5 (1.13 марта, ст. 78-79) та в ч. 6 (15.27 марта, ст. 94-95). Підписана вона була «Одеситъ» (= Мих. Комар), а заголовок її: «Степанъ Васильевичъ Руданскій. Деяки знадобы до его біографіи». З огляду на її першорядну життєписну вагу, ми її геть усеньку вже передрукували вище в нашій книжці (на ст. 24-30). Тому спинятися на ній тут ширше — нема вже потреби.

в) Безпосередньо за «Одеситовою» статтею тодішній фактичний редактор «Зорі» Ів. Франко, в тому самому числі «Зорі» (1886, ч. 6, 15.27 марта ст. 95), додав бібліографічного показчика (не надто повного і не надто точного) для тих Руданського писаннів, котрі до того часу вже побачили світ ²⁾. Ось він:

«Для доповнення цього [= Одеситового. А. Кр.] очерка подаємо бібліографічний спис творів Руданського в хронологічнім порядку їх надрукування:

1861. Гей, гей воли, Повій вітре (Основа, январь 95-96).

Не кидай мене, Ластівка, Ніч-уніч (Основа, февраль 49-53).

Сни (Основа, август, 32) ³⁾.

1872. Омирової Іліяди пісня перша (Правда, рочн. V., нр 2-3).

1873. Некролог Руданського (Правда, роч. VI., нр 21) ⁴⁾.

1874. Наука (Правда, роч. VII., нр 4).

Енеянка, пісня перша, стихи 657-756 (Правда, роч. VII, нр 5) ⁵⁾.

¹⁾ «Етимологічний» правопис «Зорі» (з «Ъ», «Ы», «Ѣ» і т. и.) ми заховуємо тільки для заголовків статей, а самі статті передруковуємо нашим звичайним правописом, замінюючи так-само галицькі неподвоєні написання («жите», «знане») на подвоєні («життя», «знання») і т. и. — А. Кр.

²⁾ Франко подав 34 №№, а невідомими йому залишилися ще 25 №№. — А. Кр.

³⁾ Не зазначено у Франка — 1861: Бог і Сатанайл (Основа, кн. 6), Бусель, Оливо не вадить (у «Словарѣ» Шейковського); 1862: Ластівка (календ. Львовянинъ); 1864: 298 прислів'їв (в збірці Номиса), Гей-гей воли (Письмо до громады, № 1), Україна (в статті «Еще о хохломаніи» в Вѣстникѣ Говорського); 1866: Гей-гей воли (Читанка Дідицького); 1868: Ніч у-ніч (Правда 1868, № 23); 1871: Гей-гей воли (Читанка Романчука), Сон сирітський (Читанка Партицького). — А. Кр.

⁴⁾ Франко не позначив — 1873: італ. стаття Драгоманова, переказана і в Правді Навроцьким. — А. Кр.

⁵⁾ Проминуто — 1874: звістка про цілу Іліяду (Правда, ч. 3). — А. Кр.

1875. Іліяда Гомера, збірка третя (Правда, рочн. VIII, при 1, 2, 7).
Іліяда Гомера, збірка шоста, вірші 120-235 (Правда, рочн. VIII, при 14).
Демон Лермонтова (деякі уступи перекладані п. Гетьманцем) (Правда, рочн. VIII, при 19-22).
Малорусская литература въ Галичинѣ (Київскій Телеграфъ, 1875, при 44-45) ¹⁾.
1876. Іліяда Гомера, збірка п'ята (Правда, рочн. IX, при 1-3).
Повій вітре на Вкраїну (Народныя піснѣ Русиновъ изд. А. Н. Щ. и М. Г., Львовъ) ²⁾.
1877. Іліяда Гомера, збірка сьома (Правда, рочн. X, при 1-2).
Іліяда Гомера, збірка осьма (там же, при 10-11).
Іліяда Гомера, збірка дев'ята (там же, при 16-18) ³⁾.
1880. Співомовки, видав Н. Г. Волинський, з передмовою. Київ 1880 р., 12-о, 72 стор.
ціна 30 коп. (Дрібних поезій Руд-ого тут поміщено 28, між ними: всі з «Основи» крім «Снів», деякі з одмінами, без хронологічних даних і навіть без спису) ⁴⁾.
1881. Повій вітре, Звела мене, Ні зле ні добре, Наука, Гей-гей, воли (Руська Антологія, видана «Академічним Братством» Львів) ⁵⁾.
1882. Powij witre na Wkraїnu (Winok pisnej małoruskich, ily dumy, dumki, chory, tańci s przybawieniem pisnej wesilnych dla spiwolubywych ruśkich łyc. Cіna 30 cent. Pere-mysł. Typom i nakładom A. Żupnyka, стор. 112-113).
Одурений москаль (Київская Старина, кн. 6).
1883. Спілка, Мазур в болоті (Київская Старина, кн. 2) ⁶⁾
1884. Відважні жиди (Зоря при 7).
Розп'ятий жид (Нове Зеркало, при 13).
Верста (там же, при 14).
Хоробрий лях (там же, при 19).
Баран (там же, при 21).
Вітер і колька (там же, при 22).
Змислний лях (там же, при 23).
Що кому хибує (там же, при 24) ⁷⁾.
Степанъ Руданскій («Очерки исторіи украинской литературы XIX. столѣтія» Н. И. Петрова. Київ, стор. 443-447).
1886. Пісня кріпачки над колискою (Зоря, при 2).
Знадоби до життєпису Руданського (там же, при 5-6, з прилогою портрету і образа могили Руданського).

¹⁾ Помилка. Треба «48», а не «45». Зовсім не зазначено у Франка — 1875: Гей-гей воли (Ластівка № 1). — *А. Кр.*

²⁾ Не зазначено — 1876: космологічні записи (в «Преданіяхъ» Драгоманова), Полуботко (в празькому Кобзарі). — *А. Кр.*

³⁾ Не зазначив Франко — 1879: Гей-гей воли (Читанка Романчука), згадка у Шипіна (Обзоръ слав. литературы). — *А. Кр.*

⁴⁾ Додати треба — 1880: Господь дав, Ні зле ні добре, Голе, голе мос поле, Згадай мене моя мила, Звела мене не біда, Віщій Олег (Зоря, чч. 20-21). — *А. Кр.*

⁵⁾ Додати треба — 1881: Становий (Нові пісні — Драгоманова, Женева). — *А. Кр.*

⁶⁾ Не зазначено — 1883: Одурений москаль, Спілка, Мазур в болоті, Могила (Календаръ Просвѣты на 1884). — *А. Кр.*

⁷⁾ Додати — 1884: Вітер і колька, Розп'ятий жид, Господар хати (Календаръ Просвѣты на 1885); 1885: Ні зле ні добре (Нове Зеркало № 7). — *А. Кр.*

Три листи Руданського до В. В. Ковальова (там же, нр 6).

Поезії Степана Руданського з коротким життєписом, вийдуть небагом як 14-тий випуск Олесницького «Руско-української бібліотеки» ¹⁾.

«З непечатаних досі творів Ст. Руданського наша редакція має в рукописі (копії) «Війну жаб з мишами», яка незабаром буде в «Зорі» напечатана. В р. 1884 оповідав нам П. Ніщинський про два здорові зшитки поезій Руданського, що після нього лишилися в рукописі і що сам Ніщинський мав їх в руках. Особливо визначувалася між ними — по словам п. Ніщинського — поема «Цар-Соловей». Усно п. Ніщинський передав деякі дрібні співомовки, і вони опісля, крім пієски «Указ», напечатані були в «Новім Зеркалі». П. Волинець ²⁾ у своїй передмові до видання «Співомовок» згадує надто про деякі історичні поеми Руданського («Мазепа», «Полуботко» — чи не та сама пієса, що в празькому виданню «Кобзаря» приписана Шевченкові)? і вельми здатний переклад цілого «Слова о полку Ігореві» з приложеним до цього дуже докладним «преслів'ям», написаним також по українськи. Де тепер знаходяться всі ті твори, де оперлась «Іліяда», чи ціла вона перекладена, чи ні? — про те не знаємо. В своїх «Очеркахъ укр. литерат. XIX стол.» п. Петров наводить ще титули ось яких, досі не печатаних «[не] цензурних» поезій Руданського: «Приказки на москалів», «Запорожці у сенаті», «Страшний Суд», «Піп і жид», «Варвара» і «Добрий чоловік».

І. Фр.

г) Іще-ж у тому самому числі «Зорі» (1886, ч. 6, 15.27 марта), на ст. 96-97, вміщено: «Лїсты Ст. В. Руданського до В. В. Ковальова». Тії три «Листи», вкупі з коротеньким вступом Ів. Франка, дослова передруковано в нас на ст. 30-34.

д) В «Зорі» 1886, ч. 7 (1. 13 квітня), на ст. 120, редактор Ів. Франко подав замітку (Як і все, передруковуємо її ми кулішевою «фонетикою», за винятком однієї цитати):

До бібліографії творів Ст. Руданського. Від п. Івана Мандичевського, котрий від довшого часу займається уложенням повної русько-української бібліографії, одержав я слїдуючі дані для доповнення бібліографії Ст. Руданського.

«В р. 1880 на жадання київлян одібрав п. Мандичевський рукопис Іліяди від проф. Романчука, у которого тоді хоронились рукописи редакції «Правди», і переслав до Київа. Рукопис Руданського містила, «здаєсь, переклад цілої Іліяди».

¹⁾ Проминув Франко — 1886: Віщій Олег (Читанка Партицького для IV кл.), В осені (Читанка Партицького для III кл.), Становий (у Драгоманова-Кузьмичевського в Київській Старині, март). — А. Кр.

²⁾ Помилка. Треба «Волинський» — псевдонім Олени Пчілки 1880 р. — А. Кр.

«З дрібних творів Руданського одна поезійка «Ластівка» була напечатана 1862 р. в календарі «Львовянинъ», виданім накладом М. Косака, на стор. 86. Цікавий цей календар, котрого два роčníки (1861 і 1862) маю під рукою, крім части календарської і господарської містить в собі слідуючі праці:

«1861. Передмова М. (Косака); «Месть верховинця», повістка Н. Устияновича; «Святий вечір», поема Ом. Огоновського; «Св. Варвара», легенда віршована М. О. П(опе́ль) і тогож автора вірші: «Думка при гробі» і «Нога і чобіт»; далі цінні очерки М. К(осака): «Гуцули, шкiц етнографічний» і «Добощ», де зведено багато цікавого матеріалу з оповідань народніх і з книжок; того-ж автора «Буря, популярно-фізическій выкладъ»; І. Шараневича: «Вістка о стародавнім Львові»; Макс. Новицького: «Додаток до галицько-руської номенклатури ботанічної», 12 приповідок і одна анекдота народня.

«В р. 1862: «Закоханий чорт», повістка О. Стороженка; «Іменини, повістка з життя» неназваного автора; «Пустка» Шевченка, «До дітей» Кузьменка, «Пісня» Глібова, «Ластівка» Руданського, і «Плач сироти» Климентія, всіх цих 5 поезій правописсю фонетичною Кулішевою; «О числѣ монастирей въ Галичинѣ» М. Косака; «Русини» — цікавий географічно-етнографічний огляд русько-українського племені, з долученою «Картою етнографічною Малоруси». Була це мабуть перша того рода проба в Галичині; цікава річ, що неназваний автор подав її як «урывковыи выписы изъ большого до печатаня приготавлиющогося исторично-етнографичного сочиненія». Кінчиться календар статейкою І. Шараневича про «Високий Замок у Львові», до котрої долучений рисунок Високого Замку з р. 1613.

І. Ф[ранко].

(«Зоря» 1886. Число 7, стор. 120).

е) В «Зорі» 1886, ч. 8 (15.27 квітня), на ст. 136, міститься бібліографічна замітка Василя Лукича (псевдонім Володимира Левіцького, що потім ставсь дуже заслуженим редактором «Зорі»):

До бібліографії творів Ст. В. Руданського.

«Від Вп. Василя Лукича дістали ми слідуюче доповнення до бібліографії творів Руданського, котре тут з подякою поміщаємо:

«В редакovanім мною ілюстрованім календарі «Просвіти» на рік 1884 заміщені оці вірші Руданського: «Спілка», «Обдурений москаль», «Мазур в болоті», і досі ніде ще не друкована поезія «Могила», передана мені тоді моїм швагром Володимиром Гузаром, у котрого вона задержалась від часу, коли був помічним при редакції «Правди» в початках 70-х років. Що до перекладу Іліяди, то я бачив його у пок. Вол. Барвінського, колишнього ре-

дактора «Правди»; був у нього переклад 12 пісень, списаних кожна окремо на зшитках аркушевих, виразним почерком. В 1880-м році переклад цей передано до Київа.—*Василь Лукич.*

(Зоря 1886, ч. 8, (15/27 цвітня), ст. 136).

ж) В тому самому числі «Зорі» 1886 (ч. 8, 15. 27 квітня, ст. 135) є замітка Бориса Познанського: «До біографії Ст. Руданського». Там подано звістку, що Ст. Руданський умів не тільки вірші віршувати, ба й малюнки малювати, і що рукописів його треба шукати в Київі. Замітка Познанського в нас дослівно передрукована вище, на ст. 14.

з) Далі в тій самій «Зорі» 1886 (ч. 11, 1/13 червня), ст. 194-195, надрукував Ів. Франко сенсаційну статійку, яка проголошувала, що літературна спадщина Руданського потроху видобудеться на світ:

Співомовки Ст. В. Руданського.

«Вийшовше місяць тому назад у Львові, яко 15-тий [чит. «14-ий» *А. Кр.*] томик «Руско-української бібліотеки» Олесницького, видання оригінальних творів Ст. В. Руданського ¹⁾, о много повніше від видання київського, зладженого К. Волинцем [чит. «Н. Г. Волинським». *А. Кр.*], змушує мене сказати кілька слів про ті видання.

«Головним їх недостатком треба вважати недостачу хронологічних дат, котрі-б показували, коли і де який твір був написаний. Як важне се для біографії і характеристики поета, пізнає кождий, коли скажемо, що майже все те, що досі звісне з оригінальної творчости Руданського, готове вже було в 1859-1860 роках, і що затим слідуючих 13 літ його життя (весь побут в Ялті) майже нічим оригінальним себе не проявили (про поему «Цар-Соловей» нічого не кажу, бо нічого докладного про неї не міг дізнатися ²⁾).

«Крім сього недостатку годі не виткнути обом виданням досить недбалості коректури. Звісно, в виданню київським годі й жадати повного збірника творів Руданського, бо всяка повнота там в руках цензури.

«Побувавши на днях у Київі, я дістав ³⁾ до використання оригінальну рукопись «Співомовок» і подаю тут поперед усього її опис і зміст.

«Єсть се спора книжка малого 8^о в окладці з звичайного синього паперу, зложена з 150 нумерованих карток тексту, двох нумерованих карток титулових і трьох не записаних карток при кінці. На першій картці титул:

¹⁾ Про всезбірку Олесницького диви в нас вище, ст. 101. — *А. Кр.*

²⁾ Поема «Цар-Соловей» так само належить до петербурського періоду в житті Руданського, а не до ялтинського. — *А. Кр.* ³⁾ од Сивинського? (див. у нас ст. 86). — *А. Кр.*

«Співомовки Винка Руданського 1859-1860. Петропиль». На другій картці одно тільки 1859 ¹⁾.

«Віршів з р. 1859 є 26 на 18 картках; кождий під текстом має дату написання.

«Перший вірш: «Богдай тебе» — з датою 26 сент.; з того-ж дня і слідуєчий: «Полюби мене».

«Третій вірш: «Гей бики» — з дня 13 окт.; з того-ж дня й слідуєчий коротенький віршик, котрого титул і текст чиєюсь пізнішою рукою зовсім замазаний ²⁾.

«Слідуєчого дня (14 окт.) написані чотирі вірші: «Пелепін» (досі не печатаний), «Храбрый лях», один вірш знов цілком замазаний, і «Господь дав».

«З дня 15 окт. походять три вірші: «Заяць», «Баран» і «Розмова» (досі не печат.).

«З дня 16 окт. два вірші: «Надгорода» і «До дуба».

«З дня 17 окт. три вірші: «Змислний лях», «Господар хати», «Ні зле ні добре».

«З дня 18 окт. аж п'ять віршів: «Ні, — важе» (досі не друк.), «Крамная сорочка» (досі не друк.), «Розп'ятий жид», «Славная конина» і «Жид на чатах».

«З дня 20 окт. чотирі вірші: «Правда» (замазаний), «Циган на сповіді», ще один вірш замазаний і «Сміх».

«В кінці — послідній вірш того року: «Пісня» («Голе, голе мое поле»), написаний д. 20 декабрия.

«З р. 1860 походить проца, найбільша часть збірника. Ось її зміст:

«Віщий Оліг» з датою 15 генваря.

«За сим іде «Ігор Сівирський», т. е. «Слово о полку Ігореві», з датою 10 февраля. Ця поема займає тут цілих 68 карток густого, дрібного письма, а именно 14½ карток обнимає «Преслівля», котре має під собою дату 27-29 февраля. За сим іде старуський текст «Слова», розбитий на стихи, на одній, а переклад Руданського рівнобіжно на другій стороні; ця часть обнимає 48 карток. Слідує за сим на одній стороні генеалогічна табличка п. з. «Рід князів, котрих споминає Співа»; а далі на 5 картках 20 приміток — все українською мовою.

«Дальше йдуть історичні поеми: «Мазепа, гетьман український» на 19 картках, з датою 17-18 марта; «Іван Скоропада» на 9 картках, з датою 6-7

¹⁾ Це третій том автографних писаннів Руданського. Т.т. I-II містять у собі писання 1851-1859 р.р. (Вони належали були мені, а тепер я їх привіс в дар Академії Наук). — А. Кр.

²⁾ З оповідання Ол. Пчілки (у нас на ст. 86) не важко зміркувати, що замазано порнографічні вірші, які ще Ол. Пчілка сама бачила. — А. Кр.

іюня; «Павло Полуботко» на 5 картках, dtto 8 іюня; «Вельямін» на 4 картках, dtto 9 іюня; «Павло Апостол» на 3 картках, 10 іюня; «Мініх» на 9 картках, dtto 12-13 іюня.

«Кінчиться збірка знов дрібними віршами, а именно: «Пісня» («Згадай мене, мила») dtto 15 авгу́ста, «П'яниця» dtto 16 авгу́ста, «Казка» [чит. «Наука». *А. Кр.*] («Дочекався я») dtto 16 авг., «Моя смерть» dtto 17 авг., «Верства» dtto 17 авг., «Пісня» («Звела мене не біда») dtto 25 авг., «Вітер и колька» dtto 3 нояб́ря.

«Вже з змісту цього збірника може переко́нати́сь чита́тель, яку малу частину оригіна́льної творчості Руданського ми досі знаємо. Між тим від Вп. д. Павла І. Житецького дістав я нову збірку співомовок Руданського, походячу також з 1859 року і містячу в собі цілих 60 співомовок, досі з невеликими ви́їмками віде не печатаних. Збірка та — се книжка in 8^о, зшита з звичайного паперу, без титулу, зложена з 32 нумерованих карток і ціла записана власною рукою Руданського. На горі на чільній картці написано відмінним [ні! *А. Кр.*] почерком і чорнилом «С.-Петербургъ. 5 марта 1869 года». Слова ті написав Руданський ма́буть пі́зніше, а́ число 1869 мусить бути помилка зам. 1859, бо-ж 1869 року Руданський був не в Петербурзі, а в Ялті. На сьомій картці нахо́диться витиснена якимсь блідно-бронзовим чорнилом печать «В. Е. Стрѣльчевскій» ¹⁾.

«Думаючи печатати в «Зорі» весь досі ще незвісний читаючий публиці поетичний матеріял Руданського, ми поки що подаємо зміст сього новові́д-найденого збірника. 1) Понизив, 2) Добра натура, 3) Пекельна смола, 4) Аби душа чиста! 5) Чи високо до неба? 6) Скільки душ? 7) Глухий і губатий, 8) Чи далеко до Киї́ва? 9) Чи голосна церква? 10) Окуляри, 11) Свиня сви-нею, 12) Верства (те саме і в попереднім збірнику і печатане), 13) Жона-тий, 14) Допитались, 15) Балта, 16) Засідатель (печат.), 17) Вареники (пе-чат. в попсованім виді), 18) Ікра, 19) Полотно, 20) Гусак, 21) Гуменний, 22) По чому дурні? 23) Три царі, 24) А що тепер буде? 25) Козацька міра, 26) Три жиди, 27) Олово не вадить (печат.), 28) Невинний Мошко, 29) Убитий жид, 30) Мошків дах, 31) Вовки, 32) Мошко і Сура, 33) Аршин, 34) Мошко асесор, 35) Розмова, 36) Хто кого лучче? 37) Горобці, 38) Два рабини, 39) Що робить рабин? (печат.) ²⁾, 40) Спасибіг, 41) По воді піду, 42) Що до кого, 43) Де спі́ймали? 44) Циганський наймит, 45) Дудка, 46) Не мої ноги, 47) А не халасу́й! 48) Холодно, 49) Рабинова дума, 50) Спілка

¹⁾ Цей рукопис тепер у мене (чи в Академії Наук). Він — зовсім не автограф Ру-данського, а поганенька пі́зня ко́пія, яку зладив В. Стрѣльчевскій. Все там кишить помилками. — *А. Кр.* ²⁾ Ні, віде не печаталося (непристойне). — *А. Кр.*

(напечат.), 51) Базиляни, 52) Рак, 53) Загадка, 54) Добре торгувалось, 55) Пиріг, 56) Лошак, 57) Що кому годиться, 58) Запорожці у короля, 59) Люди, 60) Крамна сорочка (є і в переднім збірнику).

Ів. Франко.

и) Друкувати в «Зорі» збірочку Стрільчевського заходився Франко негайно, почавши з того самого 11-го ч. «Зорі» 1886, в якому подав оповіщення про отой рукопис. Друкувати він мав тільки те, що доти не було ещ видано в світ, — та в збірочці Стрільчевського навіть небагато було чогось ненового. Таким чином до кінця 1886-го р. Франко безмалъ усю збірочку її видав, на сторінках «Зорі», в такому порядку¹⁾:

1886, ч. 11. — 1) Понизив (ст. 180); 2) Добра натура (ст. 180); 3) Пекельна смола (ст. 180); 4) Чи далеко до Київa? (ст. 181); 5) Невинний Мошко (ст. 181).

1886, ч. 12. — 6) Чи високо до неба? (ст. 200); 7) Аби душа чиста! (ст. 200); 8) Три царі (ст. 200); 9) Скільки душ? (ст. 201); 10) Мошко і Сура (ст. 201).

1886, ч. 13-14. — 11) Запорожці у короля (ст. 220); 12) Пиріг (ст. 221); 13) Лошак (ст. 221); 14) Добре торгувалось (ст. 221); 15) Рак (ст. 222); 16) Василияне (ст. 222)²⁾.

1886, ч. 15-16. — 17) Глухий і губатий (ст. 253); 18) Окуляри (ст. 253); 19) Свиня свинєю (ст. 254); 20) Жонатий (ст. 254); 21) Допиталась (ст. 254); 22) Гусак (ст. 254); 23) Мошків дах (ст. 254); 24) А що тепер буде? (ст. 254).

1886, ч. 17. — 25) Турецька кара (ст. 278); 26) Жид на чатах (ст. 278); 27) Холодно (ст. 278); 28) Не мої ноги (ст. 278); 29) Невинний Мошко (ст. 278); 30) Славная конина (ст. 278). В декотрих примірниках 17-го ч. ми маємо трохи інакші поезії, а саме: 25) Турецька кара (ст. 278); 26) Що кому годиться (ст. 278, — приказка наполовину перероблена самим Франком); 27) Холодно (ст. 278); 28) Не мої ноги (ст. 278); 29) [циганчукова] Дудка (ст. 278); 30) Крамна сорочка (ст. 278).

1886, ч. 18. — 31) Чи голосна церква? (ст. 276); 32) Ікра (ст. 276); 33) Вовки (ст. 297); 34) Розмова [Мошкова з королем] (ст. 297); 35) А не халасуй! (ст. 297).

1886, ч. 19. — 36) Рабинова дума (ст. 313); 37) Де спійняли? (ст. 313); 38) Козацька міра (ст. 313); 39) По чому дурні? (ст. 313); 40) Люди (ст. 313).

1886, ч. 20. — 41) Балта (ст. 327); 42) Полотно (ст. 327); 43) Убитий жид (ст. 327); 44) Хто кого лучче? (ст. 328); 45) По воді піду (ст. 328).

1886, ч. 21. — 46) Вареники (ст. 350); 47) Три жиди (ст. 350); 48) Циганський наймит (ст. 350).

1886, ч. 22. — 49) Гуменний (ст. 363); 50) Мошко асесор (ст. 364).

1886, ч. 23. — 51) Аршин (ст. 358); 52) Загадка (ст. 355).

1886, ч. 24. — 53) Що до кого? (ст. 403); 54) Два рабини (ст. 404); 55) Спасибі! (ст. 404).

Завважити варто про № 17 «Зорі» 1886, що не в усіх комплектах «Зорі» 1886 р. той 17-й нумер виїшов однаковий. Адже «Зоря» була «письмо для русскихъ родинъ», — і запевне з огляду на галицький клерикально-консер-

¹⁾ Галицький тодішній правопис ми, як і скрізь де-инде, переводимо тут на наш український. — А. Кр.

²⁾ Таку суто-галицьку форму заголовка («Василияне») надав поезії Руданського вже редактор Франко. У самого Руданського (і в копії Стрільчевського) написано: «Базиляне» — А. Кр.

вативний декорум довелося редакторові Ів. Франкові, вмістивши в 17-му числі деякі «неестетичні» Руданського вірші, заразісінько передрукувати «для руских родинъ» тее число наново. В передруку викинуто: № 26 «Що кому годиться» (де польський шляхтич каже мужикові про попа: «Вже волів би лучше пса під хвіст цюлувати») ¹⁾, № 29 «Дудка» (про циганчука з примерзлим сопляком) та № 30 «Крамна сорочка» (в кого є така сорочка, тому «чухатись нема в що»). Натомість подано в переддрукованому 17-му ч.: № 26 «Жид на чатах» (ст. 278, дарма, що й у київському виданні 1880 це вже друкувалося); під № 29 подано в друге «Невинний Мошко» (ст. 278, хоч і на ст. 181 того самого річника «Зорі» 1886 вже був друкований «Невинний Мошко» під № 5), а замість № 30 про «Крамну сорочку» довелося Франкові пустити під № 30 вірші «Славная конина» (ст. 278, хоч у київському виданні 1880 року вони вже були друковані). Таким робом, через подвійну редакцію 17-го ч. «Зорі», не все, що опублікував Франко із збірки Стрільчевського, було новинкою.

Через щось Франко не видрукував у «Зорі» 1886 приказку «Горобці» (у Стрільчевського вона № 27), — попросту мабуть через недогляд.

XIV.

Вас. Лукич у «Ватрі» 1887 починає публікувати історичні поеми Руданського.

Франко був привіз із Київа (як він сам оповістив про це в «Зорі» 1886, ст. 195) не тільки невеличку збірку Стрільчевського, але ще й автографічний чималий (=III-й) том віршів, які Руданський написав 1859-1860 р. Та не пощастило Франкові опублікувати той III том у «Зорі», бо 1887 р консервативні орударі «Зорі» вигризли Франка з редакторування.

Та Франко передав той (III-ій) том Руданського для видавничого використання Володимирові Левіцькому, що писав під псевдонімом «Василь Лукич», — і Лукич дещо (дві історичні поеми Руданського) опублікував з даного йому автографічного III тома у своєму альманахові «Ватра» 1887 ²⁾:

«В а т р а. Літературный збѣорникъ. Выдаѣтъ Василь Лукичъ. Въ Стрию 1887». На обороті титулової сторінки зазначено: «Друкъ зачавъ ся 1 липця 1886, а скѣнчивъ ся 25 марця 1887». З Руданського тут подано:

На ст. 13-20: «М а з е п а гетьманъ украинскій. Поема исторична Степана Руданского». Підпис під нею: «17-18 марця. 1860» (Руданський писав «марта», а не «марця»).

На ст. 37-39: «П а в л о П о л у б о т о к ъ. Поема исторична Степана Руданского». Підпис: «8. червця 1860».

¹⁾ Це так переробив сам Франко-редактор. А в копії Стрільчевського увесь цей вірш був зовсім перекручений — без складу, без ладу.

²⁾ Слово «ватра» визначає «огонь», «багаття» (рос. «костъор»).

Жадних приміток про оригінал, звідки взято ці дві поеми, Вас. Лукич не подав, гадаючи либонь, що ті, кому це цікаво, можуть це знати із Франкової статті в «Зорі» 1886, ч. 11.

Як побачимо з дальшого, Вас. Лукич вирішив видрукувати й геть усі інші історичні поеми Руданського, а розпочав їхнє публікування, поки що, тільки «Мазепою» та «Полуботком» у своїй «Ватрі».

Більше-менше рівночасно з «Ватрою» (себто ще в 1886 р.) зачав друкуватися у Львові «Календарь т-ва Просвѣта» на 1887 р. Там, у літературній частині, подано з Руданського (в 9-й раз у Галичині) гарну, але дуже вже заїзджену поезію Руданського: «Гей-гей, воля!» (ст. 29). А на ст. 75 уміщено коротенького поетового життєписа з портретом і з образом його могили в Ялті.

Вміщено тоді портрет Руданського і в виданні: «Альбумъ заслуженныхъ Русинѣвъ. Коштомъ т-ва Просвѣта», Львів 1887.

Ці факти симптоматично показували, що Руданський в очах галичан зробивсь уже незаперечно-видатним і відомим письменником.

XV.

Розділ про Руданського в «Історії літератури руської» проф. Ом. Огоновського — в «Зорі» 1887 (і в окремому томі).

І справді-бо: після того, що опублікували в Галичині Франко в «Зорі» 1886 та, почасти, Вас. Лукич у «Ватрі» 1887, — (на додаток до петербурської «Основи» 1861 та до київських «Співомовок» 1880), — ясно стало для всіх, а для галичан особливо, що в історії українського письменства повинен Руданський засісти не на аби-якому місці. І цей вселюдний настрій добре відбився в «Історії літератури руської (=української)» професора українського письменства на львівському університеті д-ра Омеляна Огоновського.

Друкував свою предовгу, монументальну (хоч і хаотичну) «Історію літературы рускои» проф. Огоновський постійними непереривними порціями в кожному числі «Зорі» (почавши з 1 ч. 1886 р.), — і з того друкування, аркуш за аркушем, робилися окремі відбитки з послідовною пагінацією, аж доки матеріалу набиралося на цілий том. Тоді той том випускався у світ, наче окреме видання. Стаття проф. Огоновського про Руданського з'явилася в «Зорі» 1887 в ч. 19-ім (ст. 319-321), а в окремому виданні «Исторіи литературы рускои» вона міститься в томі II, у відділі 1-му (Львів 1889), ст. 319-329. Для історії письменства і, почасти, навіть для історії розвитку наших літературних поглядів всезбірна праця проф. Огоновського, по-при всіх своїх

вадах, мала безперечну вагу, а тому ми з неї статтю про Руданського пердруковуємо геть усеньку, — звичайно, позмінювавши тодішній незграбний галицький правопис на наш український.

17. Степан Руданський.

«Сумно дивитись на зелене поле, що почорніло од тучі й граду; та от, се почорніло не зелене поле, а лихою долею запропастилося життя талановитого поета, що вмер в самім цвіті віку, не діждавшись жнива на своїм полі словеснім. Це був Степан Руданський, що став би одним з перших поетів епічних, коли-б у лучшій долі жив довше на світі. Про його життя знаємо лиш деякі дрібниці, які подав в «Зорі» один українець, що підписався псевдонімом «Одесит» ¹⁾.

«Степан Васильович Руданський родився на Поділля з сем'ї священничої. Учився в духовній семінарії в Кам'янці-Подільській: в бурсу вступив мабуть около р. 1843, а в 1855 р. вийшов із семінарії ²⁾. Вже в бурсі дивились на Руданського, як на поета: бурсаки співали мабуть не одну його пісню, а пісню «Повій, вітре на Вкраїну» і тепер співають не-то бурсаки, але й прості люди ³⁾. Пісня ця була впливом його першої, і то нещасливої любови до якоїсь красивої, але ледачої панночки в Кам'янці. А що поет був вельми мучений споминками сеї любови, то й здоров'я його що-раз більше розстроювалося.

«З Кам'янецької духовної семінарії Руданський не хотів йти в попи, але перейшов в Петербург в Медико-хірургічну академію. Скінчивши там свою науку, покинув він столицю зовсім слабий і, около 1861 р., став лікарем в Ялті в Криму. Переїхавши в Ялту, перше всього задумав він купити собі невеличкий кусень землі та збудувати хату. Хоча-ж спромігся придбати собі кусок землі під хату, то не довелося йому вистроїти дому, тому-що був лікарем-«безсребреником». В Ялті Руданський подружився з простою, зовсім неосвіченою дівчиною Лвдохою, від кстрої мав двоє дітей. Та годі було йому бути щасливим, коли тая дружина не розуміла поета ⁴⁾. А вже-ж у гурті приятелів був він говорливий та співучий; це був чоловік вельми сим-

¹⁾ «Степан Васильович Руданський. Деякі знадоби до його біографії». («Зоря», 1886. ч. 5-6). — Порівн. «Очерки исторіи укр. литер.» Н. И. Петрова; стор. 443-447. — *Ом. Ог*; [Все, що далі подас проф. Огоновський про життя Руданського, він справді черпає із статті Одесита-Комара, як з єдиного джерела. — *А. Кр.*]

²⁾ Про неточність цих дат див. в нас на ст. 25, прим. 1. — *А. Кр.*

³⁾ Пцо «Повій вітре» написав Руданський уже пізніш, а не в семінарії, див. теж у нас на ст. 25, прим. 3. — *А. Кр.*

⁴⁾ Про деякі, може, неточности в цій звістці див. в нас ст. 26, прим. 6. — *А. Кр.*

патичної вдачі, що його любили особливо бідні люди. Він був високого росту, широкоплечий, на вид поважний; карі очі його світилися несказаною добротою, яка була найкращою признакою його душі. Жив і одягався завжди просто; не долюблював панів, та прихилився серцем до людей простих. Занедужав бувало бідний чоловік, то Руданський зараз йому помагав, а грошей не брав.

«По селах збирав він пісні та заводив їх сам в ноти: співав дуже гарно і любив українські співи, особливо стародавні. Вмів добре декламувати, знав «Кобзаря» на пам'ять і, бесідуючи, наводив часто то один, то другий стих, щоб тим справдити свої слова.

«Руданський любувався в творах класичної старовини, особливо-ж читав Гомера в оригіналі; знав також мову єврейську і зібрав чимало книжок. по історії і географії царства фараонів. Відтак писав багато, однак не все доводилося йому скінчити почату роботу.

«Нещасливе життя семейне та ненастанні заходи коло недужих похитнули його здоров'я, що віддавна вже було слабе; відтак лихі люди не давали йому жити спокійно. Проте холодна безнадійність залягла його душу: він і не жив уже, а доживав свого віку ¹⁾. Не чув ніхто вже ні його пісні, ні щирої розмови; за душею небавом почало боліти й тіло. Руданський умер в 1873 р., не доживши й сорокового року. Його поховали на щот городський, та от, на його могилі не поставили ні хреста, ні огорожі.

«Руданський з'явився поетом у-перве в 1861 р., помістивши в петербурській «Основі» оці ліричні пісні: «Гей, гей, воли!», «Повій вітре!» ²⁾, «Не кидай мене!», «Ластівка», «Ніч-у-ніч» ³⁾, «Спи» ⁴⁾. Але-ж ще в 1860 р. подав Руданський в цензуру цілий збірник українських поезій під назвою «Співомовки» ⁵⁾, однак за життя не діждався видання сих стихотворів. Мабуть цензура не дозволила тоді друкувати того збірника, із-за чого Руданський напечатав ті шість пісень в «Основі».

«Співомовки» видав по смерті автора Н-й Г-ъ Волинський (Олена Пчілка) (Київ 1880) ⁶⁾, що у своїм «прислів'ї» про ці твори Руданського між иншим оце написав: Бачимо ми в їх і дотепність, тадановитість, тішить нас у їх і мова вдатна... «Трудно думи всі разом сплодити!» мовив Руданський, чуючи вже смерть над собою,—і певне, що немало їх, готових об'яви-

¹⁾ «Зоря», 1886; ч. 6, стор. 95. — *Ом. Ог.*

²⁾ «Основа», 1861; январь, стор. 95-96. — *Ом. Ог.* ³⁾ *ibidem*, февраль, стор. 49-53. — *Ом. Ог.*

⁴⁾ *ibidem*, августъ, стор. 32. — В календарі «Львовянинъ», виданім 1862 р. накладом М. Косака, надруковано одну поезійку Руданського п. з. «Ластівка» (стор. 86). — *Ом. Ог.*

⁵⁾ «Співомовки» — себ-то «співи в мові», або «поезії». — *Ом. Ог.*

⁶⁾ Н. Г. Волинський видав двадцять вісім співомовок. — *Ом. Ог.*

тися у поетичних творах, заніс Руданський у могилу. Але не при згасанню життя, а ще при повному цвіті його можна було з'ясувати ті думи, що роїлися в здатній козацькій голові, і забагатити прагнущу свіжої допомоги українську письменність. Можна було-б — та ба! (стор. 7-8).

«Між стихотворами цього невеличкого збірника визначаються іменно оді: «Моя смерть» (стор. 11-14), «Наука» (15-19) ¹⁾, «До дуба» (22-24), «П'яниця», (27-29), «Віщий Олег» (37-45), «Ні зле ні добре» (58-59). Хоча-ж у деяких «Співомовках» поет жалкувався на своє безталаннє, то таки заявив він, що його пісні й по смерті його житимуть, що кожна пчілочка ²⁾ полетить жива, як та пчілочка, в сотні-тисячі переплодиться». («Моя смерть», стор. 11).

«Небавом після цього видання «Співомовок» з'явилися нові стихотвори Руданського. Так у «Кіевской Старині» 1882 р. напечатано «співомовку» п. з. «Обманутый солдатъ» («Обдурений москаль») (іюнь, стор. 557-558), а в 1883 р. заміщено в цім журналі два стихи: «Спілка» і «Мазур у болоті» (февраль, стор. 471-473) ³⁾. Відтак у 1884 р. надруковано в «Зорі» (ч. 7) співомовку п. з. «Відважні жида», а в «Новім Зеркалі» (1884-1885 р.) заміщено три нові співомовки («Розп'ятий жид», «Баран», «Що кому хибує») ⁴⁾ і перепечатано чотири давніші стихи Руданського. В 1886 р. надруковано в «Зорі» (ч. 2) вельми гарний стих цього поета п. з. «Пісня вріпачки над дитиною». Опісля Євгеній Олесницький зібрав всі дотиль печатані поетичні твори Ст. Руданського і видав їх в «Русько-українській бібліотеці» (Львів 1886). В цім збірнику знаходиться 37 співомовок.

«Найкращі — ті «Нові співомовки», що їх надрукував Іван Франко в «Зорі» 1886 р. в числах 11-24. Він дістав був в Києві (на весні 1886 р.) оригінальний рукопис «Співомовок», де на першій картці заголовок: «Співомовки Винка Руданського, 1859-1860. Петропіль» ⁵⁾. Віршів з року 1859 єсть 26: перший вірш «Богдай тебе!» — з датою «26 сентября». З року 1860 походить проца, найбільша частина збірника. Ось її зміст: «Віщий Олег» з датою «15 января»; за сим йде «Ігор Сівирський» себто «Слово о полку Ігоревім» з датою «10 февраля». Після «Преслівля» слідує староруський

¹⁾ Н. І. Петров замічас, що співомовка «Наука» своїм змістом подібна до «Пісни Еремушкѣ» Некрасова, між тим коли співомовка «П'яниця» нагадує стихи Кольцова. («Очерки истории украинской литературы», стр. 444-445). — *Ом. Ог.*

²⁾ Щілка, щілочка — стрічка, вірш. — *Ом. Ог.*

³⁾ В календарі товариства «Просвіта» на рік 1884, що його зложив Василь Лукич, надруковано чотири співомовки Руданського: «Спілка», «Одурений москаль», «Мазур в болоті» і «Могила» (стор. 38-39). — *Ом. Ог.*

⁴⁾ Це не так. Новиною було тільки «Що кому хибує», а «Розп'ятий жид» і «Баран» уже друкувалися в київському виданні 1880. — *А. Кр.*

⁵⁾ Себто III-ій рукописний (хронологічний) том. — *А. Кр.*

текст «Слова», розбитий на стихи, на одній, а метричний переклад Руданського на другій стороні. Іде за сим на одній стороні генеалогічна таблиця п. з. «Рід князів, котрих споминає Співа», а дальше на 5 картках читаємо 20 заміток, — все мовою українською. Відтак сліднують історичні поеми: «Мазепа, гетьман український» з датою «17-18 марта»; «Іван Скоропада» з датою «6-7 іюня»; «Павло Полуботок» («8 іюня»); «Вельямін» («9 іюня»); «Павло Апостол» («10 іюня»); «Мініх» («12-13 іюня»). Кінчиться збірка знов дрібними віршами, між котрими визначується співомовка «Моя смерть».

«Іван Франко хіснувався ще другою рукописною збіркою «співомовок», яку одержав був від Павла Ігн. Житецького з Київа. Цю збірку зладив Руданський в 1859 р., замістивши в ній 60 «співомовок», що в більшій часті ніде не були печатані ¹⁾. Відтак всякий тямущий українець з'явить Франкові «спасибіг» із-за того, що він, придбавши первісний текст «співомовок», надрукував у «Зорі» 55 сих віршів.

«Співомовки мають по-найбільше прикмету поезії епічної, малюючи живими барвами картини з побуту люду українського ²⁾. Автор любувався іменно в анекдотах і казках поетичних: проте користувався мовою ядренистою і розкрив в сих писаннях всю глибину гумору українського. Деякі поетичні казки Руданського такі гарні, що мають вищу літературну стійність від приказок Гребінки. Між тими казками й анекдотами визначаються іменно оці: «Чи високо до неба?» («Зоря» 1886, ч. 12); «Пиріг», «Лошак» (ч. 13); «Чи голосна церква?» (ч. 18); «Убитий жид» (ч. 20); «Вареники», «Три жиди» (ч. 21); «Гуменний», «Мошко асесор» (ч. 22); «Аршин» (ч. 23); «Спасибі» (ч. 24). — Деякі із тих анекдот списав автор на основі давніших казок; так співомовка «Три жиди» уважається переспівом казки Степана Писаревського «Крути, Панько, головою»; —одначе в більшій часті ці стихотвори Руданського бувають скрутнявим переспівом казок людських, з-поміж котрих деякі і в Галичині звісні ³⁾. А вже-ж між «співомовками» знаходяться також твори оригінальні; н. пр. «Глухий і губатий», «Окуляри» («Зоря», ч. 15-16, стор. 253) і: и. Про владність «співомовок» доволі буде сказати, що деякі з них, як пісні, перейшли в уста народу.

«Крім епічного твору «Віщий Олег» звісні нам ще дві історичні поеми п. з. «Мазепа, гетьман український» і «Павло Полуботок». Напечатав їх Василь Лукич (Володимир Левіцький) у своїм літературнім збірнику «Ватра»

¹⁾ Це не автограф Руданського, а поганенька копія Стрільчевського 1869 р. — А. Кр.

²⁾ Про «співомовки» пише «Одесит», що це невеличкі віршові оповідання, котрих основа майже завісдіг взята з уст народу, а в котрих так і блищить здоровий, ясний український гумор («Зоря» 1886, ч. 5, стор. 79).

³⁾ Порівн. співомовку «Спасибі» («Зоря», 1886, число 24, стор. 404).

(стор. 13-20; 37-39). В поемі «Мазепа» з'явив автор подекуди великий талант поетичний, тільки-ж наблюдав він вельми бережливо історичну правду, із-за чого се його писання являється більше історичним оповіданням, ніж твором епічним. Відтак і поема Павло Полуботок є справді хронікою, одягненою в поетичну форму.

«А вже ж найбільшу славу з'єднав собі Руданський перекладом Гомерової Іліади. Він переложив дванадцять пісень цього безсмертного грецького стихотвору ¹⁾, однакже в Правді надруковано тільки сім пісень I. III. V. VI. VII. IX). Про переклад Іліади писав Руданський (15 квітня 1869) до Віктора Ковальова оце, що слідує: «Питається мене за мою Іліяду, так що-ж? Я тільки виправив і послав першу пісню, -- і що там київляни зробили з нею, до цього часу нічого не знаю. Дальше першої пісні я свого сирого перекладу не виправляв, і не можу виправлять, поки скільки-небудь не розберу стародавніх преданій арійських і не-арійських племен, із котрих викувався грецький народ і грецька міфологія часів Омира. Діло не легке при плохеньких книжках, а все таки надіюсь що-небудь розібрати. А поки-що піжду, щоб скажуть київляни, і що скажуть земляки про першу пісню, коли їй удасться їм напечатать» ²⁾. В другім листі до Ковальова (без дати) зазначає Руданський, що «Омирова Іліада повзе черепахою», що він «уриwkами дотягнув тільки другу пісню і то тільки до половини» ³⁾. Видно отже, що український перекладчик вельми бережливо заходився коло свого діла, поки пустив у світ першу пісню Іліади.

«В листі до одного свого приятеля [Драгоманова. *А. Кр.*] Руданський написав оцю замітку про ритміку свого перекладу: «Що-до розміру, то я більшу половину 1862 року бився з сею первою піснею, перекладаючи її і на ексаметри і на різні розміри наших дум та пісень, і кожний раз під кінець цієї пісні доходив до того, що узятий розмір мій не годиться. Напоследок взявши собі в думу, що Омира при довгім розмірі гріх і доповняти лишніми словами, а при короткім розмірі декотрі придатні Омирові слова, під нашу мову не підходячі, не гріх і пропустити або замінити їх нашими короткими підходящими словами, я в кінці 1862 року поспробував оцей короткий розмір, і він таким придався легким, що я до кінця 1863 року пройшов увесь дословний переклад Іліади ³⁾. Розмір сей, як він ни простий, а його наслухаться

¹⁾ «Зоря» 1886, ч. 8; стор. 136. — *Ом. Ог.* [Тільки-ж Ом. Огоновський забувся, що «Правда» 1874, ч. 3, сповіщала про переклад цілої Іліади. — *А. Кр.*]

²⁾ *ibidem*, ч. 6, стор. 96. ³⁾ *ibidem*, стор. 97. — *Ом. Ог.*

³⁾ Дивно, що Ом. Огоновський не звернув уваги на це виразне свідчення самого Руданського про «увесь переклад Іліади» (а не 12-ьох пісень). — *А. Кр.*

можна і в приказках ігрових і в приспівках колискових і в піснях звичайних веселих і сумних, і такий розмір як-раз і годиться для переводу Омнрової мови» ¹⁾).

«Руданський вибрав собі вірш дванадцяти-силябний, котрий цезурою ділиться на дві половини. Відтак в поодиноких віршах добавчаємо суміш трохеїв зі спондеями, ямбами і амфібрахіями.

«Подавши землякам першу пісню Іліади в «Правді» (1872), перекладчик заявив, що коли їм сеся пісня подобається, то він на ходу двох літ зможе їм виправить і поставить цілую Іліаду ²⁾. Вже два роки передше (1870) Микола Костомарів похвалив переклад Руданського і казав діла не покидати. Тоді-бо приїхав Костомарів в Ялту і навістив свого приятеля, Руданського, а той йому читав частину Іліади ³⁾. Одначе перекладчик не дїждався печатання дальших частин цього твору; третю бо пісню Іліади поміщено в «Правді» 1875 р. по смерті Руданського. В сім VIII річнику «Правди» надруковано ще шосту пісню, а в IX річнику (1876) — п'яту пісню; відтак в X річнику (1877) напечатано сьому, осьму і дев'яту пісню.

«Переклад Іліади, що його зладив Руданський, визначається гарною мовою і вірним схопленням мислі оригіналу. Тільки ж епічна ширінь тексту грецького втратила чимало залишенням гексаметра і скороченням віршу, із-за чого іменно зложені слова первісного тексту годі було иноді переложити на мову українську. Також непотрібно зручив автор деякі імена власні; н. пр. Музу назвав він Співою, Гадес — Невидом і т. и. Одначе взагалі цей переклад єсть цінний здобуток для нашої літератури, в якій до недавнього часу мало було переспівів пам'ятників класичних.

«Руданський намагався перевести на мову українську також Енеїду римського поета Вергілія. В сьомім річнику «Правди» (1874) поміщено в перекладі частину першої пісні «Енеянки» ⁴⁾. — Відтак Руданський перекладав «Демона», поему російського поета Михайла Лермонтова. Тільки-ж він її не викінчив, із-за чого Гетьманець (Михайло Старицький) виправив цей переклад і доповнив теє, що подекуди не було ще переложено. Опісля надру-

¹⁾ «Правда» 1872, число II, стор. 50. — *Ом. Ог.*

²⁾ *ibidem.* — Василь Лукіч (Володимир Левіцький) заявив, що він у покійного Володимира Барвінського бачив дванадцять пісень Іліади в перекладі Руданського («Зоря», 1886, ч. 8, стор. 136). Між тим Іван Франко довідався від Івана Мандичевського, що він на жадання київлян одібрав (1880) рукопис Іліади від професора Юліана Романчука (у котрого лоді хоронились рукописи редакції «Правди») і переслав її до Києва («Зоря» 1886; ч. 7, стор. 120). — *Ом. Ог.*

³⁾ («Зоря» 1886, ч. 6, ст. 94. — *Ом. Ог.*

⁴⁾ «Правда», 1874; ч. 5, ст. 192-196. Тут поміщено сго віршів, послідніх першої пісні.

ковано український переклад в «Правді» 1875 р. під заголовком: «Демон, поема Лермонтова. З великоруської мови переложили Руданський і Гетьманець» (ч. 19-22).

«З непечатаних досі творів Руданського знаходиться в рукописі в одного українця в Києві шутлива поема «Війна жаб з мишами», переложена з тексту грецького. Про всю цю поему спімнув Руданський в листі до В. Ковальова, кажучи, що хіснувався «Жабомишподраківкою» Константина Думитрашка ¹⁾. В 1884 році оповідав Ніщинський Іванові Франкові про два зшитки поезій Руданського, котрі по його смерті лишилися в рукописі, і котрі сам Ніщинський мав в руках. Особливо визначувалась між ними — по словам Ніщинського — поема «Цар-Соловей» ²⁾.

«Із цього огляду видно, що Руданський чимало написав стихотворів, одначе із-за свого лихоліття не спромігся на те, щоб свої поезії напечатувати в одній збірці. Пірвалось цінне намисто і порозсипувались дорогі жемчуги: деякі найшлися зараз і зберіглись від загибелі, інші-ж покотилися геть далеко, так що годі їх досі зібрати.

[Ом. Огоновський].

(«Зоря» 1887, ч. 19, ст. 319-321).

XVI.

Руданського рішуче визнано в українському письменстві за класика 1888 (голоси Ол. Пчілки та Бор. Грінченка; дитячий журнал). Оpubліковано поему «Павло Апостол» («Правда» 1888). Спомини Драгоманова 1889. Лукич у календарях «Просвіти» далі публікує цикл історичних поем Руданського 1890-1891.

Проф. Ом. Огоновський, розкривши в своїй «Історії літератури руської» 1887, хто такий був видавець київських «Співомовок» 1880 «Н-й Г-ъ Волинський», користувався рукописною автобіографією Олени Пчілки. Тую Пчілчину автобіографію незабаром опублікувала львівська «Зоря» 1888, у 1-му числі, — і з неї (ст. 16) виявилось перед широкою публікою чимало цікавих, доти зовсім невідомих подробиць про київське видання Руданського 1880. Вище ми на ст. 85-87, уже подали Пчілчину автобіографію геть усеньку. В ній, між иншим, варт уваги рішучий вислов Олени Пчілки: «Я вважаю Співомовки за дуже цінні твори, думаю, що коли-б навіть і не було написано Руданським більш нічого окрім виданих мною Співомовок [числом тільки 23. *А. Кр.*], то ім'я його зазначилося б і тоді в нашій письменності як дуже талановитого й достойного автора».

¹⁾ «Зоря», 1886; ч. 6, стор. 97. — Руданський просив свого приятеля В. Ковальова, щоб він переклад поема «Війна жаб з мишами» передав Петрові Ніщинському в Одесі, що «на гречеськім слові, як кажуть, самого грека звів». («Зоря» 1886, ч. 6, стор. 97). — Ом. Ог.

²⁾ «Зоря», 1886; ч. 6, стор. 96. — Окрім письменника Руданський був ще й талановитим рисовником. (Зоря 1886, ч. 8, стор. 135). — Ом. Ог.

В тій самій «Зорі» 1888 (ч. 10, ст. 178) коротко, але з пошаною, як про «о к р а с у нашого письменства», згадав за Руданського Б о р и с Г р і н - ч е н к о (під псевдонімом «Вільхівський») у статті «Хто-ж винен?» Статтю «Хто-ж винен?» писано з того приводу, що саме тоді зголосилися на два новопоjawлені випуски «Опыта южно-русского словаря» К. Шейковського (од букви Т до Х) тільки 20 передплатників. І от Б. Вільхівський-Грінченко пише в своїй статті між иншим:

«Гребінка, Гулак - Артемовський, М. Вовчок, Макаровський, Кулик, Метлинський, Стороженко, Руданський (розрядка моя. А. Кр.) — ось ті, кожен з котрих більш-менш належить до окраси українського письменства. І ми не маємо досі ні єдиного хоть можливо повного (на ці часи) видання їх творів. Де-яких з них не можна не тільки купити, але навіть роздобути для читання. Виростають покоління українців, не бачучи української книжки.

«Чому так? Мені здається, що причина тут та сама, із-за котрої на словар д. Шейковського маємо тільки 20 пренумерантів. Ця причина — наша недбалість, наша неприхильність, наша нелюбов, наша лінь, лінь, лінь до громадського діла, до діла рідної літератури, до діла просвіти і відродження рідного краю. Нехай мені доведуть фактами, а не словами, що діло стоїть инакше. Нехай не складають усього на цензуру, бо не завжди цензура була однакова, і не все-ж цензура і тепер забороняє. А поки цих фактів нема, то я маю незломне право назвати це все річчю поганою для української інтелігенції». (Зоря 1888, число 10, стор. 178).

Як українського класика, коротко обмальовує Руданського перед читачами - дітьми журнал «Бібліотека для молодіж» того самого 1888 року (ч. 10). Там подано невеличкого життєписа Руданського в рубриці «Славни Русини».

В осени того-таки самого 1888 р. поновилася у Львові після більше ніж осмилітньої перерви «Правда», і в 1-му-ж числі того місячника хтось подав іще недруковану історичну поему Руданського «Павло Апостол»:

«П р а в д а, місячник політики, науки і письменства, рочник XIV, 1888, жовтень, ч. 1». На ст. 57-59: «З недрукованих поезій Ст. Руданського: Павло Апостол» Підпис: «Писано в Петрополі 10 юнія 1860 р.». Ніяких указівок, з якого рукопису видали цю поему, тут нема. Не сказано й хто прислав її до «Правди». Та ясно, що надіслати її мав або Василь Лукич (що вже торік надрукував із Франкового рукопису у своїй «Ватрі» 1887 поеми «Мазепа» і «Полуботко»), або може й сам-таки Ів. Франко, хазяїн рукописного III тома Руданського.

Новий 1889-ий рік приніс нове про Руданського тільки те, що про свої зносини з Руданським і про переклад Іліади опублікував М. Драгоманів у своїх «Австро-руських споминах» (Львів 1889, II, ст. 53-58). Все, що подав Драгоманів, уже передруковано в нас на ст. 40-41.

Вийшов тоді окремою відбиткою другий том «Історії літератури рускої» проф. Ом. Огоновського (Льв. 1889). Стаття про Руданського (надрукована попереду в «Зорі» 1887, ч. 19, ст. 319-321) міститься в окремій цілій книзі на ст. 319-329 (стаття тая передрукована в нас вище на ст. 111-118). Звичайно, що про спомини Драгоманова проф. Огоновський у своїй відбитці, потроху друківаних ще перед 1889 р., згадати вже не міг. Так само не мав він уже спромоги згадати і за недавно опубліковану (мабуть через Василя Лукича) історичну поему «Павло Апостол» (у «Правді»).

Року 1890-го і 1891-го опублікував Василь Лукич ще й четверту і п'яту історичні поеми Руданського: а) «Гетьман Іван Скоропада» — в літературній частині редагованого їм «Ілюстрованого календаря Просвіти на 1891 р.»; б) «В е л я м і н» — у літературній частині того календаря на 1892 рік.

Літературні частини обох рочників календаря Просвіти повиходили в світ і окремо, як самостійні літературні збірки, під заголовками:

а) «К в ѣ т к а, ілюстрований літературний збірник», видав Василь Лукич У Львовѣ 1890». На ст. 8-14: «Гетьманъ Иванъ Скоропада, исторична поема д-ра Степана Руданского».

б) «Рѣ д н ы й З ѣ л њ н и к ъ. Ілюстрований літературний збірник», видав Василь Лукич. У Львовѣ 1891». На ст. 16-17: «В е л я м і н ъ, исторична поема д-ра Степана Руданского».

XVII.

Нове підвищення зацікавлення Руданським 1891-1892 р.р.

Франко хоче винести Руданського на світ як етнографа. 1891-1892. Інтерес до занедбаної поетової могили (Степовик: і Комар, 1892). Комар несистематично публікує деякі ще невідомі гумористичні приказки Руданського (десятки у «Правді» 1892). Василь Лукич допублікує цикл історичних поем, видавши шосту (і останню) недруковану: «Мініх» 1892.

У львівській «Зорі» 1891, яка перейшла під редагування Василя Лукича (Володимира Левіцького) і дуже тоді пожвавічала, Ів. Франко подав у ч. 19 (1. 13 жовтня, ст. 377) замітку, де, нагадуючи про дещо давнє призабуте, підступив до поезії Руданського почасти етнографічним підходом:

Забуті вірші Ст. Руданського.

«В книжці Каленика Шейковського: „Опытъ южно-русскаго словаря, томъ первый, выпускъ первый, Кіевъ 1861 г.“ находимо на стовпцях 144-147 під словом „Бусель“ ось які слова: „По легендѣ, извѣстной у подолянъ, птица эта произошла изъ человѣка. Считаемо умѣстнымъ привести здѣсь отрывокъ относящійся къ этой птицѣ, изъ вполнѣ-народной и величественной поэмы знаменитаго г. Руданскаго „Ірныкові думы“. Замѣтимъ мимоходомъ, что народныя вѣрованія здѣсь уже измѣнены подъ вліяніемъ христіанства“. Далі йде поміщена низче вірша, під котрою в скобках приписано: («Дума п'ята: X-XI»).

«Із сих слів бачимо — лишаючи вже на боці те, що д. Шейковський зве в них Руданського, тоді ще студента медицини в Петербурзі ¹⁾, звісного в літературі ледві з двох-трьох віршів, знаменитим, а його поему „величественною“ — що Руданський в Петербурзі написав якусь поему чи радше (судячи з отсієї вірші) цикль віршованих оповідань п. з. „Лірницькі Думи“, що твір сей обнимав що-найменше п'ять частей, з котрих кожна мала по 10 або й більш розділів, — значить, міг містити в собі 50 або й більше оповідань, котрих тема взята була з народніх уст, — і що д. Шейковський мав сей твір у руках, дуже його вполював і виписав з нього одно оповідання.

«Від того часу про „Лірницькі Думи“ піде нема ані згадки, сам Руданський нічого з них не публікував, і коли нема їх у звисних досі властителей рукописів Руданського, то самотим, хто міг-би про них подати відомість, є живучий у слабузі д. Шейковський.

«Зачуваємо, що на Україні лагодиться видання повної збірки творів Руданського, і для того, передруковуючи тут віршу про бусла, звертаємо увагу ш. видавця на „Лірницькі думи“, котрі, коли-б віднайшлися, певно мали-б велику вартість коли вже не поетичну то бодай етнографічну.

Іван Франко.

Далі передруковано легенду «Бусел» цілком, а внизу зроблено петитну нотатку: «Праволись, а по троха й інтерпункцію перемінюю відповідно до теперішніх вимогів».

(«Зоря» 1891, ч. 19, 1.13 жовтня, ст. 377).

Трома місяцями пізніш умістив Франко в новорічній «Зорі» 1892 (1.13 січня, ч. 1, ст. 13) иншу замітку того самого напрямку:

До студій над Ст. Руданським.

«Ст. Руданський належить без сумніву до найталановитших українських поетів серед тих, що появилися по смерті Шевченка. Що правда, головне діло його життя, переспів Гомерової Іліади, при всій натуральності вислову і поодиноких мітких зворотів, треба вважати за невдалий; переспів Руданського має одну кардинальну хибу: він не дає вірного виображення про оригінал. Ми не можемо зрозуміти резону, для якого поет, котрий в інших разях мав таке вірне чуття форми, для переспіву Іліади вибрав розмір зовсім невідповідний, розмір ліричної пісні [схема: 2 (3+3) або 2 (2+2+2) в роді нпр. „Ой умру я, мати, через єдиную, через єдиную дочку вдовину“]. Признаюсь особисто, що, при всім інтересі для перекладів з чужих мов на нашу, я не міг ніколи одним духом прочитати цілу

¹⁾ Та 1861 року Руданський уже скінчив курс. В літах він був тоді вже поважних: йому йшов 28-ий рік життя. А. Кр.

рапсодію Іліяди в переспіві Руданського, хоч з великою любов'стю прочитав одним духом цілу половину Одисеї в переспіві Петра Байди ¹⁾.

«Так само не можна назвати вдатними його історичних поем: «Мазепа», «Скоропада», «Павло Апостол», «Полуботок», «Велямін» і др. [«Мініх» А. Кр.], котрі останніми роками видруковані були в «Ватрі» і «Календарях Просвіти». Вони інтересні як документи історично-літературні, що показують нам, чим у ту пору (1860-1861 р.) займався в Петербурзі молодий студент медицини. Думка — написати поетичну хропіку Гетьманщини — думка смілива, хоч і пахне трохи середніми віками, часами різних *Chroniques rimées*, *Reimchroniken* і т. п. Але виконання її у Руданського вийшло зовсім школярське, майже без ніякої поетичної стійности.

«Вся літературна слава Руданського поки-що ґрунтується на його піснях ліричних, а головне на тзв. «співомовках ²⁾». Говорю «поки що», бо, може, сподіване повне видання його творів принесе нам новий матеріал до оцінки творчого поета, а головне його поему «Цар-Соловей», котру колись хвалив дуже д. Ніщинський в розмові з нами і котра тепер мала віднайтися.

«Пісень ліричних Руданського не багато, та всі вони мають високу стійність артистичну, виявляючи хоч не дуже глибоке, та щире чуття, чесну та правдиву душу поета. Д. Петров в своїх «Очеркахъ истории украинской литературы» зробив Руданського учеником Кольцова. Ї в тім трохи правди, та не багато. Форма пісень Руданського де-в-чому нагадує форму Кольцова, але зміст, духова фізіономія в обох поетів — такі відмінні, як відмінна вдача українця-подолянина від вороніжського москаля. Ця тема варта-б була спеціального розробу.

«Найоригінальнішим і zarazом найбільше народнім явився Руданський в своїх „Співомовках“, в тих коротких анекдотах, котрих сюжет звичайно взято з уст народа і прибрано в легеньку, сказати-б можна, куцу форму народньої коломийки. Тут автор наш виявив усі добрі й слабі прикмети свого таланту: незвичайне майстерство форми і народньої мови, живість і простоту вислову, делікатний гумор, котрий, мов погідний, добродушний усміх — розлитий над усіми тими творами, але zarazом — недостачу ширшого філософічного погляду на життя людське й народне і невелику творчу спосібність при живій фантазії, зверненій радше на мініатюровання дрібних фактів, ніж на вживлення і обхоплення широких дієвих чи життєвих горизонтів.

¹⁾ Декількома роками пізніш Ів. Франко, як сам редагував повне видання Іліяди в перекладі Руданського, висловлювався уже зовсім по інакшому: «Я не знаю нації, яка могла-б похвалитися подібною працею!» А. Кр.

²⁾ Франко не догадувався, що пісні ліричні теж звав Руданський «співомовками», як і всяке віршування. А. Кр.

«Я сказав уже, що теми «Співомовок» Руданський брав з уст народніх. Це чує кожний, читаючи ті твори, але довести це поки-що не можемо, поки не будуть зібрані з уст народа ті оповідання, що послужили йому за взірець. Це конечно потрібне між иншим і для оцінки того, на кільки власної творчости проявив Руданський в оброблюванні сирого матеріалу усного. В оцій замітці я хочу зробити початок у тім напрямі, подаючи до прилюдної відомости і зводячи до купи деякі матеріали, що у мене є під рукою.

«Шукаючи народніх джерел для «Співомовок» Руданського, увага наша в першому ряді звертається на ті твори нашої усної словесности, котрі сам поет записав з уст народа. Твори ті є опубліковано в збірці українських базок і оповідань п. Драгоманова. Думаю, що в повнім виданні творів Руданського не повинно бракувати тих народніх оповідань, записаних поетом; адже-ж нпр. упорядчик творів Любена Каравелова помістив у першім томі пісні народні, записані тим болгарським поетом і великим патріотом. Для ужитку впорядчика творів Руданського подаю тут список матеріалу етнографічного, записаного з уст народа.

«В збірці М. Драгоманова «Малорусскія преданія и рассказы» маємо ось які оповідання, записані Ст. Руданським, мало не всі високої етнографічної і мовної вартости:

1. Сотвореніє и благословеніє міра Богомъ и Сатанавломъ (стор. 89-91).
2. Сотвореніє Адама, чорта, женщины. Грѣхопаденіє (стор. 91-92).
3. Адамъ земледѣлецъ и сотвореніє коня (стор. 92-93).
4. Смерть Адама и прѣблаженное дерево (стор. 93-94).
5. Потопъ и птахъ-носорожець (стор. 95-96).
6. Царь Давидъ (Судъ съ Богомъ и псалтырь) (стор. 98-98).
7. Іосифъ, Сампсонъ и Соломонъ — Давидовы дѣти (стор. 98).
8. Премудрый Соломонъ (стор. 99-103).
9. Христосъ въ ясляхъ (кони и воли) (стор. 109).
10. Святые пятницы (стор. 144-145).
11. Красныя яйца (крашанки) (стор. 145-146).
12. Люди прежніє и будущіє (велетни и пигмеи) (стор. 383).
13. Происхожденіє крота (стор. 385).
14. Птица каня (стор. 386).
15. Происхожденіє камбалы (стор. 386).
16. Скойки (рѣчные молюски) (стор. 386-387).
17. Лѣсъ (стор. 387).
18. Заговоръ отъ бишихи (стор. 389).
19. Забота Бога о дѣтяхъ (Смерть) (стор. 401)¹⁾.

¹⁾ Франко не вніс (та й не міг внести!) до цього реєстру ще таких записів Руданського, як «Сонъ Пресвятой Богородицы» (у Драгоманова ст. 167-168) та «Наука Господня» (ст. 168-169). Їх Драгоманів видрукував, не підписавши під ними прізвище Руданського, і вже з автографів Руданського ми можемо довідатися, що записав їх не хто, як він. — *А. Кр.*

«Як бачимо, трохи не весь матеріал, достачений Руданським впорядчювані «Малор. нар. преданій» — казково-апокрифічного змісту. Оповідань, котрі можна-б уважати за прототипи для його «Співомовок», нема тут ані одного. Чи є які оповідання, записані Руданським, у збірці Чубінського («Труды этнографическо-статистической экспедиции въ западно-русскій край і т. д. Юго-Западный отдѣлъ, I.-II»), цього не знаємо, бо в тій збірці виданій не систематично і досить недбало, при більшій половині матеріалу не приписано, хто його записав, а при значній часті — не подано, ані хто, ані де записав дане оповідання¹⁾. В усякім разі вище вичислені 19 піес, записані нашим поетом, творять гарну збірку, котру варто включити в повне видання його творів. — *Іван Франко*.

(«Зоря» 1892, ч. 1, 1.13 січня, ст. 13).

В найблизшому, ще січневому числі «Зорі» 1892 (ч. 2, ст. 39) надруковано допис Ів. Степовика (Липи) про гідне жалю становище могили Руданського в Ялті. Цей допис уже в нас цілий передруковано на ст. 43-44. А на ст. 45 ми передрукували допис М. Комара: «Пам'ятник на могилі С. Руданського в Ялті», вміщений у «Зорі» влітку того самого 1892 р. (ст. 218); Комар повідомляє, що одесити спромоглися поставити над могилою поетовою непоганий пам'ятник.

Лист М. Комара про поставлений нарешті пристойний надгробок викликав чимале зацікавлення на Вкраїні російській (це був час, коли львівську «Зоря» цензура ще була якось пускала до Росії, і вона мала тут читачів досить). Та зацікавив лист і галичан. Це позначилося й тим фактом, що за місяць після Комарового листу «Зоря» подала портрет Руданського (1892, ч. 13, ст. 241) з підписом: «В. Ковал...» (очевидячки: «Викт. Ковалів»), а як пояснення до портрету додала ще й неоригінальну статейку (ст. 259), скомпільовану живовидячки за «Історією літератури руської» проф. Огоновського:

Степан Руданський.

(Гл. портрет на стор. 241).

«Степан Руданський родивсь на Поділля з сім'ї священничої. Учивсь в духовній семінарії в Кам'янці-Подільській: в бурсу вступив мабуть около р. 1843, а в 1855 вийшов з семінарії. З кам'янецької духовної семінарії не

¹⁾ Не у Чубінського треба шукати народніх джерел для гумористичних приказок Руданського, а в збірці прислів'їв Номиса (Симонова) 1854. Адже ті прислів'я, котрі Руданський прибирав у селі Хомутинях на Поділлі та й переслав Номисові, Номис друкуючи зазначав: «Руд.». А що з багатьма народніми прислів'ями з'ясується анекдота, то, розглянувши Номисові NN з зазначкою «Руд.» і порівнявши їх з віршованими приказками Руданського, можна зміркувати, котрі теми для своїх приказок узяти міг Руданський саме з народніх уст. Варто, щоб хтось з молодших дослідників Руданського (прим. при дослідчій катедрі в Кам'янці) перевів цю порівняльну працю. А. Кр.

хотів йти в попи, але перейшов у Петербург в Медично-хірургічну академію. Скіпчивши там свою науку, покинув він столицю зовсім слабий, і о́коло 1861 р. став лікарем в Ялті в Криму. Там подружився з простою, зовсім неосвіченою, дівчиною Явдохою, і від неї мав двоє дітей.

«Це був чоловік вельми симпатичної вдачі, і його любили особливо бідні люди. Він був високого росту, широкоплечий, на вид поважний, карі очі його світилися несказаною добротою, яка була найкращою признакою його душі. Жив і одягався завжди просто; не долюблював панів та прихилився серцем до людей простих. По селах збирав він пісні та заводив їх сам у ноти: співав дуже гарно і любив українські співи, особливо стародавні. Любувався в творах класичної старовини, особливо-ж читав Гомера в оригіналі; знав добре також мову єврейську. Умер 1873 р., не доживши й сорокового року. Його поховали на кошт міський. Цього року поставили земляки на його могилі гарний пам'ятник, про який була обширніша вістка в Ч-і 11 «Зорі».

«До найкращих творів його музи належать безперечно «Співомовки», що переважна їх частина вже надрукована. (Наша часопись надрукувала 55 співомовок). Вони мають по-найбільше прикмету поезії епічної, малюючи живими барвами картини з побуту люду українського. Деякі з них — такі гарні, що мають вищу літературну стійність від приказок Гребінки.

«Далі, він написав історичні поеми: «Мазепа», «Іван Скоропада», «Павло Полуботок», «Павло Апостол» і «Мініх», з котрих перші чотири вже надруковано. З більших обсягом творів належить згадати епічну поему «Віщий Олег» ¹⁾ і метричний переклад «Слова о полку Ігоревім».

«Велику славу з'єднав собі Руданський дуже добрим перекладом «Гомерової Іліади» ²⁾. Він переклав дванадцять пісень ³⁾, з котрих одначе досі надруковано (в «Правді») тільки сім пісень (I, III, V-IX). Цілий рукопис перекладу «Іліади» переховується в Києві.

«Перекладав також Лермонтового «Демона», але не викінчив його, із-за чого Михайло Старичський виправив цей переклад і доповнив тее, що подекуди не було ще переложено. З недрукованих досі творів Руданського знаходиться між иншим в рукописі у одного українця в Києві жартовлива поема «Війна жаб з мишами», перекладена з тексту грецького.

«Тепер готується на Україні нове, наскільки можна повне, видання творів Ст. Руданського, куди увійде чимало досі малозвісних його поезій.

(«Зоря» 1892, ч. 13, 13 липня, ст. 259).

¹⁾ «Віщий Олег», правду кажучи, до «більших обсягом» і не належить. А. Кр.

²⁾ Франко, як ми бачили (ст. 121), навпаки, згудив той переклад, у «Зорі» таки. А. Кр.

³⁾ Кажучи про «12 пісень» (а не про всі 24), редактор «Зорі» повторив помилку, до якої він колись привів і проф. Огоновського (у нас ст. 116 і 117). А. Кр.

Безперечно, що автор цієї неоригінальної замітки — не хто, як сам редактор «Зорі» Василь Лукич (Володимир Левіцький).

І. Франко, і Вас. Лукич згадали в «Зорі» за якимсь можливо повне видання Руданського, що готувалося тоді на Вкраїні. Здається, мали вони на думці не кого, як Мих. Комара в Одесі. В нього 1892 р. була вже в руках чимала пайка віршів Руданського. Дещо він, спорадично, почав публікувати й у Галичині, того-таки 1892 року, а саме:

В «Зорі» 1892, ч. 3 (1.13 лютого, ст. 59-60) з'явилася його стаття: «Відповідь запорожців турецькому султанові Махмуд IV». В цій статті М. Комар спиняється на дуже відомій тепер (а тоді ще новій) картині І. Рєпіна, оповідає, як одбулася справа історично ¹⁾, подає текст апокрифічної запорозької відповіді за Яворницьким, — звичайно, в прозі, — а тоді додає (ст. 60): «Переказом про ці листи покористувався і наш славний поет Руданський, котрий ще в 1859 р. склав про це віршу, досі ніде ненадруковану. Вірша ця записана в власноручному збірнику віршів покійного Руданського, що передав мені для перегляду приятель поета д. Яцимирський. Поки той збірник побачить світ божий, друкую ту віршу Руданського, що трапилася мені саме до речі. Друкую без ніякої переміни. М. К.». А далі надруковано вірші Руданського: «Ахмет III і Запорожці». На весну того самого 1892 р. опублікував Комар (під псевдонімом М. Уманець) у львівській «Правді» (ч. 5, май, ст. 289-292):

Нові приказки С. Руданського.

«З поетичних творів С. Руданського досі надруковано дуже мало. Тим часом писав він багато, і частенько трапляються звістки про нові рукописи Руданського ²⁾. Недавно-ж прийшла чутка, що на Україні лагодяться до повного видання всіх творів Руданського, які тільки можна провести через російську цензуру ³⁾. Звичайно, що це видання буде далеко не повне. То-ж добре було-б, колиб кожний, в чиїх руках єсть рукописи С. Руданського, переслав в галицькі видання всі ненадруковані досі пієси Руданського, котрих не можна сподіватися провести через російську цензуру, як, от,

¹⁾ При тому він уперто зве Мехеммеда IV — Махмудом.

²⁾ «Частенько трапляються» — це, хіба, в усних балачках, бо друкованих звісток за рукописи Руданського траплялося до тих часів аж надто мало. А. Кр.

³⁾ Здається, що отакою «мудро-зміною» мовою пише Комар не про кого, як про себе-таки. «Правда» за свою ворожість проти Росії була таким органом, де писати навіть не під своїм прізвищем було для російських підданців річчю дуже небезпечною з цензурного й політично-поліційного погляду, і тому Комар, дарма що вже затулився псевдонімом: «Уманець», бажав може приховати своє співробітництво в «Правді» і свій псевдонім ще й такими туманними висловами, як «прийшла чутка» (про яку, мовляв, Уманець ближче не знає нічого точного). На такі хитрощі тоді пускалися й інші українці, співробітнюючи в галицьких часописах. А. Кр.

пієси історичного змісту або пієси про відносини українців і поляків до москалів та про деякі громадські стани, як, от, про духовенство православне, урядників російських і т. и. З такою думкою засилаю в редакцію «Правди» кілька пієс Руданського, досі ще недрукованих, котрі я на перший раз вибрав з власноручного збірника Руданського, впорядкованого ним в 1860 році, як видко, для подачі в цензуру. Всі ці пієси названо в збірнику «приказками», і така назва справді більше відповідає, ніж чудна назва «співомовки», яку до цього часу прикладали навіть до всіх дрібних пієс Руданського ¹⁾. *М. Уманець.*

Далі в «Правді» подано й сама приказки Руданського:

- 1) Козаки і москалі («Було тісно під Москвою»).
- 2) Московська справа («Звісно, прізвиська в ляхів на ський та на овський»).
- 3) Варвара.
- 4) Кацапський струмент («Не на що-ж той москаль на коршомці і грав»).
- 5) Нешто лігу? (про москаля з недовірливим поляком).
- 6) Рубль медью. («Серед ліса два кацапи діда запинили»).
- 7) То-та любо! («Завів кацап християнина, зарізати хоче»).
- 8) Кацап з гребінцями.
- 9) Добрий человек («Здибалися два кацапи»).
- 10) Запорожці у Сенаті.

(«Правда» 1892, ч. 5, май, ст. 289-292).

Нарешті, вже на прикінці 1892 р., Василь Лукич своїм звичаєм, упорядковуючи літературну частину «Календаря Просвіты» на 1893-ій рік, випечатав там останню ще доти неопубліковану історичну поему Руданського: «Миніх». Можна до речі тут-само заважити, що й найблизшого 1894-го року він, випускаючи в світ новий річник «Календаря Просвіты», на 1893-ий р., вніс у літературну частину із свого III-го рукописного автографічного тома ще й поему «Павло Апостол», дарма що це вже не була літературна новинка, бо «Павло Апостол», як ми вже зазначили (ст. 119), найперше з'явивсь у «Правді» ще 1888 (ч. 1, ст. 57-59).

Як і за попередніх років, літературну частину календаря «Просвіты» на 1893-ій рік, випущено в світ іще й окремою збіркою, під заголовком: «Левада. У Львові 1892». Поема «Миніх» міститься на ст. 17-21.

Випущено окремою збіркою і літературну частину календаря на 1894-ий р., під заголовком: «Родна стрѣха. Выдане Василя Лукича. У Львові 1893». На ст. 21-22 «Павло Апостол, історична поема Степана Руданського».

Уваги варто, що хоч більшість статей у літературній частині календаря друкувалася ще «етимологією», Руданського віршування пустив Василь Лукич у друк кулішевим правописом (чи, там, «желехівкою»).

¹⁾ Прикладали — згідно з тим значінням, яке надав слову «співомовка» сам Руданський, творець цього слова. *А. Кр.*

XVIII.

Початок повного видання Руданського. Михайло Комар потроху друкує 1-й томик львівської editio princeps: «Твори Степана Руданського» 1893-1895.

Сподіваному цензурному виданню більше-менше повного Руданського, про яке наперед оповіщали галичан і «Зоря» 1891-1892 і «Правда» 1892, не пощастило вийти в світ у російській підцензурній Україні.

Натомість узяв на себе цю видавничу справу редактор «Зорі» Василь Лукич. На сторінках редактованої ним «Зорі», він, починаючи з новорічного 1-го числа «Зорі» 1893 року, дав постійне місце Мих. Комарові для опублікування цілої тієї автографічної збірки, яка ще позаторік (1891) дісталася до рук М. Комарові од земляка й приятеля покійного поета — І. Яцимирського. Рівночасно М. Комар подбав, щоб з того, що друкується в «Зорі», робилася відбитка. Друкування в «Зорі» (з рівнобіжними відбитками) відбувалося протягом цілого 1893 року, далі — 1894-го і ще трохи 1895-го року, аж доки рукописна Комарова збірка дійшла краю. Всі, таким чином, видрукувані пієси (числом 104) склали цілий томик «Творів Степана Руданського» (Львів 1895), який довелося назвати «1-ий», бо тоді почав і я публікувати свої рукописи Руданського; і одразу було видно, що мої рукописи дадуть матеріял ще на пару таких томиків.

Заголовок того, що Комар почав публікувати в «Зорі» 1893 (ч. 1, 1.13 січня, ст. 8) був довший, ніж у відбитці, а саме:

Нові поетичні твори Степана Руданського.

На початку М. Комар подав таку передмову (ст. 8-9):

«[ст. 8]. С. Руданський безперечно один з видатніших наших поетів. Та на жаль великий, життя його склалося так тяжко, що не встиг він розвинути всю силу своєї поетичної здатности, не встиг навіть виявити світові свої поетичні твори, котрі здебільшого так і zostалися в рукописах навіть до сього часу, а деякі, мабуть, і на віки загубилися. — «Порвалос» і порозсипалося дороге намисто, каже др. Огоновський в своїй «Історії літератури»; деякі зерна незбаром знайшлися і збереглися від загибелі, інші-ж покотилися геть далеко; шкода й думати, щоб зібрати їх усі».

«За життя Руданського було надруковано в «Основі» всього на всього шість пієс з перших його поетичних творів. Тим часом деякі його пієси давно вже сталися здобутком цілого народу на всьому просторі української Руси. Його пієня «Повій вітре на Україну», скомпонована ним ще в дуже молоді літа, співається скрізь на Україні і в Галичині; її можна почути в панських будинках і серед простого люду, де вона передається з уст в уста, як пієня народня, невідомо ким і коли зложена; та й серед інтелігенції української не багато-хто відає ім'я автора. Так само другу його

пієсу «Засідатель» доволі часто можна почути від народу, через що вона й попала в деякі етнографічні збірники, як пісня народня, записана в декількох місцях. Або кому напр. не доводилося чути його приказку «Вареники»? Надрукована вона вже після смерти поета в журналі «Кіевская Старина», а до того трохи мабуть чи не кожному доводилось не раз чути цю пієсу в усному переказі чи в співі або бачити переписаною в альбомах, що були колись у такій моді на Україні. Чи багато-ж у нас таких поетів, котрих вірші сталися народніми ще задовго до надрукування їх, як це сталося з віршами Руданського? Вже це одне свідчить про велику поетичну здатність поета, якому напевне судилася-б велика слава, коли-б життя його склалася хоч трохи краще і коли-б не такі тяжкі були громадські обставини, серед яких довелося йому звикнути свій недовгий вік. На його поетичні твори звернули увагу ще за часів «Основи», але після «Основи» довго і довго не бачимо в печаті нічого з творів Руданського, і тільки з того часу, як Н. Г. Волинський, спасибі йому, видав у Києві в 1880 році невеличку збірку пісень [і приказок. А. Кр.] Руданського («Співомовки»), його поетичні твори від часу до часу стали появлятися в «Кіев. Старині» і в галицьких виданнях, особливо в «Зорі» за 1886 рік, де була надрукована доволі значна збірка невідомих у печаті пієс Руданського. А про все те, треба сказати, що й до сього часу ми знаємо дуже і дуже невелику частину з того великого поетичного скарбу, який лишився після Руданського. Не раз доводилося нам читати в різних виданнях, не раз і чуткою траплялося дознаватися про рукописи Руданського, в котрих мається багато нових його, надрукованих досі, поетичних творів. Про це-ж саме свідчить і той рукопис, який недавно пощастило мені добути від приятеля покійного поета — І. Яцимирського¹⁾.

«Рукопис цей складається з двох товстих зшитків звичайного книжного формату, 8^о, писаних власноручно Руданським²⁾; віп, як видно, ще в 1860 році лаштував свої твори до видання, та так, бідолаха, і залишив свою думку. Певне, що та сама лиха година, що весь вік стояла йому на перешкоді, і на цей раз зупинила це діло. Обидва зшитки, оправлені вже п. Яцимирським в одну книжку, мають спільний заголовок: «Нива. Козака

¹⁾ Про рукопис Яцимирського згадував М. Комар іще в лютневому числі «Зорі» 1892 р., себто вже цілий тому рік. Мабуть оцю передмову він написав ще для того видання, яке піги мало до цензури таки 1892 р. — А. Кр.

²⁾ Варто було-б звірити почерк того рукопису з несумнівними автографами Руданського. Бо, признаюся щиро, текст того рукопису, наскільки можна про нього судити з друкованого Комарового видання, и н о д і (не часто, правда) бува настільки недоладний, що викликає деяку непевність, чи справді Яцимирському діставсь автограф, а не копія часом. Коли-ж би ствердилось, що в Комара був незаперечимий автограф, то треба буде зазначити, що це автограф гіршої редакції, ніж ті автографи, котрі в мене. — А. Кр.

Вінка Руданського. Київ 1860», з епіграфом: «І на віку, як на довгій пиві, різного буває. Людська приповістка», мабуть за тим, що в цю збірку ввійшли вірші за дев'ять років — з 1851 аж до 1860 року, а ще більше може через те, що бачимо тут і ліричні пієси, і деякі переклади, байки, приказки, і навіть оповідання, записані з уст народа. До обох зшитків додані подрібні заголовки, котрі подають доволі цікаві звістки до історії літературної діяльності Руданського.

«Тож подаємо тут найголовніші заголовки і звістки.

«Перший зшиток: I. Пісні, всіх 15, датовані 1854-1858.

«II. Байки і приказки, всіх 57, всі з датами 1857-1858 р.

«III. Небилиці, всіх 6: Два трупи 1851 р., Вечерниці 1852 р., Іван і Гануська 1853, Хрест на горі 1854, Примушене кохання 1854 і Люба 1854.

«IV. Лірникові думи (1856 р.): 1. Преслів'я. 2. Дума перша — Початок світа. 3. Дума друга — Велетні. 4. Дума третя — Давид. 5. Дума четверта — Соломон, і 6. Дума п'ята — Бог на землі.

«V. Цар Соловей (1857), складається з чотирьох частин без особливих заголовків.

«Другий зшиток: I. Пісні, всіх 3.

«II. Байки: [світові]. А. Кр.].

«а) Байки світові в співах (Заголовки ті-ж самі, що в «Лірникових думах»);

«б) Байки світові в людських оповіданнях, всіх 33.

«III. Приказки, з розділами: на жидів, на циганів, на німців, на турків, на ляхів, [ст. 9] на москалів, на попів, на панів, на ксьондзів, на себе самих, всіх 96.

«(Другий зшиток увесь без дат).

«Як бачите, зміст дуже багатий і розмаїтий, та, на превеликий жаль, далеко не все дійшло до нас, що мається в тих заголовках: певне, що п. Яцимирському досталися неповні зшитки. Так, порівнюючи заголовки з змістом першого зшитку, знаходимо цілком тільки перші два поділи: «Пісні» і «Байки та приказки», а останніх трьох («Небилиці», «Лірникові думи» і «Цар-Соловей») зовсім немає. Так само, в другому зшиткові немає першої частини другого поділу: «Байки світові в співах», що певне було переписане в якомусь іншому зшиткові, як се видно з того, що зараз же після заголовка приписано:

«На полудні, де Карпати» і т. д. usque ad:

«Зачав співи він співати,

«І на ліру грати».

«З тих звісток, які маютья в наведених заголовках, можна з певністю сказати, що С. Руданський писав дуже багато і що з його поетичних творів далеко не все дійшло до нас; та й з того, що збереглося, і досі далеко не все надруковано.

«Почав він писати ще в 1851 році, коли був у семінарії, і перші його літературні твори були якісь «Небилиці». Затим до семінарського часу на-

лежать пісні і романи: «Ти не моя», «Чорний кольор» (1854 р.), «Повій вітре на Україну» (1855) і т. д.¹⁾ Але найбільше всього писав він за час 1856-1858 р., коли був уже в Петербурзі студентом — Медико-хірургічної Академії²⁾; таким часом датовано і «Лірникові думи» і «Цар-Соловей» і всі так звані «Приказки», котрі, до речі додам, ніде в цих рукописах він не називає «Співомовками», як називав чомусь у пізнішому рукопису, що був у руках Н. Волинського, а як у Першому, так і в другому зшиткові називає скрізь «Приказками»³⁾. І така назва — цілком народня і найбільше підходяща до таких утворів, котрі здебільшого основані на народніх приказках, анекдотах і т. д.

«Що воно за «Небилиці», з котрих почалася літературна діяльність С. Руданського, ми не знаємо; скоріше всього, що вони загубилися, як дуже давні і найранніші вірші, котрим може і сам автор не давав особливої ціни. Принаймні, як видно з заголовків «Небилиць», ні одна з них до сього часу не надрукована, і звісток про них в інших рукописах, про які ми чували, немає.

«Про піесу «Лірникові думи» маємо коротеньку звістку в книжці д. Шейковського «Опытъ южно-русскаго словаря. К. 1861», що на ст. 145 називає цю піесу поемою, навіть «величною» і щиро народньою, і наводить з неї один уривок «Про бусла». Порівнюючи заголовки цієї поеми, як визначено в IV поділі першого зшитку і в II поділі другого зшитку, можна сміливо сказати, що «Лірникові думи» — теж саме, що і «Байки світові в співах», і написані на основі того самого матеріялу казково-апокрифічного змісту, що Руданський записав від народа і завів у свою збірку під заг.: «Байки світові в людських оповідках». До цієї ж думки наводить і надрукований у словарі Шейковського уривок «Про бусла», бо такий самий народній переказ знаходимо в «Байках в людських оповідках». У передмові до цього поділу Руданський пише так: «Як писав я в співах світовії байки, то мав я собі на умі — в кожній оповідці витримати силу людської зміслової утвори, а для того кожду оповідку розказати так, як вона мені була розказана». Частина сього матеріялу надрукована в книжці «Малорусскія народныя преданія и рассказы», що вийшла в Києві в 1876 році, а решта дожидає свого часу. Вже з того, що надруковано, можна бачити —

¹⁾ На автографі Руданського, що є в мене, точно зазначено, що «Повій вітре» писано в Петербурзі, 24 липня 1856 р., себто не за семінарських часів. Як що дата «1855» стоїть на Комаровому «автографі», то й це був би один з доводів, що в нього не автограф, а копія. — *А. Кр.*

²⁾ Це не точно. Бо на р.р. 1859-1860, коли Руданський теж студентував, припадає так само чимала пайка його творчости. — *А. Кр.*

³⁾ Нагадуємо, що «співомовкою» звав Руданський віршування, а тісніше лиш «приказками» — анекдоти-побреженьки. Термін: «співомовка» у нього давній, він є в найстаріших його автографах. — *А. Кр.*

наскільки цікавий і цінний цей матеріал. А як мистецьки переробив його Руданський у своїй поемі «Лірникові думи» чи в «Байках світових в співах» — про це може свідчити хоч би той невеликий уривок «Про бусла», що д. Шейковський наводить у своєму словарі. Тож дуже велика шкода буде, коли цієї поеми не знайдеться в інших рукописах, про які не раз доводилося чути.

«Про поему «Цар-Соловей», що теж, мабуть, десь загубилася, я чув дещо від д. Ніщинського, якому сам Руданський читав цю поему в 60-тих роках. Д. Ніщинський дуже хвалить цю поему; по словам його, Руданський мав на меті в цій поемі змалювати відносини слов'ян проміж себе і до інших сумежних народів. Та, на жаль, д. Ніщинський не пам'ятає фабули цієї поеми.

«Про переклади С. Руданського з грецької, латинської і російської та староруської мови (Іліада, Енеїда, Війна жаб з мишами, Демон і Слово о полку Ігоря), так само і про його поеми з історії України — в нашій рукопису ніяких звісток немає: певно, що коло цих праць він заходився вже пізніше.

«Рукопис Руданського я перевірів з бібліографічним списком його творів, що надрукував д. Франко в 6 ч. «Зорі» за 1886 рік, — і знайшов у цьому рукопису коло сотні піес, котрі до цього часу не були ніде надруковані. Подаючи на увагу шановним землякам ці, досі не знані, поетичні твори одного з видатніших наших поетів, бажав би я тим способом заохотити і всіх властителів рукописів Руданського, щоб і вони так само подали звістки про свої рукописи і поділилися з земляками тим, що вони мають нового, досі невідомого з його творів. Тільки тоді, коли всі рукописи Руданського будуть відомі, коли все, що єсть у них нового, буде надруковано, тоді тільки і можна буде сподіватися повного видання всіх писань Руданського. як самостійних, так і перекладів, і тоді тільки визначиться те поважне місце, яке повинен осягти Руданський в нашому письменстві. Тож друкуємо нові поетичні твори Руданського, тримаючися того порядку, який сам він визначив, і зберігаючи при сім усі особливості його мови, без жадних одмін і поправок.

М. Комар.

(«Зоря» 1893, ч. 1, 1.13 січня, ст. 8-9 = «Твори Степана Руданського» т. I, Львів 1895, ст. 1-9).

Публікувати свого рукописа М. Комар почав у тому самому 1 ч. «Зорі» 1893 р. Всіх він видав — як було вже сказано — 104 №№, але декотрі приказки (проти духовництва, та такі, що трохи фривольні) пішли тільки до окремо виданої відбитки, а до самої «Зорі» не попали. Таким чином у «Зорі» 1893-1895 ми знаходимо на 10 приказок менше, ніж у відбитці, яку потім затитуловано: «Твори Степана Руданського, т. I» (Льв. 1895). Ми, подаючи для бібліографії Руданського перегляд «Зорі» число за числом, понаводимо

заголовки усіх поезій так, як вони містяться в часописі, тільки-ж нумер поставимо для кожної поезії такий, під яким вона приходить у відбитці, тобто в І т. «Творів».

От що видрукував М. Комар у «Зорі» 1893-1895:

- Зоря 1893 № 1.** 1) Преслівля: «Спив до дна я прикрив килих» (ст. 9).
 „ **№ 2.** (ст. 29-30). Пісні: 2) Ти не моя; 3) Чорний кольор, 4) Не згадаю гадки; 5) Ой вийду я у садочок; 6) Козаче, голубче! 7) Зозуля; 8) Серенада: «Світять зорі».
 „ **№ 4.** (ст. 66-67). — 9) Ой чому ти не літаєш? 10) Тільки-м родилась, злая недоля; 11) Над колыскою («Спи дитя моє»); 12) Могила; 13) Пісня Хмельницького.
 „ **№ 6.** (ст. 113-114). — 14) Псалом 109. [А. Кр. Треба: 136]; 15) Хлопці-молодці; 16) Голубонько-дівчинонько; 17) Калино-малино; 18) Заклята дочка.
 „ **№ 7.** (ст. 135-136). — Приказки. Про жидів: 19) Фурманка з жидами; 20) Рабин і запорожець; 21) Бородатий хусит.
 „ **№ 8.** (ст. 193). — 22) Що то мати, що то діти! 23) Штукою зайшов; 24) Сам поїду; 25) Три питання.
 „ **№ 13.** (ст. 250-251). — 26) Подорож до Єрусалима; 27) Оливо не вадить; 28) Жидівська дитина; 29) Горобці.
 „ **№ 14.** (ст. 270-271). — 30) Голодний жид; 31) Пан Чехович; 32) Рсhа; 33) Масло; На циганів: 34) Циган з хроном; 35) Місяць; 36) Пішов циган на толоку; 37) Без'язика коняка; 38) Циганський похорон.
 „ **№ 15.** (ст. 288-290). — 39) Циган в огірках; 40) Лев і пролев; 41) Циганська смерть; 42) Циган-пасічник; 43) Циганський хрест.
 „ **№ 16.** (ст. 311-312). — На німців: 44) Води! 45) Зелений пес; 47) Рак. — На ляхів: 48) Шляхтич; 54) Ляшська натура ¹⁾.

1894.

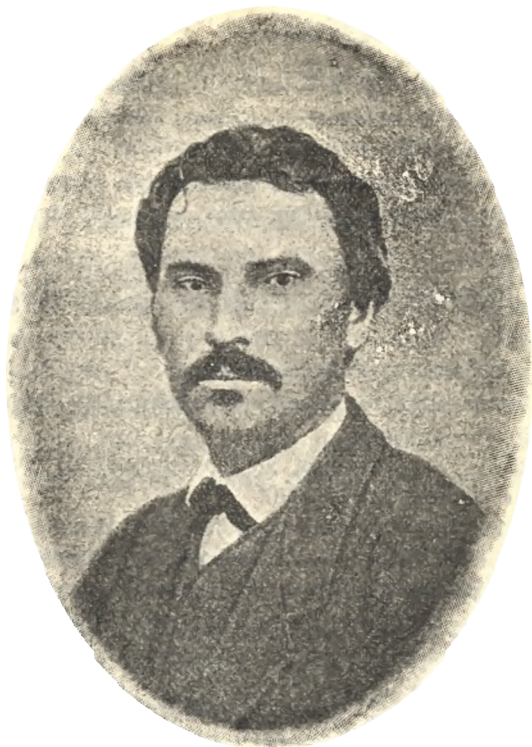
- «Зоря» 1894 № 1.** (ст. 9-11). — На німців: 46) Prosie się. — На панів-ляхів: 49) Каньовський і Радивил; 50) Ratuj, bracie! 51) Szukaj sensu; 52) Лист; 53) Камінний святий. — Приказки на своїх: 55) Пан і Іван в дорозі.
 „ **№ 3.** (ст. 59). — 56) Не вчорашній; 57) Ой питоньки, питоньки! 58) Що кого болять.
 „ **№ 4.** (ст. 81). — 59) На калитку; 60) Цікавість; 61) Треба всюди приятеля; 62) Чужая дитина не то, що рідня.
 „ **№ 6.** (ст. 131-132). — 63) Згуба душі; 64) Ксьондзів наймит; 65) Крива баба; 66) Чуприна.
 „ **№ 8.** (ст. 180-181). — 67) На що Бог сотворив; 68) Еге, гай; 69) Дош; 70) Слабий зуб; 71) Школяр; 72) Вбили.
 „ **№ 10.** (ст. 227-228). — 73) Порошки; 74) Черевики; 75) Попович; 76) Козак і король ²⁾.

¹⁾ Подано в відбитці №№ 45-54 (як видко і з нумерації) в іншому порядку, ніж у самому часописі «Зоря», звідки відбитка робилася. — А. Кр.

²⁾ В окремій відбитці (але не в «Зорі») подано тут іще три приказки, непідхожі для літературного читання: 77) Козацькі ксьондзи (т. I, ст. 118); 78) Смерть козака [в Варшаві] (I, 119); 79) Перекусить, пане! (I, ст. 120). — А. Кр.

«Зоря» 1894 № 11. (ст. 253). — 80) Розумний панич; 81) Суходольський; 82) Варена сокира;
83) Жалібний дяк.

В цім же номері «Зорі» 1894 (ч. 11, ст. 241) надруковано портрет С. Руданського:

Портрет С. Руданського.

«Зоря» 1894 № 13. (ст. 299-301). — 84) Запорозькі шори; 85) Прислівля: «Вір, не вір, а не кажи брешеш».

„ № 14. (ст. 321-322). — Б а й к и: 86) Хмельницький з ляхами; 87) Ворона і лис.

„ № 19. (ст. 418-419). — 88) Вовк, собака і кіт.

„ № 20. (ст. 439). — 89) Польський і руський кіт; 90) Старий вовк.

1895.

«Зоря» 1895 № 9. (ст. 170). — 91) Засідатель. — Приказки на попів та ксьондзів ¹⁾;
93) Піп з кропилом; 94) Піп у ризах ²⁾.

„ № 10. (ст. 191). — 96) Там її кінець ³⁾; 99) Biskupstwo; 100) Pasa na dzieci ⁴⁾;
102) Przywitanie ⁵⁾.

¹⁾ В окремій відбитці (та не в «Зорі») ми тут ще маємо: 92) Піп на пущі (т. I, ст. 150). — А. Кр.

²⁾ В окремій відбитці йде ще: 95) Чорт (I, ст. 154), річ доволі порнографічна. — А. Кр.

³⁾ У відбитці: 97) Ви, пан-отче (I, 158); 98) Чого люди не скажуть! (I, 158). — А. Кр.

⁴⁾ У відбитці: 101) Kugasua od oszu (I, 161). — А. Кр.

⁵⁾ У відбитці: 103) Страшний суд (I, 164); 104) Набожний ксьондз (I, 164). — А. Кр.

XIX.

Дрібні галицькі передруки з поезій Руданського, 1894.

Ще М. Комар і не встиг додрукувати в «Зорі» 1893-1895 увесь той матеріал, який був у рукопису Яцимирського, а вже почалися дрібні передруки звідти — для дітей, для календарної публіки. Таким чином ми бачимо 1894-го р.:

У «Ластівці» 1894, в ч. 3: «Школяр»; у ч. 5: «Ворона і лис», «Розумний панич».

У «Дзвінку» 1894, № 24: «Вовк, кіт і собака».

В «Календарі Просвіты» вже більше не подавалися історичні поеми, бо ще торік Вас. Лукич, передрукувавши «Павла Апостола» в календарі на 1894 р. (див. в нас ст. 127), тим самим довершив для просвітянських календарів усеньку історичну серію Руданського. Тепер, новий календар на 1895-ий рік (Львів 1894) дав у літературній часті вже жартобливі антижидівські приказки Руданського: «Фурманка з жидами» та «Бородатий хусит» та історично-патріотичну «Пісню Хмельницького».

Буковинський «Ілюстрований календар на р. 1895, т-ва Руска Бесіда» (Чернівці 1894) вмістив у своїй літературній часті портрет Руданського (із «Зорі») і передрукував його ліричне «Преслів'я».

XX.

А. Кримський, влітку 1895 р., здобувши до своїх рук трохи чи не всю літературну спадщину Руданського, подає статтю: «Про рукописи Руданського і про їх відносини між собою».

Уже Комар мав далі-далі додрукувати увесь свій рукопис Руданського, коли трохи чи не вся літературна поетова спадщина як стій опинилася в руках у мене. Це було влітку 1895 року. Про своє придбання я негайно подав широку звістку до Франкового фольклорно-літературного журналу «Жиге і Слово» (Львів 1895, т. IV, кн. 5, сент.-окт., ст. 261-266):

Про рукописи Руданського,

про їх відносини між собою та про поетові листи.

(З додатком двох листів Руданського до його брата).

«Чимало українців, а надто котрі старші, згадують про Руданського, що мовляв з нього був дуже талановитий поет, найпершого розбору. Так кажуть ті люди, котрі ще самі знали покійника та читали рукописні збірки його творів, що він засилав до Києва. Тільки-ж молодші українці частенько не розуміють, чому це старіші такечки вихваляють поета, чому звуть його незвичайно видатним, чому нарешті звуть його найкращим після Шевченка. Не розуміють молодші такої похвали Руданському через те, що не дуже-то можуть познайомитися з його творами. З невеличкого збірничка «Співо-

мовок», що видала в Києві Олена Пчілка 1880, важко зрозуміти всю вагу автора; а ті вірші, які надрукував др. Франко в «Зорі 1886 р., знаходяться в закордонному часописі, що тоді не дуже був розповсюджений на Україні, та й особної відбитки з них не було; опроче-ж їх там і не гурт: усього 55. Під кінець 80-х років галичани зачали друкувати в «Ватрі» та в календарях «Просвіти» історичні поеми Руданського; та поеми тії—це-ж мабуть чи не найслабші поетові писання; вони швидче можуть дискредитувати автора в очах публіки, ніж підняти. Аж 1893-го року д. Комар заходився видавати в «Зорі» багацько співомовок Руданського, і ото таким способом наші сучасники за 25 год по смерті Руданського починають довідуватися, чим він обдарував Україну.

«Нема чого й казати: ті вірші, що повидавав, видає і ще видаватиме д. Комар, дуже гарні; прочитавши їх, тепер не важко скласти ціну авторові. Але треба признатися, що й після Комарової публікації Руданський ще далеко не ввесь виявиться громаді, бо в нього єсть іще багато інших творів, а поміж ними щира перлина — поема «Світові байки в співах» (народня біблія). Рукописи всіх неопублікованих творів Руданського, які вважалися досі за загублені, тепер лежать у мене: мені їх передав шан. проф. Павло Гн. Житецький. Я отсе ладнаюся видати їх у світ божий.

«Згадані рукописи дуже цікаві. Їх є ціла колекція: тут і ніби чернетки Руданського (хоч може термін «чернетки» буде тут не точний: краще казати — 1-ша редакція), тут і його власноручні чистовики (назвім їх: «2-га редакція»); тут і чужоручні копії; тут і листи. Оглядаючи все тєе та порівнюючи тії звістки, які подав про инші рукописи др. Франко («Зоря» 1886, ст. 195) та д. Комар («Зоря» 1893, ст. 8), я зовсім легко бачу, коли Руданський що писав, коли і скільки разів упорядковував і переписував свої твори, звідкіля пішли які копії,—одно слово: як стосуються один до одного всі ті рукописи, що знаходяться в мене, в Комара та в когось із галичан?

«Зачав Руданський складати українські вірші в Кам'янець-Подільській семінарії 1851-го року, певне в маї: найперший свій твір («Два трупи») він скінчив 1 червня¹⁾. Писав під виразним впливом Шевченковим. Другий з черги твір, поемка «Вечерниці», датується 23 січня 1852-го року. Далі дещо писалося 1853-го року; а вже-ж починаючи з 1854 року Руданський пише таки багатенько; та й мова його кращає (бо 1853-го р. він ще міг уживати таких форм, як «з Оленою молодой»). Не буду я тепер розводитися, що, коли і де писав тоді молодик, бо хронологію та всякі критичні уваги й висновки я подаватиму тоді, як буду видавати самі твори: поки-що можу зафіксувати

¹⁾ [Прим. 1924]. А в тім, може він щось був звіршував і перед «Двома трупами», тільки потім понизив. Пагінація I рукописного (хронологічного) тома починається в нього з цифри «11». Виходить, що були пописані в нього ще 10 листочків перед «Двома трупами», та він їх видер. Міг би це бути якийсь віршований лист (такий, як до дядька Коваля); могла-б бути й прозаїчна передмова.

лиш той факт, що 1859-го року студент Руданський захтів посписувати до купи всі свої віршування, які доти він вісім чи дев'ять літ любісінько переховував був чи на клаптиках паперу чи в малесеньких зошитах ¹⁾. Впоравши вже 1860-го року всеньку роботу, він ті клаптики очевидячки знищив як річ уже непотрібну ²⁾, а замість того він мав собі три товсті зошити-томи книжного формату в малу вісімку, в окладках із синього паперу. Два перші томи, переписані ще 1859-го року в літі, Руданський опрацював у палятурки, а третього — ще ні (нижче й побачимо, чому ні). Дак в оці три томи він посписував свої твори, не йдучи за змістом, а попросту — хронологічним розпорядком, в тому порядку, в якому вони на світ з'явилися, під-ряд; коло кожної пієси він поставив дату (рік, місяць і день), а часто ще й гóрод або село, де тоді він був, як складав вірші.

«Оце така чернеткова, або перша трохтомова, редакція.

«Я зважився був назвати ті три томи «чернетками» найбільше тому, що на них Руданський потім поробив чимало виправок, замазувань і т. ин. А дехто міг би поставити навіть іще категоричніше запитання: а хіба-ж не може бути, що й уся моя гіпотеза-тая про існування якихсь іще давніших, точно-первісних «клаптиків» — не правдива? Чи-ж не могло-б бути, що оці три томи не є пізніща всезбірка, зредагована до купи аж 1859 і 1860 року, а таки первісний справжній оригінал, де кожную сторінку пописано саме тоді, коли вказує дата? Адже-ж лист Руданського до брата, який друкується в цій самій книжці «Життя і Слова», ніби-то натякає на те, що в мене в руках таки справжні чернетки-первописки, виготовлювані протягом десятиох літ.

«Проти цього остатнього питання можна одректи, що в первих двох томах (а мабуть і в третім, тільки я його не бачив) скрізь однаковісінький папір і однаковісінька рука. А вже-ж таки за 10 годів (1851-1860) і папірі характер письма мусіли-б чим раз обмінюватися.

«Що-ж є в отих трьох томах, які я вважаю за найпершу (хронологічну) редакцію давніше написаних творів, а дехто, може, схоче вважати і за найперший оригінал?

«В первім томі — твори з 1851, 1852, 1853, 1854, 1855 і 1856 року.

«В другім томі — твори за 1857 рік («Соловея-Царя» нема ані в тексті, ані в огляді), далі — писання за 1858 і почасти навіть за 1859 р. (але тільки до 10 липня).

«Третій том, що про його згадує д. Франко («Зоря» 1886, ст. 195), містить твори за рік 1859 (з 26 вересня) та за 1860-й (до 3 падолиста).

¹⁾ [Прим. 1924 р.]. Одного такого невеличкого давнього зошита 1854 р. ми можемо бачити в Усенародній Бібліотеці при Академії Наук, серед паперів В. П. Науменка (під № 50). Це поема «Край пещери два дубочки» (її опублікував С. О. Єфремов у «Кіевской Старині» 1902, № 2) На ній надписано: «М. Красное 1854», — і справді рука Руданського тут безперечно 1854 р.; одразу видно, що це молодший і менше вироблений почерк, ніж, напр., почерк рукописів 1859 р.

²⁾ [Прим. 1924] — хіба що випадком могло дещо переховатися, — як, от, рукопис «Край пещери» 1854.

«Перші два томи — у мене, третій — у Галичині (або в д. Франка, або в Вас. Лукича). Всі вони звуться: «Спивошовки козака Винка Руданського». Далі на першому томі стоїть: «Книжка перша. З 1851 року до 1857»; на другому: «Книжка друга 1857, 1858, 1859». А на третьому томі, як видно з Франкового опису, не зазначено, що то має бути «книжка третя», а єсть тільки от що: «1859-1860. Петропіль». І звідси, і взагалі з хронологічних дат III тома, і ще з інших Франкових звісток, та з листів Руданського про своє літературне працювання 1859 р., та ще з того, що цей 3-ій том не заведено і в палатурки, кожному й по-за очі стане ясно, що як задумав Руданський уже другу редакцію своїм творам (про неї у нас мова нижче), то третій том першої редакції ще не був не тільки переписаний начисто, ба навіть звіршований; а вже-ж із листу до брата-Грицька 7 липня 1859 р., який подається нижче, можна непомилно догадуватися, що перші два тома готові були коли ще не в липні 1859-го року, то в осени того самого року.

«Цю трохтомову найпершу всезбірну редакцію творів 1851-1860 я вважаю за пайціннішу для дослідника, ба за нею ми можемо вислідкувати хронологічно, ступінь за ступенем, розвиток поетичного талану Руданського; та й задля життєпису поетового ця редакція має теж незвичайну вагу; і найповніша вона.

«Тільки-ж сам автор не думав або йому одрадили видавати свої твори в світ хронологічним порядком. Треба було зредагувати їх по інакшому, себто перевести другу редакцію. В кінці 2-го тому першої, хронологічної редакції ми бачимо додаток: «Заголовки I і II кн.», себто показчик змісту для обох томів. Для чого? — для того щоб легше було, гляючи в показчик, переписати рукопис по інакшому — за-для видання друком. Той показчик — не хронологічний, ба речово-систематичний; твори, що йдуть в обох книжках мішма, в показчику поділено вже на рубрики: «Пісні», «Байки» і т. и. (Для характеристики ще не зовсім твердих національних поглядів Руданського цікаво заважити, що прикладки на поляків він заніс в рубрику: «Приказки на чужих», а прикладки на великорусів — у рубрику: «Приказки на своїх». Є в нього в цій другій рубриці підрядні рубрики; одна з них зветься: «На самих себе», — ото вже, значить, на українців)... Дак от, держачись цього систематичного показчика, Руданський з липня до вересня 1859-го року переписує свою першу редакцію, вже новітнім порядком: розбиває всі свої поезії по вищезгаданих рубриках («Пісні», «Байки» і т. и.) та й називає свою новоперетасовану всезбірку «Нива. Козака Винка Руданського». На заголовку стоїть іще зазначка: «Київ 1860 р.». На мою думку, це не має значити, що Руданський переписав «Ниву» саме в Києві 1860-го року, а попросту — він її хотів видавати в Києві та й сподівався, що вона вийде в світ отого 1860-го року. В цій

редакції (звім її: «друга») мало того, що всі пієси розпорядковано не хронологічно: ще й повикидувано всі дати, котрі стояли під кожною поезією першої (хронологічної) редакції, — і ніде вже не зазначено не тільки місяця й дня написання будь-чого, ба навіть не зазначено й року. Де-ж тепер той рукопис? Чималий шматок з цієї другої редакції знаходиться у д. Комара. Те, що він зве своїм «другим зшитком», то й єсть шматок із другої редакції. Містяться в нім рубрики: «Пієси» і «Приказки»¹⁾.

«Та в д. Комара знаходиться ще один — як він каже — власноручний рукопис творів Руданського, що д. Комар назвав його: «Зшиток перший» («Зоря» 1893, ст. 8). Це — шмат з великого рукопису, де показчик показує, що там були ось які пієси (два перші відділи навіть зацілили): I. Пієси, всіх 15, датовані 1854-1858; II. Байки і приказки, всіх 57, всі з датами 1857-1858 р.; далі — нема: III. Небилиці, всіх 6, 1851-1854 р.; IV. Лірникові думи, 1856 (без прозаїчного додатку); V. Цар Соловей, 1856 р. Датовано скрізь тільки рік²⁾, а місяця та дня — ні.

«Що-ж то за рукопис?

«Звісно, не маючи його перед очима, важко вгадати гаразд, що воно таке. Та я думаю, що то — третя редакція, пізніша од другої: адже-ж показчик свідчить, що тут була й новинка, якої нема в першій і другій редакції — поема «Цар Соловей».

[Прим. 1924 р.]. Сєє писавши, я зробив був тоді (1895) безперечну помилку. Бо навіть незабаром-таки після того, ще 1895 р., детальніше (ступінь за ступенем) порівняння текстів Руданського неохитно показало мені, що Комарів «перший зшиток» у ніякому разі не може бути 3-ьою редакцією. Він має рясні ознаки примітивності, невиправленості і, живовидячки, належить до типу теж 2-ої редакції (це я потім печатно з'їлюстрував багатьма прикладами, публікуючи 1896 р. дрібніші поезії Руданського). І взагалі той Комарів «1-ий зшиток» викликає деякі непорозуміння; от, чому роки, підписані в тому зшиткові під окремими поезіями, бувають неправдивими? Хіба міг би в таких випадках помилятися сам автор — Руданський? Чи справді той Комарів «1-ий зшиток» є авторський автограф? Чи не чужоручна копія? — А от, напакки, один з належних мені автографічних Руданського рукописів («Світові байки в співах»), якого я по-первах помилково був пристосував до «2 ої редакції» (диви ст. 139, у 1 примітці), містить у собі такі несумнівно-пізніші зміни і такі виправки на краще проти «2-ої редакції», що я приневолений був іще 1895-го року визнати саме-його за «т р е т ь ю редакцію».

«Я вже згадав, що в Комара «перший зшиток» не цілий: не стає «Небилиць», «Лірникових дум» та «Царя-Соловея». Але через лад сумувати про втерю нам нема чого, бо і «Небилиці», і «Лірникові думи» переховалися в 1-й редакції у мене під рубрикою «Байки». Ніде нема ніякісінької чутки

¹⁾ [Прим. 1924]. Тут я три рядки своєї статті — проминаю, а саме — не передрукую свою (безперечно помилкову) заяву, ніби решта рукопису цієї другої редакції знаходиться в мене. Близчий дослід незабаром (ще 1895 р.) показав мені, що в мене є рукопис уже аж т р е т ь о ї редакції. Про це говоритиметься низче, на ст. таки 139-ій.

²⁾ [Прим. 1924 р.] — і, як видно з Комарового видання, є в датах різкі помилки.

тільки про поему «Цар-Соловей», а велика шкода, бо Ніщинський казав, що то дуже гарна річ.

«Подивімось тепер, що надруковано, і що готується до друку з творів Руданського, зложених 1851-1860 року, та й візьмим за основу «перву редакцію» (хронологічну, трьохтомову), бо в ній є такі вірші (дуже гарні, додам), які Руданський з недогляду або з цензурних умов не переписав у рукопис 2-ої редакції. Отже досі з «первої редакції» найбільше опубліковано т. III-й (той, що є у д. Франка і містить твори 1859-1860 р.). Його вже оголошено друком трохи чи не весь; і шкода тільки, чому теперішній галицький хазяїн того II тома баряться надрукувати переклад «Слова о Полку Ігореві». Далі — тії вірші, що писалися 1857-1859-го року, містяться в середнім, або 2-м автографічним томі першої редакції. Здебільша все те видрукує д. Комар, тільки-ж із рукопису не «1-ої», а 2-ої ред.; кажу: «здебільша», бо вже бачу, що деякі приказки знаходяться виключно в «першій», хронологічній редакції, а білше ніде. Отже про решту того 2-го тома потурбуюся вже я; і потурбуюся так само про весь перший том (твори з 1851-1856 р.).

«Відомо, що з творів Руданського робилися (численні, здається) списки другими людьми і блукали скрізь по Україні. Декотрі з чужих списків є і в мене. Є в мене один список II поділу 2-ої (нехронологічної) редакції (віршовані «Байки світові»), зроблений після 1883-го року; він живовидячки призначався задля цензури. Та ще-ж є в мене той самий малесенький списочок 1869-го року з печаткою Стрільчевського, що д. Франко опублікував у «Зорі» 1836-го року. Франко описує його в тім самим рочнику «Зорі» на стор. 195-й і думає, ніби це власна рука Руданського. Це помилка, той списочок зовсім чужий, — Франко не призвичаєний розбірати російські характери письма; опроче там трапляються грубі помилки, неможливі для автора, і їх нема в справжнім оригіналі Руданського. Та й датовано тую збірку неможливим способом: «С. Петербургъ. 5. марта 1869 года». Руданський сказав би «Петропіль», а не «Петербург». Далі: 1869-го року він був у Ялті. Др. Франко думає, що в написі помилка: «1869» — замість 1859 року; але і цю думку перекидає правопис збірничка: Руданський почав писати «і» тільки з 1861-го року, а доти ставив «и». Тим часом в збірничку стоїть систематично «і» та «ы», напр. «цілыть».

«Роблячи в літку цього 1895 р. археологічні екскурсії по Київщині з доручення одного московського вченого товариства, я між иншими паперами придбав багацько т. зв. «альбомів» з віршами. Котрі альбоми писалися за шістдесятих років, то там часто трапляються вірші Руданського, але без авторового підпису. Найчастіш трапляється приказка: «Вареники». Для студій над Руданським такі альбоми можуть мати вагу, але для критики тексту — ні.

«1862-го року Руданський написав: «Чума къ. Український дивоспівъ на штирохъ місцяхъ. Зложивъ Степанъ Руданський. Ялта. 1862 року. Мца

Сент.» (NB. Зміна в правописі. Це, значиться, вплив кулішевої «Основи», де він співробітничував). 1871-го року в маї та в апрілі він тую оперету сильно переробив і всякі одміни списав в осібному зошиті. Обидва власноручні авторові рукописи — в мене. Про «Чумака» досі не було й чутки ніде.

«В 60-х роках Руданський працював найбільше над перекладами з грецької та почасти латинської мови. Надруковано (в «Правді»): а) Іліяди пісня перва («Правда», 1872, V, №№ 2-3), збірка третя (1875, №№ 1, 2, 7), збірка п'ята (1876 №№ 1-3), збірка шоста, вірші 120-235 (1875, № 14), збірка сьома, осьма, дев'ята (1877, №№ 1, 2, 10, 11, 16-18); б) Енеянки пісня перва, вв. 657-756 (в «Правді», 1874, № 5). (Диви бібліографічний список, що д. Франко подав у «Зорі» 1886, ст. 95-96). Що Руданський був переложив більше, про це свідчать Василь Лукич («Зоря» 1886, ст. 136), що бачив 12 пісень Іліяди, і д. Мандичевський, якому здається, що він бачив у В. Барвінського Іліяду переложену геть усю («Зоря» 1886, ст. 120). Де-ж манускрипти? Чи в когось із львов'ян, чи справді в Києві, як каже д. Мандичевський? («Зоря» 1886, ст. 120). У мене є власноручний Руданського список другої пісні Іліяди, та й то не весь, і є (здається, теж власноручний) уривочок з першої пісні. Як відомо, друга пісня ще не була друкована. (В середині рукопису лежить картка, а на ній рукою Драгоманова написано гексаметричний переклад уривка з Одисеї, таки гарний, зроблений 16 ноября 1866 р.).

«1869-го р. Руданський був переложив «Війну жаб з мишами». Де оригінал, не звісно²⁾. Ом. Огоновський («Зоря» 1887, ст. 321) запевнює, ніби він у Ніщинського, і покликається на лист Руданського до Ковальова («Зоря» 1886, ст. 96). Тільки-ж той лист не дає ще права на такий згогд; опроче, за 25 год після того, як писався лист, багато води уплило; та й д. Комар, що нераз балакав з д. Ніщинським про Руданського, нічогосінько не згадує про існування рукопису «Війна жаб з мишами».

«В усякім разі, хоч дечого з творів Руданського не стає, та таки є надія, що вже не довго нам чекати до повного видання. Горе тільки, що поеми «Цар-Соловей» — дак мабуть уже амінь.

«Поміж тими паперами, які мені приручив П. Гн. Житецький, є два документи, що видають вельми важне світло на життя Руданського. Ми досі дуже мало знали про поета. Те, що подав у «Зорі» 1886-го року Одесит (ст. 78-79; ст. 94-95), долучивши три листи Руданського до Ковальова, — от і все, що ми знаємо, бо з дрібненької заміточки Бориса Познанського («Зоря» 1885, ст. 135) довідатися можна не гурт. А вже-ж можна було-б

[¹⁾ На попередній (140-ій) сторінці — дуже прикра друкарська помилка. В рядку 11-ім замість «хазяїн того II тома» треба читати: «хазяїн того III-го тома»].

²⁾ Я бачив його 1886 р. у д. Трегубова в Києві; він же був ласкав зладити для мене копію того рукопису, котру я й передав д. Лукичеві для опублікування. — *Ів. Фр.*

дещо розпитати у тих Руданських, що й досі єсть на Поділля¹⁾, та в д. Синицького в Києві. Ті два документи, за які я згадував, то два листи Руданського до його брата Григорія. Про того брата нам відомо тільки те, що пише поет у листі до Ковальова з Ялти 1870 р. 24 юля²⁾.

«Один з тих листів Степана до Грицька — писаний на звичайнім поштовім папері, з усіх чотирьох боків, дуже дрібно. Його дуже подерто, — мабуть багацько блукав по руках. Папір зажовкнув; скрізь плями од вогкості. Другий лист дуже вицвів, та папір переховався краще. Я подаю листи достоту так, як вони написані, не чіпаючи ані мови, ані орфографії, ані пунктуації.

А. Кримський.

11. юля 1895.

Далі в «Житті і Слові» 1895, ст. 266-271, я подав обидва листи до Грицька. Тут їх не передрукуюю, бо вони вже передруковані в нас: один — на ст. 16-18 (з Петербургу 1859, 5 липня), другий — на ст. 20-21 (з Ялти 1861, 21 грудня).

XXI³⁾.

Перший томик Руданського нарешті виходить у світ (Львів 1895). Додатки од М. Комара та од А. Кримського до того 1-го томика. «Заголовки».

Влітку 1895 р. Мих. Комар нарешті випустив у світ перший томик творів Степана Руданського під таким заголовком:

«Твори Степана Руданського. Том I. Пісні. Приказки. Прислів'я⁴⁾. Байки. Бібліографічний показник. Заголовки співомовок. Видання М. Комара. Ц. 40 кр. У Львові 1895». Переважно це були відбитки з того, що М. Комар потроху подавав у «Зорі» 1893-1895 рр.; та були там — як видно і з наведеного заголовка — ще й декотрі одміни.

Той I томик має 192 сторінки in 16⁰. Містить він у собі:

а) на ст. III портрет Руданського, — той що був у «Зорі» 1894, № 11, ст. 241. (В нашій книжці він передрукований вище, на ст. 134).

б) на ст. 1-9 — переднє слово од М. Комара, — те саме, що в «Зорі» 1893 № 1. (Воно в нас тут передруковане вище на ст. 128-132).

¹⁾ Де саме вони на Поділля, я не знаю. Та я думаю, що рідне село поетове — Хомутиці Вінницького повіту. — *А. Кр.*

²⁾ Там я в «Житті і Слові» 1895 (ст. 266) навів і відповідного уривка з листу Руданського 1870 р. Але тут я той уривок проминаю, бо він ужб був поданий вище на ст. 15 та на ст. 33-34. — *А. Кр.*

³⁾ Тяжка хвороба очей приневолила мене перервати мою працю над Руданським і доручити дальше збирання й оброблення матеріалів моему помічникові (науковому секретареві) М. З. Левченкові, що й досі дуже багато був допомагав мені в моїй роботі. Ми умовчилися одначе, що М. З. Левченко, як матиме здавати в друк будь-який дальший розділ, поперед читатиме його мені, щоб я міг (усво) поробити в нім свої детальні редакторські виправки, чи то в змісті, чи то в стилі й мові. *А. Кр.*

⁴⁾ Те, що В. Лукач прочитав як «Прислів'я», треба читати: «Преслів'я» (— «Предисловіє»).

в) на ст. 9-165 — віршовані «Пісні», «Приказки» та «Байки» Руданського. Всіх тут 104 нумери, а в «Зорі» було на якийсь десяток менше (Повний реєстр заголовків для всіх тих 104 віршувань наведено у нас на ст. 133-134, там де ми вмістили перегляд «Зорі» 1893-1895).

г) далі, на ст. 167-174, подав М. Комар у тім першім томикові своєї editionis principis те, чого зовсім не був дав у «Зорі», а саме: «Бібліографічний показчик творів С. Руданського і знадобів до його життя-пису», всього 49 №№, до 1895 року. Котрі бібліографічні дані стосуються до років 1861-1886 (= №№ 1-25), ті М. Комар попросту передрукував слово-в-слово із відповідної статейки Ів. Франка в «Зорі» 1886 (№ 6, ст. 95); взяв він тут на увагу й ще дві бібліографічні статті Франка в «Зорі» — 1891 № 19 і 1892 № 1. На жаль, передруковуючи Франків реєстр 1861-1886 рр. наробив Комар деяких дрібних помилок (приміром на ст. 169 він двічі надрукував заголовок «Барон» замість «Баран»). А що Франків показчик ми ввесь уже подали у себе на ст. 102-104, ще й дуже його доповнивши своїми власними бібліографічними примітками, то вже нема потреби передруковувати тут те саме з Комарової переробки. Ми наведемо тільки ті бібліографічні вказівки, що йдуть у Комара під №№ 26-49 і стосуються до публікацій 1887-1895 рр.:

1887

26) Зъ житя Русинѣвъ. — Календарь товариства «Просвѣта» на 1887 рікъ Львів [1886]. Біографія С. Руданського з патретом.

27) Ватра. Літературный збірникъ. Выдавъ Василь Лукачъ. Въ Стрию. Тут поміщені поеми С. Руданського: Мазепа, гетьман український (ст. 13—26) і Павло Полуботок (ст. 37—39).

28) Альбумъ заслуженыхъ Русинѣвъ. Коштом Товариства «Просвѣта». Л. (Патрет С. Руданського)¹⁾.

1888

29) Библиотека для молодежи № 10 — Славни Русины. — Біографія С. Руданського.

30) Правда № 2 [sic, зам. 1. М. Л.] від ст. 57—59. — Павло Апостол, поема С. Руданського²⁾.

1889

31) О. Огоновський. — Історія рускої літератури. Ч. II, в. I, ст. 319—330. (Біографія і літ. діяльність Ст. Руданського. Перше друкувалося в «Зорі» за 1887 рік № 19). [М. Л.: ст. 319—321]³⁾.

1890

32) Иллюстрированный календарь «Просвѣты» впоряд. Василем Лукичем на 1891 рік і в збірнику Василя Лукича під заг. «Квѣтка» (коштом тов. «Просвѣта» Л. 128 і 4 н. ст. 8-о. Ціна 25 кр.) — Гетьман Іван Скоропада, ст. 8—14.

¹⁾ Додати треба — 1887: 28 б) розділ «17. Степан Руданський» в «Історія літератури рускої» Ом. Огоновського, що попереду видрукувано його в «Зорі» 1887, ч. 19, ст. 319 - 321. — М. Л.

²⁾ Додати — 1888: 30 б) автобіографія Олени Пчілки в «Зорі» 1888, ч. 1 (на ст. 17 подано історію київського видання «Співомовок» 1880); — 30 в) замітка «Хто винен?» В. Вільхівського (Грінченка) в «Зорі» 1888, ч. 10. — М. Л.

³⁾ Додати треба — 1889: 31 б) Драгоманів: Австро-руські спомини, II, Льв. 1889, ст. 53—58. — М. Л.

1891

33) Зоря № 19. Забуті вірші С. Руданського — І. Франка (Бусел. З поеми: Лірицькі думи, див. під № 2).

34) Ілюстрований календарь «Просвѣты» впоряд. Василем Лукичем на 1892 р. і в збірнику Василя Лукича «Рідний збѣльникъ» (Коштом тов. «Просвѣта». — Л. 136 і 4 нєн. стор. 8°. Ц. 25 кр.) — Вєлямін, історична поема С. Руданського, ст. 16—17.

1892

35) Зоря № 1 ст. 13. До студий над С. Руданським — І. Франка. (Про його збірку народніх оповідань, див. № 9).

36) Зоря № 2 ст. 39. Могила С. Руданського — І. Степовика.

37) Зоря № 3. Відповідь запорожців турецькому султанові — М. К. — (Тут же п'єса С. Руданського: Ахмет і запорожці).

38) Зоря № 11. Пам'ятник на могилі С. Руданського в Ялті — М. К.

39) Зоря № 13 — С. Руданський. До портрета.

40) Правда № 5 ст. 289—292. Нові приказки С. Руданського — М. Уманець. Тут же вперше надруковані п'єси С. Руданського: Козаки і москалі. — Московська справа. — Варвара. — Кацапський струмент. — Нїшто лгу. — Рубль мѣдью. — То-та люблю. — Кацап з гребінцями. — Добрий чоловік. — Запорожці у сенаті.

41) Ілюстрований календарь «Просвѣты» впорядк. Василем Лукичем на 1893 р., і в літер. збірці Василя Лукича під заг. «Лєвада». (Коштом тов. «Просвѣта». — Л., 101 ст. 8°. Ц. 25 кр.) — Мініх, поема С. Руданського, ст. 17—21.

1893

42) Нові поетичні твори С. Руданського. М. Комар. Зоря № 1. (Тут же нові п'єси Руданського: Прислів'я). — Зоря № 2 (Пісні: Ти не моя — Чорний кольор. — Не згадаю гадки. — Ой вижду я у садочок. — Козаче, голубче. — Зозуля. — Серенада: Світять зорі); — № 4 (Ой чому ти не літаєш. — Тільки-м родилась, злая недоля. — Над колюскою: Спи дитя мое (повніший варіант проти того, що був надрук. у «Зорі» за 1886 р. № 2, див. під № 20). — Могила. — Пісня Хмельницького). — № 6 (Псалом 109. — Хлопці-молодці. — Голубонько-дівчинонько. — Калино-малино. — Заклята дочка. — № 7 (Приказки. Про жидів: Фурманка з жидами. — Рабин і запорожець. — Бородатий хусит). — № 8 (Що то мати, що то діти! — Штукою зайшов. — Сам поїду. — Три питання). — № 13 (Подорож до Єрусалима. — Оливо не вадить — Жидівська дитина. — Горобці). — № 14 (Голодний жид. — Пан Чехович. — Рєчє. — Масло. — На циганів: Циган з хроном. — Місяць. — Пішов циган на толоку. — Без'язика коняка. — Циганський похорон). — № 15 (Циган в огірках. — Лев і пролев. — Циганська смерть. — Циган пасічник. — Циганський хрест). — № 16 (На німців: Води! — Зелений пєс. — Рак. — На ляхів: — Шляхтич. — Лятська натура).

43) Ілюстрований календарь товариства «Просвѣта», впорядк. Василем Лукичем на 1894 р., і в літер. збірнику Василя Лукича «Рідна стрѣха» (Коштом тов. «Просвѣта». Л., 120 і 4 нєн. стор. 8°. Ц. 25 кр.) поема С. Руданського: Павло Апостол, ст. 21—22.

1894

44) Нові поетичні твори С. Руданського. Зоря № 1 (На німців: Prosie się. — На панів ляхів: Каньовський і Радивил. — Ratuј bracie! — Szukaj sensu. — Лист. — Камінний святий. — Приказки на своїх: Пан і Іван в дорозі). — № 3 (Не вчорашній. — Ой питовьки, питоньки! — Що кого болять). — № 4 (На калитку. — Цікавість. — Треба всюди приятеля. — Чужая дитина не то, що рідня). — № 6 (Згуба душі. — Ксьондзів наймит. — Крива баба. — Чуприна). — № 8 (На що Бог сотворив? — Еге, гаї! — Доц. — Слабий зуб. — Школяр. — Вбили). — № 10 (Порошки. — Черевики. — Попович. — Козак і король). — № 11 (Розумний панич. — Суходольський. — Варені сокира. — Жалібний дяк. — В цім же № Зорі надруковано патрет С. Руданського). — № 13 (Запорозькі шори. — Прислів'я. — № 14 (Байки: Хмельницький з ляхами. — Ворона і лєс). — № 19 (Вовк, сєбака і кіт). — № 20 (Польський і руський кіт. — Старий вовк).

45) Ластівка, № 3 (Школяр), № 5 (Ворона і лас), № 5 (Розумний панич). — Всі передруковані з «Зорі».

46) Дзвінок № 23. Вірші С. Руданського — Вовк, кіт і собака. Передрук з «Зорі».

47) Ілюстрований календар товариства «Просвіта» на рік 1895. Л. 1894. В літературній часті передруковані з «Зорі» вірші Руданського: Фурманка з жидами. — Бородатий хусит. — Пісня Хмельницького.

48) Ілюстрований буковинський календар на рік 1895, коштом товариства «Руска Бесіда», Чернівці 1894 р. В літературній часті: 3 поезій С. Руданського. — Прислів'я. (Передрук з «Зорі»), з патретом.

1895

49) Нові поетичні твори С. Руданського. Зоря № 9 (Засідатель. — Приказки на попів та ксьондзів: Піп з кропилом. — Піп у ризах). — № 10 (Там її кінець. — Biskupstwo. — Pasa na dzieci. — Przywitanie).

Зібрав М. К.

На «Бібліографічному показникові» (тоб-то ст. 167-174) Комар мав би й закінчити свою редакцію першого томика творів Степана Руданського. Тільки-ж галицький видавець Вас. Лукич забажав додати сюди ще й А. Кримського статтю про згуртовані в нього рукописні матеріали Степана Руданського і про той новий поетичний матеріал, що в них є. Заголовок для статті А. Кримського він надав не надто точного і прозорого, а саме: «Перегляд змісту» (ст. 175-178).

[ст. 175] «Перегляд змісту.

Увага до «Перегляду».

«Сього (1895-го) року передав мені шан. П. Гн. Житецький цілу колекцію рукописів Руданського, які в нього переховувалися, та пару поетових листів, де той пише до брата свого Грицька про свою літературну працю. Розглянувшись добре в цих документах та порівнявши ті звістки, які оголосили свого часу д-р Франко та д. Комар про відомі їм рукописи творів Руданського, я побачив, що:

«а) Чернетки [М. Л.: або перша, чи хронологічна, редакція] віршів Руданського (1851-1860) містяться в трох рукописних томиках. Перші два томики — у мене, третій — у д. В. Лукича (позичений од д-ра Франка). В т. I-м — твори з року 1851 (з 1-го червня 1851) до року 1857; в II-ім томі — 1857-1859 (кінчаючи 10-м липнем 1859); в III-м — 1859-1860 (з 26-го вересня 1859 до 3 падол. 1860). Коло кожної поезії зазначено тут і місяць і день написання (Такі дати є тільки в чернетках Руданського). Заголовки кожного томiku: «Співомовки козака Винка Руданського». Під терміном «співомовки» поет розумів не що, як попросту «вірші». Все те, що мовить Співа (муза): чи «пісня», чи «байка», чи «приказка», чи поема» — все то була в нього «співомовка».

«б) В літку 1859-го року, ще як 3-й [т. ск.] чернетковий томик не був і готовий, Руданський заходився — [ст. 176] — переписувати на чисто [М. Л.: і переробляти на 2-гу редакцію] перші два томики, щоб надрукувати їх і «пустити у світ не то щоб для слави, а хоч для кешені» (його власні слова).

Перед тим як зачав переписувати свої твори начисто [М. Л.: тоб-то впорядковувати 2-гу редакцію], він спершу зладив «Заголовки I и II кн.», себ то показчик змісту. Той показчик (він у мене) згідно з тією редакційною метою, для якої він потрібний був Руданському, вийшов очевидячки вже не хронологічний, а предметово-систематичний: спершу зазначено «Преслілля» (Руданський його написав уже того самого дня, коли й показчик, тоб-то 10 липня 1859), потім «Пісні», потім «Байки» (=поеми), потім «Приказки». Сюди заведено заголовки немало всіх віршів, які були в тих двох «чернеткових» томиках [М. Л.: = 1-шій редакції] — навіть таких стидких приказок, яких ніде й ніколи в світі не можна або не варто було-б надрукувати. Так от, дивлячись на ті «Заголовки», Руданський переписав вірші перших двох томиків систематичним розпорядком для друку, і дещо нецензурне проминув; і ніяких дат коло віршів він тут у цій редакції не ставив. [Того чистового зошита він певне надіслав до Києва, і мабуть, що його віддавано до цензури: принаймні тії замазування, які хтось поробив на тім рукописі червоним олівцем, сильно скидаються на цензорські. Частина з цього рукопису в мене («Байки світові»), частина — в д. Комара (т. зв. його «2-й зшиток»; диви на стор. 4-5)] ¹⁾.

«Про інші рукописи Руданського (і його власноручні і невласноручні), які є в мене, я тут не розводитимуся ²⁾; згадаю хіба, що ті приказки, котрі д-р Франко друкував у «Зорі» 1886-го року наче-б то з автографу поетового, друковано з дуже поганого списку: д-рові Франкові попросту здалося, ніби то був автограф (і той список тепер у мене).

«Як дістав я од шан. П. Гн. Житецького згадані папери, то вже й д. Комар геть видрукував усі співомовки, котрі в нього були, і шан. видавець устиг уже затого додрукувати відбитку. Точних дат, коли яку поезію звіршовано, в цій відбитці не зазначено, бо такі дати маються тільки на чернетках [М. Л.: = 1-ій редакції] Руданського, а я про них міг повідомити шан. видавця лиш дуже пізно. І от щоб хоч як-небудь зарадити лихові, ми згодилися з ним умістити в кінці цієї книжочки [М. Л.: = 1-го друкованого тома] ті «Заголовки», за які я згадував, що їх зложив 10 липня 1859 р. сам поет. Коло назви кожної поезії (кожної «співомовки») ми поставили дату написання, а тільки не поставили ніяких дат коло титулу тих віршів, котрі надрукував д-р Франко в «Зорі» 1886: бо шан. В. Лукич всі їх надрукує вдруге з автентичних рукописів, дає тоді ми й дати повизначаємо всі точно. Заголовки тих віршів, які давніше видав Франко («Зоря» 1886) та «Правда» 1892 та «Руско-укр. Бібліотека», ми ставимо в квадратних дуж-

¹⁾ [Прим. 1925 р.: В тих рядках, котрі я замкнув у дужки ([]), містяться фактична помилка. Рукопис «Світових байок», який належить А. Кримському, то частина вже третьої редакції, тимчасом як рукопис М. Комара — то безперечно ще редакція 2-га. Цю свою помилку побачив А. Кримський незабаром, таки 1895 р. — М. Л.]

²⁾ Докладну звістку про них я подав для «Життя і Слова» сього 1895 р. А. Нр.

ках []; так само в дужках стоять заголовки іще ніде надрукованих віршів Руданського, що їх оригінали переховуються у мене. Без дужок названо тут тільки тії співомовки, котрі читач знайде вміщені в цій друкованій книжечці; разом коло них стоїть цифра тієї сторінки, на якій кожну поезію тут надруковано.

А. Кримський.

стор.

[ст. 177] Передне слово від М. Комара 1

І. Пісні.

а) жальки.

1. Преслілля. VII/10 1859 (До моїх дум) 9
8. Серенада. 17/X 1857 (Пісня: «Світять зорі». Голос: «W posnej cisze, w ciszem
pieniu») 19
7. Зовауля. 16/I 1856 («На Подоля з України», переклад з польського, в Петербурзі) . . 18
[Сиротина я безродний. 4/IV 1852].
[Повій вітре з України 24/VII 1856. Друкувалося в «Основі» 1861 січень ст. 96
і в других виданнях, між иншим в «Руско-укр. Бібл.»].
6. Козаче-голубче. 29/X 1858 (На голос: «Дівчино-рибчин») 16
2. Ти не моя. 19/II 1854 (Кам'янець-Подільський) 11
3. Чорний кольор. 18/III 1854 (Кам.-Под.) 11
[Мене забудь. 19/II 1854].

б) скажки.

14. Псалом 109-й. 21/III 1858 («З-під неба рідного в неволю». — В псалтирі це псалом
136-й!) 28
4. Не згадаю гадки. 4/XI 1858 (На голос: «Я в дорогу їду») 13
9. Ой чому ти не літаєш (Голос: «Кажуть люди, що-м щасливий») 17/X 1857 . . . 19
10. Тільки-м родилась. 17/X 1857 (Голос свій) 21

в) гадки.

16. Голубонько-дівчинонько 25/IV 1858 30
[Не дивуйтесь, добрі люди. 29/VI 1854. Кам.-Под.]
17. Калино-малино I7/II 1858 31
5. Ой вижду я. 7/VII 1859 (На голос: «Гуде вітер») 14

г) думки.

11. Над колюскою. 25/VIII 1857 21
12. Могила. 25/VIII 1857 (Над могилою) 24
18. Заклята дочка. (Явір, з чеського). 3/III 1858 33

д) взбудки.

15. Хлопці-молодці. 1/I 1858 (На голос: «Ой куме, куме, взавтра субота») 29
13. Пісня Хмельницького. 17/X 1857 (Голос: «Ней, bracia orgyszkil») 27

II. Байки.

(Спис див. на ст. 4 [М. Л.: у нас ст. 130], під рубрикою: «Небилиці» і «Ліричкови
думи». Ніде ще не друковано

III. Приказки.

85. Преслілля до приказок. 5/VIII 1857 («Вір не вір, а не кажи: брешеш») 126

А. На чужих.

На жидів: а) *жиди з козаками.*

20. Рабин і запорожець. 8/IV 1858 38
 21. Бородатий хусит. 9/IV 1858 42
 19. Фурманка з жидами. 7/IV 1858 («Добра вдяка») 36
 [Козацька міра, в «Зорі» 1886, ст. 313].
 23. Штукою зайшов. 11/IV 1858 47
 [Базиліни, в «Зорі» 1886, ст. 222].
 [Три жиди, *ibid.*, ст. 350].

б) *жиди з музиками.*

26. Подорож до Єрусалима. 12/IV 1858 49
 22. Що то мати, що то діти! 10/IV 1858 (Кобиліччі яйця) 44
 [Спілка. 27/VI 1859 — надрук. в «Руско-укр. Бібл.».]
 33. Масло. 10/IV 1858 64
 [Хамут. 11/IV 1858].
 [Вовки, в «Зорі» 1886, ст. 297].
 [Убитий жид, *ibid.*, ст. 327]
 [Хто кого лучче, *ibid.*, ст. 327]
 [Невинний Мошко, *ibid.*, ст. 181]
 [Що рабин робить? 8/IV 1858].
 [Дивний бик. 27/VI 1859]
 [Піп і жид. 10/IV 1858]

в) *жиди з панамми.*

31. Pan Czechowicz. 21/II 1859 62
 [Naco tego? 27/VI 1859]
 32. Pchła. 27/VI 1859 63
 [Niech pan mu świśnie. 27/VI 1859]

г) *жиди між собою.*

- [Рабинова дума, в «Зорі» 1886, ст. 313]
 [Два рабини, *ibid.*, ст. 403]
 24. Сам поїду. 26/II 1859 48
 25. Три питання. 5/II 1859 49
 27. Олово не вадить. 4/II 1859 59
 [Кравець. 9/IV 1858]
 [Мошкова пісня. 4/II 1859]
 [Мошко і Сура, в «Зорі» 1886, ст. 201]
 28. Жидівська дитина. 4/II 1859 60
 29. Горобці. 26/II 1859 61
 30. Голодний жид. 26/II 1859 62
 [Мошко-асесор, в «Зорі» 1886, ст. 364]

На турків.

- [Руський і турецький Бог. 29/VI 1859]
 [Ахмет III і запорожці. 29/VI 1859]
 [Турки і козак. 29/VI 1859]
 [Туроқ і мужик. 29/VI 1859]

стор.

На циганів. а) Цигани з нашими.

34. Циган з хроном. 13/IV 1858	66
36. Циган на толоці. 14/IV 1858	68
42. Циган-пасічник. 18/VI 1859	79

б) Цигани перед нашими.

43. Циганський хрест. 18/VI 1859	81
[Що до кого, в «Зорі» 1886, ст. 403]	
[Де спійняли? <i>ibid.</i> , ст. 313]	
[Смердячий циган. 18/VI 1859]	
[А котрий син? 14/IV 1858]	
[Циган-наймит, в «Зорі» 1886, ст. 350]	
37. Без'язика коняка. 14/IV 1858	69
41. Циганська смерть. 18/VI 1859	79
39. Циган в огірках. 14/IV 1858 (під заголовком: «Спасибі!»)	71

в) Цигани між собою.

35. Місяць. 13/IV 1858	76
[Холодно, в «Зорі» 1886, ст. 278]	
[Циганська дудка, <i>ibid.</i> , ст. 278]	
[А не халасуй! <i>ibid.</i> , ст. 297]	
38. Циганський похорон. 14/IV 1858	70
40. Лев і пролев. 14/IV 1858	72

На німців.

46. Prosie się. 22/VI 1859	83
44. Води! 22/VI 1859	82
47. Рак. 22/VI 1859 (є і в «Зорі» 1886, ст. 222)	84
45. Зелений пес. 1/III 1859	83
[Чий то собачка? 22/VI 1859]	
[Soli nie żałował. 22/VI 1859]	

На ляхів. а) Ляхи і москалі.

[Московська справа. 24/VI 1859 в «Правді» 1892]
 [Нешто лгу? 24/VI 1859 *ibidem*).
 [Польща менча, ніж там щось у Катерини. 24/VI 1859]

б) Ляхи з нашими.

[Три царі, в «Зорі» 1889, ст. 200]	
[Пиріг, <i>ibid.</i> , ст. 221]	
54. Лятська натура. 8/II 1859	90
63. Згуба душі. 8/II 1859	104

г) Ляхи між собою.

48. Шляхтич. 27/II 1859	85
53. Камінний святий. 27/II 1859	89
[Мааур у болоті. 27/II 1859, в «Рус.-укр. Бібл.»]	
[Rzera. 25/VI 1859]	

На кацапів: а) на купців.

[Добре торгувалось, в «Зорі» 1886, ст. 221]	
59. На калитку. 18/IV 1858	99

[Варвара. 21/VI 1859; в «Правді» 1892]
 [Кацапський струмент. 10/VIII 1859; *ibid.*]
 [Свічка. 19/VI 1859]
 [Кацап з гребінцями. 15/IV 1858; в «Правді» 1892]

б) *на злодіїв.*

[Кацапська оповідь. 20/VI 1859]
 [Скачі, Мікалай! 20/VI 1859]
 [Добрий чоловік. 20/VI 1859; в «Правді» 1892]
 [Рубль медью. 20/VI 1859; в «Правді» 1892]
 [То-то любо! 20/VI 1859; *ibidem*]

в) *на мужиків.*

[І не нахвалятса. 19/VI 1859]
 [Малчі! 19/VI 1859]
 [Гадкія слава. 19/VI 1859]
 [Бальная мать. 19/VI 1859]
 [Что так смотриш? 19/VI 1859]

Б. На своїх. *)

На москалів: а) *москалі з козаками.*

- [Запорожці під Москвою, або: Чого кому бракує? 18/X 1859; в «Рус.-укр. бібл.»]
 84. Запорозькі шори. 21/VI 1859 125
 [Кошовий у царіці. 21/VI 1859]
 [Запорожці у сенаті. 21/VI 1859; в «Правді» 1892]
 [Московська пуга. 21/VI 1859]

б) *Москалі з мужиками.*

- [Балта, в «Зорі» 1886, ст. 327]
 91. Засідатель. 18/X 1857 (є і в «Рус.-укр. бібл.» під заголовком: «Вийде сам з води») . 149
 [Лошак, в «Зорі» 1886, ст. 221]
 [Вареники, *ibid.*, ст. 350]

в) *Москалі між собою.*

[Кавирялов. 21/VI 1859]
 [Рибка-сі 21/VI 1859]
 [На вадапой! 21/VI 1859]
 [Москаль на волах. 15/IV 1858]

На попів: а) *попи з архіреями.*

97. Ви, панотче. (Хто святить?) 11/VI 1859 158
 98. Чого люди не скажуть! 11/VI 1859 158
 [Мало не ригаю. 11/VI 1859]
 96. Там її кінець. 11/VI 1859 157

*) Це дуже дивовижний заголовок, бо зараз таки на першому місці стоїть рубрика: «на москалів», а ми бачили, що в передньому відділі (що зветься: «на чужих») була синонімічна рубрика: «на кацапів». Хіба що доводиться думати, що під терміном: «москаль» Руданський розумів «салдата». Далі, до тієї самої рубрики: «на своїх» заведено приказки «на панів між собою». Чому Руданський не відніс їх до передньої рубрики: «На ляхів»?

стор.

б) *попи в світі.*

38. Піп на циганським похороні. 14/IV 1858	70
94. Піп на ярмарку (у ризах). 17/IV 1858	152
92. Піп на пущі. 17/IV 1858	150
93. Піп з кропилом. 17/IV 1858	151

в) *попи в церкві.*

[Міца. 11/VI 1859] -	
83. Жалібвий дяк. 12/V 1859	124
75. Попович. 12/V 1859	115
[Сповідь. 17/IV 1858]	

г) *попи вдома.*

[Пущі. 17/IV 1858]
[Війна. 8/VI 1859]
[Свята сім'я. 12/VI 1859]

На панів: а) *пани з козаками.*

76. Козак і король. 23/VI 1859	116
[Запорожці у короля, в «Зорі» 1886, ст. 220]	
86. Хмельницький і пани (Хм. з ляхами, Хмельницького байка). 18/IV 1858	136
77. Козацькі ксьондзи. 23/VI 1859	118
78. Смерть козака. 25/VI 1859	119

б) *пани з мужиками.*

[Гуменний, в «Зорі» 1886, ст. 363]	
56. Не вчорашній. 30/X 1857	95
[По чому дурні? в «Зорі» 1886, ст. 313]	
[Мша. 1/III 1859]	
80. Розумний панич. 1/III 1859	121
79. Перекусіть, пане, 16/IV 1858	120
[Що кому годиться, в «Зорі» 1886, ст. 278]	
55. Пан і Іван в дорозі. 16/IV 1858	90
[Панна й парубок. 23/VI 1859]	

в) *пани з жидами.*

[А що тепер буде? в «Зорі» 1886, ст. 254]
[Загадка. 26/II 1859]
[Дочка-син. 15/VIII 1858]

г) *пани між собою.*

49. Каньовський і Радзівіл. 23/VI 1859	86
50. Ratuł bracie! 23/VI 1859	87
51. Szukaj sensu. 24/VI 1859	87
52. Лист. 1/III 1859	88

На ксьондзів: а) *ксьондзи з мазурами.*

104. Набожний ксьондз. 27/II 1859	164
[Мазур на сповіді. 27/II 1859]	
[Пекельна смола, в «Зорі» 1886, ст. 180]	
103. Страшний суд. 27/II 1859	161
64. Ксьондзів наймит. 27/II 1859	105

	стор.
81. Суходольський. 27/II 1859	121
65. Крива баба. 1/III 1859	106
95. Чорт. 17/IV 1859	154

б) ксьондзи з ляхами.

110. Pasa na dzieci! 27/II 1859	160
101 Kuracya od oczu. 24/VI 1859	161
[Patryotyczne kazanie, 24/VI 1859]	
[Gruby Bartko. 25/VI 1859]	

в) ксьондзи між собою.

[Піп і ксьонда. 27/II 1859]	
99. Biskupstwo. 27/II 1859	159
102. Przywitanie. 25/VI 1859	162
[Kulbaczka. 25/VI 1859]	
[Anastazy. 24/VI 1859]	

В. На себе самих.

На мужиків: а) мужики з циганами.

39. Циган в огірках. 14/IV 1858	71
37. Циган з конем (Вез'язика коняка). 14/IV 1858	69
[По воді піду, в «Зорі» 1886, ст. 328]	
43. Циганський хрест. 18/VI 1859	81

б) мужики з панамі.

57. Лінійвий (Ой питоньки, питоньки!) 17/IV 1858	98
73. Порошки. 23/VI 1859	114
[Льоди, в «Зорі» 1886, ст. 313]	
74. Черевники. 23/VI 1859	115

в) мужики з козаками.

66. Чуприна. 8/II 1859	108
67. На що Бог сотворив. 7/VII 1859	109

г) мужик з мужиком.

[Понизив, у «Зорі» 1886, ст. 180]	
[Чи високо до неба, <i>ibid.</i> , ст. 200]	
[Скільки душ, <i>ibid.</i> , ст. 201]	
[Глухий і губатий, <i>ibid.</i> , ст. 253]	
68. Еге, гай! 6/II 1859	109
[Аби душа чиста, в «Зорі» 1886, ст. 200]	
69. Дош. 8/VI 1859	109
[Добра натура, у «Зорі» 1886, ст. 180]	
70. Слабий зуб (Довгий зуб. Було і в «Руско-укр. Вібл.»). 8/V 1859	110

д) мужики з дітьми.

71. Школяр. 12/V 1859	112
[Чи далеко до Києва, в «Зорі» 1886, ст. 181]	
[Чи голосна церква, <i>ibid.</i> 296]	
72. Вбили. 8/VI 1859	113
58. Що кого болять. 18/IV. 1858	98
[До чого ти здатний? 12/V 1859]	

стор.

- [Зробіть собачку! 12/V 1859]
 [Колька 30/X 1857]
 [Рана. 30/X 1857]
 [Пукалка. 30/X 1857]
 62. Чужая дитинонька не то, що рідня. 18/V 1858 101

е) *мужики з собою.*

- [Окуляри, в «Зорі» 1886, ст. 253]
 [Свиня свинею, *ibid.*, ст. 254]
 [Не мої ноги, *ibid.*, ст. 278]
 [Жонатий, в «Зорі» 1886, ст. 254]
 [Тільки допечя! 8/V 1859]
 [Кожух. 10/VI 1859]
 [Штука. 10/VI 1859]
 60. Цікавість (Допиталась; е і в «Зорі» 1886, ст. 254) 18/IV 1858 99

ж) *мужики з попами.*

- [Просьба до архірея. 14/V 1859]
 [Привітання мужикове. 10/VI 1859]
 [Божі птиці. 14/VI 1859]
 [Горох. 12/VI 1859]
 [Ов! 14/VI 1859]

На жінок: а) *на бабів.*

61. Треба всюди приятеля (Баба в церкві) 18/IV 1858 100
 [Гребінь (Кацап з гребінцями). 15/IV 1858; е в «Правді» 1892]
 82. Варена сокира. 19/VI 1859 122
 [Московська гикра, в «Зорі» 1886, ст. 296]
 [Полотно, *ibid.*, ст. 327]
 [Гусак, *ibid.*, ст. 254]

б) *на молодиць.*

93. Піп з кропилом (Сховалася!) 17/V 1858 151
 60. Цікавість (Допиталась; е і в «Зорі» 1886, ст. 254). 18/IV 1858 99
 [На проскури (Сповідь). 17/IV 1858]
 [По старій печаті. 12/VI 1859]
 [По християнськи. 15/IV 1858]
 [Барабанчик. 19/VI 1859]
 [Як обшив! 15/IV 1858]
 [По-німецьки. 12/V 1859]

в) *на дівчат.*

- [Той, що над нами. 18/IV 1858]
 [Укаа. 18/IV 1858]
 [Курка (Сама учить). 18/IV 1858]
 [Печені яйця. 8/V 1859]
 [Животина. 8/V 1859]

Прикази дитячі.

40. Лев і пролев (Циган). 14/IV 1858 72
 89. Польський і руський кіт. 1/III 1859 145
 88. Вовк, собака і кіт (Старий пес). 19/IV 1858 141
 90. Старий вовк. 7/VII 1859 146
 87. Ворона і лис (Хитра ворона). 18/IV 1858 139

Написано «Заголовки» 10/VII 1859 Петропіль.

Не можна не визнати, що, надрукувавши Руданського «Заголовки» отаким-о способом, і А. Кримський (тоді ще не академик і не професор, а лиш професорський стипендіят) і редактор «Зорі» Василь Лукич вчинили методологічну помилку. Вони-бо захотіли з'єднати те, що не дається з'єднати: з одного боку — опублікувати точний текст самого Руданського, а з другого боку — притягти сюди ще й інші інтереси: і свіжо-інформаційні, і давньо-бібліографічні, і навіть метранпажно-друкарські. В результаті такої — кажучи терміном таки-ж Руданського — «різномірності» інтересів, вийшло те, що точний, автентичний текст самого Руданського залишився в вищенадрукованих «Заголовках» дуже притьмарений, невизначений; і це особливо видно тому, хто — як я — держить у руках авторський автограф. Як-же для літературних дослідників Руданського найважливіша річ — мати що-найточніше відтворення авторського тексту, то я вирішив подати тут за автографічним рукописом Руданського оті його «Заголовки» буква-в-букву так, як їх справді виписав сам поет. Додержуємося навіть його перестарілого правопису (з *ы*, з *ѣ*). Котрі слова Руданський написав у «Заголовках» неповно, не всіма літерами, ті я — для ясності — друкую повно (заглядаючи в рукописний текст самих поезій), але свої доповнення зазначаю квадратними дужками []. Заголовки шістьох поезій, котрі Руданський (очевидячки, вважаючи за дуже інтимні) не вніс до свого реєстру, — я друкую курсивом і, так само, замикаю в квадратів дужки.

Нагадаю, що римською цифрою (I або II) Руданський позначав у «Заголовках» I-й або II-й рукописний том першої (тобто хронологічної) редакції; а поставлена у нього поруч римської арабська цифра показує той номер, яким він занумерував у тому хронологічному рукописові відповідну свою поезію. В тім його первописі першої редакції перенумеровано співомовки геть усі, за винятком отих шістьох інтимних, ліричних поезій, про які була згадка вище (над ними Руданський не поставив номер, а написав попросту нуля, 0). Букви А, Б — визначають у Руданського: «розділ А», «розділ Б».

Заголовки I и II ки[ишны].

Пресливля	II, 234	[Чорный кольоръ I, 0, л. 50]
I.		[Недывуйтесь добри люде . . . I, 0, л. 51]
Письни.		[Студентъ II, 0, л. 25]
а) жалыкы		б) скарюкы.
Святятъ зоря	II. 4	Съ-пидъ неба ридв[ого] II. 23
На подоля зъ Укр[аины]	I. А. 7	Не згадаю гадкы II, 87
Повій, вятре	I. А. 8	Ой, чому ты не лит[аешь] II. 5
Козаче-голубче	II. 86	Тилько-мъ родилась II. 7
[Сыротына я безродный	I, 0, л. 16]	в) гадкы.
[Ты не моя	I, 0, л. 41 об.]	Голубонько-дивч[ынонько] II. 84
[Мене забуды	I, 0, л. 42 об.]	Калыно-мал[ыно] II. 22
		Ой вывду я II. 228

е) думки.

Надъ колыскою	II.	2
Надъ могилою	II.	3

д) вбудки.

Хлопци-молод[ці]	II.	21
Гей братя-козакы	II.	6

II.

Байки.

А. Байки світові.

а) въ співати.

Пресливля	I. Б. А.	
Почат[окъ] свита		
Велитни		
Цар-Давидъ		
Соломонъ		
Богъ на земли		

б) въ мод[ськыкъ] оповидкажъ Б. б.

Пресливля		
Оповид[кы] Вакулы		
Збиркы		
Лысты		

Б. Байки хатні.

а) замогылкы.

Упырь	I. А.	3.
Вечерныци	I. А.	2
Хрестъ на гори		4
Безнадія	II.	85

б) зминкы.

Тополя	II.	231
Верба	II.	232
Купци	II.	233
Явиръ	II.	24

в) звычайкы.

Два трупы	I. А.	1
Люба	I. А.	6
Розмай	I. А.	5
Чужая дытина [не ридня]	II.	80

III.

Приказны.

Пресливля	II.	1
---------------------	-----	---

А. На чужыхъ.

а) на жидивъ:

1) жыды съ козаками:

Рабнѣя и запорож[ець]	II.	28
Бородат[ый] хусытъ	II.	32

Добра вдяка	II.	27
Козап[ька] мира	II.	26
Штук[ою] зайш[овъ]	II.	39
Базыляны	II.	93
Три жыды	II.	114

2) жыды зъ мужыками.

Подор[ожа] до Ерус[алымы]	II.	40
Кобыляч[и] яйця	II.	35
Спилка	II.	219
Масло	II.	36
Хамутъ	II.	38
Вовкы	II.	115
Убыт[ый] жыдъ	II.	113
Хто кого луче	II.	92
Невын[ный] Мошк о	II.	94
П[о] раб[ынъ] робыт[ъ]	II.	29
Дивный быкъ	II.	223
Пипъ и жыдъ	II.	37

3) жыды съ панамы.

Ran Czechowicz	II.	116
Naco tego?	II.	222
Pchla	II.	221
Niech pan świsnie!	II.	220

4) жыды межъ собою.

Рабн[ова] дума	II.	91
Два рабыны	II.	31
Самъ поиду	II.	112
Тры pytania	II.	95
Оливо невадытъ	II.	89
Кравецъ	II.	34
Мошков[а] писня	II.	88
Мошко и Сура	II.	30
Жыд[ивьскя] дытина	II.	90
Горобци	II.	109
Голодн[ый] жыдъ	II.	117
Мошко-асесоръ	II.	33

б) на туркивъ.

Рус[ькій] и тур[ецькій] Богъ	II.	225
Ахм[еть] III и запорож[ці]	II.	227
Тур[окъ] и козак[ъ]	II.	224
Тур[окъ] и муж[ыкъ]	II.	226

в) на цыганивъ:

1) цыганы зъ нашымы.

Цыганъ съ хрон[омъ]	II.	41
Цыг[анъ] на толоц[и]	II.	44
Цыг[анъ]-пасичник[ъ]	II.	168

2) цыганы передъ нашымы.

Що до кого	II.	48
Де спійнял[ы?]	II.	16
Смердя[чія] цыг[анъ]	II.	165

А котор[ый?]	II. 45
Ц[ыганський] наймытъ	II. 170
Ц[ыганська] смерть	II. 172

3) ц[ыганы] межъ собою.

Мисяць	II. 43
Холодно	II. 169
Ц[ыганська] дудка	II. 171
А не халасуй!	II. 42

г) на нимцивъ.

Prosie sie!	II. 195
Wody!	II. 196
Ракъ	II. 194
Зел[еный] песъ	II. 134
Чый собачк[а]?	II. 197
Sol!i nie żal[ował]	II. 198

д) на ляхивъ:

1) ляхы зъ москал[ямы].

Моск[овська] справа	II. 210
Нешто лгу?	II. 209
Польша	II. 208

2) ляхы зъ нашьмы.

Тры царі	II. 106
Перигъ	II. 53
Ляцька натур[а]	II. 102
Згуба душі	II. 107

3) ляхы межъ собою.

Шляхтычъ	II. 119
Кам[инный] святый	II. 120
Маз[уръ] у болоти	II. 129
Rzera	II. 217

е) на кацапівъ

1) на купцівъ

Добр[е] торгув[алось]	II. 12
На калытку	II. 77
Варвара	II. 186
Струментъ	II. 25
Свичка	II. 180

2) на злобівъ

Кап[анська] сповидъ	II. 185
Скач[и,] Микал[ай]	II. 182
Добр[ий] ч[о]л[ови]къ	II. 181
Рубль мѣдью	II. 183
То-то любо	II. 184

3) на мужыкивъ.

И не нахваляться	II. 175
Малчи!	II. 176
Гадк[ія] слава	II. 177
Балъв[ая] мать	II. 178
Что смотришь?	II. 179

Б. На своихъ.

а) на москаливъ:

1) москали съ козаками.

Запор[ожци] пядъ Москв[ою]	II. 9
Запор[ожьски] шоры	II. 189
Кошов[ый] у царьц[и]	II. 188
Запор[ожци] у сенат[и]	II. 187
Москон[ська] пуга	II. 190

2) москали зъ мужыками.

Балта	II. 54
Засидатель	II. 11
Лошакъ	II. 10
Варевыкы	II. 57

3) м[оскали] межъ собою.

Кавыряловъ	II. 191
Рыбка-съ	II. 192
На вадэпой	II. 193
М[оскаль] на волахъ	II. 52

б) на попівъ:

1) попы зъ арахыреемъ.

Вы, папоче	II. 154
Чого люды неск[ажуть]	II. 156
Мало не рыг[аю]	II. 157
Тамъ ей кинецъ	II. 155

2) попы въ свити.

П[ипъ] на цыг[анськимъ] похор[они]	II. 49
П[ипъ] на ярмарку	II. 69
П[ипъ] на пуци	II. 66

3) попы въ церкви.

Мѣца	II. 158
Жалибн[ый] дякъ	II. 147
Поповычъ	II. 146

4) попы въ дома.

Пуци	II. 70
Вѣйна	II. 149
Свята семья	II. 160

н) на панинъ:

1) паны зъ козаками.

Козакъ и король	II. 199
Запор[ожци] у короля	II. 61
Хмилъ[ыцькій] и паны	II. 82
Коз[ацьки] ксьондзы	II. 206
Смерть козака	II. 207

2) п[аны] зъ мужыками.

Гуменый	II. 8
Невчерашній	II. 17
Почому дурни	II. 14
[Розумный паныч	II. 131] *)
Мша	II. 132
Перекусить, пане!	II. 64
Що кому годят[ься]	II. 63
Пан[ъ] и Ив[анъ] въ дорож[и]	II. 62
Панна й паруб[окъ]	II. 200

3) паны зъ жид[ами].

А що теп[ерь] буде?	II. 110
Загадка	II. 111
Дочка-сынъ	II. 60

4) паны межъ собою.

Кань[овський] и Радыв[ылъ]	II. 205
Ratuj bracie!	II. 204
Szukaj sensu	II. 211
Лыстъ	II. 135

г) на ксьондзигъ:

1) кс[ьондзы] зъ ма[тур]ами.

Набожи[ный] ксьондз[ъ]	II. 121
Маэ[уръ] на сповиды	II. 128
Пекель[на] смола	II. 127
Страшный судъ	II. 118
Кс[ьондзигъ] наймытъ	II. 126
Суходольський	II. 125
Крыва баба	II. 180
Чортъ	II. 71

2) ксьондзы зъ ляхами.

Pasa na dzieci	II. 122
Kuracja od oczu	II. 212
Patr[yteczne] kazanie	II. 214
Gruby Bartko	II. 216

3) кс[ьондзы] межъ собою.

Пипъ и ксьондзъ	II. 124
Biskupstwo	II. 123
Przewytanie	II. 215
Kulbaczka	II. 218
Anastazy!	II. 213

В. На себе самыхъ.

а) на мужыки въ:

1) м[ужыки] зъ цыганамы.

Цыган[ъ] въ огирк[ахъ]	II. 47
Ц[ыганъ] съ конемъ	II. 46
По води пиду	II. 166
Цыган[ський] хрестъ	II. 167

2) м[ужыки] съ панамы.

Лыныый	II. 65
Порошки	II. 201
Льоды	II. 202
Черевыкы	II. 203

3) муж[ыки] съ козак[ами]

Чупрына	II. 105
На що Б[о]гъ сотв[оривъ]	II. 229

4) м[ужыкъ] съ мужыкомъ

Понизывъ	II. 100
Чи высок[о] небо?	II. 96
Скільки душъ	II. 99
Глух[ий] и губат[ый]	II. 141
Эге, гай!	II. 98
Абы душ[а] чыста	II. 101
Дошъ	II. 150
Добр[а] натура	II. 104
Слаб[ый] зубъ	II. 138

5) муж[ыки] зъ дитымы.

Школяръ	II. 145
Чы дал[еко до] Кыива?	II. 76
Чы голос[а] церква?	II. 15
Вбылы	II. 148
Що кого болытъ?	II. 72
До чого ты гдаты[ый]?	II. 142
Зроб[ы] собачку	II. 144
Колька	II. 18
Рана	II. 19
Пукалка	II. 20

6) муж[ыки] зъ собою.

Окул[я]ры	II. 97
Сыны сынеу	II. 103

*) Проминув Руданський приказку «Розумний панич» живовидячки з недоглядом, а не навмисне. — М. Л.

Не мои ноги	II. 108
Жонатий	II. 139
[Тільки допечы!	II. 140]
Кожухъ	II. 151
Штука	II. 153

7) муж[ыкы] съ понамы.

Прозьб[а] до архыр[ея]	II. 164
Превытання	II. 152
Бож[и] птыця	II. 162
Горохъ	II. 161
Овъ!	II. 163

б) на жинокъ:

1) на бабизь.

Баба въ церкви	II. 79
Гребинь	II. 51
Вар[ена] сокира	II. 174
Моск[овська] гыкра	II. 56
Полотно	II. 55
Гусакъ	II. 13

2) на молодыць.

Сховалась	II. 68
Допыталась	II. 78

На проскуры	II. 67
По ст[ари] печати	II. 159
По хрыстыян[ьскій]	II. 58
Барабанчыкъ	II. 173
Якъ обшывъ!	II. 59
[Скажы] по немецк[ий]	II. 143.

3) на дивчатъ.

Той, що над[ъ] нам[ы]	II. 73
Указъ	II. 75
Курка	II. 74
Печ[ени] ляця	II. 137
Животына	II. 136

Додатокъ

Приказки дятчи.

Левъ и дыганъ	II. 50
Польскій и руск[ий] китъ	II. 133
Старый песъ	II. 83
Старый вовкъ	II. 230
Хытра ворона	II. 81

1859—VII/10. Петропиль.

XXII.

А. Кримський 1895-1897 випускає у світ II-III томи editionis principis Руданського.

Розбіжність поміж текстом Руданського в «Зорі» 1895-1896 та окремими відбитками II-III т. т. — «Передне слово» А. Кримського; він із самих писань Руданського витягає біографічні подробиці. Критичні редакторські уваги А. Кримського: а) для встановлення правдивого тексту Руданського, б) зазначення тих приказок, що не могли друкуватися в Галичині через їхню непристойність, в) діалектологічні особливості мови Руданського, г) уваги лексикологічні, д) історичні та етнографічні, е) естетичні, то-що.

Всі оті доти неопубліковані писання Руданського 1851-1859 рр., що позазначувано у вищенаведених «Заголовкахъ», негайно почав публікувати під своєю редакцією А. Кримський, тільки не тим рубриковим розпорядком, який давали «Заголовки», а хронологічним, себ-то починаючи з поем 1851 року і кінчаючи жартобливими приказками 1859 р. Друкувати він почав у львівській часописі «Зоря» влітку 1895 р., і тяглося тє друкування в «Зорі» до початку 1897 р. Рівночасно робилася з «Зорі» окрема сильно доповнена відбитка, куди ввійшли не тільки тії вірші, що їх публікувала «Зоря», але й тії, котрі редактор «Зорі» («літературно-наукового письма для родин»)

уважав за неможливе подавати в самій-таки «Зорі». Тая доповнена відбитка склала собою два чималенькі томики editionis principis (т. II—Львів 1896, т. III — Львів 1897, всього разом понад 400 сторінок).

Те, що увійшло до т. II, попереду надруковано було от у яких числах «Зорі»:

- «Зоря» 1895, № 17 (1/13 вересня): Нові поетичні твори Степана Руданського. Передне слово А. Кримського (ст. 332-334). 1851. Два трупи (ст. 334-335). 1852. Вечерниці (ст. 335-336). Сиротина я безродний (ст. 336).
- „ „ № 18 (15/27 вересня): 1853. Упир (ст. 346-347). 1854. Хрест на горі (ст. 347-349).
- „ „ № 19 (1/13 жовтня): Мене забудь (ст. 364). Розмай (Примуплене кохання; ст. 364-366). Пісня: «Не дивуйтеся, добрі люди» (ст. 366).
- „ „ № 20 (15/27 жовтня): Люба (Край печери два дубочки; ст. 386-388). 1856¹⁾. Зозуля (ст. 388-389). Пісня: «Повій вітре на Україну» (ст. 389).
- „ „ № 21 (1/13 падол.): Байки світові в співах — а) Преслівля (ст. 406-408), б) Початок світа, I-IV (ст. 409).
- „ „ № 22 (15/27 падол.): Початок світа, V-XXVII (ст. 424-429).
- „ „ № 23 (1/13 грудня): в) Велетні, I-XI (ст. 453-455).
- „ 1896, № 1 (1/13 січня): г) Цар Давид, I-VI; VII — Самсон (ст. 7-8).
- „ „ № 8 (15/27 цвітня): д) Соломон, I-VI (ст. 144-146).
- „ „ № 12 (15/27 червня): Соломон, XVIII-XXIV²⁾; е) Бог на землі, I-V (ст. 232-233).
- „ „ № 13 (1/13 липня): Бог на землі, VI-XVII (ст. 250-252).
- „ „ № 14 (15/27 липня): Бог на землі, XVIII-XXXII (ст. 270-271). Додаток: 1) Епілог; 2) П'ятниця і неділя; 3) Соломон (вступ); 4) Водохрещі Христові (ст. 273)³⁾.

А те, що увійшло (з великою силою ще иншого матеріалу) вже до III тому відбитки, друкувалося було попереду ось в яких числах «Зорі»:

- «Зоря» 1896, № 16 (15/27 серпня; ст. 304-307): 1857. Гуменчий. Кому чого бракує. Лошак. Добре торгувалось. Гусак. По чому дурні? Чи голосна церква? Де спійняли? 1858. Студент. Козацькая міра.⁴⁾
- „ „ № 17 (1/13 вересня; ст. 331-333): Мошко і Сура. Два рабіни. Мошко-асесор. Кравець. Піп і жид. А не халасуй! Що до кого? Кацап з гребінцями. Москаль на волах⁵⁾. Балта. Москаль з полоном. Московська ікра.

¹⁾ За 1855 р. не маємо жадної поезії Руданського.

²⁾ Розділи VII-XVII із «Соломона» (про непристойну Соломонову авантуру із своєю матір'ю) — їх надруковано тільки у відбитці (т. II, ст. 157-170).

³⁾ Великий прозаїчний додаток, під заголовком: «Байки світові у людських оповідках» не друкувався у «Зорі». Він увійшов тільки до відбитки (т. II, ст. 229-274).

⁴⁾ У відбитці вміщено ще й багато критичних приміток А. Кримського, які до цього числа «Зорі» через її популярність не увійшли. Це треба сказати і про всі дальші числа «Зорі»: критичні примітки А. Кримського в ній не друкувалися і йшли до самісінької відбитки.

⁵⁾ У відбитці (т. III, ст. 32) тут подано ще приказку: «Періг» («Ляхова і московська натура»). В широко розповсюдженій «Зорі» не захтіли її помістити, живоевидячки з політичних міркувань.

- «Зоря» 1896, № 18 (15/27 вересня; ст. 346-347) ¹⁾: Безнадія, подражання Bürger'у ²⁾. 1859. Мошкова пісня. Рабінова дума ³⁾.
- “ “ № 19 (1/13 жовтня; ст. 364-366): Загадка ⁴⁾. Животина. Жонатий ⁵⁾. Скажи по-німецькі! Привітання ⁶⁾. Ми́ца. Горох. Вожі птиці. Ов! Просьба.
- ” “ № 23 (1/13 грудня; ст. 444-446): По воді піду ⁷⁾. Гадкія слава ⁸⁾. Свічка ⁹⁾. Варвара ¹⁰⁾. Кошовий у цариці ¹¹⁾. Рибка-с ¹²⁾. Rzera ¹³⁾. Niech rap świeńie. Дивний бик ¹⁴⁾. Турок і мужик.

На цьому й припинилося друкування Руданського в «Зорі», — і те, що надсилав А. Кримський далі, увійшло вже тільки до відбитки, а саме: «Ахмет III і Запорожці» (т. III, ст. 136—139), балади: «Тополя» (т. III, ст. 140—152), «Верб» (т. III, 152—156), «Купці» (т. III, ст. 156—163), приказка «Струмент» (т. III, 164), лист Руданського до брата-Грицька 1859 р. з Петербургу (т. III, 164—171) і витягнутий з україножерного «Вістника Юго-Западної Росії» 1864 вірш «До України» (т. III, ст. 171—173).

Узагалі - як можна побачити з наших нотаток — окрім матеріялу, друкованого в «Зорі», увійшло до окремих відбиток (= т. II та т. III) дуже багато матеріялу, який у «Зорі» був не публікувавсь.

¹⁾ До «Зорі» не увійшли от які (переважно фривольні) приказки Руданського, видрукувані тільки в відбитці (т. III, ст. 36-48): «Варенікі-варенікі», «Запорожці у короля», «Що кому годиться», «Сповідь», «Сама учить», «Чи далеко до Києва?». Така приказка, як «Варенікі», не ввійшла до «Зорі» мабуть попросту через те, що вона вже була дуже відома читачам.

²⁾ В «Зорі» пропущено пісню: «Козаче-голубче», а вміщено її в відбитці (т. III, ст. 58-59).

³⁾ У відбитці ми тут маємо (а в «Зорі» не маємо) отакі приказки (т. III, ст. 63-76): «Хто кого лучче?», «Базиліяни», «Невинний Мошко», «Три питання», «Чи високо до неба?», «Окуляри», «Еге, гай!», «Скільки душ?», «Повизив», «Аби душа чиста», «Свиня свинею», «Добра натура», «Царі», «Не мої всти», «А що тепер буде?». Їх колись був видрукував Ів. Франко 1886 у «Зорі» так, за дуже недоброю копією Стрільчевського, як і декотрі дальші приказки, що за них буде сказано в дальших увагах.

⁴⁾ У відбитці після того ми ще маємо (т. III, ст. 86): «Вбитий жид», «Три жиди», «Вовки», «Пекельна смола», «Мазур на сповіді», «Мазур у болоті», «Мша».

⁵⁾ У відбитці (т. III, ст. 88-90) — ще дві, богохульні приказки: «Тільки допечі», «Глухий і губатий».

⁶⁾ У відбитці (т. III, ст. 94) тут іще йде богохульна приказка: «Мало не ригаю».

⁷⁾ У відбитці (т. III, ст. 101-103) тут ідуть: «Холодно», «Циганський наймит», «Циганська дудка» і прозаїчне переповідання трох дуже порнографічних приказок.

⁸⁾ У відбитці (т. III, ст. 104-105): «Бальня мати», «Что смотріш?».

⁹⁾ У відбитці тут ідуть (т. III, ст. 106-110): «Добрий чоловік», «Сначі; Мікалай!», «Рубль медю», «То-то любо!», «Кацапська сповідь», — те, що М. Комар був друкував у «Правді» 1892.

¹⁰⁾ У відбитці (т. III, ст. 112-113) ще є: «Запорожці у сенаті».

¹¹⁾ У відбитці (т. III, ст. 114-115): «Московська пуга», «Цаловалов» (фривольна).

¹²⁾ У відбитці (т. III, ст. 117-127) ще маємо: «На вадапой!», «Чий то собачка?», «Панна й парубок», «Льоди», «Польща», «Нешто лг'у?», «Московська справа», «Gruby Bartko», — побільше всі порнографічні.

¹³⁾ У відбитці (т. III, ст. 128-131) ще маємо: «Kulbaczka», «Спілка».

¹⁴⁾ У відбитці (т. III, ст. 134) ще є: «Турки і козак» (непристойне).

Титули тих двох новодрукованих томів, що опублікував А. Кримський, такі:

а) Твори Степана Руданського. Том II. Впорядкував А. Кримський. У Львові 1896. Ст. III+278 in 16°. Сюди — як ми бачили — увійшли окрім «Переднього слова» А. Кримського, балади й ліричні вірші Руданського 1851—1854 рр. та народня біблія «Байки світові» 1856 р., тобто весь матеріал I рукописного тома 1-ої редакції (але за текстом уже 3-ьої редакції).

б) Твори Степана Руданського. Том III. Впорядкував А. Кримський. У Львові 1897. Ст. 184 in 16°. Коли не рахувати (доданого на кінці) листа Руданського до брата та патріотичної поезії «До України», то в цьому III друкованому томі editionis principis ми маємо ті Руданського писання 1857—1859, котрі становлять собою матеріал другого його рукописного тома першої редакції (здебільша це жартобливі приказки), тільки що самий текст подано за авторовою редакцією вже найпізнішою.

Ми наведемо «Передне слово» А. Кримського в повній основі («Зоря» 1895 № 17 ст. 332—334, або «Твори» т. II, ст. 1—13), не минаючи й тих речень, які А. Кримський — серед друкування — подавав до свого «Переднього слова» (на прикінці II т., ст. 275—276, в рубриці: «Помилки друкарські і пропуски», або там і сам у нотатках до II-III тт.). Ось воно:

«Передне слово.

«Дивна історія з писаннями Руданського! Не можна надумати кращого порівняння над те, яке зробив автор «Історії літератури рускої», що, мовляв, «порвалося і порозсипалося дороге намисто, покотилися зерна геть далеко, і довелося збирати їх по одному». Двацять п'ять років (а на правду — так і трицять п'ять!) одбувалося тее збирання, та на нашу втіху вибиралися нарешті вже всі перлини, не стає тільки однієї, але хто знає? може колись і вона знайдеться так само несподівано, як познаходилися всі опрочі ¹⁾).

¹⁾ А саме-іменно: не стає дуже гарної (як кажуть) поеми: «Цар-Соловей». Та ще у когось на Україні мусить бути переклад «Іліади» — або цілої, або половини. Д. Ів. Мандичевський («Зоря» 1886, ст. 120) каже, що він бачив «здесь переклад цілої Іліади», та й сам одіслав його до Києва. А д. В. Лукич (ibid., ст. 136) згадує тільки про два-нацять пісень. Здебільша «Іліяду» вже видруковано; а втім, хоч би вона і вся була забулася, то це не велика втрата, бо Руданський — нема 'де правди подіти — віршував її таки поганенько. У мене є невеликий шматок його перекладу, де в середину Драгоманів вложив 36 віршів свого перекладу, гексаметричного (з датою: 16 листопада 1866 року); порівнянне виходить не на користь Руданському, дарма, що його мова краща, ніж у Драгоманова. Краща мова — але-ж той нудний метр (мішанина ямбів та амфібрахіїв) псує всю справу.

«Хто досі вивів на світ Божий найбільшу пайку писань Руданського, дак це д. Комар. В «Зорі» 1893—1895 він за двома рукописами ¹⁾ надрукував цілу сотку доти невідомих пісень та приказок Руданського. Заходом невсипущого працівника на ниві українсько-руського письменства шан. Василя Лукича — їх видано тепер у світ осібною відбиткою: «Твори Степана Руданського», т. I, Львів 1895. Ніхто торік або позаторік не міг іще знати, що незабаром одшукається ще більше «співомовок» ²⁾, або краще сказати — одшукаються всі, які вважалися доти за загублені. Тим-то хоч тепер спосіб Комарового видання може нас не задовольнити (воно ані хронологічне, ані систематичне), та тоді випадало друкувати саме так, як зробив д. Комар, себ-то попросту опублікувати обидва рукописи так, як вони були, і не мудрувати лукаво. (Велика шкода лиш, що д. Комар, не знаючи, якого року що написано, поставив скрізь дату: «1860»). А в тім, упорядкувати згадані пієси хронологічно д. Комар навіть і не міг-би, бо в його рукописах в одному не було дат, а в другому датовано самий рік, а днів та місяців не зазначено.

«Аж от сього 1895-го року в червні приїхав я в Київ до дорогого свого вчителя Павла Гнатовича Житецького. Він оддав мені велику купу всяких рукописів із творами Руданського. Що правда: як переглянув я тую купу гаразд, то вона мусіла поменшати, навіть переполовинитися; декотрі зошити були там зовсім ідентичні, тільки з тією відміною, що одні з них писав сам поет власною рукою, а другі — то були собі дословні копії з тих автографів.

«Певне, що про ті копії я міг-би й нічого не казати читачам, дак одна з-поміж них уже має за собою цікаву історію. Це — невеличкий зошит (див. його зверхній опис у «Зорі» 1886 р., ст. 195) ³⁾, куди п. Стрільчев-

¹⁾ [Прим. 1925 р.: Ті Комарові рукописи — ще не остаточна авторова редакція. Пізніш Руданський поробив у своїх віршах значні зміни].

²⁾ Д. Мих. Комар у передмові до I-го тому «Творів Ст. Руданського» (1895, ст. 5-6) думає, що термін: «співомовка» — Руданський видумав уже пізніш, бо в тому рукописові, який був у д. Комара, всі приказки так і звуться «приказками», а не «співомовками». — Що приказка, то собі приказка, а що співомовка, то собі співомовка. Остатній термін — ширший од першого, бо і приказки (звісно, котрі віршовані), і пісні, і романтичні поеми («Небилиці»), і історичні поеми, і народня віршована біблія («Світові байки в співках») — усе те «співомовки»; і так воно стоїть на найраніших поетових рукописах. Наша письменницька громада, в тім числі і д. Комар, чомусь повстас проти оцього-о — кінець-кінцем зовсім гарного — терміну «співомовка»; та не знати чому? Коли в галицькій кузні кується що-дня тисяча недоладніх слів і вони входять в нашу літературну мову, то такий неологізм, як «співомовка» (= вірш), повинен уважатися навіть і за дуже щасливе придбання. Вірш справді стоїть на середині між звичайною мовою та співом; проф. Ом. Огоновський доволі добре вияснив, що «співомовка» — «співна мова». Кажу: «д о в о л і добре», бо складне слово для «співної мови» було-б «співомова»; а «співомовка» значить: «те, що говориться співною, співочою мовою». З 1864 року, зачавши перекладати Гомера, Руданський міг триматися свого терміну «співомовка» ще й через те, що Музу звав «Співом».

³⁾ [Прим. 1925 р.: В нашій книжці див. ст. 108-110. М. Л.].

ський (може з пам'яті) записав 1869-го року в Петербурзі 60 приказок, котрі йому найбільше припали до вподоби, — записав доволі недбало, плутаючи правопис, не вважаючи часто на ритм, додаючи власні слова проти метру, або й проминаючи не то що слова, аж цілі рядочки! Зверху Стрільчевський власною рукою надписав: «С.-Петербургъ. 5 марта 1869 года». На біду рука Стрільчевського ніби трохи скидається на руку автора «Приказок». Тим-то 1886 року, як дістався був той списочок в руки моєму шан. приятелеві, д-рові Франкові, то він подумав, буцім це авторський автограф, та й так се і заявив, друкуючи всі ті приказки в «Зорі» 1886 року. Що-ж до дати: «С.-Петербургъ 1869 года» (Руданський 1869 р. був не в Петербурзі, а у Ялті), то Франко вияснив собі це так, що треба розуміти тут 1859-й рік, бо мабуть ті слова писано не тією самою рукою, якою увесь зшиток. (А як на правду, то тією самою. До речі: Руданський ніколи не знав Петербурга Петербургомъ, тільки Петрополем). Друкуючи той авторський автограф, д-р Франко мусів часом його виправляти ¹⁾, а одну приказку («Що кому годиться») зложив сам наново, бо Стрільчевський здорово таки перекрутив її. Про все це я згадую на те, щоб хтось, побачивши тепер приказки, які друкуються із справжнього авторського рукопису, не здивувався часом, що вони одрізняються од друкованого тексту 1886-го року. Оце про тую копію.

«Що-ж до автографів Руданського, то про них я вже дещо сказав у кінці 1-го тома «Творів Степана Руданського» (1895, ст. 175—177).

«Найбільш я радію з того, що в мене є два [хронологічно-]чорнеткові (звісно, автографічні) томи творів 1851—1859 рр. Може, краще буде звати їх «перша редакція», а не «чорнетки». Адже хоч ті томи справді одіграли для Руданського ролю чорняка для 2-ої редакції, але й вони

¹⁾ От, наприклад у списочку стоїть (№ 59):

— Смашне, каже той.
Якъ разъ таке, якъ то часомъ
Въ осини буває борщъ зъ хвасолею,
Або цибуля съ квасомъ.

У Франка («Зоря» 1886, ст. 313):

— Смашне, пане, — каже той, —
Таке, якъ то часомъ
Въ осени борщъ зъ хвасолею
Та цибуля зъ квасомъ.

А в автографі Руданського (№ 202):

— Смашне, пане, каже той:
Саме якъ то часомъ
Въ осени буває борщъ
Съ квасолею разомъ.

Зрештою, Франкова перерібка — краща навіть од оригіналу.

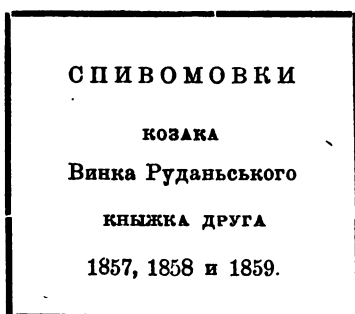
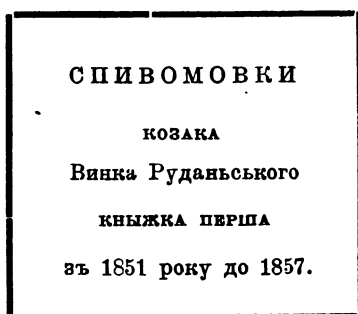
сами були з чогось скопійовані на чисто: певне — із справжніх чорняків, писаних мабуть на перших-ліпших клаптиках паперу ¹⁾). Иноді ми зовсім виразно відчуваємо, що Руданський, складаючи оці «чорнетки» чи «1-шу редакцію», повинен був мати перед собою ще якийсь инший свій-таки оригінал. Приміром, коли ми читаємо в поемі «Вечерниці» таку строфу:

«От приходять парубки,
Дались чути і скрипки,
І підківки забряжчали
У дівчат і парубків...
Тільки Гриць іден сидів,

«— то не важко побачити (з рим), що в цій строфі не має одного рядка, який мав би римувати з «забряжчали». Не важко нагадати, що з ним вірші читались отак:

«От приходять парубки,
Дались чути і скрипки,
Дались чути і цимбали,
І підківки забряжчали... і т. д.

«Справа, зрештою, не в назві згаданих двох автографічних томів. Важлива — инша річ: все, що складав Руданський, записано в ті томи 1-ої ред. хронологічним розпорядком, і коло кожної пієси є точна дата; часом зазначено й місце, де тоді був автор; дуже часто в дужках зазначено, підо впливом якого (звичайно польського) твору писав автор; одно слово — це ніби поетичний щоденник Руданського. В тих двох томах є от що нового: 1) 75 досі невідомих «Приказок»; 2) скількись «Пісень», себ то ліричних співомовок; 3) ціла низка романтичних поем або балад, що Руданський звав їх «Небилицями»; 4) довга поема: «Світові байки в співах» («в співах» = «віршами») з рівнобіжним додатком: «Світові байки в людських оповідках» (= «прозою»). Титули тих обох томів, старанно зроблені рукою теж самого Руданського, виглядають ось як:

«Третій такий «чорнетковий» том — не в мене, а в Галичині, у Вас. Лукича (од Франка).

¹⁾ [Прим. 1925 р.: Одного такого справжнього чорняка, писаного безперечно 1854 р., ми маємо в рукописному відділі Всенародньої Бібліотеки при Всеукраїнській Академії Наук. Його опублікував С. О. Єфремов у «Кіевской Старині». — М. Л.].

«Далі, в мене є дивоспів (= оперета): «Чумака», писана в Ялті 1862-го року, а виправлена (в особнім зошиті) весною 1871-го року; про неї досі навіть і згадки не було ніде.

«Іще-ж єсть у мене «Омирової Іліяди пісня друга», досі не друкована ¹⁾, та дуже цікава передмова до пісні першої, звідки ми між иншим довідуємося, що на Руданського мав вплив Драгоманів (певне, 1866-го року?) і заохочував його до праці.

«Єсть у мене і два листи Руданського до його брата Грицька: з Петербурга 5 липня 1859 та з Ялти 21 грудня 1861. Перший лист кидає яскраве світло на хатні стосунки Руданських, на Степанові соціальні та національні погляди, то що.

«Нарешті є в мене частина з чистового рукопису 1859 року, туди вписано тільки поему «Світові байки в співах» ²⁾, [а другий шматок рукопису — у д. Комара; ото-ж ізвідти він і друкував «Пісні» та «Приказки» в «Зорі» 1893—1895] ³⁾. Нема чого споритися, що чистовий список — то річ дуже важлива: в нім є деякі (часом і не аби-які) стилістичні виправки проти «чернетки» (= 1-шої редакції); але до нього повходили не всі вірші, які були в «чернетці», та й ті, котрі повходили, то вже без дат і не по порядку, а посортвані по рубриках.

«Оце такі в мене рукописи. Та ще знайшов я в «Вѣстникѣ Юго-Западной Россіи» 1864 (т. I, липень, ст. 25 і далі) патріотичний вірш Руданського: «Ой із-за гори, із-за кручі», невідомий нашим бібліографам. Не стільки цікавий буде для нас той вірш, скільки полеміка україножерної редакції, звідки ми бачимо, що пісні Руданського ще за живота авторового розходилися поміж народом: «Это пѣсенка одна изъ числа многихъ, разсѣваемыхъ украинофилами въ простонародьѣ», — каже українофоб «Малороссъ А. Восточенко» (тоб-то Анатоль Мартиновський, що був могилів-

¹⁾ [Прим. 1925 р.: і до того ця 2-га пісня являється в вишньому тексті, ніж той, якого потім опублікував Франко в УІ томі «Творів Ст. Руданського». — М. Л.]

²⁾ [Прим. 1925 р.: Цей рукопис — то частина вже третьої редакції «Співомовок». — М. Л.]

³⁾ [Прим. 1925 р.: Всупереч цієї своїй помилковій заяві [надрукованій у квадратних дужках] А. Кримський у кінці окремої відбитки цього самого II-го томика, де друкувалося «Переднє слово», додив (ст. 275): «Думаючи, що д. Комар друкував з рукопису пізнішого од мого або, хоч би, рівночасного з моїм, я помиливсь. Ближче порівнянне текстів показало мені, що д. Комар оголосив такі тексти «Приказок», які пізніше Руданський трошки позмінював. У III томі «Творів» я иноді зазначатиму такі зміни, коли вони або роблять пієсу кращою, або просто сами собою цікаві». — І справді, А. Кримський це в III томикові (1896-1897) не раз робив, а на ст. 27-ій того — III томика знов зазначив: «Треба нагадати читачеві, що редакція д. Комара — старіша од тієї, яку маємо ми. Або, краще сказати: той текст, що видав д. Комар, зовсім збігається з амазаним текстом нашого рукопису. А єсть у нашій тексті іще й багато пізніших виправок, пороблених рукою самого Руданського певне в 1858 році». — М. Л.]

ським архієпископом)¹⁾. На мою думку, писано її в червні 1860-го року або хіба лиш трошечки пізніше²⁾.

«Трохи передше, ніж як П. Гн. Житецький дав міні згадану колекцію рукописів, др. Франко віддав В. Лукичеві свій том «Співомовок» Руданського з творами 1859—1860 рр. Це буде 3-ій «чернетковий» том (= 1-шої редакції), безпосереднє продовження моїх двох; натурально, він з точними датами і писаний хронологічним розпорядком. Частину його матеріалу (тільки, напевне, не з того рукопису, а з копії) оголосила колись друком О. Пчілка в Києві 1880-го р.: «Співомовки Ст. Руданського. Выдавъ Н-й Г-ъ Волыньскій». Потім, 1886-го р., скількись приказок з того рукописного тому видрукував д-р Франко в «Зорі», потім деякі історичні поеми помістив наш редактор Василь Лукич у «Календарях Просвіти» і т. и., а багато зосталося такого, що іще й ніде не друкувалося. Докладний опис того рукопису див. у «Зорі» 1886, ст. 195³⁾. Порозумівшись я і шан. Василь Лукич поклали опублікувати наші рукописи, уланітувавши їх хронологічним порядком. Я взяв на себе редагування «співомовок», писаних з 1851-го р. до літа 1859-го р. (це буде II-ий друкований том «Творів»); а про все те, що писалося в Руданського з літа 1859 р. та далі, дбатиме вже Вас. Лукич, і це буде третій друкований том; йому я туди передаю і скрипт «Чумака»⁴⁾. Як бачимо: дякуючи Вас. Лукичеві, наша українсько-руська громада незабаром матиме вже перед собою цілого воскресшого Степана Руданського, та й вийде, що не помилявся поет, пишучи до свого брата: «Заказують мені мою рідню мову, не слухає батько мої мови, — за то, може, мене і по смерті послухають штирнадцять мілійонів моїх їдномовців».

«Хронологічного порядку ми тримаємось через те, що такий спосіб видання — добрий для всякого автора, а для Руданського просто аж неминучий. Такого розкиданого автора, який є він, тільки тоді й можна зрозу-

«¹⁾ Що архієп. Анатоль Мартиновський мав псевдоніма «Восточенко», це засвідчено в «Кіевской Старинѣ» 1882, май, ст. 227.

«²⁾ Своім напрямом вона становить ніби перехід до циклу тих патріотичних історичних поем, котрі оголошує шан. Вас. Лукич у IV-ім томі «Творів Степана Руданського». З них «Мазепа» писано 6-7 червня, «Полуботок» 8 червня, «Велямін» 9 червня, «Павло Апостол» 10 червня, «Мініх» 12-13 червня, — мабуть тоді написав Руданський і оту поезію: «Ой із-за гор, із-за кручі».

³⁾ [Прим. 1925: У нашій книжці див. ст. 106-108. — М. Л.].

«⁴⁾ [Прим. 1925 р.]. В окремій відбитці II друкованого тома, на ст. III, подано од А. Кримського таку виправку до цього уступу: «З передмови (ст. 8) читач побачить, що увесь рукописний матеріал, котрий мається в моїх руках, я був сподівався вмістити в один друкований том, завбільшки такий, як т. I [що видав М. Комар]. Та вже серед друку мусів я зміркувати, що моїх рукописів стало-б може й на три таких томи. Отож я й шан. Василь Лукич поклали розбити мій матеріал на дві частини: одна половина — писання Руданського до 1857-го року — іде в одей том (= т. II), а писання з 1857-го р. до літа 1859 року становитимуть собі зовсім окремий том (= т. III). Через такий розпорядок дальші поетові твори, які містяться в рукописах д. Василя Лукича, підуть уже не в третій том, як сказано на ст. 9-й, а в четвертий».

міти гаразд, коли його читати хронологічно та стежити його розвиток ступінь за ступенем.

«Часом такий спосіб читання робить нам поета симпатичнішим. Подивімося, напр., в систематичний список його творів, що я його опублікував в томі I, на ст. 177-188, — ми бачимо в кожній рубриці які-небудь погані, порнографічні вірші; стрічаючи поруч тої гидоти якісь вірші патетичні, чутливі, навіть найвно-сентиментальні, ми ладні вважати їх за нещирі, а автора — за лицеміра. А як читатимем Руданського тим самим порядком, яким писавсь його «поетичний щоденник», то пересвідчимося, що це була натура таки справді дитяче-чутлива і чиста душею, а всі порнографічні пієси писано в три або в чотирі дні; з тих виключних трьох-чотирьох моментів, коли молодика нападала *gauloiserie*, ми ще не сміємо нарікати його циніком.

«Для життєпису Руданського наш спосіб видання теж має чималу вагу.

«От напр. з підписів під віршами можна довідатися, де коли був автор, а звідти видно, що учившись у семінарії Руданський не кожне літо їздив додому; а звідти можна догадатися, що з батьком не було вже й тоді в нього лагоди (про це свідчать і його пізніші листи).

«Батько Руданського, видно з творів (з прозаїчних «Світових байок»), був попом у селі Хомутинці, Вінницького повіту на Поділлі¹⁾.

«Вдома Степан дуже любив приятелювати з наймитами і слухав їхні оповідання: записуючи, він позначав, що записи йдуть од наймитів.

«Писати Руданський зачав, здається, під впливом Шевченковим²⁾, а теми для своїх балад-віршів брав на перший час із Жуковського та з польських романтиків. В поемі «Опир» 1853 він замазав аж 7 строф саме таких, які дуже нагадували відповідні місця в «Ленорѣ» або «Свѣтланѣ» Жуковського³⁾. Польський вплив зпершу був у нього дуже міцний, польські вірші та пісні знав Руданський на пам'ять і, очевидно, не стільки з книжок, скільки з живих слів, бо як доводилося йому часом те саме по польськи написати,

¹⁾ Вінницький повіт — на межі з Волинню, а село Хомутинець — недалеко од Бердичева. Тим-то в Руданського мова зближається до середньо-української.

²⁾ М. Л.: Та мабуть і з Квітчиними українськими повістями познайомивсь Руданський дуже рано. Поема «Хрест на горі» 1854 р. (хоч писана вона не безо впливу од росіянина Козлова, як зазначає у нас на ст. 9 А. Кримський, базуючися переважно на зовнішній формі), дуже нагадує прозаїчну Квітчину «Марусю» не тільки загальним змістом, ба й окремими подробицями. Прим., на рубок і у Квітки і у Руданського підслухує те, що дівчина говорить сама до себе, і аж тоді для них обох розпочинається кохання. Одміна — в тім, що у Квітки безталанний парубок після невдалого сватання йде спасати душу в монастир, а у Руданського він попередку продає свою душу чортові, а вже аж тоді спасає її молитвами та церквами.]

³⁾ Чотирма роками пізніш (1857), пишучи під виразним впливом Жуковського свою баладу «Безнадія» (друк. III, 49), Руданський під заголовком зробив ще й російський підпис, живцем ідуча за Жуковським: «Подражаніе» Bürger'u. — М. Л.]

то він раз-у-раз робив багацько різких помилок проти правопису, прим. *stoje* (зам. *stoi*), *w cisze*, *w liesie*, *take mam nature*, і т. и. і т. и.¹⁾.

«Видко, що і любив і знав він музику. Для одних своїх поезій він попросту брав музику відомих тоді польських романсів і надписував зверху, приміром, так: «Голос: *W posnej cisze, w cichem pieniu*», а над іншими поезіями надписував: «Голос — свій», тоб-то сам придумував для них музику.

«Ані однієї поезії ми не бачимо з датою 1855 р.». Видко, що кінець семінарського курсу та перший піврік у петербурзькій Медичній Академії зажирали аж надто багато часу в Руданського, і він так пильно працював над іспитами та лекціями, що для поезії вже й часу не залишалось. Допіро 16 січня 1856 р., себто вже після закінчення важкого 1-го семестру в Медичній Академії, вже й після різдвяних вакацій, знов бачимо, має змогу Руданський узятися за поетичне перо.

«Цікаво, що найперша його поезія, писана по тій довгій перерві вже в Петербурзі, серед російського оточення, то був переклад з мови польської: «На Подоля з України зозуленька прилітала». Отого-ж самого 1856 року вилилася з-під його пера й своя власна журлива пісня: «Повій, вітре, на Україну, де покинув я дівчину», з підписом «24 іюля 1856. С[анкт]-П[етер]б[ург]». З цієї дати ми бачимо, що д. Комар зробив помилку, кажучи (в т. I, ст. 5), буцім «Повій, вітре» писано ще в подільській семінарії 1855 р. (А втім, навіть якби в нас не було власноручної поетової дати, то слова «Повій, вітре, на Україну з полуночи» виразно показували-б, що поет був тоді не в Кам'янці-Подільському і не на Україні).

«Перебування серед росіян у Петербурзі викликало було, одначе, в Руданському певний нахил віршувати щось і по-російськи, — і він тоді, 1856 р., скомпонував був якусь «Пробу по московськи». Було тієї «проби» мабуть лиш одна сторінка або дві. Тільки-ж, написавши московські вірші, він їх і видер із зошита геть, — залишилося самісіньке титло тієї «Проби по московськи», і потім справа понад «спробу» й не пішла вже.

«Будь-що-будь, знайомість із російською літературою (чи оригінальною чи перекладаною) стає в Руданського помітніша в петербурзький період його життя. Віршуючи першу пісню своїх «Світових байок» (у кінці літа 1856 р. в Новгородській губернії), він дає там розділ XVIII — про нараду лукавого змія з іншими чортами проти Адама. В прозаїчних «Людських оповідках», на яких збудовано «Світові байки», нема навіть натяку на цей розділ XVIII, а він нагадує відповідне місце у Мільтона. Через те ми маємо повне право бачити в цім розділі Мільтонів вплив на Руданського. Мільтона-ж міг знати Руданський очевидячки лиш через російський переклад.

¹⁾ В тих віршах, які видав д. Комар, теж було помилок проти польської правописи чимало, та хтось (чи сам д. Комар, чи «Зоря») виправляв їх для друку. [М. Л.: Нажче ми зазначимо шарші уваги А. Кримського про польщину у Руданського].

Тільки-ж кінець-кінцем той вплив не був дуже великий, бо зараз-таки, в розд. XIX, ми бачимо вже зовсім самостійну, дуже оригінальну композицію (Єва — щира українка).

«Матеріальне становище Руданського в Петербурзі, як учивсь він там, було лихе. Студент Руданський жив десь на болоті, у бідної вдови, та й иноді не мав гарячої їжі аж два місяці, а в кешені ні копійки. Див. про це «Студент», пієсу, яка в чистовий список не увійшла. Писалася вона, правда, в січні аж 1858 р., та мабуть і 1856-1857 рр. жилося Руданському в Петербурзі не кращ.

«Тільки влітку міг студент підпомогтися грішми, бо на літо він не додому на Вкраїну їздив з Петербургу, а ставав у когось за вчителя для дітей, та й виїздив разом із панською сім'єю, — як видно з підписів під віршами, — кудись на село під Петербургом, у Новгородську губернію. Та видно з віршів, що не переставав він, серед великоруської сільської атмосфери живучи, згадувати та й згадувати з особливою силою довгі побутові картини з далекого покинутого рідного краю. Особливо характеристичний з цього погляду — вступ до поеми «Світові байки в співах» (пис. в серпні 1856 р. в новгородському селі Дора): це — чудові побутові малюнки з провінціального українського життя в Кам'янці-Подільському, де людей на вулиці видно хіба під певні години (як ідуть чиновники на службу чи з служби, та школярі — два рази до школи та два рази із школи), а вжеж після 9-ої години в-вечері геть усе затихає-завмирає. Малювалася тоді Руданському в Новгородщині й инша картина з батьківщини, рідкий контраст до згаданої кам'янецької провінціальної мертвоти. В тому самому вступі до «Світових байок» намалював Руданський картину бучного ярмарку в Кам'янці на Івана Купайла, коли в соборі буває храмове свято і одбувається архієрейська парадна одправа.

«Та кінчалися канікули, вертав студент ізнову до Петербургу вчитися, знов засідав за студентську працю. Зароблених у літку грошей ставало тільки на осінь, а в січні — як ми бачили вже — «сидить студент медицини другий місяць без борщу», якось дотягаючи академічний рік, щоб новітнім літом знову репетиторувати десь у панській родині на Новгородщині, чи де.

«Норови та звичаї, серед яких студент жив на селі в панській родині, певне, були не дуже чисті, — звичайно: в багатій сім'ї за часів кріпацтва; влітку 1859-го р. Руданський якось-то цілими днями сидів був та складав стидкі приказки, десь-певне дратуючи себе ними....

«От які малюнки, одразу і самі собою, намалювалися мені через хронологічне читання, хоч я не звертав на все це умисної уваги; а хто схоче пильно переглянути твори Руданського умисне на те, щоб повиятити з них біографічні дати, тому будуть жнива рясні, і подякує він нам за наш спосіб видання.

«Котрі Руданського твори вже подано в I-м друкованім томі з рукопису Комарового, ті до II-го та до III-го друкованого тома очевидячки ввійдуть вже не повинні — і не увійдуть. Але, пропускаючи їх, я на відповіднім місці таки за них згадуватиму, що ось, мовляв, тут або тут повинна надходити з черги така або така піеса, і зазначатиму, чим одрізняється текст моїх рукописів од того тексту, що подав д. Комар. Голою згадкою я зазначатиму на відповіднім місці й стидкі вірші Руданського, яких надрукувати в Галичині не можна. Отже читач матиме перед собою суцільний, повний образ поетового розвою і зможе вистежити його ступінь за ступенем. А вже-ж для другого видання творів Руданського (сподіваємося, що його доведеться дожитися не багато літ) мої коротенькі зазначки будуть дуже придатні.

«Правопис у нашім виданню такий, як у «Зорі», але в самого Руданського він був не такий. Спершу Руданський державсь російської ортографії: писав *ы* зам. нашого *и*, писав *и* — зам. *і*, напр. «диты» (= діти). За часів «Основи» він засвоїв собі Кулішеве *і*, та не одразу кинув *ы* в листі до брата з Ялти 20 грудня 1861 р. він пише: «сыділа», на «лысті». Оперету «Чумак» (вересень 1862) уже написано справжнім Кулішевим правописом, без *ы*. Держачись якої-небудь одної ортографії з-поміж цих трох, Руданський державсь її вже дуже послідовно. Всі опі мої викази про правопис здадуться на той випадок, що може кому трапиться якийсь недатований автограф Руданського, — то можна буде більше-менше означити час його написання. От і д-р Франко не був-би зробив відомої помилки з рукописом Стрільчевського, якби був знав, коли Руданський тримавсь якого правопису. Стрільчевський вживає трох букв *ы*, *и*, *і* та й плутає їх, чого не бувало у Руданського; — Франко міг би тоді зміркувати, що як на Руданського, то для 1859-го року така ортографія (з «і») буде ще порання, а для 1869-го року (з «ы») — вже пізня, а звідти само собою випливало-б, що то не може бути Руданського автограф.

«На тім кінчаю свою передмову. Коли треба буде зробити ще деякі уваги, то я вже їх робитиму паралельно з текстом, в долині.

Звиногогородка на Київщині.

18 $\frac{10}{\text{VIII}}$ 95

А. Кримський.

Редакторські примітки А. Кримського до II-III т. т.: а) для всгановлення правдивого тексту Руданського.

На цьому змістовному «Передньому слові» певне що не обмежувалася редакторська праця А. Кримського. Друкуючи поетичну спадщину Руданського, А. Кримський скрізь подавав безліч редакторських приміток, до кожної поезії. Ті примітки — дуже різнобірні: вони торкаються і критики

тексту, і діалектичних особливостей мови Руданського, і естетичної оцінки його поетичної творчості, то що. Але-ж вони читаються добре тільки тоді, коли перед очима читачевими лежить і відповідний текст кожної з тих поезій Руданського, до яких примітки стосуються. Передруковувати ті примітки окремо од тексту, та й ще поспіль, у тому самому порядку як вони подані в долішніх нотатках до II і III томів — це не випадає: не маючи перед собою віршів Руданського, читач наш не легко зміг-би примітки А. Кримського й використати, а до того вони в такому вигляді були-б тут носили хаотичненський характер.

Тому краще я подам тут редакторські уваги А. Кримського за систематизувавши їх по певних групах.

Перша група редакторських уваг А. Кримського до II й III томів містить у собі критично-палеографічний розбір друкованого тексту тих Руданського віршів, котрі вже були опубліковані перед А. Кримським. Головним чином редактор ними подає текстуальні поправки до I тома творів, що зрадагував М. Комар (1895), і зазначає, що в редакції М. Комара є різкі помилки в датах і що текст надрукований у Комара частенько не збігається із справжнім автографічним оригіналом Ст. Руданського, особливо-ж із найпізнішою (=3-ьою) редакцією. Ми зовсім не будемо тут передруковувати всіх тих текстових виправок, бо для ширшого кола читачів вони великої ваги не мають: були й будуть вони потрібні тільки для дальших видавців творів Руданського, якими, прим., явилися свого часу Ол. Лотоцький або Юл. Романчук.

б) Пояснення до тих поезій Руданського, що не могли ввійти в друковане видання через свою богогульність, або непристойність.

Друга група редакторських приміток А. Кримського має на увазі ті Руданського приказки, котрі через свою порнографічність, або ще й богохульність, не могли бути опубліковані ані в «Зорі» (отім святім «письмі для родин»), ані в будь-якому окремому галицькому виданні «Творів». З огляду на те, що ті приказки ще й досі залишаються недруковані, ми погуртуємо тут геть-усі звістки про них, що подав редактор, а подекуди ще подоповнюємо його звістки на підставі автентичних поетичних рукописів. Але почнемо не з «приказок», а з однієї примітки до прозаїчних «Світових байок у людських оповідках». А саме:

В т. II, ст. 248, у Вакулиному оповіданні про царя Соломона, читаємо у Руданського: «Соломон зробив ваги, кладе на шайку мамин чеpecь, а на другу — женського клоча, і реготить, що клоча перетягає». До цього дано нотатку од Руданського-таки: «Тут я змінив Вакуліні слова, бо дуже були тверді». І друга, вже редакторова нотатка: «Яке слово було у Вакули, диви «Этнографическое Обзорііе» 1893, кн. XVIII, ст. 88. — А. Кр.

№№ 18-20 ¹⁾ (= т. III, ст. 12, після приказки «Не вчорашній» 30 жовтня 1857 р.): «По сім наступають в рукописи отсі три поезії під заг. «Кольєа», «Рана» і «Пукалка», усі з дати 30 жовтня і усі змісту порнографічного — А. Кр.

[М. Л.: Ця примітка, дарма що підписана ініціалами «А. Кр.» — абсолютно не належить А. Кримському. Її написав (це-ж навіть і з мови знати!) редактор «Зорі» Василь Лукич — не захтівши надрукувати текст отих трьох приказок, що А. Кримський був-таки надіслав для друку.

[З них № 18 «Кольєа» оповідає про те, як молодиця зазналася з москалем і, вдаючи слабу, щоб позбутися чоловіка, виражала його по далеких ворожках — нехай би вони вигоїли її од «кольки». Кінчається приказка так:

Але була в них дитина.
Хлопець — років п'ять.
От той хлопець і підглянув,
С ким мамуня сплять.
Тільки батько показався:
Хлопець і біжить...
— «Вже здорова наша мати!»
Батькові кричить.
«Тільки-тільки не поспіли!..
«Не виділи, жалі!
«Оттакую з мами кольку
«Витягнув москаль!

[Друга пропущена приказка № 19 «Рана» (теж 30 жовтня 1857 р.) повідає про наївну дитину, що дивується, як влучно тато «поранив» маму ²⁾. Третя приказка № 20 «Пукалка» (теж 30 жовтня 1857) малює побутову картинку: хлопець-осьмиліток, лежачи на печі, починає себе плескати по животу «пуцькою» і гукає до матері, щоб вона вгадала, чим він себе б'є. Мати, довідавшись, що він виробляє, починає його лупити коцьобою, а дитина, голосом повним кривди:

«Оттаке-то!» промовляє
«Не вгадали — й б'ються! —».

[№ 29. «Що рабин робить?» мало-б бути надруковане в т. III, ст. 17 (після «Рабин і запорожець»), і А. Кримський був таки прислав цю приказку без змін і вкорочень, уважаючи її за більше-менше «можливу». Тільки-ж Вас. Лукич викинув її зовсім, і навіть не зазначив, що Руданський таку приказку склав. Подаємо її так, як її колись був надіслав до Галичини А. Кримський:

[¹⁾ Нумерація належить самому Руданському. — М. Л.]

[²⁾ Див. точніш відповідну народню анекдоту у П. Тарасівського: Das Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes, Липськ 1909, ст. 17, № 30. — М. Л.]

Випив мужик пів-кватирки,
 Хлібом заїдає...
 А жид ходить коло шиньку,
 Борухи співає.
 — «Чи є, Мошку, у вас рабин?» —
 Став мужик питати.
 — «Гирсти?... рабин?... а чому ж нам
 Рабина не мати?» —
 — «А що ж рабин ваш — розумний?»
 Жид аж вийшов з себе:
 «Та вже ж — каже — розумніший,
 «Мужьку, за тебе! —
 — «А що ж рабин у вас робить?
 Що він поробляє?...» —
 — «Що він робить? все читас...
 «Читає... читає... —
 — «Та коли ж він спочиває,
 Як все коло книжки?...» —
 — «Спочиває бардзо мало,
 «Альбо аві кришки!
 «Он привик, бач, коло книжки
 «День і ніч сидіти!... —
 — «А коли ж(він, орендару,
 Робить собі діти?» —
 — «Етим глупством у нас рабин
 «Себя не займає:
 «Єсть такої там у рабина,
 «Что їх работає.

8 квітня 1858]

«№ 38. В т. III, ст. 26 (після приказки «Піп і жид» 10 квітня 1858 читаємо): «Хамут» 11-го квітня 1858. Початок її:

«Возив мужик на ярмарок
 Жидів цілу фуру,
 Назад йому довелося
 Везти ідну Суру

«і т. д. Змісту переважно порнографічного. — А. Кр.

[М. Л. Додамо (за рукописом Руданського), що ця приказка дуже довга. В ній Руданський оповідає, як на ночівлі звів погонич Суру, смикаючи хомут і лякаючи Суру, ніби то шелестить вовк. Уранці він їй признається, що то не вовк був, а сам він шелестів хомутом. То Сура йому:

— «То хамут був?... Ох, які ви
 Розумні люди!..
 А ну-ну! нехай, Іванцю,
 Іще хамут буде!...

Порівн. Das Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes. Лпц. 1909, ст. 154, № 200].

«№ 45 (=т. III, ст. 29, 14 квітня 1858): «А которий?» Зміст порнографічний. — А. Кр.».

[М. Л.: Батько приходять до старого цигана і жаліється, що його син звів його дочку. Циган розпитує, которий його син це зробив, і довідавши-ся каже: «О, за него я ручаюсь!». Порівн. простонародний варіант в Geschlechtsleben, ст. 14, № 26].

«№№ 58-59 (=т. III, ст. 38, після «Вареників»): «а) № 58. Нехай хоть по християнській¹⁾. 15 квітня 1858. Порнографічна. Починається:

«Стоїть москаль на квартирі,
Зіму пробуває,
Служить ширю господні,
Та й сам не дримає.

«б) № 59. Як обшив» — 15 квітня 1858. Порнографічний початок її:

«Чи спав москаль перехідний,
Чи так прикидався... —

«І в цій, і в попередній приказці оповідається про дурного селянина, хитрого москаля та зрадливу жінку. А. Кр.».

[М. Л.: Як легко догадатися навіть з примітки Василя Лукича, А. Кримський був прислав повний текст цих двох приказок, тільки Василь Лукич не захтів був їх друкувати. В першій приказці мужик ладен був примиритися з тим, що москаль підлабузнюється до його жінки (мовляв — «нехай хоч по-християнськи!»), аби одчепивсь од його самого із своїми прикромосексуальними зальотами. Пор. Geschlechtsleben, ст. 107-109, №№ 141 — 142. У другій приказці дурний селянин іде в заставу з жінкою, що мовляв вона фізично не зможе прийняти до себе перехожого москаля-пріяпа. Пор. Geschlechtsleben, ст. 240, № 246].

«№ 60 (=т. III, ст. 39, того самого 15 квітня 1858 р.: «Дочка-син. Порнографічна. Початок її:

«Пан то хоче сина мати,
З журби не спить ночки²⁾,
Але пані, як на збитки,
Вповиває дочки... А. Кр.

[М. Л.: Жид дуже цинічним жартом радить панові зачекати 16 літ, доки його дочку візьме зять, а в того, звичайно, все чоловічєе буде на своєму місті].

«№ 70 (=т. III, ст. 43, після приказки «Піп у ризах» 17 кв. 1858): «Пущі» — 17 квітня 1858. Порнографічна. Починається:

«Відбіг воли попів наймит,
Оком не стикає:
Лежить, бідний, коло груби,
Все за них гадає». А. Кр.

¹⁾ В первописі: «по християнській», але в иншій знов місци: «по московськи». Вас. Лук.

²⁾ У Руданського: «Не спить цілі ночки». — М. Л.]

[М. Л.: Піп каже до попаді, що на ній волосся як пущі, а наймит це чуючи гукає з печи:

— «Чи нема там волів наших?
В пущах пошукайте»].

«№ 73 (= т. III, ст. 44): «То й, що над нами» — 18 квітня 1858. Порнографічна. Починається:

«Стоїть козак коло груші,
Дівку підмовляє,
А дівчина як калина
Полум'ям палає. А. Кр.

[М. Л.: На груші сидить батько і надслухує. Дівчина каже козакові, що боїться привести дитину, бо хто її годуватиме? Козак показує на небо і говорить: «Той, хто над нами». Обурений батько з груші кричить: «То я маю годувати?!»].

«№ 75 (= т. III, ст. 45): «Указ — 18 квітня 1858. Порнографічна. Починається:

«Іде козак дорогою,
Дівку надібає, —
Вийняв папір за пазухи
Та й її читає. А. Кр.

[М. Л.: В наказі — ніби од імени «Его Императорскаго Величества» — сказано, що кожен козак має право один раз заволодіти кожною дівкою. Дівка, вже як мала йти, каже козакові:

— «А приглянься-но, козаче,
До того наказу:
Чи нема там написано,
Щоб іще по разу...]

«№ 137 (= т. III, ст. 87, після приказки «Животина» 8 травня 1859): «Печені яйця — 8 травня 1859. Порнографічне оповідання про те, як козак звів дурну дівку. — А. Кр.».

«№ 142 (= т. III, ст. 90): «До чого ти здатний?» — 12 травня 1859. Батькові вдався синок вельми ледачий, що нічого не хотів робити. Батько радився людий, що з ним діяти, а вкінці запитав його: «До чого ти здатний?» На се дає синок відповідь, що одначе не підхожа для друку. — А. Кр.

[М. Л.: Цю примітку написав живовидячки не А. Кримський, а Василь Лукич. А натомість прислав був А. Кримський оцей текст Руданського:

Вдався батькові синок
Та такий ледащо,
Що робити, хоч убий,
Не буде нізащо.
Що не бився з ним старий —
Не дав собі ради.
На остаток всіх кумів
Зводить до поради.

Розкажує їм біду,
 Сина закликає
 І остатній його раз
 Із жалю питає:
 — «Ну, скажи ж мені тепер
 Як сам, здоров, знаєш:
 До чого б ти сам хотів?
 Куди здатись маєш?»
 А син голову схилив
 Та за брови взявся:
 — «Що-б не били, — каже, — лиш,
 Я б уже признався». —
 — «Ну, до чого? Лиш скажи!
 Не буду я бити!»
 — «А до того, — каже той, —
 Щоб діти робити»]

«№ 144 (= т. III, ст. 91, після «Скажи по німецькій» 12 травня 1859):
 «Зробіть собачку» — 12 трав. 1859. Стидна. Починається:

«В опівночі на полу
 Мужик пробудився.

«Оповідается тут про мужика, що обіцяв породити брата своєму малому синкові, а синок каже, що брата йому не треба, але треба собачку.
 А. Кр.».

«№ 149 (= т. III, ст. 92): «Війна» — 8 червня 1859. Початок:

«Молотив раз у попа
 Парубок Микита
 Та якось там і украв
 Цілу мірку жита.

«Далі, а особливо середина приказки із-за змісту непригожа до друку. — А. Кр.».

[М. Л.: Примітку писав Вас. Лукич, а не А. Кримський. Парубок пішов сповідатися до попа, і піп наказав повернути крадіжку. Парубок над вечір був поніс жито до попової хати і несподівано натрапив на інтимну сценку, — піп, підлабузнюючись до молодички, каже: «Іде турок на війну Москову воювати!» Тоді парубок кахикнув: мовляв — приніс вашу мірку жита.

— «А давно ж ти, — каже піп, —
 До хати забрався?»
 — «А давно! ще на війну
 Й турок не збирався!» —
 — «Неси ж — каже — то назад
 Та спожий на щастя.
 А я тебе взавтра й так
 Пущу до причастя».]

«№ 151 (= т. III, ст. 92): «Кожух» — 10 черв. 1859. Багач стоїть серед церкви в такім кожусі, що аж за очі хапає. Бідному, що стояв в кутку, стало заздрісно, і він виявив в думці бажання мати такий кожух. Та при

тім каже, що він робив би маючи на собі в церкві такий кожух. Але се іменно не пригоже для друку. — *А. Кр.*»

[*М. Л.*: Цю примітку, як видно навіть з мови, писав не *А. Кримський*, а галичанин *Василь Лукич*. Приказка настільки невинна, що ми можемо тут подати її цілу:

Серед церкви став багач,
Світло поправляє,
І на нім кожух-кожух —
Аж очі вбирає!
Та і сам він не худий,
Аж труситься сало...
Глянув вбогий із кутка —
Та й заздрісно стало:
— «Ет! не знає — каже — Бог
Кому щастя дати!..
От, як би то так мені
Кожух такий мати!
То, здається, щоб прийшов
У церкву до лиха —
То лиш став би та стояв
Та бздирав-би стиха!»]

«№ 153 (=т. III, ст. 99, того самого 10 червня 1859): «Штука». Незвичайна. Починається так:

«Віжить старий по-за хлів,
Ногами дрібоче. — *А. Кр.*

[*М. Л.*: Закалявши собі штани саме перед хлівом, старий хрін почу- хавсь і каже: «Та такої штуки я-б доказав і в хаті!».]

«№ 159 (=т. III, ст. 96): «По старій печаті» — 12 червня 1859. Як приходила до одного вдового попа котрась із молодичь брати вивід, то він казав, що змолитвусь її «по старій печаті», себ-то з книжки старого друку, і вів не до церкви, а до хати, Після він помер, приїхав молодий піп на парафію, і з тією «старою печаттю» вийшли в нього декотрі курйози. — Ці- лої приказки задля деяких незвичайних слів не можемо друкувати. — *А. Кр.*».

«№ 160 (=т. III, ст. 96): «Свята сім'я» — теж 12 червня 1859. Зміст непридатний для друку. — *А. Кр.*».

[*М. Л.*: Старий піп запевняє попадю, що в нього і голова святая, і кожна-кожна частина тіла святая. Попада з того висновує, що й вона свя- та, і дочка святая. А наймит з печи одзивається, що через попівну і він мабуть присвятивсь.]

«№ 165 (=т. III, ст. 100): «Смердячий циган» — 18 червня 1859. Хтось циганові каже, що од його йде поганий запах, а він одказує: «А щоб ти так дихав!» Декотрі вирази в цій приказці не підхожі для друку. — *А. Кр.*».

«№ 173 (= т. III, ст. 102): «Барабанчик» — 19 червня 1859. Москаль одурив хазяїна, кажучи, що зробить так, щоб його жінка породила йому генерала. А опісля сказав, що генерала не буде, тільки барабанщик. Приказка невимовно порнографічна. — *А. Кр.*».

[*М. Л.*: Пор. Geschlechtsleben, ст. 436, № 308, та ст. 438, № 309].

«№ 175 (= т. III, ст. 103): «І не нахвалятса» — теж 19 червня 1859. Глузування з кацапів. Син каже батькові про свою сестру, що в неї все не як у людей. А сестра чує та й одказує, що дядькові сини давно її знають — «і не нахвалятса». Друкувати приказку не можна, бо єсть незвичайні слова. — *А. Кр.*»

«№ 176 (= т. III, ст. 103): «Малчі!» — того ж таби 19 червня 1859. Із життя кацапів. Дівчинка Танька попросила в свого брата Ваньки, щоб він їй урізав хліба, а він каже: «Малчі!» і вилаяв її довго і дуже погано. Танька йде жалітися до матери і слово-в-слово переказує їй братову лайку. Обурена мати будить чоловіка і дословно переказує йому Ваньчині слова й велить, щоб він «калатіл Ваньку». Але старий говорить, що не битиме, бо як розсердиться Ванька, то зробить так, що його лайка на сестру стане вже не лайкою, а правдою. — *А. Кр.*».

«№ 198 (= т. III, ст. 119, після «Чий то собачка?» 22 червня 1859): Soli nie żałował — теж 22 червня 1859. Дурний німець дарує козакові п'ять возів вовни, сап'яну та пів хури соли, аби він йому переробив жінку. Пієса порнографічна. — *А. Кр.*»

№ 200 (= т. III, ст. 120). У надрукованій приказці «Панна й парубок» — 23 червня 1859 — ми після 7-ої строфи знаходимо таку примітку: «Далі йде ніби 2-ий розділ цієї самої пієси, без особливого заголовку. Дата та сама: 23 червня. Парубок питає панну, де найкраще будувати млинок, і подає свою раду. Питається ще: якби лежали штани та спідниця — то що вона підняла-б? чи штани чи спідницю? — і з її відповіді строїть каламбур. Все те не до друку. — *А. Кр.*»

«№ 213 (= т. III, ст. 126, після «Kurasya od oszu» 24 червня 1859): «Książd Anastazy» — теж 24 червня:

«Законник Настазій

Жінку сповідає і т. д.

«До друку не годиться із-за змісту порнографічного. — *А. Кр.*». [*М. Л.*: Цю примітку зробив не А. Кримський, а Василь Лукич, викинувши геть-усю приказку. Суть її в тім, що сповідальниця після сповіди біжить до старого прелата поскаржитися на ксьондза Анастазія, який ладен був задовольнити її десять разів на ніч. Прелат, понизавши плечима, признався: «Ten może!»]

«№ 214 (= т. III, ст. 126): «Patryotyczne kazanie» — теж 24 червня 1859. Писано по-польськи, тільки перший рядок по-українськи. Тес казанне (1832 р.) мав казати один ксьондз до жінок. Він радив їм брати од

москалів гроші та оддавати третину на повстання, третину на костьол, а третину йому самому, та ще на три гроші купити мила й добре обмитися по москалях. Багато є незвичайних слів. — *А. Кр.*».

«№ 222 (= т. III, ст. 132, після «Рchła» 27 черв. 1859): «Naco tego? — теж 27 червня. Жид у пана не вміє поводитися гаразд і скидає всю вину на свій рипучий чобіт. — *А. Кр.*»

[*М. Л.*: Кінець приказки:

— «A nuż, szelmo, jeszcze tak!» —
— Naco panu, tego?
Z mego bótu śmierdzi tak
Jak iz psa gniłego».

«№ 225 (= т. III, ст. 135, після «Турок і козак» — 29 червня 1859). «Руський і турецький бог» — теж 29 червня. Зачинається ось як:

«Серед міста в Цареградї
Колись турки взяли —
Свого бога і нашого
Разом змалювали і т. ин.

«Зміст не надається до друку. — *А. Кр.*».

[*М. Л.*: Вони змалювали, ніби християнський бог їсть так багато сала, що аж живіт йому розвільнило. А турецький бог із жалем на нього дивиться. Турки показали цей малюнок козакам:

«А в козаків на ті речі
Розуму ставало:
— А що ж? кажуть: — ото наш бог
Обідає сало,
«А ваш бачить, що так смашно,
Та й сам бідний хоче,
Ото й руку про[с]тягає,
І дивиться в очі.

Але християнський бог готовий дати турецькому не те, що сам їсть, а лиш те що з нього вилізає].

Безперечно, що галицький видавець був-би понижив ще десятків два інших приказок Ст. Руданського, коли-б А. Кримський — уже серед друкування — не надумавсь був тихенько, потай Вас. Лукича, робити в них зміни. Приміром, зустрічаючи в Руданського дуже неароматне слово для зазначення екскременту, він таке слово заміняв спокійнішим словом «візяк» і посилавав рукопис до Львову, — і тоді тая приказка могла побачити світ у Галичині. Реєстр отак-о змінених приказок потім додав А. Кримський у передмові вже аж до V тому, себто як уже проминула «небезпека».

в) Уваги про діалектичні особливості мови Руданського — фонетичні, морфологічні. Наголоси.

Третя група редакторських приміток А. Кримського характеризує мову Ст. Руданського з її діалектичними особливостями, од яких од-

ступив друкований текст через те, що редактор бажав додержуватися звичайних норм літературної мови. Спробуймо ті дуже й дуже розкидані уваги згуртувати більш-менш систематично, складемо з них нехай мозаїчну, але за те єдину картину, хоч для того доведеться часом цитувати А. Кримського не зовсім слово-в-слово, а так, як того вимагатиме «мозаїчна» стилістика. Що всі написання Руданського довелося мені перевірити за постійними автентичними рукописами, про це либонь не треба було-б і згадувати.

Почнемо з голосних звуків (або точніш — літер).

«В слові «камбала» Руданський після *б* пише завіси *у*, не *а*: «камбула» (друковано: «камбала» II, 221; II, 267). В одному місці на те *у* падає навіть наголос:

«Лип медведі, свині, коні,
І кроти не бўли;
Та ще боцяна не бўло,
Скыйки та камбули (II, 102).

«З огляду на риму опієї строфи та на її наголос, довелося в друкованому виданні залишити в цій строфі авторову орфографію: «камбула».

«Ненаголошене *е* густо-часто замінюється в рукописах Руданського на *и*, приміром: *лѣжаты, чѣкаты, чѣрвонный, высиля* (= весілля), *нѣбога, Тѣтяна, мѣже* (себто «меже», між). Але в друк. виданні маємо: *лежати, чекати, червоний, весілля, небога, Тетяна, межи* або *меже* (II, 15; II, 24; II, 54; II, 200; II, 201), і т. и., і т. и. Аналогічно з тим Руданський пише *зайць* (чит. «зайць») — очевидно замість «заець» (у друк. виданні це виправлено на «заяць», III, 61). Що ж до букви *и* в «прислів'ях» (= «предисловіє», «предсловіє»), як надрукував був Вас. Лукич на окладинці I-го т. та в I, 126, то тут за це *и* сам Руданський абсолютно не винен: у нього в рукописах пишеться раз-у-раз тільки «преслів'я» (рукоп. т. I, л. 213; т. II, л. 204 — 1-шої ред.; друков. т. II, ст. 230; т. III, ст. 1).

«І навпаки замість ненаголошеного *и* (*ы*) часто пише Руданський букву *е*: *хелытыся, похелывся, лебонь, розвенеться, техенько, меленький, лехе, девытыся, вѣ пивсеткахъ*. У виданні всі такі написання виправляються на: *хилитися, похилився, либонь, розвинеться, тихенько, миленький, лехе, дивитися, в півситках* (II, 15; II, 86). Між иншим ми маємо в рукописі «крыкне» замість «крыкны!» в таких віршах:

Глядыжъ — каже — якъ спытаю:
«Чее сее поле?»
«То ты крыкне: «твое власне,
«А бядного — голе!.. (I, л. 191 об.).

«Таких випадків, — додає А. Кримський, — що ненаголошене *е* замінюється буквою *и*, і навпаки, в Руданського дуже багато, і я вже не раз про

це згадував вище. Але цим разом приклад дуже цікавий, бо через те нічим не відрізняються способи приказовий і висказовий (II, 201).

«Задля ярмаркової колоритности ніде в друку не виправлено «пеле-пони» на «пилипони» (II, 87), як того вимагала-б етимологія (Пелепонами, або пилипонами звуться на Україні не тільки розкольники-«филипповцы», а й усякі великоруси).

«В т. II, 68 надруковано: «І зібрався препоганий у лиху годину», тимчасом як у першописі: «прыпоганый» (I, л. 60 об.). Редактор виправив тее «пры» на «пре», бо перша часточка ослабляє силу прикметника, а друга — прибільшує; та й у переднішій строфі ми маємо авторове-таки: «Данило препоганий» (II, 68).

«Скрізь друковано: «штири» (II, 100; II, 234 і ин.), а у Руданського мало чи не раз-у-раз пишеться: штыре ¹⁾).

«Замість е або е Руданський пише я в словах: Ягыпту, лядащо, календаривъ, — друковано: Египту II, 188, ледащо II, 141 (але і лядащо III, 99), календарів III, 139.

«Для пасивного дієприкметника закінчення «-ений» чергується у Руданського з закінченням «-яный», «-аний», напр. окрім «втомлений» маємо і «втомляный», а після шиплячих : уражаний (друк. «уражений» II, 66), сужаний (друк. «сужений» II, 70), покошаная ныва (друк. «покошенная» II, 60) і ин. Аналогічно: вараныци (друк. «варениці» II, 207).

«Не е, а і (пиш. и) ми маємо в рукописах Руданського в родовому відмінку: каміня, беріга (друк. «каменя» «берега» III, 81 і II, 170). Форма «беріга» тим позначніша, що вона повноголосна, а вже-ж у повноголосних формах староруське е звичайно не переходить у українців в і навіть у називному відмінку, де склад закритий ²⁾).

«В т. II, ст. 89 надруковано: «архирей», а в чернетці (= 1-й ред.) у Руданського написано: «архырій», форма рідко де уживана, але з філологічного погляду дуже правильна, ба навіть правильніша, ніж «архирей».

«Згідно із звичайною правобережною вимовою (не тільки подільською) Руданський подає вимову з и (не з і) в словах «гилля» «гиллячко» і т. и. (пише: «гыля» «гылячко»), — і так надруковано (II, 212; III, 150; III, 151; і в т. I, 55).

«Замість и рукопис подає вимову і в слові «напротів» (пиш. «напротивъ»), але друк. «напротив», II, 86. Так само вимовляв Руданський: «зіму зімувати», але надруковано (через Вас. Лукича) «зиму зімувати» II, 199. Що-до надрукованого у М. Комара (I, 119) «ділина», то це не збігається

[¹⁾ (П р и м. 1925 р.): В нотатках надруковано: «в першописі всюди штирі» (II, 100; II, 234), але-ж це живовидячки друкарська помилка зам. «штыре». М. Л.]

[²⁾ В паралель до цього зазначім тут-таки, що е у Руданського «кукілем» (друк. II, 201; рукоп. «кукилемъ» I, л. 190 об.) зам. сподіваного «куколем». — М. Л.]

з рукописом, — треба було-б друкувати «дилина» (це значить «мостина», або «дошка»; II, 122).

«Однаково пише Руданський і «кривля» і «крывля», друк. «крівля» (II, 205). Так само: «закривавылась крывлею» (і це віддано в друку, III, 151). Трапляється в нього і «крававый» («крававий піт» II, 217; «крававий місяць» II, 136).

«Про те, що Руданський пише «очы», а не «очи» (друков. скрізь «очі»), див. нижче в огляді морфології.

«Замість надрукованого «земля задвизжала» (II, 52), рукопис показує вимову «задвіжала». Після губних звуків (б, п, в, м) українське *и* в певних позиціях часто звучить як *і*. І так само з буквою *и* надруковано: «призвиска» III, 124, хоч у авторовому рукописові ми маємо ортографію «призьвиска» II, л. 171 об. (чит. «призьвіска»). Особливо часто рукопис дає букву *і* в закінченні називного відмінку прикметників чол. р.: «линыый» (друк. «лінивий» III, 41), «пишь увдовый» (друков. «увдовий» I, 150; III, 41), «голубъ сыый» (друк. «сивий», II, 16). А в тім, це може бути незалежна од живої вимови стародавня графіка; пор. в рукопису: «визъ порадыый» (друков. «віз порядний» III, 65), не кажучи вже про закінчення «-кий»: «хрестъ высокий» (друк. «хрест високий» II, 15), «лисъ чорненый» (друк. «ліс чорненый» II, 19), «нижь остреный» (друк. «ніж остреный» II, 19). Однаково і *и* і *ы* читаем ми у Руданського в формулі «добри-вечиръ» і «добры-вечиръ», і то в двох сумезних строфах. В обох випадках галицький видавець Василь Лукич виправив на «добрий-вечір» (III, 145).

«Й» випадає у Руданського в слові «станя»; друков. «стайня» (III, 6: «із стайні»). Про відсутність *й* у формах давального і місцевого відмінків жіночого роду (напр.: «зелені траві» і «на зелені траві») говорить нижче, у відділі морфології.

«Асиміляція звука *о* звукові *а* констатується у Руданського послідовно в таких словах як «багатий», «багато» (так і друковано, прим. II, 42; II, 57; III, 94) та «багач» (друк. III, 92). Окрім того він пише *а* (і так друковано) в слові «файда»: «тут старий його файдю: — а не халасуй!» III, 29, дарма що в споріднених та звичайніших словах ми тут *а* не чуєм, а чуємо скрізь: «хвойдина», «хвойдати», ще й навіть з наголошеним *о*.

«Замість ненаголошеного *о* пише систематично Руданський *у* в «домуына» (друк. «домовина» II, 27) і навпаки пише *о* зам. ненаголошеного *у* в «чепоритися» (друк. «чепуритися» II, 208). Особливо часто плутає Руданський приіменник *су* і *со*: *сусіди* і *сосіди* (II, 59); *соперечка* (II, 201). Друк. «сусіди», «суперечка».

«В словах «возьмеш», «возьме» Руданський писав частіш букву *о*, не *і*, у 1-ій редакції своїх писань, а в 3-ій редакції ми в тих самих випадках бачимо чергування *о* і *і*. Так і друковано (II, 165): «возьмеш» і «візьмеш». — Те, що надруковано в II, 119: «диявід», цілком відповідає тому, що і в

оригіналі: «діявилъ» (I, л. 108). Про фонему «кузілем» (не «куколем») в II, 201 згадано вище, ст. 181, виноска 2.

«Поплутання ненаголошеного ю та і бачимо в чергуванні «цюдуватися» і «цілуватися», але друкується переважно лиш і: «цілюються», «поцілувались» III, 122 (хоч разом з тим і «поцюдує» II, 30). Трапляється у Р-ого фонема «гли́бовий» (що повстала очевидячки з «глюбовий»); друк. «глибокий» (II, 27; пор. I, 57).

«В словах, котрі починаються з голосного звуку, Руданський любить додавати на початку приди́х, чи призвук. Систематично він пише: «гын-шый, гынше» (друк. на галицький лад: иньший, иньше II, 78; II-111, III, 33), «гатаман» (друк.: атаман, III, 49). Ім'я «Адам» у віршах писав Руданський без приди́ху (і так друкують, прим. II, 106 і д.), а в прозаїчних «Вакули-них оповідках» він писав «Гадам» (і так друкують, II, 236 і д.). Ім'я Христового ворога Руданський геть усюди пише «Гыродъ», а не «Ыродъ» і не «Иродъ»; та мабуть чи не на всій Україні так само говорять, та й філологічно буква г тут не лишня (Herodes); так і надруковано з г («Гирод» II, 187-188). Скрізь замість друкованого «огонь», «огни́чок» (II, 36; II, 46 і ин.) в рукописах маємо «вогонь», «вогни́чок».

Погуртуємо редакторів уваги і про приголосні звуки (чи букви).

«Дзвінкі приголосні Руданський вимовляв в певних звукових позиціях як глухі, і тому приміром писав він «звѣткы» (I, л. 102 об.; друк. «зві́дки» II, 113). Не фонетичний факт, а попросту невдала етимологізація виявляється у нього в ортографіях «вѣтдає», «вѣтдала = друк. «вѣ́дає», «вѣ́дала» (II, 19; II, 36). Так само треба добачати псевдоортографію, а не факт живого подільського діалекту в написанні «середужчий» = друк. «се-реду́чий» (II, 148; II, 25; II, 29).

«Р у Руданського завсіди тверде, як от I, л. 5: «вороны своимъ крькомъ буру наклыкають» (друк. «бурю» II, 17), «вже й вечеру подали» (друк. «вечерю» II, 25). Інші приклади (з дуже багатьох): порадо́къ, бражчаты, гору-ваты, радъ (= «ряд»), встрагла, прамо, забаруся, нарадився (друк. «нарядився купцем дальним» II, 142) і ин. і ин., — і в виданні все те друкують з р м'яким. Без зміни надрук. «говору» (III, 134), бо треба було зберегти риму до «надвору». Замість авторового «царом» друк. «царем» (II, 226).

«Слово «пещера» Руданський раз склоняє твердою відміною, раз — м'якою, і в друк. виданні теж нема одностайности: «край пещери, від пещери» (II, 61) і «край пещері, від пещері» (II, 64-65).

«Тверде л і м'яке ль чергуються у Руданського в слові «мел[ь]ник»; друк. скрізь: «мельник» (II, 197). Замість друкованого «шальки» (II, 152) в рукопису: «шайки», — що вказує на дуже м'яке ль.

«Букву Г ми у Руданського зустрічаємо часто, і він її рідко віддає через ж, як тоді були робили інші українські письменники, а пише таки г або

часом бере для таких випадків γ — грецьку букву гамму: «та дасть, дурний гою!» (друк. «Гою» III, 157).

«Замість надрукованого «рієно» (II, 34) в оригіналі стоїть «рімно, — жива діалектична вимова не тільки подільська¹⁾. Замість друк. «сопляк» (III, 102) в первописі: «со~~м~~пляк». Надрук. «з сти́ду (II, 152), а в оригіналі: «зъ встыду»; згідно з оригіналом надруковано: «набрались старости встыду» (II, 46).

«М'яке с, яке українці звичайно не зазначають у письмі на початку м'якого складу, Руданський часто пише *сь*, прим. «посьпишає» (друк. «по-спішає» II, 182). Дуже цікава фонема у нього: «с~~ь~~вато́го» (рук. I, л. 118 об.), хоч там-таки на л. 118 об. ми читаємо в нього і «с~~ь~~в~~ь~~т~~ь~~й» і «с~~ь~~в~~ь~~т~~ь~~о́го» (друк. «с~~ь~~в~~ь~~т~~ь~~о́го» III, 81), та «ц~~ь~~ва~~ь~~ха~~ь~~ми» (рукоп. I, л. 208 об.; друк. «ц~~ь~~ва~~ь~~ха~~ь~~ми» II, 219); порівняй і на Наддніпрянщині «ц~~ь~~ва~~ь~~х» і «ц~~ь~~ва~~ь~~х».

«III, 6: Замість друк. «б'ємось» в оригіналі стоїть «б~~ь~~емось»: «а мы жъ б~~ь~~емось изъ-за чести» (II, л. 15 об.). Коли це не помилка письма, то тут звук *т* є евфонічна вставка між тим м'яким *сь*, яким кінчається передує слово, і між дальшим *і*, що ним починається наступне слово.

«Сполучення *сця* Руданський часом віддає через *стя*, прим. «мист~~ь~~я» (друк. місця II, 149; II, 194). Мабуть він вимовляв «заїжд~~ь~~яют», або «заїжд~~ь~~ж~~ь~~яют», бо писав «за~~ь~~ижд~~ь~~ають» (рук. II, л. 200) і «про~~ь~~и~~ь~~з~~ь~~ж~~ь~~д~~ь~~ж~~ь~~д~~ь~~яє» (II, л. 38).²⁾ А в тім, можлива вимова і «заїжд~~ь~~ають[ь]»-таки, — вимова відома подекуди і у великорусів. То так і надруковано (III, 159).

«Замість надрукованого «зерна» (II, 130) в первописі маємо «дзерна»³⁾. Але Руданський пише «змій», не «дзмій», і «змія», не «дзмія», дарма що в цих словах ми чуємо *дз* частенько. Надрук.: змій (II, 257), «змія» (III, 98). І надруковано *дз*, і в первописі у Руданського написано *дз* — у назві страви: «щупак надзіваний» (III, 22), — чистий полонізм: *padziewany* (= з фаршем).

«В слові «різний» — і в первописі писано, і в виданні друковано букву *з* (не *ж*): «як маку, різних птахів» (друк. II, 101; рукоп. I, л. 91), «так з'явилися різні гади, різні жаби» (друк. II, 102; рук. I, л. 91 об.), «межи різними уривками» (друк. II, 230; рукоп. I, л. 213), «різні царства-господарства [вони] оглядають» (друк. III, 159; рукоп. II, л. 200); [М. Л.: порівн. ще в IV, 244: «все в нас різне»].

«Подвоєння *-лля*, *-ння*, *-ття* і т. ин. у Руданського ми здебільша не знаходимо. Друкувалися відповідні слова часом теж без подвоєння (напр. «на Подо~~ль~~я зозуленька прилітала» I, 18; I, 177, то-що). Але частіш надруковано все з подвоєнням, прим. «коха~~нь~~ня», до «смерка~~нь~~ня» (II, 30-31). За

¹⁾ В т. IV, 126 надруковано ім'я міста «Ромни», а у Руданського писано: «Ровны».

²⁾ Але й «за~~ь~~и~~ь~~з~~ь~~ж~~ь~~ає» (рукоп. I, л. 132 об., в 1-ій ред.), і «за~~ь~~и~~ь~~з~~ь~~ж~~ь~~д~~ь~~ж~~ь~~ає» (л. 47 об. 3-ої ред.).

³⁾ Так само і в т. IV, 4 надруковано «зерно», а у автора писано: «дзерно»

те ми маємо у Руданського подвоєне м'яке ль в слові «стрильляе» (л. 63 об. 3-ьої ред.; «стрилляе» I, л. 163 в 1-ій ред.; друк. «стрілляе» II, 172).

«Без подвоєння, або без букви *т* пише Руданський «Оче нашъ» (рук. I, л. 68), чи «Оче нашъ» (рук. II, л. 131). Та так і друковано: «Оче-наш читати» (III, 89), хоч перший раз виправлено на «Отче-наш» (II, 75).

«Не подвоює Руданський *ч* і в «вичыняты» (I, л. 14; друк. II, 26 «відчыняти»).

«Замість *щ* пише Руданський тільки одно *ч* в слові «злучайся» (рук. II, л. 14). Друкувалося тут: «згнущайся» (III, 3), але в іншому місці так і друковано: «злучались» (II, 18).

[Поробивши огляд тих діалектологічних особливостей подолянської фонетики Руданського, котрі були затерті (або принаймні зазначені) в друкованій редакції його писаннів, розгляньмо тепер, теж не поспіль, а в певній системі, ті граматичні (переважно морфологічні) особливості, котрі редактор побільше не затирав у друкованому тексті, а лиш зазначав у нотатках. — М. Л.]:

«В т. II, 77 є такі півстрофи:

«Та дівчина не вертає:
Її мила — Україна,

«а в першому Руданського читаємо не «Украина», а «украина», з малою буквою (II, л. 71). Колись була мода: писати власні ймення не великою, а малою буквою. Я дозволяю собі змінити такий правопис на сучасний, раз — тому, що й сам Руданський не тримавсь його послідовно, постійно (пор. I, л. 70 «зъ України» і I, л. 71 «украина»; «Петропиль» і «петропиль», «Давыдъ» і «давыдъ», — часом це буває в одній і тій самій строфі), а друге — тому, що такі зміни (а надто згори вказані) не вважаються за щось ненаукове. От напр. з усіх видавців Пушкінових сам-но Анненков надрукував скрізь: «Горацій» і т. и., а всі опрочі змінювали на «Гораций».

«III, 164. Мих. Комар, не знаючи вишезгаданої Руданського ортографії, надрукував у т. I, 9: «Спив до дна я прикрий килих за здоровля долі», а краще було-б надрукувати «Долі», як ім'я власне, бо певне автор розумів тут грецьку Мойру. І так само в останній строфі тієї самої поезії зовсім не до пуття надруковано у Мих. Комара малу літеру *ч* в слові «час»:

«Згубив-би я тебе разом,
Як час свого сына.

«Адже з примітки самого Руданського, поданої у Комара-таки (I, 10), виразнісінько ми бачимо, що під «Часом» поет розумів грецького бога Хроноса. В нашому автографі Руданського (рукоп. т. II, л. 203 об.) ми читаємо: «якъ Чась свого сына», з великою літерою «Ч» (переробленою, що правда, з маленького «ч»).

«II, 181. Надруковано: «посилає в Назарету»; далі II, 182: «і до міста Вітлеєми діва поспішає»; далі III, 27: «Подорож до Єрусалиму» і там-таки: «і зібрались в Русалиму». Це — згідно з авторовим першописом. У Руданського «Вітлеєма» (друк. «Вітлеєма»), «Назарета», «Русалима» — всі тут мають закінчення роду жіночого¹⁾. І коли у М. Комара (I, 49-50) друковано «Єрусалим», і відмінюється воно там у чоловічому роді, то це не збігається з авторовим першописом.

«III, 20: «але Мошка давай Сурі у маму пороти». Тут — зросійщена форма: «Мошка» (так і в рукопису II, л. 37 об.) замість «Мошко». Така форма цього жидівського ймення (на *a*) — взагалі чужа Руданському, бо скрізь де-інде він послідовно пише «Мошко» з закінченням роду чоловічого, а не жіночого (див. рук. II, л. 37, л. 37 об., л. 38 і д.).

«II, 84: «бідну писарину», «бідна бульварина»; II, 85: «бідная писарина». Ми-б сподівалися: «бідного писарину», «бідний бульварина», бо кажемо напр. «бідний хлопчина», а не «бідна хлопчина». Тільки-ж у Руданського ми в таких випадках зустрічаємо рід жіночий [М. Л.: пор. і в дальших томах: «та купуй уже, купуй! славная конина!» (IV, 18), себ-то: славний кінь, і т. и.].

«II, 146: «і в палацах тільки гусла набожно бренчали». Так у чисто-вику: «гусла» (pl. neutr.). В чорновій, або першій редакції маємо: «гусли» (чит. «гуслі») — pl. fem.

«II, 272: «повітра злая розмножиться», тоб-то «повітре злее розмножиться». Жіночий рід прикметника («злая» замість «злее») з'явивсь тут або як слов'янізм (pluralis neutri), або може через те, що закінчення *я* або *a* буває звичайно закінченням роду жіночого (напр. «земля», «гора»), і народ, зустрічаючи слово «повітря» (або «повітра») з таким самим закінченням, иноді мимохіть схиляється вважати його за слово роду жіночого, а не ніякого. Тільки-ж це бува не часто, і сам Руданський частіш (в інших місцях) має зовсім інший нахил — переводити навіть жіночий рід на *-я* в категорію роду ніякого.

«III, 52: «дівча Бога викликала », «моя дівча». Маємо замість ніякого роду граматичний рід жіночий *хата обнеси*.

«II, 81 надруковано:

«Та найкращий із тих храмів—
Голова висока
Хранителя сего міста
Івана Пророка, —

а в оригіналі у Руданського: «но найкраща изъ тыхъ храмовъ».

[¹⁾ Прим. 1925 р.: Але в листі запорожців до турецького султана ми бачимо у Руданського-таки: «царь Русалиму» (II, л. 183 об.; друк. III, 137), бо цього вимагає рима: «И славного Крыму». — М. Л.]

II, 82: «вбогее будівля»; II, 135: «на будівле стане»; II, 180: «будівле світовее». Звичайно в українській мові це слово буває роду жіночого: «будівля», «вбога будівля». В первописі у Руданського теж, правда, написано не «будівле», а «будивля» (чит. «будівля»), але не в тім вага, а в тім, що і це слово раз-у-раз буває у Руданського роду ніякого, а не жіночого; така подільська фонема очевидячки мала вийти з «будовье», або піти за аналогією іменників ніякого роду на «-ье». Так само й слова: «зимівля», та «годівля», які де-інде на Україні бувають роду жіночого, у Руданського вони роду ніякого:

«Давъ корову мужыкови
«Лейба на зымивля.
«А той узявъ та й заризавъ
«Соби на гудивля

«(див. рукоп. II, л. 178 об.; друк. III, 131: «на зимівле», «на годівле»). Ясно, що й ці слова або мали вийти безпосередньо з іменників ніякого роду: «зимовье», «годовье» (з них «зимовье» єсть і в російській мові), або на них вплинула аналогія інших іменників роду ніякого ¹⁾.

[Скрізь у галицькому виданні ми, в супереч нашому українському -ові та -еві бачимо в формі давального й місцевого відмінку надруковане закінчення -ови, -еви, чи то буде в тексті А. Кримського (прим., друк.: «моему шановному приятелеви д-рови Франкови» II, 4), чи то буде в тексті Руданського (прим., надрук: «Богови» II, 103; II, 185; II, 259; II, 264; «волови» II, 183; «на степови» II, 184, «на місяцєви» II, 258, і т. ин.). Все це — виправки або Вас. Лукича, або попросту галицьких друкарів, та й ніде про такі виправки не згадано в виданні. Що А. Кримський, наддніпрянець, писав і пише тільки «приятелеві», «докторові», «Франкові» і т. и., це річ сама собою ясна. Але-ж і в Руданського, подолянина, ми теж у рукописах не бачимо вимови на -ови, а тільки на -ові (I, л. 92; I, л. 143; I, л. 173; л. 173 об.; л. 174 об.; л. 224 об.; л. 227; л. 229 об.; л. 231 і т. д. — М. Л.]

«III, 6: «Коли чує — аж у стану лошак його є». В рукописі: «аж у стави» (чит. «стані»). Довелося друкувати: «у стану» зам. авторового «у стані» для того, щоб читач не міг подумати про стайню (конюшню), яка у Руданського навіть у цій самій-таки приказці вимовляється «станя» (не «стайня»). Спеціально-ж для галичан довелося ще додати й речеве пояснення, що в Росії повіти («уѣзды») діляться адміністративно на «станы», а «станы» — на «волости».

¹⁾ [Прим. 1925 р.: З філологічного боку ці подільські форми н. р. цікаві особливо тим, що поясняють, звідки міг узятися звук і взагалі в закінченні -івля усіх слів такого типу. В жіночому роду не могло-б закінчення -овля обернутися в -івля, бо тут не було в старовину глухого звука ь; але в ніякому роді закінчення -овье, маючи після о склад з глухим звуком ь, повинно було через закон заміної довготи перейти в -овье, -ієье (вар. -івье, -івля). До слів, які трапляються у Руданського, можна-б додати й інші, прим. «ночівля» ж. р. при старому «ночевье» («ночовье») ніяк. р. — А. Кр.]

«II, 27. Друковано: «так на місци й повалився», а в Руданського написано: «на мисти» (I, л. 15, чит. «на місті», «на місці»). [М. Л.: Таку виправку проти авторової вимови мовчки роблено в Галичині, проти бажання редактора А. Кримського].

«II, 190: «проходила ліси-гори»; III, 54: «ліси, села і поля». Але в первописі Руданського pluralis для цього слова скрізь має закінчення а: «ліса» (чит. «ліса»). — Од «чоловік» у Руданського pluralis найчастіш пишеться «люды», особливо в останній (=3-ій) редакції, а «люде» пише він переважно тоді, коли до цього слова є рима «буде», — прим. I, л. 101; I, л. 107; I, л. 107 об. В друкованому виданні трохи чи не скрізь дається ортографія «люди», хоч іноді за-для римування з «буде» друковано й «люде» (от, II, 111). — Од «око» множину Руданський дуже систематично пише «очы», але друковано в усіх тих випадках: «очі» (прим. II, 16; II, 31; II, 36; II, 37; II, 42; II, 62; III, 79 і ин.). Один з нечисленних прикладів (може єдиний), де в Руданського ми тут читаємо мняке ч, це I, л. 11 об. (1-шої редакції); там виразно написано: «очи ясни» (чит. «очі ясні»; друк. — очевидно — «очі» II, 23). — Скрізь послідовно друковано plur. fem.: «вісти», «части», і це звичайно збігається з рукописним матеріалом, де автор пише: «висты», «часты» і т. и. Хіба, зрідка зустрічаємо ми в рукописах тут звук і (=букву и), прим.: «на вси штыры части» (I, л. 215; чит. «часті»), друк.: «на всі штыри части» II, 234; «[Люба] кости поховала» (I, л. 65), і друков. «кості» (II, 72); «розщемились кости» (I, л. 220, і друковано: «кості» II, 242)¹⁾. І друковано «двері» (II, 26; II, 27 і ин.), і у Руданського тут написано закінчення мняке (I, л. 14; I, л. 15, і ин.).

[М. Л.: Тут-таки зазначмо, що genit. plur. од усіх тих і аналогічних іменників буває у Руданського в рукописах виключно на ей, та й то ще під наголосом: «людей» (I, л. 14 об.; I, л. 146 об.), «плечей» (I, л. 35); «очей» (I, л. 16; I, л. 35; I, л. 81), «дитей» (чит. «дітей», це в 3-ій редакції, л. 44 об., — у 1-ій ред.: «сыннй»), «дверей» (I, л. 14 об.), «свиней» (I, л. 235), і т. ин.²⁾. Не вважаючи на протести редактора А. Кримського, галицьке видавництво скрізь тут надрукувало не-ей, а -ий: «людий» (II, 27; II, 155), «плечий» (II, 45), «очий» (II, 28; II, 45; II, 91), «дітий» (II, 136), «дверий» (II, 27), «свиний» (II, 266)].

«III, 91: М. Комар в т. I, ст. 113-114, надрукував: «Вбив що батько на свята? — Убив, каже, — сучку над водою». А в оригіналі Руданського чи-

¹⁾ [Прим. 1925 р. Варто зазначити, що і в однині часом пише Руданський и (чит. і), прим. «видъ смерти» (I, л. 228; друк. «від смерти» II, 255); «видъ наглои смерти» (I, л. 239; друк. «від наглої смерти» II, 273); «по смерти» (I, л. 22; так і видруковано: «по смерті» II, 33); «по стари печати» (I, л. 140; друк. «по старій печаті» III, 96). — М. Л.]

²⁾ [Виняток (з наголосом не на флексії): «грошій» (рукоп. I, л. 133, так і в 3-ій ред. л. 47 об.); друков. «гроший» (II, 142). — М. Л.]

таємо не «убив», а «вбылы», бо діти, кажучи про свого батька, вважають його граматично за множину.

«II, 187: Надруковано — «Матір Божа». В автописі: «Матеръ-Божа» (I, л. 176; л. 176 об.); але в усіх дальших строфах, де нема епітета «Божа», ми маємо «Маты», і згідно з тим друковано «Мати».

«II, 84. Надруковано:

«Та школярі, бідні діти
Сердитої долі,
Пройдуть на день разів кілька
Дорогу до школи.

«Такий родовий відмінок: «долі», з закінченням *i* (пис. «и»), стоїть лиш у чистовому спискові («3-ій редакції»), а в чернетковій (або 1-ій) редакції ми бачимо: «долы» (I, л. 77), і так воно підходить під риму до «школы».

«II, 21. Друк.: «Лиш під липою старою». В авторовому оригіналі (I, л. 8 об.) чорнилом було написано: «пидъ лыпоу розбытой», але зверху олівцем надписано: «старою», замість «розбытой». Рука — авторова: самого Руданського. Даючи замість першого друге слово, автор очевидячки вважав, що по-українськи орудний відмінок жіночого роду може кінчатися тільки на -ою, а закінчення -ой буде москалізм. Проти такого москалізму він боровся сам із собою дуже часто. Коли не можна було одразу замінити його, то Руданський замазував цілу строфу та складав другу. З-поміж численних прикладів я наведу тільки один, та характерний: в першій строфі з поеми «Вечерниці» (друк. II, 23) насамперед стояло було:

«Жыла бабка изъ дочкой,
Изъ Оляной молодой.

«Пізніще (десь-певне, 1859-го року) автор те закреслив і виправив от на що:

«Жыла бабка-Гныбида,
Зъ нею дочка молода (I, л. 11).

«Далі в цілій poemі тее прізвисьце «Гнибида» ніде не трапляється.

«Або знов в т. II, 116 надруковано (за 3-ьою ред., теб-то за чистовиком): «Адам-Ева спали», а в 1-ій редакції (I, л. 105) Руданський був написав: «Адамъ зъ Евой спалы». В II, 120 надруковано: «от уже Адам і Ева», але це написано тільки в чистовій (= 3-ій) редакції Руданського, а в 1-ій редакції Руданський писав: «отъ уже Адамъ изъ Евой» (I, л. 109). І взагалі в дальших строфах ми скрізь у 1-ій редакції читаємо: «Адамъ зъ Евой», а потім бачимо, як у дальшій редакції це саме виправлено на «Адамъ-Ева», або на «Адамъ и Ева». Аналогічно з тенденцією самого Руданського редактор дозволив собі надрукувати (II, 52): «цвіти як ружа, як калина», хоч у автописі ми читаємо: «хоть ружой хоть калыной»

(І, л. 42 об.). Тільки-ж часто редактор не зважувавсь отак-о виправляти Руданського, і тоді це робив видавець Василь Лукич, замінюючи антиукраїнське закінчення *-ой* на живе галицьке *-ов*, приміром: «долинов» (ІІ, 66), «ласков» (ІІІ, 35), зазначивши в нотатці, що в Руданського написано: «до-лыной» і «лаской».

«ІІІ, 2. Надруковане у Мих. Комара: «над *моей* журбою» (т. І, 20) теж належить до молодих граматичних помилок Руданського, бо в його рукописі ми ще можемо прочитати «*моей*» (ІІ, л. 12 об.), але тес «*моей*» сам автор закреслив, переправив, і ми читаємо: «надъ *мойю* журбою». Форма орудного відмінка «*мбійю*», або навіть «*мбю*» трапляється в західних наших говірках як форма будь-що-будь широко-народня, хоч і діалектична, не літературна.

«І, 142. Звичайне у подолян (і, особливо, у галичан) зах.-укр. отвердіння прикметників на *-ій* ми у Руданського не завсіди добачаємо, і «купець дальний» (ІІ, 142; рук. «дальный» І, л. 132) це у Руданського рідкий (цілком певний) виняток. Як бачиться, він иноді вимовляв «3-ій» з твердим закінченням, тоб-то як «третий», бо принаймні в орудному відмінкові ми в рукопису І, л. 215 читаємо: «за третымъ разомъ» (друк. «третім» ІІ, 233). Тільки ж поруч того ми читаємо в рукопису: «третье» (І, л. 213; друк. «трете» ІІ, 230), «третя» (І, л. 214; друк. ІІ, 231). Називний відмінок цього слова раз-у-раз пишеться в Руданського не на *-ый*, а на *-ій*: «третій» (і так друковано: ІІ, 134; 147; 151; 225; пор. V, 7). Мабуть, він вимовляв тут «*i*», хоч, зрештою, це могла-б бути й чисто етимологічна графіка, а не одслід справжньої живої мови Руданського. Через те саме не можна робити непохитних висновків і з графіки «мізиній» (друк. ІІ, 154; 236; 248; 249). Але безперечно єсть у Руданського нахил, так як і на Лівобережжі, переіменяти — навпаки — оснівне тверде закінчення *-ый* на *-ій*, і це видно найкраще з форм жіночого роду: «ридняю дытну» (І, л. 81 об.; друк. ІІ, 92) і «ридня моя маты» (І, л. 205; друк. ІІ, 215 «рідна»); «вдовыню дочку» (І, л. 22; друк. ІІ, 33). Через те рукоп. І, л. 3 «давню порою» живовидячки треба було прочитати не йнакше як «давнью» (надрук. «давньою» ІІ, 15).

«ІІ, 50. Надруковано: «на страшнѣм суді стояти». Вважаючи на церковно-слов'янське *страшнѣмъ*, ми могли-б тут після *и* сподіватися *i* м'якого, але наше природне чуття підказує нам, що *i* після *и* не зовсім тут м'яке і що *-ні-* тут звучить тверденько (пор. великоруське-новгородське: «на страшномъ»).

«ІІ, 23. Давальний і місцевий відмінок прикметників і заіменників жіночого роду на *-ій* (прим. «добрій», «тії», «на тії») аж надто рідко трапляються в рукописах у Руданського. Звичайно замість *ій* він пише попросту *и* (чит. «*i*»). У друкованому виданні скрізь ужито літературної форми на *ій* прим.: «добрій дівчині», «в тії справі», «Матір-Божій» ІІ, 189 (у Руд. «Матерь-Божі»); «ії» ІІ, 156 (у Руд. «*и*») і т. ин. Але, читаючи оте надру-

коване *-iй*, треба пам'ятати, що в авторових рукописах ми в таких випадках знайдемо лиш: «добри дівчини», «въ ти справи» і ин. Тільки там, де од зміни авторового *-i* на *-iй* була-б постраждала рима, друковане видання задержує закінчення *-i*, як от:

«Матір-Божа тогді спала
На горі Оливні,
І над нею сні снувались
І страшні і дивні —

«див. друк. II, 215 (рук. I, л. 205: «Оливни»). Окрім того Руданський дуже любить для давального та для місцевого відмінку двоґскладове закінчення *-iй*, прим.: «в невеликії хатині», «добрії дівчині», «на нії» (= на ній) і ин. Звичайно, що в друкованому виданні цю двоґскладову форму, хоч вона й не літературна, абсолютно ніде не перемінювано на односкладову-літературну. От, надруковано:

«У Гордія своя тарілка:
Вареників на нїї кілька (II, 57).

«Або знов — друковано: «цариця дає її раду — заховатись на годинку» (II, 150); «передати її з неба вісти дорогії» (II, 181). Варто зазначити, що Руданський вживає обох форм (на *-i*, і на *-iй*) однаковісінько, часом рівнобіжно; прим.:

«Тамъ въ пещери ти страшніи
«Богъ его забуде (I, л. 59),

«а це видруковано так:

«Там в пещері тій страшній
«Бог його забуде.

— «Ті форми заіменників, що в літературній мові пишуться з *йо*, або *ьо* («його, до нього, всього, цього» і т. д.), писано в рукописах Руданського раз-у-раз з буквою *е*, тоб-то «его, до него, коло него, всего, цего, сегодня» і т. д. Що тут визначає буква *е*? Треба б думати, що Руданський однаково з іншими подолянами так і вимовляв ці слова, як їх писано; тоб-то: «его», «до него» і т. д., — хоч не виключена можливість, що під ярижною графікою «его» могло-б ховатися не «его», а «ёго», а під графікою «до него» може приховано вимову «до нёго» (пор. рук. I, л. 3: «давнєю порою», що безперечно треба читати: «давньою порою»). В друкованому виданні редактор систематично ставив скрізь літературно вживані *-йо* і *-ьо*; прим., друк.: «його» (II, 66; II, 198), «йому» (II, 198), «коло нього» (II, 46) і ин.; [І тільки часом через редакторський недогляд, або (це швидше) через виправку од галицьких коректорів мови, друковане видання подає нам правопис з *е*, як от: «коло него» II, 18; «всего» II, 19; «увсего» II, 42; «сегодня» II, 19. — М. Л.].

«II, 84; II, 100; II, 234. Числівник «4» (друкований у виданні скрізь, як «штири») пишеться й у Руданського з твердою флексією: іноді — «штиры» (I, л. 215 об.; I, л. 216), іноді — «штире» (I, л. 77; I, л. 120 об.; I, л. 148), або «чотыре» (I, л. 216). [М. Л.: В Галичині літеру *e*, може невиразно написану у А. Кримського, прочитали за *i* та й двічі надрукували в нотатці: «штири» (II, 84; II, 234), замість «штире»].

«II, 204. Друк.: «а седмий день для покою». Форма «седмий» безперечно не жива (в інших випадках Руданський пише «сьомый» I, л. 238 = друк. II, 271; «сьомая» I, л. 77 = друк. II, 84)¹⁾; але вираз «седмий день» — це таки так у самого Руданського, бо він хотів оцим слов'янізмом надати Христовій промові більш архаїчності та поважності. Адже на ту саму мету він тут увіклав Ісусові в уста іще й такі слова: «чтити» (II, 204), «наказати» (II, 205, себ-то покарати) і псевдоархаїзм: «доч» (II, 205: «Син на батька, доч на пеньку»). [Пор. IV, 92: «на седьмому Трояновім віку». — М. Л.]

«II, 185: «Три царі зібралось» — так у Руданського і в чистовій (= 3-ій) редакції, і в чернетковій (= 1-ій), а не «зібрались». Таке саме граматичне керування бачимо ми і в II, 235: «оставалось іще жменя глини», — не «оставалась», бо в свідомості Руданського слово «жменя» не було іменником, а належало до типу таких слів, як «багато» або «мало».

«II, 27. Надрук.: «і которий де стояв»; II, 59: «которого сама згубила»; II, 134: «і котора з них велика». Тут через метричні вимоги віршу незмінно залишилася в друкованому виданні нелітературна форма «которий». Але, прим., в II, 230 в прозаїчному тексті надруковано: «для котрих», і лиш у примітці зазначено, що в авторовому оригіналі написано: «которых».

«В дієсловах; в супереч твердій подільській вимові на *т*, друковане видання скрізь подає флексію 3-ьої особи на м'яке *-ть*. Прим. друковано II, 26: «[вона] заводить, голосить, почекаати просить, біжить, горить»; або II, 16-17: «закриють, заріють, згадають, посликають», — тимчасом як у Руданського в рукописах ми читаємо: «заводытъ, голосоытъ, просытъ, бижитъ, горытъ (I, л. 23), закрыютъ, зарыютъ, згадають, посликають (л. 4)». Лиш іноді, щоб не псувати рими, друковано тверде *т*, як от:

«Буду в землю я зарит —

Ніхто гроба не зросит (II, 28-29).

«Але й у таких випадках частенько друкується *ть*, прим. II, 41: «двісті літ — хрест стоить»; III, 54: «кінь летить — з -під копит».

«II, 181. Дієслівні форми: «сходить» і «родить» подає Руданський як форми часу прийдешнього, а не теперішнього. — Серед форм минулого часу уваги варта: «лиг та лиг» (II, 58 = лигав, їв).

[¹⁾ В надрукованому тексті ми читаємо, правда, й так: «семая» II, 84 (зам. рукоп. «сьомая»), але це або галицька друкарська помилка, або (в кожному разі незалежна од редактора) умисна галицька виправка. — М. Л.]

«II, 112. Руданський часто вживає зложених форм минулого часу типа «ходив-ем», «ходив-есь» і т. ин. Після закритого складу в відмінюваному дієслові він ніколи не вкорочує допомічне «-есь» в «-сь», тільки в «-йсь», прим.: «на що-йсь тріпав позад себе?» (II, 112); «чи дрімала-йсь?» (III, 2). Так само ми бачимо в нього зам. звичайного нашого «смо», «сте» форми: «йсмо», «йсте», прим.: «аби - йсте до церкви ходили, аби - йсте милостиню давали, аби - йсте день недільний святити» і т. д. (II, 271; рукоп. I, л. 237 об.; л. 238). Хоч це дуже вузький провінціалізм, та редактор ніде його не дозволяв собі змінювати, вважаючи на те, що така форма добре мирить наріччя галицьке з українським; можна порадити й нашим письменникам звернути увагу на це «-йсь». Для історії слов'янських мов наше «-йсь» є теж дуже цінний факт. Порівн.: Miklosich: Vergl. Grammat. 1², 7. 52. 18.

«II, 42: «доволі мав ся він увсего». Так надруковано за самим Руданським зам. «мав си» ¹⁾).

«II, 216. Друк.: «тебе збили, ізплювали» — незвичний для нас у цім дієслові приіменник «із» (= обплювали); III, 73. Друк. «в сало-б одягався»; у Руданського в першому написі: «удягався» ²⁾).

«II, 173. Друк.: «після балю». Замість надрукованого приіменника «після» ми маємо в першому написі «писа» (чит. «піся»), без л. Це звичайна подільська вимова. Иноді кажуть і просто: «п'ся». Зазначую це тому, що в «Studien» д-ра Огоновського про це не згадано.

«З інших приіменників у Руданського варто зазначити «в», а не «на» в виразі: «в Зелені Свята обіцяла» (II, 45), — очевидний росіянізм зам. «на Зел. Св.».

[В рукописах у Руданського однаково часто можна зустріти і злучник «та», і злучник «но». Але як од злучника «но» літературна українська мова звичайно тікає, то в виданні «Творів» Руданського здебільша друковано «та» (або, часом, «і») там, де в оригіналі стоїть «но». Прим. I, 18: «Та тепер моє все горе счезло, проминуло» (в рук. I, л. 6: «но теперь мое все горе»); I, 20: «Та без серця і без жалю поспішає розбіяка» (рук. I, л. 7 об.: «но безъ серця и безъ жалю»); I, 25: «Та даремне!» (рук. I, л. 13: «но даремне!»), і т. и., і т. и. Лиш там, де того вимагала музика віршу, друковане видання зберегло авторового злучника «но», як от I, 25: «Но то все не помагало» (= рукоп. I, л. 13), бо сполучення «та то» було-б звучало какофонією в порівнянні з авторовим «но то». — М. Л.]

¹⁾ [Цю примітку про «мав си» зробив Василь Лукич, хоч підписано її ініціалами «А. Кр.» — М. Л.]

²⁾ [Зміну дуже для нас відомого «удягався» на «одягався» зробив у друкованому тексті не редактор А. Кримський, а Василь Лукич, і нотатку, підписану «А. Кр.», написав він, а не А. Кримський. — М. Л.]

«II, 88 надруковано: «Ще й діди співають — і на лірі «Миколая» та «Варвари» грають. А в рукопису читаємо: «Щей диды спивають и на лиры Мыколая то Варвары грають» (I, л. 79 у 1-шій ред.; л. 18 об. 3-ьої ред.)¹⁾. Оце рукописнеє «то» не є помилка, тільки ж воно провінціалізм, не для всіх зрозумілий, а тому редактор змінив його на зрозумілий злучник «та».

«II, 183 надруковано:

«А ти, коню, будеш їсти,
Їсти не покинеш,
Поки сам ти коло їдла
Лопнеш *тай* ізгинеш!»

«В рукописі в Руданського: «лопнешь та незгинешь» (I, л. 173 в 1-шій ред.; л. 69 в 3-ій ред.). Довелося в виданні тес «не» викинути, бо нема сподіваного «не» і перед «лопнеш».

«II, 166. Читаємо:

«А він живо людям каже:
— Ці х о! угамуйтесь!»

«Руські виклики (interjectiones), що означають заборону і вчитькування, починаються звичайно звуком *ц*, напр. «цить», «цсс!» «ц!», великоруське «цыц!». Тому-то й польське слово «сіхо!» (= тихо), яке починається тожсамо звуком «ц», попалося у правобережних українців в категорію таких викликів, як «цить!». Наш народ і не підозріває, що польське «сіхо» є те саме, що й наше «тихо». Виклик «цїхо» любісінько живе в устах таких людей, котрі й слова польського не знають. —

Декільки разів А. Кримський спиняється і над питанням про наголоси у Руданського.

Головним чином це він робить, виправляючи ті помилки, які поробив у I томі «Творів» М. Комар, що акцентував подільські вірші Руданського на наддніпрянський лад.

«III, 2, в віршах «Пісня Хмельницького» у третій строфі М. Комар надрукував:

«Чи не та в нас сила
Що в батьків була?»

«ще й наголос в «була» надруковано на кінці. А в автографі Руданського ми маємо (безперечно з наголосом на *у*, тобто «бу'ла») такий текст:

«Чи не та вь насъ сыла,
Що у батькивъ була?»

[¹⁾ До речі випадає зазначити, що в 1-ій редакції ми в Руданського читаємо: «на лиры грають» (locat. sg.), а в 3-ій редакції: «на лиры грають» (accus. plur.). Звичайно, що в 3-ій редакції воно виходить краще, бо правильно по-українськи говориться «грати на що», а не «грати на чом у». Пор. у піснях: «заграй міні, дуднику, на дуду!», «та й найняла козаченька на скрипочку грати». — М. Л.]

«III, 28. У М. Комара (т. I, 51) не гаразд надруковано, з наголосом на *і*: «лічили» (замість «лічи́ли»), от що:

«Всі лічили... але жаден
Дурень бородатий
Не згадає, не зміркує,
Що він сам десятій...

«Але ж навіть ритм свідчить, що треба читати не «лічили», а «лічи́ли».

«III, 15. М. Комар в т. I, ст. 31-33, надрукував пісню «Калина-малина», скрізь попроставляючи наголоси. Треба думати, що ті наголоси проставляв ніяк не сам автор Руданський, а хіба хтось із тих, кому автограф Руданського діставсь. Бо ті наголоси бувають не подільські, і вони навіть порушують ритм, — напр. у другім рядку надруковано: «ра́снее» зам. «расне́е» (чи, там, «рянне́е»).

г) Пояснення для менше вживаних слів.

[Всі свої пояснення до рідкіших слів редактор А. Кримський давав, очевидно, розкиданим способом — у примітках до окремих поезій Руданського. Я їх погуртував тут у словниково-альфавітному порядку. Нотатки А. Кримського цікаві з погляду не тільки суто-лексикологічного, ба й історико-літературного. Вони показують, які подільські слова могли на думку наддніпрянського письменника 1890 рр. бути незрозумілі для середнього читача-українця — чи то наддніпрянця, чи то галичанина.

«А ле. Ото але! II, 259 — Ото щось дивне!

«А ле ф-бет III, 75 — див. нижче, в додатку до словничка.

«Багатий із чортами II, 49 — мабуть, це те саме, що «багатий до чорта», себ-то «дуже багатий».

«Бичок: «Каже собі два бички за копійку дати» III, 82 — тут, очевидно, дві «чарки». [В словнику Грінченка I, 59 зазначено, що на Радомиськійщині бичком зветься величенька міра горілка, аж $\frac{1}{2}$ четвертини].

«Борухати. «Борухати відправляти» III, 18 — такого виразу нам не доводилося стрічати, так само як і «борохути» (це так у рукопису Стрільчевського, що видав д-р Франко); але ми знаємо вираз близький до того: — «борухи відправляти», себ-то молитися (по-жидівськи), або, як у Руданського-таки, «борухи співати» I, ст. 47; пор. ще у Желехівського «Словар» I, 41. І у А. Кремера (Słowniczek prowincyalizmów Podolskich, Краків 1870) єсть «boguszy odprawiać. Певне, що «борухи» узято з жидівського молитовного виклику: «борух ha-бу!» себ-то: «Благословен хто надходить!». Див. у Чубинського «Труди», т. VII, ст. 48.

«Був вани збиває II, 214 — хвилюється.

«Бусель II, 194, 263 — чорногуз, боцян, лелека.

«В друг II, 56 — як стій, раптом, несподівано. Може, це й не москалізм, бо в Київщині є зовсім оригінальна форма: «вдружку».

«Виробляти силу III, 142: «І без жалю на ню силу буду виробляти» — силу витрачувати в роботі.

«Відійти III, 25 — очутитися, спам'ятатися.

«Відміна III, 61 — потороча, проява, страшилище.

«Відповідати за що II, 139 — відповідати чому: «За Адамову травицю ліс відповідає» — «Адамовій травиці відповідає [після-потоповий] ліс».

«Відчітисся? II, 74:

«Не пускали... Та відчілась

Дівчина зубами

І схватилась за ті кості

Обома руками.

«І вчепилась, і зачала

Гіренько ридати...

«В оригіналі (I, л. 67 об.) дуже виразно стоїть: «видчилась» (вимовл. «відчілась») — слово, якого я не розумію. Може, треба тут читати: «відбилась», або «вчепилась»? (Пор. початок дальшої строфи: «І вчепилась, і зачала»...). [М. Л.: Мені здається, що у Руданського написано не «видчилась», але «вид'илась» (чит. «від'їлась»). Буєви ч і ъ пишуться в нього схожим способом].

«Гайом гайнувати щось II, 157 — міцніший вираз, ніж попросту «гайнувати».

«Гой III, 157 — простає, нетямущий. Звичайно ми чуємо цеє слово виключно в устах жидів: так жиди звуть чужовірців. Але у Руданського цим епітетом добродушно зве українка-сестра свого братика-Івасика:

— «Але де-ж то я тих грошей

Дістану, у ката?!

— «Таже, дурню, брат багатий:

Попроси у брата!

— «Та не дасть він мені гроший!» —

— «Та дасть, дурний гою!».

«Гузка III, 161: «Горить світло коло гузки». — Певне, це слово «гузка» значить керма або демен, бо далі антитеза: «Горить світло коло носа».

«Десень II, 104: «І їх ясні крила — роса чиста як діамант в десені покрила». «Десені» — себ-то «узори» (польськ. deseń, франц. dessin).

«Добро III, 98 — добрість:

«Там то,-каже,-святий Юрій

Показав своє добро,

Як пришпилів змію люту

Та спісою під ребро. —

«Дубина — діброва: «За селом десь у дубині жила бабка Гнибіда» (II, 22); «Пролітають мимо них чагарі й дубини» (III, 55).

«Душа: «Від душі» II, 222 — щирою душею.

«Дякувати III, 66 — бути дяком.

«Живо. Звичайно у Руданського слово «живо» значить «швидко миттю», але в II, 216 воно певне значить «справді»:

«Все те правда», — Господь каже,
«Все те живо буде:
Все те маю я терпіти
За мир і за люда!».

«Жильний, або живний вечір II, 216 — так зветься страшний четвер.

«Заливатися (про дзвони) — росіянізм, що значить «розтинатися», «голосно й дрібно дзвеніти»:

«І високая дзвіниця
Дзвонами залилась (II, 92)
Служба Божая кінчилась,
Дзвони залилися (II, 206).

«Замахнути: «Та так раптом замахнув, аж на середину» III. 84 — влучив, попав.

«Замикати в собі II, 232 — містити.

«Здиміти III, 22; III, 57 — щезнути наче дим, пропасти як дим.

«Зновити III, 23 — видумати щось дивовижне.

«Зноровити — закапризувати: «зноровить та їсти не схоче», III, 101.

«Капець III, 28. Цього слова не зрозумів М. Комар (т. I, 55) і поставив коло нього знак запиту. «Капець» значить «пантофля».

«Кистка III, 111 — пензель.

«Книжки, що церква їх не щиро приймає» II, 242 — Руданський отак замінив грецьке слово «апокрифи».

«Колодїй: «Ти не моя! за личко гарне справляє хтось колодія, [а] ти, дівчино, не моя!» II, 51; I, 11. Звичайно поясняють «колодїй» як «бабське свято у попаді»; див. «Основа» 1861, окт., ст. 62. [На Київщині та на Поділлі так зветься обряд (з колодкою-замком, з рушником), що через нього дівчина може того самого року заміж вийти, а парубок — оженитися].

«Кругло: «заплатіл кругло» III, 117 = «рівно», себ-то геть усі гроші витратив.

«Мапа III, 123 — карта географічна. На Україні слово «мапа» не відоме ¹⁾.

«Мізи́нець II, 147: «Соломон, його мізи́нець, був найрозумні́ший». Мізинцем звуть наймолодшого сина.

«Мірчук збирати II, 220. Термін млинарський. Мірчуком зветься невеличка мірка, якою мельник зачерпує собі борошна з кожної великої міри або з кожного міха, що меляться в його млині.

[¹⁾ Тепер, за останніх літ осьмерох, ніхто вже на Великій Україні не каже «географічна карта», а тільки «мапа». А в 1896 р. А. Кримський, як бачимо, вважав за потрібне пояснити українцям, що воно таке «мапа». — М. Л.]

«Немогти II, 171 — нездужати, бути немічним: «Я — старий, уже неможу». [М. Л.: Через друкарську помилку надруковано роздільно: «неможу»].

«Ні по чому III, 127 — ніщо, байдуже: «Ні по чому для них були гори і долини».

«Нога. «Глянув Гадам — та у ноги» II, 236 — навики.

«Огида — огидлива істота: «Чи ісправник, чи асесор, чи друга огида» III, 19; «Але щось через годину відійшла огида» III, 25 (= «спам'ятавсь огидливий жид»).

«Опирає: «А син, Бог лиш тільки знає, де вже опирає» II, 166. «Опирає» — так написано і в чистовику (= 3-ій ред.) і в чорняку (= 1-ій ред.), — значиться, не помилка, а якийсь провінціалізм. Щоб воно визначає, не зовсім ясно: принаймні, скількись подоляків, до яких я вдавався, не могли мені витолкувати та запевнювали, що в їхніх селах так не кажуть, як оце написано тут в Руданського. В данім вірші «опирає» = «обертається», «вештається».

«Пасові чоботи II, 172 — що на двох підшвах.

«Перепродати — попродає:

«Перепродав раз кацап
Усе серед Бару III, 111.

«Пелєбони II, 87, або пилипони — так звуться на Україні не тільки розкольники — «филипповці», а всякі великоруси.

«Преслівля II, 230; III, 1, — перероблено із старого «пред[и]словіє», себ-то передмова. У М. Комара в т. I, 126 помилково надруковано: «прислів'я».

«Пірни-коза III, 163 — водяна горлиця.

«Пороти: «у маму пороти» III, 20 — лаятися по-московськи, згадуючи матір.

«Потерча III, 56. Так зветься самосійна дитина, що вмерла нехрещеною. Див. А. Потебні: «Къ исторіи звуковъ русскаго языка», т. III (Варшава 1881), ст. 58-61 і 134.

«Примірка. «Для примірки» III, 157 — наприклад.

«Пропале. «На пропале» II, 141 — те саме, що великоруське: «на пропалу», себ-то «не боячися нічого».

«Про себе щось говорити II, 233 — до себе, тихенько.

«Пятно II, 174 — пляма, п'ятмо.

«Річі: «Знався добре і на річах, научав громаду» II, 225 — умів гарно говорити.

«Робота II, 195: «Оттака то, добрі люди, з буслями робота!» себ-то «От які історії приключаются з буслями!» Цей зворот, хоч і не зазначений нашими словарями і не вживаний нашою літературною мовою, дуже часто

можна почути на Правобережній Україні. Там слово «робота» означає частенько не що инше, як саме-іменно: «історія» або «дивна пригода». Кажуть, напр.: «була міні одного разу от яка робота», і далі оповідають про такий який-небудь випадок, де робити (працювати) зовсім і не доводилося.

«Р о ж а (в устах москалевих) III, 124 — морда, пика.

«Р у д а III, 88 — левада, або болотиста лука, особливо така, де є ржа од заліза.

«Світові байки II, 230 — це, очевидячки, найближчий переклад російського виразу: «міровыя сказанія».

«Ск л а д — (віршована) форма. «Дати певний склад для тих хибких народних оповідань, для которых народ не придбав іще складу» II, 230 = дібрати підхожу віршовану форму. Ми бачили, що за таку підхожу форму для віршування народніх переказів Руданський вважав коломийку. Його «Світові байки в співах» писано метром коломийковим.

«Ск о й к а II, 267. В інших місцевостях скойки звуться «черепашками». Та й сам Руданський, коли віршував прозаїчне Вакулине оповідання про скойки, то назвав їх у віршах не «скойки», а «черепахи» II, 207-208.

«Сп і в и II, 229-230 — віршована мова, вірші.

«Сп і й н и й II, 231, — польське *srótny* = «зв'язний», «суцільний».

«Ст а н, III, 6. — В Росії повіти (уѣзды) адміністративно діляться на «станы», а «станы» — на «волости».

«Ст а́ р о с т а (в церкві) III, 106 — старший брат церковний.

«Стеребитися — зникитися, загубитися: «І пропали — як не жили! пам'ять стеребилась» II, 140.

«Сти х а ч а́ III, 97 — тихесенько.

«Сті ль II, 140. Так у чистовику: «стіль була шкляная». А в чорняку (= 1-й ред.): «сте ля вся шкляная».

Указ: «Та й пішли додому ждати другого указу» III, 113. — До часів Катерини II адміністрація російська настільки була невпорядкована, що перший і другий укази од правительства до чиновників рідко-коли виконувалися, і звичайно аж третій указ мав силу. Тоді склалося й прислів'я: «Ждуть третього указа», себ-то нічого не роблять. Руданський зам. «третього» підставив «другого».

«У с т у п а́ т и — згоджуватися: «ходять-просять — ніхто не уступає». II, 249.

«У т в о́ р а — творчість? «В кожній оповідці затримати силу людської змислової утвори», II, 230 = народньої творчости? ¹⁾.

«У ч т а: «І то — для учти Матінки мої» II, 272. Тут «для учти» = для вшанування». А звичайно слово «учта» значить «бенькет».

¹⁾ Пор. в т. IV, 37: «в красках утвори і способу викладу».

«Халасувати III, 28 — ласувати, вигадувати.

«Чуть. «Чуть лиш що» = ледве-ледве: «чуть лиш що ходила» II, 224.

«Шабатурки — див. нижче, в додатку.

«Шпуги III, 99 — поперечники, що ними збиваються дошки до купи. Єдине число — «шпуга» (ж. р.).

«Як не було = мов нічого не було: «Схвativсь москаль, як не було, в коршму убігає» III, 22.

Поза альфаветно-словниковим порядком подамо реальний коментарій А. Кримського до приказки «Горобці»:

«III, 75 (пор. т. I, ст. 61). «Алеф-бет (чи «бейс») зветься жидівська граматка, або буквар. «Шабатурка» — футляр для книжок. «Цицелами» або точніш «цицесами» звуться вовняні шнури або тасімки, які пришиваються в жидів до чотирьох кінців особливої молитовної сорочки («арбе канфес», — це ніби наша епітрахиль). Цицелп мають нагадувати жидові про заповіді Божі і про те, що теперечки жидів порозкидано по всіх чотирьох сторонах світа».

Пояснення А. Кримського до слова *gały* має свою, трохи гумористичну історію. Воно зустрічається в приказці про двох мазурів:

Сей йому і каже:

«Pocałuj psa w *gały*!»

А той йому каже:

«I ja to myślałem!» (III, 128)

Як відомо, скрізь на Україні (і в Галичині так само) поляки вживають слова «*gały*» в розумінні «шулята», *testiculi*. А. Кримський був цілком певний, що галицька цензура не пустить з цієї причини згадану приказку в в друк. Тому він додав у нотатці таке пояснення: «*Gały*» — очища, баньки, диви словник польських емігрантів 1863: *deux grands yeux* (ст. 117)». В Галичині французьку примітку викинули, залишили тільки українське пояснення, і приказка була врятована.

Не менше комічну історію має аналогічна нотатка А. Кримського до слова «дермо» в приказці: «Бальная мать». В оригіналі у Руданського (рук. т. II, л. 152-152 об.) читаємо:

Здыбалысь кацапчуки

Иденъ и пытае:

«Что тамъ новаго у васъ?»

А той видвичае:

— Ничаво! лишь моя мать

Что-то захварала:

Въ ротъ ужъ, бѣдная, три дня

И... не брала.

Замість слова, яке ми зазначили крапками, у Руданського в оригіналі написано вульгарну російську назву для *membrum virile*. Ясно було, що

маючи в собі таке слівце, ця приказка неодмінно буде викинута з галицького видання. Щоб уратувати її, А. Кримський переробив другу строфу так:

— «Нічаво! ліш мая мать
Што-та захварала:
В рот уш бедная трі дня
І дерма не брала (III, 104).

І додав таку примітку: «Дермо» = погань, сміття, гній і т. и. (а по-українськи «дермо» значить попросту «дранка», «поношена одіж»). Вираз: «ни дерма» значить у великорусів «нічогісінько».

д) Уваги історичні та етнографічні.

«III, 136. «Ахмет III і запорожці» (відомий лист запорожців до турецького султана, що стався за сюжет для картини Ріпина). Звичайно нав'язують лист запорозький не до імені Ахмета III, а до Мехеммеда IV, (очевидячки, в осени 1674). Усякі історичні справки, подані за Костомаровим та Яворницьким, можна знайти в статейці Комаровій (у «Зорі» 1892, ст. 59-60), при якій уперше надруковано віршовану Руданського переробку цього листа ¹⁾.

«III, 115. «Цаловалов» 1859 ²⁾. В цій приказці про Катерину та салдату Цаловалова [М. Л.: чи, там, Кавирилова] Руданський має на думці не кого іншого, як звісну російську імператрицю Катерину Велику (1762-1796). На Україні є про Катерину дуже мало переказів, але в Великорусі ходить про ню безліч усяких скабрезних, бридких анекдот (я сам чув їх дуже багато з уст простих селян, етнографуючи літом 1893-го р. в однім селі під Москвою), і коли-б усі ті анекдоти були правдою, дак можна було-б жажнутися, бо вони підходять до типу тих хороб, які описує Крафт-Ебінг у своїм творі: «Psychopathia sexualis». Я не беруся вирішати, чи можливі були такі пригоди з Катериною, які описує Руданський у своїй приказці, себ-то щоб царицю насміливсь обійняти простий незнайомий москаль. З чужоземних біографій Катерининих виходило-б, що це річ можлива; але-ж такий безсторонній історик, як Брікнер, показав, що в чужоземних джерелах є чимало й фантазії. В усякім разі і Брікнер зазначає, що Катерина занадто часто міняла своїх фаворитів («Історія Єкатерины» СПб. 1885, т. V ст. 741). Сама Катерина писала про себе от що: «Природа дала мені велику почутливість і красу: я всім одразу припадала до вподоби. Душа моя зроду була така товариська, що всякий, хто побув зо мною чверть години, почував себе зовсім вільним і провадив зо мною балачку так, неначе ми з давніх давен були знайомі. Я подобалася: а вже-ж у тім буде ціла

[¹⁾ Прям. 1925. Ширші історичні звістки див. в статті акад. К. Харламповича: «Листування запорозьких козаків із султаном», — Записки Історично-філологічного Відділу Української Академії Наук, кн. IV (1924), ст. 200-212. — М. Л.]

[²⁾ В оригіналі у Руданського: «Кавириловъ» (рук. т. II, л. 159). — М. Л.]

половина спокуси; друга половина в таких випадках природно впливає в самої суті людської натури, бо йти на спокусу і спокуситися — це дві речі близькі між собою. Хоч у голову вбито найкращі правила моральності, та скоро-но домішуться почутливість, то людина неодмінно зайде геть-геть далі, ніж була сподівалася. Людина — не пані своєму серцю: вона не може своєю волею стискати його в кулак, а потім знов випускати». — Див. «Записки Єкатерины», ст. 238-240.

«III, 108. «Рубль медью» 1859 про те, як два кацапи вбили діда в лісі і знайшли на ньому лиш копійку. Одному шкода стало, але:

— «Ех, мой братец!» другий каже, —
 Что тут за дасада?
 Віть подумай: на рубль медью
 Толькі сто душ нада!

«З цієї приказки можна зрозуміти тую прикладку, якою дразнять на Поділлю москалів: «Неголені, бородаті, дразнять собак попід хати, в корчах засідають, людей виглядають, сто душ — сто копеек. Гугу, тюга! кацапюга!» (Ан. Свидницький: «Люборадські», Зоря, 1886, ст. 222).

«III, 109. «Жацалська сповідь» 1859. Сповідальник кається своєму попові, що він — «клал в штани рубаху» (великоруси некладають сорочку в штани, а носять на випуск). Тоді —

— «І еще ти, — кривнув піп, —
 Не пашол на плаху?!
 Ах, антихрист ти такой!
 В Кіев!! — кричить, — в Кіев!!
 Пусть там тебя как хатят
 Разрешат святис!»

«Великої пересади тут немає. Москва, що заснована була в значній мірі на принципі теократичнім і була довгий час заступницею православія, почала вважати всі свої місцеві звичаї за святі. Лжедимитрія I-го за те, що він після обіду не лягав спати і не що-суботи ходив до лазні, вважали за єретика. На Петра I, що звелів голити бороду й скинути старо-московську одіж, дивилися як на антихриста, а почасти звать його антихристом іще й досі.

«III, 124-125. «Московська справа» 1859 — про те, як підчас московського перепису хтіли переробити поляка Павлина Грушецького на Павла Грушкіна, а Мар'яна Клецького на Мірона Галушкіна. Ми й тепер недалеко одійшли од таких спроб. Року 1895-го петербургський часопис «Свѣтъ» радив правительству, щоб усі українські прізвища з закінченнями -енко, -ук і т. и. позмінювати на -ов. Напр., щоб зам. «Янчукъ» виставити в документах «Ивановъ», і т. и.

«III, 32. «Періг» (Лихова і московська натура) 1858. Всі ті рядки, що писано в Руданського по польському (рукоп. II, л. 61), подано в друку

точка-в-точку так, як їх написано в самого Руданського. Хто до них придивиться, той легко зміркує, що польську мову Руданський знав із живої практики, а не з книжок. Поляки на Поділлі російським говорять саме так, як пишеться в Руданського, ба навіть коли хто там схоче говорити доброю польською мовою, то з того сміються і кажуть, що він — кумедний педант (див. Чубинського: «Труди» т. VII, ст. 257).

[Цілком відокремлену групу становлять редакторські уваги А. Кримського до прозаїчних етнографічних записів Ст. Руданського, що спираючися на них, Руданський віршував свою велику поему «Лірникові думи», або «Світові байки в співах» та й долучив свої записи, як посвідковий додаток до поеми. Ми, наводячи тут найпершу нотатку А. Кримського до записів в Руданського, повинні зазначити, що А. Кримський значно ширше розробив її вже аж тепер, див. в нас на ст. 12-13. — *М. Л.*]:

«II, 229. Цей рівнобіжний прозаїчний додаток Руданського до віршованої його поеми, народньої біблії, написано і на іншому папері і іншим почерком, ніж саму поему; і той папір і чорнило, і той почерк — зовсім такі, які були в Руданського аж у кінці 1859-го року [*М. Л.*: або й 1860 р.]. Це можна-б вяснити так, що в Руданського, як віршував він свої «Лірникові думи» ще в 1856-ім році, не було під руками ніякісіньких етнографічних записів. Ті оповідання Вакуліні, про котрі він нижче згадує, держалися очевидячки попросту в його пам'яті; і допіро 1859-го р., вже по звіршуванні «Лірникових дум», він надумався записати на папері і ті народні перекази, які він був уже звіршував давніш, перед трома роками. Перебував Руданський тоді 1859 в Петербурзі, записати народні «оповідки» він міг тільки з своєї пам'яті, а не з живих уст Вакулиних, тим-то дословної точности в цих «оповідках» шукати не слід. Тільки-ж видно, що Руданський пам'ятав їх дуже добре; бо напр. ті перекази, котрі записано у інших етнографів безпосередньо з народніх уст (прим. у Іванова — «Этнографическое Обзоріе» 1893 або у о. Д. Лепкого — «Зоря» 1895), в основі своїй зовсім не одрізняються од записів Руданського. Зрештою, може я й помиляюся: може-бути, що Руданський, іще на Україні будши, мав звичай негайно записувати од народа всякі етнографічні матеріали, а в 1859-ім році він їх попросту переписав ув одну збірку. Та спеціалісти-етнографи самі побачать далі, що оцей другий здогад менче ймовірний.

«II, 269. Сон Пресвятої Богородиці — записано у Руданського чистою українською мовою. Цей «Сон Пресвятої Богородиці» ходить на Україні в багатьох списках, і їх доводилося бачити запевне кожному з наших читачів. Мова тих рукописів справді дуже близька до народньої, але декотрі закінчення, звуки або й цілі форми бувають в них таки книжні, і через те можна зміркувати, що Руданський трохи підправив той список, який він подає отут. А вже-ж що до правописи, то можна сміливо сказати, що ніде вона не буває в «Снах Богородиці» такою фонетичною, як у Руданського.

(Нагадаю, що російсько-фонетичну правопись Руданського переложено в наших виданні на фонетичну, загально тепер у Галичині вживану).

«II, 243. Руданський дає запис, зроблений ніби безпосередньо з Вакулиних уст:... «на треблаженнім дереві, котре ще тогді, як росло, мало вигляд хреста». Хто тямить народню мову, той зараз побачить, що фразу з такою конструкцією, як «мало вигляд хреста», не міг Руданський записати безпосередньо з народніх уст, бо жаден селянин так не скаже. Це буде, ще одним доводом для моєї думки, яку я висловив був вище, а саме — що Руданський написав прозаїчні «світові байки» просто з пам'яті. До цього доводу додаю ще один: в оцім розділі (які в багатьох других) є на рукопису Руданського чимало власноручних виправок, замазувань, заміन одного слова на друге слово, взагалі — стилістичних виправок. Якби текст оцих «Вакулиних оповідок» був записаний дословно од наймита-Вакули, чи будь од кого з народніх уст, то Руданський був-би поводивсь із таким текстом запевне обережніш і не зважувався б переробляти.

«II, 273. До свого запису «Про дванадцять п'ятниць, що їх треба пошувати» Руданський зробив примітку: «П'ятниці хоч і не ввійшли в мої думи, але як вони записані у людей разом з «Наукою Христовою» і «Сном Богородиці», то і я їх відділяю». Здається, що слова Руданського: «записані у людей» не треба розуміти так, що мовби-то Руданський записав «Сон Богородиці» та «Науку Христову» з усного народнього оповідання. Є декотрі підстави думати, що він їх списав з рукопису, — тим то й не каже: «з уст народніх», а попросту: «у людей». Правда: усі три згадані витвори ходять серед народу не тільки в рукописах, але й усно; тільки-ж, як мені відомо, вони в таким разі мають форму віршовану, а не прозаїчну, і вони тоді не оповідаються, а співаються. Чимало таких «духовних слухів» видано у Безсонова в його «Калѣкахъ переходжихъ».

[Що деякі розділи у віршованих «Лірникових думках» (або «Байках світових») віршував Руданський не на підставі вищезгаданих прозаїчних етнографічних записів, а попросту із своєї пам'яті, це А. Кримський зазначив у кількох своїх нотатках до «Лірникових дум»]:

«II, 184. Строфа в «Лірникових думках»:

«А тимчасом радість стала,
Яка не бувала:
Над вертепом зоря ясна
Світом засяяла.

«Це — з колядки, яку, кажучи словами самого Руданського, «кожний знає, принаймні хоч початок» (II, 231) і яку, очевидно, Руданський не хотів навіть заводити до етнографічної своєї збірки, а одразу взяв до своєї поеми.

«II, 185. У Руданського в «Лірникових думах» пастухи кажуть Христові-немовляткові:

«Прійми, Боже неба-землі,
Нашу чисту віру.
Нехай тобі наша віра
Буде за офіру!»

«Цю строфу, як і деякі інші¹⁾, Руданський списав немало дословно з одної старої уніяцької вірші про Різдво.

«II, 115. Розділ XVIII у «Лірникових думах» повідає про нараду сатани з його чортами: як спокусити перших людей? У прозаїчних «Людських оповідках», що на них базує свою поему автор, нема навіть натяку на оцей розділ XVIII, а нагадує він відповідне місце у Мільтона [Це показує, що Руданський не сліпо йшов за чисто-народнім фольклором].

«II, 151. У віршованих «Лірникових думах» оповідається про три зорі, що з'явилися на небі, як народивсь Соломон. Ніякі мудреці не могли збагнути цього, і лиш сам Соломон, малий хлопчик, розгадав тую приміту:

«Три зорі — то три лиш роки
Маю в світі жити!»

«Ніякісінької згадки за цей епізод ми не знаходимо в прозаїчному додатку (II, 249), що Руданський записав з народніх уст.

«II, 102. В віршованому оповіданні про те, як світ творивсь, маємо в Руданського пороблені не зовсім виразно такі зазначки в цій строфі:

«Лиш медведі (а), свині (б), коні (в),
І кроти (г) не були;
Та ще боцяна (д) не було,
Скойки (е) та камбули (ж).

«У виносці Руданський пише: (а) 5. XIV; (б) 5. XXVII; (в) 1. XXI; (г) 5. XVIII; (д) 5. XI; (е) 5. XXII; (ж) 5. XXXIII.

«Всі оці примітки, які поробив сам автор, треба розуміти от як: Дума п'ята, розділ 14-ий; Дума п'ята, розділ 27-ий, і т. ин.

«II, 276. Оповідання Руданського про те, як світ сотворено, видрукував Сухомлинов 1861 року в червневій книжці «Основи» та помилкою заявив (на ст. 61), буцім це оповідання прислав не Руданський, а Патриченко, себ-то Свидницький.

«II, 232. Руданський до Вакулиної оповідки про те, як Господь творив світ укупі з Сатанаїлом, додав увагу: «Наша байка за початок землі подібна до байки турецької за початок чоловіка. Турки кажуть, що як

[¹⁾ Прим. 1925. Наприклад, II, 181:

Видить Господь, видить Творець,
Що мир погibas,—
Архангела Гавриїла
З неба посилає.]

Господь хотів сотворити чоловіка, то посилав під воду за землею архангела Уриїла, але Уриїл два рази не хотів виносити землі, бо йому жалко було, що буде на світі таке нещасне творіння, як чоловік. Дуже може бути, що наші перейняли її (= байку) у кримців і тільки надали свою утвору (*Руд.*). Проти такої думки зазначім, що до нас космогонічні дуалістичні перекази перейшли з давньої Болгарії, і вони богумильські. А до турків такі перекази прийшли через іслам.

«II, 238. Руданський подав Вакулину оповідку про те, як Єва й Адам з'їли райського яблука: «Як із'їла жінка — ото вже їсть і чоловік. Тільки що ковтає, аж надходить Господь! Так тее яблуко в горлі і осталося, — і тепер воно на горлі у всякого чоловіка». До цього увага Руданського: «Дивно, що й німецькі вчені назвали тую гулю *rotum Adami*». — Жив Руданський за тих часів, коли про всі утвори народньої словесности думали, що вони всі оригінальні та що вони виходять із фантазії самісінького люду отак, як павучіння виходить із тіла павукового. Тепер, по тих значних успіхах, які зробила фольклористика, вже навіть шкільна дитина знає, що дуже багато своїх переказів кожен народ не витворює самостійно, а позичає од других народів, іноді навіть шляхом письменським. Але тоді, як етнографував та писав свої «Світові байки» Руданський, не було ще й мови про те, що народ може звідкілясь позичати свої перекази: думалося, що епос кожного народу є його національний виріб. Коли якеєсь зовсім однакове оповідання стрічали не в одного, а в декількох народів, то дивилися, чи не споріднені ті народи; і от, напр., у арійських народів схожість їхніх оповідань вияснялася так, що, мовляв, згадані оповідання мають бути відгомонам стародавньої спільної арійської мітології. Коли-ж бувало так, що про арійську мітологію не можна було ніяким способом навіть мову заводити, то тоді люди тільки дивувалися на тее, — казали (от як і Руданський про «*rotum Adami*»), що це — «дивно». Нам тепер, коли що й здається справді дивним і, може, навіть комічним, дає іменно те, що Руданський міг вірити, буцім усі оті його «світові байки» — щиро-українські діти, а не міжнародні заблуди. Та ми виправдуватимем Руданського, коли пам'ятатимем, що порівняльна метода в етнографії — річ доволі нова. Драгоманову ще в 1873-ім році на з'їзді археологів у Києві казали деякі люди, що порівняльна метода є плавба по океану безбережному. Костомарів зайшлії византийські оповідання про звірів та поросль уважав за українські. Тимто не дуже дивуємося Руданському, коли він шукає найщирішого українзму в оповіданнях про Адама, про Соломона, коли він хвалить український народ за гарно вигадану смерть Соломонову (а те оповідання — інтернаціональне), або коли наївно догадується, що допотопний птах-носорожець загинув ніде инде, як саме-іменно на українським Поділлі, коло Нових Голендр (див. II, 245). Та Руданський був ще настільки самостійний, що хоч навпомацьки, а вже до чогось доміркувався: адже він (що правда, дуже несміливо), поста-

вив один раз питання, чи не могли часом на українців впливати чужі люди, турки.

«II, 102. У Руданського:

«І сказав Господь тій риби
Землю підпирати,
Щоб земля на своїм місці
Все могла стояти.

«Інші українські перекази говорять не про одну рибу, ба про три, та й звуть їх китами. Певне й Руданський, кажучи про «велику рибу», мав на думці не що, як кита. Пор. польське: wieloryb = кит.

«II, 253. У Вакулиних оповідках: «Піднявся Соломон у самую хмару, аж святий Петро до него каже ¹⁾: Стань, Соломоне! тут твоя границя! а то далі як підеш, то і не вернешся». До цього увага Руданського: «Чи-ж не пригадують нам ції слова тої земної грані, за котрою земля тратить свою силу тяготіння?». Виходить, що на думку Руданського наш простий народ міг знати про Ньютонів закон тяготіння (гравітації) — без Ньютонової помочі і, може, іще задовго перед Ньютоном. Якби хтось сказав нам такеє оттепер, то ми могли-б принаймні осміхнутися; але-ж що до Руданського — то не треба тратити з очей історичної перспективи, а в таким разі нічого комічного в його догадці не знайдеться. Тоді, як писав Руданський, розсвітала в Росії гаряча, незабутня епоха великих реформ, славна епоха визволу мужиків-кріпаків з панської неволі; благородне, ідеальне мужиколубство обгорнуло тоді всіх; інтелігенція, соромлячись колишнього свого презирства до простого люду, тепер переймалася ентузіазмом до його; наївна, але високо благородна щира віра в «народній розум» і в його велич захопила всіх націоналів чи то великоруських, чи наших; проф. Огоновський нічогічінько не переборщив, коли казав (в I-му т. «Исторіи літ. рускои»), що «письменни люде йшли мѣжъ людъ неписьменный учитись вѣдъ него поезіи, філософіи, етнографіи». Всі тоді непохитно вірували, що природний геній руського народу сам собою, без науки, без «німців вузлуватих», може дійти до найвищих наукових істин, бо сказано:

«... .. можетъ собственныхъ Платоновъ
И быстрыхъ разумомъ Невтоновъ
Россійская земля раждаетъ».

«Тим-то й Руданський міг, «ничтоже сумняся», шукати в народі «Невтонових» знаттів про земне тяготіння. І він не зоставсь без аналогії: адже ж великоруські слов'янофіли, вже й пізніше, серйозно казали, що велико-руський богатир Святогор є «русскій Архимедь». А в 1890-ім році наш проф.

[¹⁾ У віршованих «Лірникових думках» Руданський замість святого Петра поставив голуба, мабуть зміркувавши, що св. Петра ще не могло бути за старозавітних часів Соломонових].

Огоновський, хоч правда про руських Архімедів та Ньютонів не казав нічого, та казав, що «у народа руского можна ачѣй навчитись філософії». («Моєму критикови», Львів 1890, ст. 31).

«II, 257. Увага Руданського до народнього оповідання про змія: «Дивно, що у нас так багато казок за того змія. Чи не був той змії слов'янським Плутоном? Зрівняйте слова: зѣмь і зѣмля, з'мѣй і зѣмѣй — ніби дух землі». — Коли фольклористичні примітки Руданського дуже наївні, то філологічні зовсім уже кумедні. Цевне що кожен з наших читачів тепер добре пам'ятає, що слова «земля» і «змії» належать до двох дуже неоднакових пнів і що Руданський зробив аж троє орфографічних помилок проти старослов'янської мови, коли дав таку ортографію, як з'мѣй.

«II, 193. У віршованій легенді про те, звідки взявся бусель, є дві строфи:

«Загати́в Бог ста́ви всю́ди,
Ста́в і га́дь зби́рати,
Ста́в зби́рати, за́мовляти
І в мішо́к скла́дати.
І зіб́рав він усі́ га́ди,
Які́ тільки́ бу́ли;
Пе́тро з Па́вло́м присту́пили,
Кінці́ зашмо́ргну́ли.

«В прозаїчних оповідках, що Руданський додав до «Лірникових дум», про Петра та Павла немає тут згадки (II, 262), — ще один довід, що Руданський не невільниче перевіряв народній матеріал, а міг додавати й дещо од себе.

«II, 262. Переказавши українську народню легенду про бусля, Руданський додав у нотатці: «Така-ж сама приказка за бусля — і у литваків. Там навіть дали їй ім'я тому бідному чоловікові: його називають Стерхусь». Руданський звичайне литовське закінчення «ус (us)» переробив на українське «усь» (пор. Петрусь, Павлусь і т. и.), а через те й не додумався, що слово «стерхус» не є ім'я власне, а саме-іменно значить «бусель, черногуз», нім. Storch.

«II, 191. Віршуючи в «Лірникових думках» поетичне життя Ісуса Христа, Руданський повідає, як Христос

«Взя́в апо́столів двана́цять,
І за́чав хо́дити,
Люде́й грі́шних на́учати
І чу́да ро́бити.
Пе́рше всьо́го тре́ба бу́ло
Во́ду за́пини́ти.
І за́думав Бог (= Христо́с) по́ сві́ті
Гре́блі по́гати́ти.

«Тут у Руданського невеличка плутанина. Все те, що народ оповідає про те, як Бог ходив по землі, Руданський відносить до Христа. Тим

часом не все можна застосувати до Христа. Нема сумніву, що деякі народні оповідання про «Бога на землі» стосуються до найперших часів світового будування і, значить, до Христа прикладати їх аж ніяк не слід. Така картина, яку ми маємо перед собою в цім 9-ім розділі, вказує на зовсім іще первісну природу: світ, очевидно, допіро сотворено, бо великого порядку в нім іще нема, ріки і море ще хаотично змішуються, треба ріки позагачувати греблями. Багатьох звірів, або птахів іще нема (напр. бусля), а ті, що є, не мають іще своєї виразної, різко зазначеної звірячої індивідуальності (от хоч би каня). Через те випадало б переказ про каню або про бусля (№ X) помістити в думу першу («Початок світу»), а не в думу п'яту («Бог на землі»), і не випадало б виводити тут на сцену, коло Бога, апостолів. А в тім, не тільки Руданський, а й сам народ часто не вміє точно собі сказати, котрі події мали відбуватися за сотворіння світу, а котрі — за часів Христових.

«II, 149. Таке саме як у Руданського оповідання про те, звідки взялася на Подолі Самсонова колодязь, є в «Кайдашевій сім'ї» Івана Левицького.

«II, 197. У першій редакції (рукоп. I, л. 186 об.) в оповіданні про те, як Ісус Христос безжалісно обернув мельника у ведмедя, Руданський був дав таку строфу:

«Тільки Господь милосердний
Став на мистъ ступаты —
Ажъ ставъ мельникъ изъ-пидъ моста
Якъ медвидъ реваты.

«Потім поет перекреслив і замазав епітет для Господа «милосердний» та й замість «Господь милосердний» надписав: «съ Петромъ-Павломъ», бо певне зміркував, що той епітет буде тут дуже не до ладу. Справді-бо: Ісус Христос у Руданського, як і в народніх переказах, з'являється зовсім не милосердним, а грізним, караючим, пімстливим Богом: ми бачимо тут перед собою не Христа наших чотирьох канонічних євангелій, а вже швидше Христа з євангелій апокрифічних, — напр.: «Євангелія Хоми» або «Євангелія дитинячого» (*Evangelium Infantiae*). По тих матеріалах, які опублікував др. Франко і Сперанський, нема вже чого сумніватися, що на Україні-Русі Хомине євангеліє було доволі розповсюджене і, очевидно, полишило свої сліди на народній творчості. Ми й далі ще не раз побачимо в Руданського, що Христос не милує грішників, а карає смертю або хорошою за найменчу провину, і це зовсім у дусі «Хоминого євангелія». Зрештою, не треба забувати і впливу старозавітних апокрифів: народ переносить на Христа ще й риси старозавітного Бога-Сотворителя.

«II, 183. Божа Мати проклинає коня, щоб він ніколи не був ситий. Для тих читачів, чиє релігійне чуття образиться, що от, мовляв, поет зробив з доброї, милосердної Божої Матері якусь люту, пімстливу жінку, для

них я маю нагадати, що Руданський перевіршовує народні оповідання, а не канонічну Біблію. Він має бути етнограф, а не євангеліст.

«II, 231-232. Про «Сон Пресвятої Богородиці» Руданський пише, що це писання, «як видно з мови, склалося у нас». Ні, у нас попросту ходить переклад, а «Сни Богородичині» є й на заході.

е) Редакторські А. Кримського примітки характеру естетичного і т. ин.

Нарешті спробую посистематизувати численні й дуже хаотично розкидані редакторські примітки А. Кримського про взаємовідносини поміж окремими редакціями писаннів Руданського і про стадії його творчості.

В основі друкованого видання лежить повний, ані трохи не дефектний, рукопис першої редакції, що його А. Кримський іноді титулує «чорняк». Точно кажучи, це не є чорняк і, по суті, реально, не перша редакція. Бо адже ж ті виправки (коли не всі, то головніші), котрі Руданський пізніш поробив у 2-ій і 3-ій редакції, він однаково повносив до рукопису 1-ої редакції, закреслюючи відповідні першоредакційні строфи або слова і, на томість, зверху надписуючи свої пізніші переробки. Таким чином хто держить у руках рукопис 1-ої редакції, той рівночасно бачить перед собою й 2-гу, або частіш 3-ю редакцію, надписану по-над рядками рукою самого-таки автора. Оці-то закреслені місця і оці надрядкові надписки дозволяють дослідникові прозирнути в самий процес поетової творчості, або принаймні в стадії його творчості. І не диво, що А. Кримський, сам поет, присвятив тим редакційним Руданського змінам чимало уваги, хоч далеко й далеко не вичерпав їх усі.

«II, 18. «Два трупі» 1851:

«Серед ліса стара липа
Віки доживає ¹⁾,
А під липою розбійник
Думоньку гадає:

«В 1-ій редакції (I, л. 5 об.) замість цієї строфи маємо йнакшу:

«Но спокойно середъ ліса
Спятъ душа живая,
Спятъ-нечуе, як бушує
Лыпонька старая.

«Цю строфу Руданський переробив так як надруковано, а по цих словах він зовсім замазав аж три строфі, бо вони тільки затягували оповідання і навіть робили його неприродним:

¹⁾ В первописі або попереду було написано «викы» і перероблено на «вика», або навпаки: «викы» перероблено з «вика».

«Коло неї на травці
 Острый вижъ блищитъ;
 Изъ за лыпы выглядаетъ
 Чорная рушниця.
 «То розбійникъ витдыхаетъ.
 Отъ винъ пробудився
 И заспалыми очима
 Дыко роздывився.
 «Зваживъ голову на руку,
 Ставъ думу гадати
 И вразъ зъ витромъ, витромъ буйнымъ
 Винъ зачавъ спивати:
 — «Не шуми ты надо мною,
 Лыпонько старая...

«II, 19. Розбійник каже до себе:

«Але ні!.. іде дідуньо,
 Та ще й з калитою.
 Що-ж, дідуню? поділюся,
 Або-що, з тобою?..

«В первісній редакції (I, л. 7) ця строфа читалася по йнакшому:

«Але ні!.. идуть дидунію,
 Машуть бородою.
 Певне мають гараченьки
 Пирогы зъ собою!..»

«Ясна річ: Руданський відчув неуприродність розбійникового міркування про те, що старий дід-жебрак, у далекому-далекому лісі, мусить мати у себе в торбі гараченькі пироги. А «машуть бородою» замазав Руданський мабуть з естетичного погляду.

«II, 38-39. «У пир» 1853. В чистовій редакції геть усю подорож дівчини з упирем Руданський втиснув лиш у дві строфі:

«І оідає дівчинонька
 В годину лихую.
 Везе вмерлий неживого:
 З неживим живу.
 І приїхав над могилу.
 Могила розкрилась..
 Там з Івасем Ганусенька
 На смерть положились.

«В 1-ій редакції поміж цими двома строфами був особний розділ IX, що містив сім строф, і ті сім строф автор замазав, а вони дуже цікаві для нас через те, що сильно нагадують відповідні місця в «Ленорѣ» або «Свѣтланѣ» Жуковського («Ленора» — переклад з Бюргера):

— «Місяць світить над горою,
 Опир поглядає;
 А тебе то, Ганусенько,
 Нічуть не лякає?».

— «Да чим мені лякатися?
Якою марою?
Коли я, Івасю милий,
Іду із тобою».

«Потім вони їдуть далі, стрічають багато страховидів, а Іван знов каже до Ганни:

— «Місяць світить над горою,
Опир поглядає;
А тебе то, Ганусенько,
Нічуть не лякає?
Вона каже: «Не лякає».
А тимчасом милий
Везе свою дівчиноньку
До своєї могили.

«Що Жуковського Руданський читав і навіть учив у семінарії на пам'ять, дак це річ певна, тільки-ж варто було-б притягти до порівняння ще баладу Залеського: може, там більше буде схожості з Руданським, ніж у Жуковського? Я Залеського саме-тепер не маю під руками.

«II, 62. «Люба» 1854 («Край печери два дубочки; рукоп. I, л. 53). В первісній редакції читалося:

«Ненька спала на постели,
Спала и х р о п и л а .
А дивчына молодая
На земли сыдила.

«Мабуть тому, що первісна редакція цієї строфи здалася самому Руданському за дуже непоетичну, він її переробив на так, як надруковано:

«Стара ненька вже давненько
На постелі спала,
А дівчина ще сиділа,
Косу заплітала,

«Взагалі Руданський сильно переробляв цю поему «Край печери два дубочки». В II, 64 він дав строфу:

«І гадала дівчинонька,
І так ізробила:
Того — вигнала із хати,
Того — запросила.

«Оці чотири рядки написано вже пізніше, щоб вони замінили собою аж 8 строф; ті 8 строф були становили собою окремий цілий розділ (I, л. 56 об.— 57 об.), але Руданський безжалісно замазав їх, щоб підживити оповідання, бо він любив, щоб у його менше було оповідання, а більше драматичности. — Та нумерацію розділів він покинув первісну, тим-то я вже сам наново нумерую розділи; те, що в нашій виданню буде розділ 3-ій, те в рукописі зветься 4-ий.

«II, 80; II, 93; II, 127; II, 140; II, 149; II, 180. «Байки світові в співах» 1856 (у Новгородщині та в Петербурзі) попередю мали зватися «Лірникові думи» і ділилися на п'ять дум. У чистовій редакції Руданський викинув заголовок «Лірникові думи», а разом з тим позмінював і заголовки відділів. Замість «Дума 1-а. Адам» він поставив «Початок світа». Замість «Дума 2-а. Велетні» він залишив заголовок тільки: «Велетні». Для «Думи 3-ої» він залишив заголовок тільки «Цар-Давид». «Думу 4-у, Премудрий Соломон» він замінив одним словом: «Соломон». Первісний заголовок «Дума 5-а. Спаситель» замінено в чистовій редакції на «Бог на землі».

«Разом з тим він позакреслював окремі заголовки для малих розділів кожної думи: «Йосип» (рук. I, л. 138 = друк. II, 148), «Самсон» (рук. I, л. 138 об. = друк. II, 148); а те, що в думі 2-ій було звалося «Эпилогъ» (I, л. 130) ¹⁾, Руданський у пізнішій редакції замінив на заголовок: «Додаток» (друк. II, 139).

[Остаточно редагуючи свою поему «Світові байки», Руданський повикидав з неї чимало окремих уривків. А. Кримський у друкованому виданні всі їх одначе опублікував, зазначаючи лиш, що згадані уривки, чи там розділи, маються тільки в першій редакції і відсутні в останній. Сюди належать]:

«II, 129. Розділ про п'ятницю та неділю. Це мав-би бути в 1-ій редакції розд. III-ій думи другої. Його подано в друк. виданні на прикінці цілої поеми (II, 223-225).

«II, 225. В першій редакції дума четверта «Соломон» мала до себе передмову, або вступ (I, л. 140 — л. 141), де короткими словами подано зміст — чи резюме — ціліснійкої історії про царя-Соломона. В останній редакції Руданський цю передмову викинув (пор. друк. II, 149 та II, 225-226). Викидаючи її, Руданський з того самого дає нам пізнати метаморфозу, яка (може й несвідомо) одбулася в його писательській маньєрі за час од 1856-го року (коли він допіро був написав «Соломона») до 1859-го року (коли він ту пієсу наново впорядкував). А саме-іменно от що: розповісти читачеві наперед, про що оповідатиметься в поемі, це значить ослабити читачеву цікавість й одбити його увагу, — і напр. сучасний романіст нізачо того не зробить, а навпаки — силуватиметься мучити й напружувати читачеву цікавість як найбільше. Та не так буває в народнім епосі. Проминаючи вже поеми Гомерові, візьмімо славнозвісний приклад епічності в «Пісні про Нібелунгів»: Зіґфрід разом із своїми потайними ворогами Гаґеном і Гунтером їде в ліс на полювання, читачева боясть і цікавість збуджується до найвищої міри, а автор, замість піддержувати її, заздалегідь

[¹⁾ Прим. 1925 р.: В друк. нотатці читаємо II, 139: «В чорняку стоїть: Епілогъ. — А. Кр». — Само собою ясно, що А. Кримський ніколи такої примітки написати не міг, а належить вона комусь із галичан, які систематично перекручували українську вимову на галицько-польський лад. — М. Л.].

каже: «і в тім лісі вони Зігфрида вб'ють». Дак ото й Руданський, як був складав свої «Байки світові» (1856 року), то спершу був тримавсь епічної маньєри і написав повищу передмову. А впорядковуючи свої писання в 1859 р., він уже, як бачимо, насамперед дбає про те, щоб у його оповіданню було як-найбільше драматизму. Жертвою його нового писательського способу зробилося багато поодиноких строф і, між иншим, увесь цей розділ-вступ.

«II, 190. В думі п'ятій: «Бог на землі» після VIII-го розділу ішов був особний розділ про «В о д о х р е щ і». Та автор викинув його, мабуть через те, що взяв його з Євангелії, а не з народніх уст. Надруковано його в додатку до «Світових байок» під заголовком: «Водохрещі Христові» (II, 227-228).

«II, 198. В тій самій думі п'ятій: «Бог на землі» між XIII і XIV розділами вміщено ще один (рук. I, л. 187-188), якого Руданський в останній редакції проминув. І в друковане видання він не увійшов. Тема його — та сама, що й у початку думи п'ятої, себ-то про гріхи людські, і Руданський живоюдиачки зміркував, що він лиш затулює оповідання.

«II, 223. Змінивши заголовок «Лірникові думи» на «Світові байки в співах», Руданський не включив до останньої редакції той Е п і л о г чи Додаток, яким кінчається перша редакція (I, л. 212 об.) і в якому оповідається про долю того діда, що одспівав п'ять дум. Але в друкованому виданні той додаток таки опубліковано (II, 223).

[З числа дрібніших одмін поміж поетичними редакціями «Світових байок» А. Кримський позначив ось які]:

«II, 160. В оповіданні про Соломонову авантуру із своєю матір'ю. Цариця, положившись коло свого сина Соломона,

«Чи зшаліла, чи заснула,
Чи Бог її знає!

«Далі в першій редакції (I, л. 151) ідуть чотири вірші, які, звичайно, можна було-б уважати за скабрєзні:

«Отъ царыця захропила..
Соломонъ пиднявся,
Зибравъ все свое, що було,
И прыладнув[ав]ся...

«У чистовику [—3-ій ред.] Руданський цю строфу викинув, ясно тим доводячи, що він мав естетичне почуття міри.

«II, 113. Мабуть, те саме почуття міри підказало Руданському викинути строфу (рук. 1-ої редакції I, л. 102), яка дихала юдофобством:

«Лиш жиди їдні, погані,
Не ідуть за нами:
Вони вірують у чорта
Й тягнуть за чортами.

«II, 84. Описуючи глухе життя подільських вулиць (у передмові до віршованих «Світових байок»), Руданський у першій редакції (I, л. 77) був дав таку картину:

«И на вулицяхъ, на рынку,
Всюде пусто, тихо;
Хиба бидну пысарьну
Перетягне лыхо;
Та школяры, бидни диты
Сырдытой долы,
Пройдутъ надень штыре разы
Дорогу до школы.

«В найостаннішій редакції Руданський викреслив «штыре разы», живовидячки добачивши в тім несмачний протоколізм, а поставив — «разивъ килька», — і так друковано.

[Иноді А. Кримський зазначає в своїх редакторських нотатках і деякі, на його думку, стилістичні погіршення або вади у Руданського]:

«II, 111. В оповіданні про те, як чорти ховаються од Господових перунів по-за якусь живу людину, остатня редакція:

«Иный часом ізмінить ся,
Залетить за кого, —
То грім разом забиває
Чоловіка того.

«В 1-шій редакції замість «инший часом ізміниться» ми маємо кращий рядок: «Часомъ мухою чортъ стане» (I, л. 101).

«II, 112 — рук. I, 101 об. Бог дає заповідь самітньому парубкові Адамові:

«Ой! від сего стережися
Поки будеш жити,
Та і дітям своїм тее
Закажи робити!».

«Дітям» — це анахронізм: іще ж у Адама немає навіть жінки.
«II, 127. «Велетні» починаються так:

Були люди — великани,
В пів верстви ступали.

«Треба розуміти: «В сі тодішні люди були велетнями».

«II, 173. В 4-ій думі Соломон —

«Сів на царство й зачинає
Думоньку гадати:
Як би небо розгадати,
Море зґрунтувати.
«Соломону треба було
Тільки захотіти.
Захотів лиш — і на крузі
В небо став летіти,

«Ніде з дальшої поеми читач не побачить, що́ то за круг, на якому літав Соломон. Щоб зрозуміти цеє місце в поемі, треба прочитати авторові міркування у відповіднім місці прозаїчних Вакулиних оповідок, де Руданський в нотатці каже: «Бог його знає, що́ то за круг. Чи не нагадка то за наші клубольоти (аеростати)?». (II, 253).

«II, 220-221 та II, 267 — оповідання про те, як з'явилася камбала з половини сухої риби, що не доїла Божа Мати. Хто забув, для того треба нагадати, що камбала (польськ. fladga) виглядає так, неначе це не ціла риба, а тільки половина, і око в неї одно.

«II, 223-224. «П'ятниця і Неділя» починається так:

«І от знов Бог, на їх кару,
Руку підіймає
І Ной знов за нечестивих
Господа благає.
«І послухав Господь Ноя,
Сонце обмиває.

«Для ясности треба нагадати читачеві, що перед тим сонце було залалося кров'ю і потьмарилося, і серед дня по вулицях дика звірина бродила.

«II, 224-225. Далі сказано про Неділю:

«А за нею і Неділя
Чуть-лиш що ходила,
І на ній по всім тілі
Рана рану вкрила.
«І просила і молила,
Щоби жалість мали:
Щоби в свято не робили,
Тіла не рубали.

«Тіла — себ-то «її тіла», Неділиного. Виразніш Руданський про це каже вже в прозаїчному «Додатку» про «П'ятницю і Неділю» (II, 259).

«II, 270. Увага Руданського до розмови Ісуса Христа та Богородиці: «Тії святії слова зіслані на цей світ від самого Господа Нашого Ісуса Христа Львові, патріярсі ерусалимському, а Лев, посвятивши, послав його братові своєму королеві, що був на війні, і тим поміг йому ворога звоувати». Слово «його» тут недогляд. Граматично треба було-б: «їх» (= слова оті). Та Руданський живовидячки під «його» розумів «лист оцей».

[Погуртуємо тут ще й ті уваги А. Кримського, які він висловив про редакції дрібних поезій Руданського, чи то ліричних віршів, чи то приказок]:

«II, 78. Про пісню «Повій вітре на Вкраїну, де покинув я дівчину» 1856. Як відомо, ця Руданського пісня зробилася народньою, та й — звичайно, народня! — в неї влізло багато інтерполяцій або змін. Цікаво, що в усіх варіантах, які я маю під руками, замість «чорні очі» співається: «карі очі». Під піснею власноручна авторова дата: «24 Іюля, 1856 года, СПб.»

(рукоп. I, л. 72 об.). З цієї дати ми бачимо, що д. Комар зробив помилку, кажучи (в т. I, ст. 5), буцім «Повій, вітре» писано в кам'янецькій семінарії та ще 1855-го року. Навіть якби в нас не було власноручної авторової дати, то слова «Повій, вітре, на Вкраїну, з полуночі» виразно були-б показували, що поет був тоді не в Кам'янці і не на Україні. Опроче д. Комар зробив на тій самій сторінці ще одну помилку: він запевнює, ніби всі «Небилиці» — то ранні твори Руданського, писані ще в семінарії. З дальших частин нашого (= II-го) тома читач побачить, що деякі з «Небилиць» (= балад) зложено аж 1859 р., в період поетичного розцвіту Руданського.

«III, 14. «Студент» 1858. В передньому слові вже згадано, що, нумеруючи всі свої вірші, Руданський коло «Студента» не поставив ніякої цифри, а тільки нуль. І в «Заголовки», тобто в спис своїх творів, він теж не вніс цієї поезії. Очевидячки він не хотів оголошувати її друком, вважаючи її за дуже автобіографічну.

«III, 15. Псалом 136-ий (пис. 1858) видрукувано у М. Комара в т. I, 28-29 під заголовком: «Псалом 109». І так воно справді стоїть у рукопису самого Руданського (II, л. 27). Тільки-ж то помилка, бо перевірено не псалом 109-ий, а псалом 136-й («На ріках Вавилонських»).

«III, 3. Приказку «Гуменний» (1857) вже був надрукував д-р Франко в «Зорі» 1886 на ст. 363-ій з рукопису В. Стрільчевського. Ми її подаємо знову (так само і всі, котрі був оголосив д-р Франко), бо оця збірка творів Руданського, яку заходивсь видавати шан. Вас. Лукнич, має бути повною. Хто порівняє наш текст і той текст, який видав д-р Франко, побачить значні несхожості. Нам суб'єктивно здається, що в редакції Франкової приказка «Гуменний» вийшла краща, ніж у нашій, — тільки-ж ми подаємо точно з автографу (II, л.л. 14-15). Можлива річ, що Руданський пізніше сам-таки переробив свого «Гуменного», і Стрільчевський записав цю приказку уже за переробленим текстом.

«III, 21. В приказці «Мошко-асесор» 1858 оповідається, як Мошко, забравши забуту шпагу, уроїв собі, що з його асесор; тільки-ж над'їжжйй п'яний москаль одшмагав його нагайкою. Малюючи картину, як Мошко вдавав із себе асесора, Руданський пише:

«... сам Мошко, як асесор.

Засів балювати:

«Сидить собі коло столу,

Вишняк попиває;

Що висмалить їдну чарку —

То і заїдає.

«Далі в 1-ій редакції (II, л. 38-38 об.) написано було ще три строфі та потім замазано:

«Але мужыкъ произжджае (sic!),
 Хоче видпочтыты.
 Ставъ пукаты пидъ дверыма,
 Просыть вичыныты
 — «Здѣсь асесоръ! — крычыть Мошко:
 Пашолъ вонъ, скатина!
 Какъ ты смѣешь беспокоить
 Свого гаспадина?...»
 «И зновъ соби наливае,
 Чарку выпывае...
 А мужыкъ, що має сылы,
 Съ-пидъ коршмы вдырае (= втікає).

«Викинув Руданський оці три строфі тому, що москаль, про якого буде мова далі, не лякається жидового крику, — і виходило було так, що українець-мужик у Руданського — дурніший од москаля! Щоб читач не міг подумати чогось такого, автор узяв та й зовсім замазав ті рядки, де сказано про мужика.

«III, 46. Приказку «На калитку» 1858 у М. Комара (в т. I, 99) видруковано за найстарішою редакцією ось у якому тексті:

«Прийшов мужик до крамниці,
 Сукно оглядає...
 Перекинув штук зо двацять —
 Все не добирає...
 Аж наглянув десь кармазин —
 «Дай-но, жидку, того!...»
 Розвертає, оглядає:
 «Се хіба нічого!»
 Виміряє середину:
 «А ходя-но, жидку!..
 Ото звідси міні, жидку,
 Виріж на калитку!..»

«Отакий текст — то первісний. Він був написаний і в нашій рукопису (II, л. 83), але зверху Руданський його поперечіркував і переробив, — та й вийшла зовсім інакша композиція. Виправки зверху надписав Руданський от-які: в 1-ім рядку зам. «до крамниці» надписано: «до кацапа»; в другій строфі закреслено «жидку» і поставлено «каже»; а третю строфу Руданський виправив отак:

«Вимирає середину:
 Вмиравъ чубатый (= козак)
 От-тутъ, kaže, мени вырижъ
 На калытку, брате!»

«З усіх оцих виправок виходить, що і в першій рядку повинен був автор змінити первісне «мужик» на «козак», тільки не доглядивсь. — Як бачимо, Руданський таким способом переробив смішну побрехеньку про жида та дурного мужика на пієску поважну, на націоналістичний панегірик запорозькому козацтву, що ходило в дорогах жупанах і навіть на калитки

купувало що-найдорожчого сукна та й то брало не йнакше, як із самісінької середини. Читачева фантазія живо доповнює сцену: крамар-кацап каже козакові: «Але-ж як вирізати з середини, то доведеться заплатити дуже дорого!», а чубатий козак зневажливо дивиться на нього й одказує: «А тобі яке діло? ріж, а тобі заплатять скільки буде треба!»... З листу Руданського до його брата треба думати, що всякі отакі виправки стосуються вже до літніх місяців 1859 року. Якись невідомі причини (може, знайомість із Кулішевим товариством) переробили дотогочасне романтичне українофільство Руданського на історично-національне. Незабаром (1860), як знаємо, він зачав писати і свої історичні поеми: «Мазепа», «Скоропада», «Полуботок» і т. п.

«III, 68. Приказку «Скільки душ» 1859 надруковано, за пізнішою авторовою редакцією, отак:

— «Скільки, куме, в тілі душ?»

— «Ідна, я гадаю». —

— «Може в тебе і ідна,

А я — то дві маю:

«Бо як руки на снігу

В мене заколють,

Хукне тепла душа —

І руки тепліють.

«А як страва на столі

Гарячая буде,

То вже друга, бач, душа

Холодная студить!»

«Але з по-під тексту цієї остаточної редакції можна ще прочитати первісну редакцію, хоч і закреслену. Заголовок (рукоп. II, л. 107, ряд. 1) попереду був такий: «Сколько душъ». А початок першої строфи читавсь так: «Сколько, дядя, въ тили душъ!» (зрештою, слово «дядя» замазано так, що важко й розібрати щось, бо саме поверх нього, а не над ним, написано слово»: «куме». Виходить, що спершу в цій приказці фігурували великоруси. Та так воно виходить і з третьої строфи, де зле римуються «буде» і «студить»: по нашому — це рима погана, а по-великоруськи («будетъ» і «студитъ») рима була-б тут зовсім добра. — Близчий розгляд цілої рукописної сторінки показує, що переробив оцю приказку Руданський з великоруської на українську саме підчас переписування її начисто в 1859 році, а не пізніш.

«III, 67-68. Приказка: «Еге, га й!» (1859). Мусимо признатися, що коли всі інші народні приказки в Руданського звіршовано справді дуже гарно, то оцю — зовсім таки погано. Народній первопис має всю силу в тім, що він дуже лаконічний:

— Ой, та й га й!

— Та й який густий!!

— А ти-ж бачиш??

— А ти-ж кажеш!

«Руданський розтяг цю коротеньку розмову на дві строфи, — і вийшло воно не до пуття.

«III, 94. В приказці: «Там її кінець» (1859) надруковано у М. Комара (т. I, ст. 157-158) першу строфу отак:

«Архірей один за морський
Такий звичай мав:
Як без грошей була просьба,
То ї не приймав.

«У нашому автографі Руданського (II, л. 138) перший рядок читається:

«Архирей идевъ подольскій

«Не відомо, чи сам Руданський потім переробив «подольскій» на «за-морський», чи хто инший це зробив, маючи на оці російську цензуру.

«III, 118. В приказці «Prosie sie!» (1859) німцеву балачу надруковано у М. Комара (т. I, ст. 83-84) отак:

— Co to, каже, ze się prosie? (так)
Żeby płakał, zabić!».

«А в нашому рукописі написано (II, л. 161):

— Co to, каже, że sie prosie?
Zeby (М. Л.: так) płakał zabić!

«Себ-то слова *płakał* написано з двома *a* — «*płaaкаł*». Автор очевидно хотів зазначити, що це слово треба для більшої експресії аж розтягати.

Окрім усіх цих редакторських уваг А. Кримського, цікава — тая, яку надруковано в т. III, 157, в баладі «Купці», щоб пояснити вірші:

— «Та не дасть він мені грошей!»
— «Та дасть, дурний гою...»

Редактор А. Кримський подав до них нотатку:

«Остатні два аркуші цього (= III-го) тома переписані були в мене для друку ще на Україні, але знов переглянув я їх уже в Азії (в Бейруті), куди задля цензурних перепон я не міг привезти з собою автографу Руданського. Через те не можу тепер вивірити, чи справді й у Руданського написано: «Гою» чи якесь инше слово (напр. може: «тоє»). У мене цеє слово переписано невиразно».

У Руданського в первописі (II, л. 199) написано «*гою*» = «*гою*». Тільки-ж не в тім полягає інтерес цієї нотатки. Вона свідчить, що редактор, видаючи Руданського у Львові, сам перебував тоді в Азії і, живовидячки, ніякої коректури друкованого видання він читати не мав змоги. Бо коректура з Львова до Бейрута була-б ішла, за найкращими умовами, 12-

13 днів, та назад з Бейрута до Львова — теж не менше. А звичайно, що ніяка друкарня не могла-б згодитися так довго шрифт держати під набором. Ясно, що коректуру правили і видання в світ випускали сами галичани. Своїм дуже недобрим галицьким звичаєм вони вносили в правопис і в мову Руданського такі зміни, які їм подобалися, та й частенько навіть не зазначали цього в нотатках. Деякі з таких змін я, за вказівками самого А. Кримського, встиг вище позначити. Але-ж вони не вичерпують цілої справи.

XXIII.

Дрібна бібліографія про Руданського 1895-1896 перед виходом у світ II-III тт.

Ущиплива увага «Зорі» 1895 про передруки в «Дзвінку». Листи Кониського з Ялти 1896. Звістки у «Зорі» про друкування II-III тт. під редакцією А. Кримського та про те, що А. Кримський має автографи Руданського: «Цар-Соловей» та «Королеводвірський рукопис». Розділ про Руданського в шкільній хрестоматії Барвінського: «Війми» 1896. Рецензія Вас. Лукача на ті «Війми».

Тимчасом як А. Кримський друкував у «Зорі» 1895-1896 рр. та окремою відбиткою II-III тт. «Творів Руданського, з'являлися в галицькій пресі деякі дрібні передруки або дрібні статті, що нічого нового не вносили в справу, а лиш популяризували Руданського або торкалися поета переважно ще на підставі давніших даних.

Вище, на ст. 125, у нас згадано, як передруки з віршів Руданського з'явилися в галицьких дитячих часописах 1894 р., або в календарях на 1895 р. До бібліографії того самого 1894 р., вже аж кінця, додати треба: — приказку: «Польській и рускій кôтъ» в «Дѣлѣ» 1894, ч. 241.

Характеристична — «Переписка редакції» [в «Зорі» 1895, ч. 4 (15/27 лютого, ст. 80): «Вп. М. Федоровичев. Ви вгадали. Поміщене в черновецькій «Ластівці» (книж. 9 і 10, на ст. 135-143) оповідане Ів. Череватенка «Не так складаєся, як бажаєся» (як і поміщена там поезія Руданського: «Вовк, собака і кіт») — є передруком із «Зорі» 1894 р. ч. 16 ст. 355-357. Редакція «Ластівки» не вважала відповідним се зазначити, як небудь [М. Л. = хоч] се чинить при інших передруках, напр., з «Народної Часописи».

Не позбавлені цікавості були О. Я. Кониського «Листи з Криму» — в літніх чч. «Зорі» 1896 р. Там у ч. 12 (15/27 червня) Кониський подав на ст. 225 малюнок: «Місто Ялта», на ст. 228 — малюнок пам'ятника на могилі Руданського в Ялті, а в чч. 14-15 він оповідає й про свої враження, які йому навіяла самотня могила Руданського (ст. 279 та 295). Все те, навіть укупі з малюнком могили, передруковано у нас вище (на ст. 44-48), у спеціальному розділі про Руданського могилу.

В серпні 1896 р. популярне галицьке товариство «Просвіта» випустило в світ для своїх членів, як чергову (серпневу, № 195), книжочку —

брошуру: «Дещо з творів Степана Руданського». (Львів 1896), пополяризуючи нею серед простого галицького люду деякі нововидані Руданського вірші (за «Зорею»). Ст. 63 + 1 нен., in 16°. Ціна 15 крейц. До брошури долучено поетів портрет (із «Зорі»).

В падолистівім ч. «Зорі» 1896 р. редактор В.с. Лукич подає до відома читачам декотрі бібліографічні новинки («Зоря» 1896, ч. 22, 15/27 па-дол., ст. 440). Ось вони:

«Коштом редакції »Зорі» вийшли в тих днях з нашої друкарні: «Марія Стюарт» Ф. Шілера в перекладі на нашу мову Б. Грінченка, — і другий том творів Степана Руданського, впорядкований А. Кримським. В оцей об'ємистий том (понад 18 аркушів друку) входять також твори, що не були в «Зорі» друковані. Рівночасно поступає наперед друк дальших двох томів — третього і четвертого, котрі вийдуть в світ по всій імовірності в січні сл. р.

«Оригінальні рукописи двох великих об'ємом поем С. Руданського, під заг. «Цар-Соловей» і «Старочеські співи», котрі загально вважалися за загублені, віднайшлися, як про се дістали ми вістку від А. Кримського, що їх недавно бачив у Києві. Поки подамо їх тексти, котрі обіцяно нам прислати, скажемо тут дещо про самі рукописи і їх зміст. Отже «Цар-Соловей» обіймає 63 листочки, або 126 сторін, а написаний 10-18 грудня 1857 р. Фабула така: Цар-Соловей має трьох синів, помирає, дає їм свій заповіт, а вони не всі його слухають, тільки менший; найголовніший інтерес — відносини братів поміж собою, бо брати — то репрезентанти слов'янських племен. Поема ділиться на чотири часті. Рукопис «Старочеських співів» має 32 листочки або 64 сторін дуже дрібного письма. Дата: «Петропіль, 29 падолиста 1860 року». Се переклад з «Королеводворської рукописи».

Але всякі такі звістки, хоч вони мали-б нагадувати історикам українського письменства, що всього справжнього Руданського ми ще не знаємо і що через те треба обережно висловлюватися про його літературну діяльність і вартість, дуже обмаль впливали навіть на тих, кому в першій лінії випадало-б з особливою увагою ставитися до своїх думок і висловів про Руданського. Наочний довід — шкільна хрестоматія, що саме тоді (1896) вийшла в світ новим 2-им виданням в редакції О.л. Барвінського¹⁾, але не піднеслася ані на єдину йоту понад рівень «Історії літератури рускої» Ом. Огоновського 1880-их рр. Заголовок тієї хрестоматії такий:

«Виїмки з народної літератури українсько-руської XIX віку для висших клас середніх шкіл. Уложив Олександр Барвінський. Часть II. 2-ге видане доповнене і перероблене у Львові 1896. Накладом фонду краевого, Ст. LV+607+2 невум., in 8°.

Ось що каже Ол. Барвінський за Руданського²⁾:

«12. Степан Руданський

¹⁾ 1-ше видання тієї шкільної хрестоматії друкувалося ще 1871 р. Диви в нас ст. 65. — М. Л.

²⁾ Правопис змінюємо з галицького на наш. — М. Л.

— «родився на російським Поділля, де батько його був священиком. Спершу вчився в духовній семінарії, відтак перейшов на медичний відділ і став повітовим лікарем в Ялті, на Криму. Безнастанна праця лікарська та нещасливе життє родинне підірвали і так вже змалку слабе його здоровлє; Руданський умер, не доживши й сорокового року (в 1873 р.) і лишив по собі добру пам'ять іменно між бідними людьми, котрим помагав зовсім безкорисно.

«Вже в семінарській бурсі уважали Руданського за поета і співали не одну з його пісень. Руданський збирав пильно народні пісні і перекази, вивчав на пам'ять Шевченкового «Кобзаря» і був великим знавцем української мови. Любувався також вельми в класичних творах, особливо-ж у Гомері, котрого читав в оригіналі. Знав також єврейську мову і спеціально займався історією царства фараонів. Руданський писав багато, і міг був дійти при великім таланті поетичнім до значіння знаменитого поета, однак довша недуга і передчасна смерть чимало спиняли його розвиток, і не один початий твір лишився непокінченим.

«Писання. Руданський виступив уперше з кількома ліричними творами в «Основі». Окрім того приладив він цілий збірник поезій п. з. «Співомовки». Се невеличкі віршовані оповідання, приказки і анекдоти, взяті в більшій частині з народніх уст, що живописують живими красками картини з народнього побуту, з природнім здоровим гумором. В ліричних творах, хоч і не багато їх лишилось, як і в співомовках, проявив Руданський великий і зовсім оригінальний талант поетичний ¹⁾.

«Руданський писав також історичні поеми, як «Мазепа», «Скоропада», «Полуботок» і ин., і думав таким способом зложити віршовану хроніку Гетьманщини. Однак ці твори не мають великої стійности поетичної.

«Головне діло життя Руданського — се переклад Гомерової «Іліяди» (переложив 12 пісень, але не всі видруковані) ²⁾. Переклад сей визначається гарною мовою і вірним переданням мисли оригіналу, однак короткий розмір, вибравий для цього перекладу замість гексаметра, збавляє Іліяду епічної ширини. Руданський переложив частину першої пісні Вергілієвої «Енеянки» і частину поеми Лермонтова «Демон». —

«Літературне становище. Руданський був неперечно найбільш талановитим поетом українським після Шевченка. —

Після цього вступу (витягнутого для хрестоматії з відповідного розділу «Історії» Ом. Огоновського) Ол. Барвінський подав у своїх «Виїмках» сім поезій Ст. Руданського. Замість говорити за них мені самому, краще

¹⁾ Як бачимо, Ол. Барвінський (так само як М. Комар і ще дехто) міг тоді ще думати, ніби ліричні поезії не звуться в Руданського «співомовками». — М. Л.

²⁾ Це — та сама помилка, що й у Ом. Огоновського, бо той теж говорив лиш про 12 пісень, а не про всі 24 (На жаль, цю саму помилку автоматично переніс Ол. Барвінський навіть у 3-тє видання «Виїмок», що вийшло аж 1902 р.). — М. Л.

буде навести відповідний уступ з рецензії Вас. Лукича на «Віймки», вміщеної в «Зорі» 1896, ч. 23, ст. 457 ¹⁾:

«...12. Степан Руданський. В першій виданню заледви про нього згадано. І не дивниця, бо коли воно друкувалося (1871 р.), з його творів у печаті було мало-що відоме. Тепер поміщено з оригінальних його творів оцих 7 «співомовок»: «Науку», «До дуба», «Сни», «Ворона і лис», «Не мої ноги», «Окуляри», і «Запорозькі шори» — і два переклади: «Ластівка» та вривок з VI-ої пісні Гомерової Іліади під заг. «Розмова Гектора з Андромахою». Як на письменника, що «після Шевченка був неперечно найбільш талановитим поетом українським» — трохи за мало. Одначе годі тут винувати впорядчика, бо аж тепер виходить в 4 томах повне критичне видання його творів. Хіба, можна було вибрати ще по дві-три пісні і приказки та дати хоч вривок з його поем історичних, як небудь [М. Л. = хоч] вони зачисляються до слабших». *Вас. Лукич.*

XXIV.

У світ виходить IV томик Руданського.

В «Зорі» 1896 друкуються лиш деякі уривки з IV тому. Та й в окремому виданні дещо Вас. Лукич проминув. «Передне слово» до IV т. редактора Вас. Лукича; його неточності. Редакторські нотатки: а) історичного, б) палеографічного, в) правописно-діалектологічного характеру. — Загальні висновки про всі чотири томики.

Рівночасно з тим, як друкувався III томик Руданського за редакцією А. Кримського, Вас. Лукич друкував IV т. «Творів», базуючись на третьому рукописному томі авторського автографу (т. зв. першої, або чернеткової, або хронологічної редакції). Техніка видавання IV-го друкованого томика була трохи йнакша, ніж перших трьох: тії три попередю друкувалися невеличкими порціями в «Зорі», і вже з «Зорі» робилися відбитки (що-правда, з доповненнями). А що видавав Вас. Лукич у IV т., те він не вважав за потрібне пускати раніше до «Зорі» (та під кінець 1896 року він перестав і редактором її бути), а друкував одразу окремою книжкою; і тільки поема «Ігор Сіверський» передше пішла таки до «Зорі» («Зоря» 1896 р. ч. 15, ст. 296-298; ч. 16, ст. 311-314).

Заголовок того томика, що зредагував Вас. Лукич, був такий:

«Твори Степана Руданського», т. IV. Впорядкував Вас. Лукич. У Львові, 1897 р. Ст. X+V+263 in 16°.

Зміст того IV тому такий:

Передне слово — Вас. Лукича (ст. III-X). 1859. Богдай тебе (ст. 1-2). — Полюби мене (ст. 2-3). — Гей бики (ст. 3-4). — Турецька кара (ст. 5). — Храбрый лях (ст. 5-6). — Го-

¹⁾ Ще й у 13 ч. «Зорі» 1896 (ст. 260) Вас. Лукич коротенько був згадав про вихід «Віймок» у світ, — «застерігаючи собі право сказати про них дещо ширше на інших місцях», і подав тоді самісінькі заголовки хрестоматійних розділів, що один з них містив і Руданського прізвисьце.

сподь дав (ст. 6-7). — Заяць (ст. 7-8). — Баран (ст. 8-10). — Розмова [Мошкова з царем; ст. 10-11]. — Надгорода (ст. 11). — До дуба (ст. 12-14). — Змисний лях (ст. 14). — Господар хати (ст. 14-15). — Ні зле, ні добре (ст. 15-16). — Крамная сорочка (ст. 16). — Розп'ятий жид (ст. 16-18). — Славная конина (ст. 18). — Жид на чатах (ст. 18-19). — Циган на сповіді (ст. 19-21). — Сміх (ст. 21-22). — Пісня: «Голе, голе мос поле» (ст. 22-23). — 1860. Віщий Олег (ст. 24-31). — Ігор Сіверський: а) Преслілля (ст. 32-59), б) Заспівка (ст. 60-62), в) Війна (ст. 62-76), г) Туга (ст. 76-95), д) Поворіт (ст. 96-104), е) Приспівка (ст. 104), ж) Рід князів, котрих споминає Співа (ст. 104-105). — Мазепа, гетьман український (ст. 105-135). — Іван Скоропада (ст. 136-151). — Павло Полуботок (ст. 152-160). — Велюмін (ст. 161-167). — Павло Апостол (ст. 168-173). — Мініх (ст. 174-190). — Пісня: «Згадай мене, мила» (ст. 191). — П'яниця (ст. 191-193). — Наука (ст. 194-197). — Моя смерть (ст. 198-200). — Верства (ст. 200-201). — Пісня: «Звела мене не біда» (ст. 201-202) ¹⁾. — 1862. — Чумак. Український дивоспів на штирьох місцях (перша ред.); [ст. 203-229]. — Друга редакція «Чумака» з 1871 р. (ст. 230-240). — 1870. Оморова війна жаб з мишами (ст. 241-256). — Вітер і колька (ст. 257) ²⁾.

З цього змісту видно, що Вас. Лукич, редагуючи IV-ий і, як думалося тоді, останній том творів Руданського, проминув декілька Руданського поезій, котрих він не знайшов у належних йому рукописах, але котрі вже були опубліковані давніш, почасти в Росії, почасти в Австрії. А саме, до IV львівського тома, отже і до цілого львівського видання, не увійшли вірші:

а) «Ластівка, польського поета Ленартовича». Надрукував ще сам Ст. Руданський в петербурзькій «Основі» 1861 (февраль, ст. 51-52), а передрукувала Олена Пчілка в київських «Співомовках» 1880 (ст. 46-47).

б) «Ніч-у-ніч, сербського поета Бранка Радичевича» — теж в «Основі» 1861 (февр., ст. 52-53); і в київських «Співомовках» 1880 (ст. 48-49).

в) «Сни» (з Гайне, чи з Лермонтова: «Стоїть сосна одинока на голій вершині») — «Основа» 1861 (август, ст. 32).

г) «Мошків дах» — видав Ів. Франко в «Зорі» 1886 (ч. 15-16, ст. 254) за копією В. Стрільчевського.

Це — дрібні «співомовки», за які редактор міг і призабути. Але-ж не знаходимо ми в IV томі у Вас. Лукича іще й довших віршуваль Ст. Руданського, що вже теж були бачили світ у Галичині і що їм належало-б саме-іменно місце поруч «Омирової війни жаб з мишами», вміщеної в отім IV томі:

д) декотрі пісні Іліяди — друк. в «Правді» 1872, 1875, 1876, 1877

е) уривок з Енеїди — друк. у «Правді» 1874 (№ 4, ст. 145-146)

ж) Демон, поема Лермонтова — друк. в «Правді» 1875 (№ 19, ст. 745-749; № 20, ст. 785-789; № 21, ст. 825-829; № 22, ст. 865-868).

Окрім того з опису Ів. Франка, надрукованого про автограф Руданського в «Зорі» 1886 (ч. 11, ст. 194-195), видно, що Вас. Лукич не захтів

¹⁾ Хронологічно треба було-б цю пісню, написану 5 серпня 1860, вставити між «Мініхом» (12-13 червня) та піснею «Згадай мене мила» (15 серпня). Так само приказку, що йде нижче, «Вітер і колька», писану 3 листопада 1860, треба було-б хронологічно надрукувати на ст. 203, а не на ст. 257, де її помістив Вас. Лукич. Ми до цього питання ще повернемося далі. — М. Л.

²⁾ Для приказки «Вітер і колька», як зазначає в нотатці й сам Вас. Лукич, було-б правдиве хронологічне місце на ст. 203. — М. Л.

видати у світ ще й опих двох приказок Руданського, які безперечно містилися в поетовому автографі, що з нього Вас. Лукич і робив видання IV-го тома:

з) «Пелепін» — див. про неї згадку в «Зорі» 1886, ч. 11 (=у нас ст. 107, ряд. 10). Вас. Лукич навіть не згадав, що тая приказка «Пелепін» стояла в авторовому рукописі, а попросту її проминув. Руданський під «пелепонами» найчастіш розуміє тих вацапів, що іконами на ярмарках торгують (пор. II, 87), і тому можна здогадуватися, що ця приказка була богохульна і через те мабуть Вас. Лукич не зваживсь її друкувати в клерикальній Галичині.

і) «Ні, ка же» — «Зоря» 1886, ч. 11 (=у нас ст. 107, ряд. 17). І цю приказку проминаючи, Вас. Лукич нічого про ню не згадав. Містила мабуть і вона в собі богохульство.

Редакторське «Передне слово» Вас. Лукича (=т. IV, ст. III-X) передруковуємо в цілости (подекуди змінюючи правопис):

«Передне слово»

«Сей четвертий том є копія чотирьох рукописів Ст. Руданського, котрі я при впорядкуванню мав під рукою. Заголовки їх ось які:

«1) «Спивомовкы Винка Руданського 1859-1860. Петропиль». [М. Л. = III том 1-шої ред.]

«2) «Чумаць, український дивоспівъ на штирохъ місцяхъ, зложивъ Степанъ Руданський: Ялта 1862 року. Мца сент.»

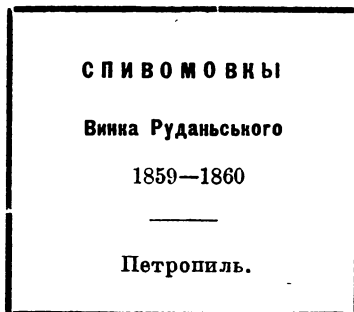
«3) «Чумаць» (частина його — перероблена). На долині рукопису (на останній стороні в долині): «Поправка 1871 року. Руданський. Мая и апріля».

«4) «Омирова, війна жабъ зъ мишами. З грецькои [мови] переклав Ст. Руданський. Ялта, 1870 р.».

«Не треба й казати, що матеріялу до сього, зглядно об'ємистого, тома в значно переважній часті достатчив перший рукопис.

«Є се оправлена книжочка малої вісімки, що обіймає на 150 сторонах дрібного, але доволі читкого письма, поезії з рр. 1859-1860, а саме від 26 вересня 1859 до 3 падолиста 1860 р. Зверхня форма, — як картка заголовна¹⁾, дуже правильне і педантичне письмо з відсилачами до но-

¹⁾ Картка заголовна:

ток ¹⁾, пояснення річеві напр. в «Слові о полку Ігоревім», хронологічний склад і т. и., — вказують на те, що цього рукопису автор приладив до друку ²⁾. Рукопис, здається, спершу не був опрацьований, аж доперва про це поставився теперішній його властивець д-р Іван Франко, причім переплітчик при кінці попереставляв картки, так що по білих і між ними вложено сторону 150-ту, а на ній останню пієсу під заг. «Вітер і колька». Правопис рукопису (видержаний доволі послідовно) — дуже зближений до теперішньої урядової російської так зв. «олександрівки». Для ліпшого познання з нею наводимо початок першої співомовки під заг. «Богдай тебе»:

«Колысь я изъ тяжелой туги
На лави дубови лежавъ
Остатній карбованецъ срибный
Въ пустіи калытци державъ
Ажъ тутъ навинулась дивчына
И я свою тугу забуду
Дивчыно моя ты дивчыно
Богдай тебе Богъ не забуду».

«Інтерпункції нема майже зовсім, як свідчить хоч-би повищий взорець.

«Чумака» маємо два рукописи, що я їх одержав до використання від д. Аг. Кримського. Один з них — з дати «Ялта 1862 року, місяця вересня» ³⁾ — писаний тим самим почерком, що перший рукопис («Співомовки»), з якого я віддрукував тексти поезій в сім томі від 1-202 ст., а також на 257 ст. пієску «Вітер і колька». Є се маленький зшиточок білого паперу в окладинці з темносинього паперу такого самого формату, що й «Співомовки»; має він 14 листків, з чого на 13^{1/4} листках міститься текст «Чумака», писаний виразно і педантично, зовсім так, як пишеться до друку. В другій половині рукопису бачимо в деяких місцях поправки олівцем, писані вже

[¹⁾ Прим. 1925 р.: «Дуже правильне і педантичне письмо» — це ознака в сіх рукописів Руданського, навіть писаних на пивидку руч. — М. Л.]

[²⁾ Прим. 1925 р.: Безперечна помилка. Не міг автор, приладжуючи рукопис для друку, вписувати туди порнографічні вірші, яких цензура віде не дозволила-б. Рукопис цей — попросту 1-ша (або, як каже А. Кримський, чернеткова) редакція, призначена для власного авторового вжитку. — М. Л.]

³⁾ Картка заголовна:

Ч У М А К Ъ
український дивоспівъ
на штирохъ місцяхъ
зложивъ
Степанъ Руданський.
Ялта 1862 року Мца Сент.

якимсь иншим почерком¹⁾. Не знаючи, чиї се поправки, а на всякий злучай не маючи певности, чи їх поробив сам автор, я їх не зазначував.

«Другий рукопис, з року 1871-го, який складається з 6 листків такого самого формату, що й перший, містить другу редакцію «місця першого» і першу частину «місця другого» [М. Л.: = акту I та акту II]. Я віддрукував обидва рукописи, а саме — першого на ст. 203-229, другого-ж на ст. 230-240, зазначуючи перед відбиткою рукопису з р. 1862-го, що се є перша, а перед відбиткою рукопису з р. 1871-го, що се є друга редакція.

«Що до правопису «Чумака» в обидвох редакціях, то як-небудь [М. Л.: = хоч] одна редакція походить з р. 1862-го, а друга з р. 1871-го, то він (цей правопис) майже зовсім згідний, хоч знов значно різниться від правопису «Спивоомовокъ». Є се так зв. «кулішівка». Ось взорець правопису з I-ої і II-ої редакції:

«Зірко моя вечірня!
 Раняя зірнице
 Не лякайся не цурайся²⁾
 Моїх жалібницівъ
 Одчепися чумаче,
 Одчепися бурлаче,
 Одчепися, гультяю,
 Не тебе я виглядаю.
 (I-ша редак.)

Добрий вечірз моя ненько
 Добривечірз любко
 Довго довго сына ждала
 Тижъ моя голубко.
 Ой на тобі моя нене
 Очипокъ шовковий
 Дякуй богу що вернувся
 Я зъ Криму здоровый.
 (II-га редак.)

«Завважити годиться, що друга редакція — писана поспішно і скорим почерком, так що тяжко мені сказати, чи се власноручний рукопис автора, чи може з автентичного переписаний ким иншим. На се друге вказувала-б ця обставина, що в редакції з 1871-го бачимо також букву *ы*, яка в рукописі «Чумака» з р. 1862-го майже не приходить, а коли ще подибується, то хіба з самого початку: в рукописі-ж «Війни жаб з мишами» з р. 1870, якого я вважаю за автентичний, [буква *ы*] консеквентно виєлімінована.

«Останній рукопис, що увійшов у четвертий том, — се згадана «О ми-

[¹⁾ Прим. 1925 р.: А. Кримський пам'ятає, що той «инший почерк» був самого-таки Руданського, тільки пізніший. Почерк у Руданського дуже змінювався із часом. — М. Л.]

[²⁾ Прим. 1925 р.: У Вас. Лукича надруковано: «лякай ся», «цурай ся», «одчепи ся» і т. в. з відокремленим «ся». Руданський так ніколи не писав, і тому ми друкуємо: «лякайся» «цурайся» і т. в. — М. Л.]

рова війна жаб з мишами»¹⁾. Є се зшиток тоненького французького паперу листового, звичайної вісімки, о 10 картках, з котрих 8 записані, а 2 порожні. Рукопис писано в Ялті, в лютім 1870-го року, дуже дрібним і деколи нечитким почерком, без поправок. Він віддрукований на 241-256 ст. Правонис його — фонетичний, зовсім зближений до того, яким переважно видавались наші публікації в рр. 1872-1892: він, між иншим, помітний тим, що буква *ы* не приходить. Цей рукопис писано рівно-ж без *ъ*, хіба вже десь автор (ось, як на картці заголовній) через похибку полишив сю букву. Для приміру наводжу початок «Війни»:

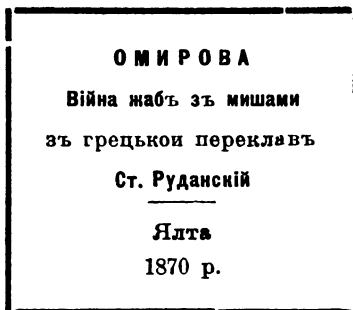
Спочатку я співів гуртом зъ кругосвіту
 Прошу в мое серце прийти для заспіву
 І на моїх листах вулзиками скласти
 Про тяжку бійку Ярилову справу.
 Хочу бо всім людям довести до слуху
 Як збруйнії миші на жаб військом вийшли
 Наче землероди, чи Велетні тії,
 Що люд про їх каже; діло так почалось, — і т. и.

«І тут інтерпункція не видержана.

«Твори, поміщені в цім томі, старався я вірно скопіювати з рукописів і ті рукописи вповні віддрукувати, хіба що опустил я задля ощадности загально у нас звісний оригінальний [староруський] текст «Слова о полку Ігоревім», та й не держався я правопису рукописів, а видав їх тим правописом фонетичним, котрий тепер у Галичині загально вживається. Наколи зрештою в дечім позволив я собі поробити зміни, головцю для однастайности, то раз — що вони дрібні, а друге — що всяку зміну зазначував я пильно при дотичнім місці у нотках.

«З тим IV-им томом кінчиться заповіджена мною і під моїм доглядом друкована серія творів Ст. Руданського²⁾. Наколи-б удалось мені роздобути ще дві великі обсягом поеми під заг. «Цар-Соловей» і «Старочеські співи», про котрі згадував я в н-рі 22 «Зорі» за 1896 р. (на 440 ст.), на що маю деяку надію, тоді приступив би я до видання додаткового тому п'ятого.

¹⁾ Картка заголовна:

[²⁾ Прим. 1925 р.: Як бачимо, Вас. Лукич бажав дати повну серію творів Руданського. Виходить, що він не наявмисне, а через просте забуття не вмістив сюди «Ластівки», «Снів» і дечого з инших Руданського поезій, про які я згадую вище, на ст. 225. — М. Л.]

«Поки що мені лишається ще подякувати щиро — д-рові Ів. Франкові і д. Аг. Кримському за те, що з охотою відступили мені рукописи творів поета для їх опублікування, а не менше — Науковому Товариству ім. Шевченка за матеріальну підмогу на кошти друку, без котрої це видання не було-б могло так скоро появитися.

Василь Лукич.

У Винниках, 27 липня 1897 р.

Мабуть, у кожного читача вражіння від цього «Переднього слова» Вас. Лукича буде таке, що писалася передмова тая чисто поверховно і наспіх. Та й воно не дивниця. Заслужений працівник на ниві української періодичної преси, Василь Лукич (із справжнім прізвиськом Володимир Левницький — нотар у Винниках), видаючи IV том Руданського, уже був у-щерть перевантажений усякою офіційною роботою, яка кінцець-кінцем (27 грудня 1896 р.) присилувала його навіть покинути літературну працю «за-для значного помноження его фахових робіт». (Див. його заяву в «Зорі» 1896, ч. 24, ст. 481). Безперечно, що оте «помножене фахових робіт» не дало йому спромоги наперед перестудіювати рукописи Руданського і при-неволило редагувати їх малими частками, саме перед тим як пускати кожен аркуш до друку. Запевне не мав він часу перечитати навіть той опис автографічних «Співомовок» Руданського, який свого часу дав Ів. Франко в «Зорі» 1886 р. І це відко з двох редакторських приміток Вас. Лукича:

«IV, 257. «Співомовка «Вітер і колька» повинна бути уміщена на ст. 203 сего томика. Опущено її через похибку для того, що в оправленій рукописі вставив переплетник той листок, на котрім вона списана, не у властиве місце, там де би їй слід бути, а між порожні (білі) картки на самім кінці. *Вас. Лукич*». Коли-б Вас. Лукич наперед прочитав опис Ів. Франка (див. у нас ст. 108), то був-би побачив, що приказка «Вітер і колька» первісно містилася у Руданського на хронологічно-належному їй місці, і зміг-би одразу надрукувати її там, де її черга.

«IV, 202: «Годі додуматись, чому пісню «Звела мене не біда» з датою 5 серпня вставив автор в рукописі по поезії під заг. «Верства», котра має дату 18 серпня. Держачись строго рукописі, як по всьому видно приладженій автором зовсім до друку, ми не зважились переставити пісні в те місце, де після хронологічного порядку вона належала-би. *Вас. Лук.*». Поминаючи цілком необґрунтовану редакторську заяву, ніби рукопис Руданського, з якого друкував Вас. Лукич, «був приладжений автором зовсім до друку», ми знов бачимо, що переставити пісню в те місце, «де після хронологічного порядку вона належала-би», Вас. Лукич запевне вже й фізично не міг-би, бо те хронологічно належне їй місце припадало на вже видрукуваний аркуш 12-ий (ст. 190-191), а хронологічно неналежне місце

для тієї пісні «Звела мене не біда» помітив Вас. Лукич очевидячки вже аж у 13-му аркуші, де її й видрукував ¹⁾).

Той самий, очевидячки, брак часу не дозволив Вас. Лукичеві пильніше вглянутися в Руданського поему «Павло П'олуботок» (т. IV, 152-160) та й помітити, що до неї безперечно належить і той уривок, який у празькому виданні Шевченкового «Кобзаря» 1876 р. (т. II, ст. 76-77) помилково приписано Т. Шевченкові. Тому псевдо-Шевченковому уривкові з «Полуботка» належало-б місце в т. IV «Творів Руданського» ст. 159, поміж двома відокремленими на тій сторінці уступами.

Про певну спішливість і поверховість Лукичевої редакції IV т. «Творів Руданського» можна судити й на підставі деяких слів Олени Пчілки в «Зорі» 1888 ст. 16 (= у нас ст. 86). Олена Пчілка мала в руках іще 1880 р. той самий рукописний том Руданського, з якого друкував Вас. Лукич (і якого описав Франко в «Зорі» 1886, = у нас ст. 106-108). Пише Олена Пчілка, що в тій книжочці були правдиві перли «разом із правдивим ликом, самими лоевими неприличними анекдотами». Порівняймо-ж до цих слів декотрі місця в тім друк. IV томі «Творів», що зредагував Вас. Лукич:

а) IV, ст. 4-5: У примітці до приказки «Турецька кара» Вас. Лукич каже: «Заголовок і цілий текст сеї сьпівомовки в рукописі хтось поперечеркував (лишивши тільки дату) і то — атраментом темнішим (між тим як кольор письма цілої рукописі С. Руданського тепер уже жовтавий), хоч не так уже дуже, щоб при напрузі не можна було відчитати. Д-р Ів. Франко сєї текст відчитав і помістив побіч оригіналу. Ми отсе друкуємо після тексту, приверненого д-ром Франком. — Вас. Лук». Замазана приказка «Турецька кара» — справді не зовсім пристойна, особливо з дамського погляду, і той «хтось», який закреслив був приказку «Турецька кара», була мабуть чи не Олена Пчілка.

б) IV, 6: Перед приказкою «Господь дав» була в рукопису ще одна приказка, про яку Франко каже, що він її бачив «цілком замазану» (див. у нас ст. 107, ряд. 11). Вас. Лукич нічого про це навіть і не згадує в виданні.

в) IV, 19: після «Жид на чатах» Вас. Лукич дає примітку: «В рукописі тут наступає поезія під заг. «Правда» з датою 20 жовтня, але зміст її

¹⁾ До речі додати: це не єдиний випадок, що Руданський до рукопису своєї першої редакції вписував декотрі свої приказки не на тому місці, на якому-б того вимагала хронологія, а попросту втискав їх туди, де залишавсь порожній, незаписаний листок. От-бо так само й приказку «Струмент», складену 10 серпня 1859 р., він у II-му рук. томі вписав не на л. 203 об., де вже не було місця, але впер її на порожнє місце л. 29 об. І там ця приказка «Струмент» різко виділяється своїм особним почерком і особним чорнилом.

замазав правдоподібно сам автор. В а с. Лукич». З попереднього видко, що замазав «Правду» той, кому вона здавалася за лойову.

г) IV, 21: Після «Циган на сповіді» В а с. Лукич додає нотатку: «Тут далі в рукописі наступає поезія під заг. «Лік» з датою 20 жовтня, але зміст її зовсім замазаний подібно, як «Правди. — В а с. Лукич». Можна бути цілком певному, що цей «Лік» був аж надто порнографічний і належав до типу *κρυπτάβια* (прим. пор. «Русскія завітныя сказки» Женева [1872] ст. 24-24, український варіант, або ст. 140-150: «Чудесная мазь»).

Коли-б В а с. Лукич наперед спромігся прочитати інформацію Олени Пчілки про наявність порнографічного елементу в Руданського рукописі, то він би одразу зміркував, що замазані місця то і є порнографія. А знаючи, що порнографії російська цензура не могла-б дозволити до друку, В а с. Лукич не був-би поспішно запевняв у «Передньому слові», ніби той рукопис «Співомовок», який Лукич заходився видавати в світ, «сам автор приладнав до друку». Це безперечно був манускрипт абсолютно не призначений для друку, а тільки для самого автора, і цілком був правий А. Кримський, коли називав цей скрипт «чернетковою», або «першою» редакцією.

В деякій мірі за чернетковістю того автографу Руданського промовляють і — рясненькі, нівроку — авторські виправки, що їх позазначав і сам В а с. Лукич. Понаводимо їх:

«IV, 16. В приказці «Крамная сорочка» друковано: «тай від неї і дістав крамную сорочку, але тільки натягнув...», — первісно сей вірш гласив: «вона йому і дала крамную сорочку, а той тільки натягнув...» В а с. Лук.

«IV, 29. Друк. «та й собі гадає», — первісно замість «собі» було в рукописі: «думу». Поправка самого автора. — В а с. Лук.»

«IV, 30. Надруковано:

«Іще кості білогрива
Вода не обмила,
Як гадюка у черепі
Гвіздо собі звилла;
«І тільки лиш Олег віщий
Череп наступає,
А гадюка із черепа
Вже дюри шукає.
«Олег череп наступає,
Похитнути хоче,
А гадюка із черепа
Пнеться через очі.

«Первісний текст був такий:

«І хоч Олег і не згинув
[І не згинув ти, небоже,]
Від коня живого,
То смерть його виглядає
З черепа сухого:

«Олег ногу підіймає,
На череп ступає, —
А гадюка із черепа
Тільки поглядає.

«Олег череп хилитає,
Похитнути хоче, —
А гадюка із черепа
Лізе через очі.

«Відтак автор перечеркнув первісний текст, а вставив инший, в горі поданий. — В а с. Лук.».

«IV, 114. Друк.: «поглядає, як голубка». Замість «голубка» було первісно в рукописі: «лебідка», та опісля автор виправив. — В а с. Лук.».

«IV, 134: «із Орликом стали», — передше було в рукописі: «гетьманом», та вже опісля сам автор виправив сю похибку. — В а с. Лук.».

«IV, 163. Надруковано: «Тільки штири затримала своїх Україна», — передше стояло в рукописі: «тільки штири полковники мала Україна», та автор опісля сам виправив. — В а с. Лук.».

«IV, 168. В поемі «Павло Апостол» є строфа:

«І за ними Лизогуб наш,
Чарниш, Жураковський?
І чим-ж так прихилився
До них цар московський?

«Сі останні чотири вірші додав опісля автор вже на долині рукописі за відсилачем. — В а с. Лук.».

«IV, 195. Надруковано: «чоло з пороху не ізморщиться» — первісно стояло тут: «личко», та вже опісля сам автор виправив на «чоло». — В а с. Лук.».

IV, 199. Надрук.: «Але холод той не уб'є життя», а первісно було в рукописі: «але дармо — то, не уб'є життя», відтак сам автор виправив на «Але холод той». — В а с. Лук.».

«IV, 200. Надрук.: «яром зачепились». В рукописі було передше: «візком», але опісля автор виправив на «яром». — В а с. Лук.».

Ми можемо бути дуже вдячні В а с. Лукичеві за те, що він опими своїми редакторськими нотатками хоч-трохи освітлив процес авторової творчості, але-ж вони ще раз приневолюють нас одкинути надто поспішну, помилкову Лукича заяву, ніби той автографічний том Руданського є скрипт, «приладжений автором зовсім до друку».

Инші редакторські примітки В а с. Лукича торкаються часом історії (при історичних поемах Руданського), часом староруської філології (при «Слові о полку Ігореві»), але найчастіш робить В а с. Лукич зазначки характеру діалектологічного. Я понаводю всі ті його редакторські уваги

не в хаотичному безпорядкові, в якому вони надходять у тексти, але засистематизую їх так, як я це зробив з редакторськими нотатками А. Кримського до II-III т. т. «Творів Руданського».

а) Уваги історичні.

Історичних уваг подав Вас. Лукич дуже не багато, а саме:
IV, 138: в поемі «Іван Скоропада», до строфи:

«Але гетьман собі, знати,
Та не довіряє,
А Міняйла та Шафіру
В поміч обирає.

«Міняйло — Меншиков [М. Л.: sic!], котрий замолоду був міняйлом-купчиком. — Вас. Лук.» [Звістку, ніби Меншиков (чи, як пише Вас. Лукич «Мен~~ж~~шиков») замолоду був міняйлом, викопав редактор очевидячки із своєї голови. Ніде-бо в життєписах Меншикова ми не знайдемо такої вказівки ¹⁾. Коли-ж Руданський назвав Меншикова «Міняйлом», то це сталося безперечно тільки тому, що російське слово «менщикъ» (чи, етимологічно, «мѣнщикъ») Руданський захтів перекласти чисто-українським словом «мін'яйло». Та в своїх поемах Руданський уважав за потрібне перекладати на українську мову навіть німецькі і шведські прізвища, і через те прим. Левенгавт фігурує в його поемі як «Львиголова». — М. Л.]

IV, 174: До історичної поеми «Мініх» Вас. Лукич додав передмову:

«Ся поема описує події, які були за пановання московської цариці Ганни, дочки Івана, старшого брата Петра Великого. По смерті українського гетьмана Данила Апостола (пом. 17 січня 1734 р.) московське правління не хотіло дозволити на вибір нового гетьмана, вимаваючись тим, що ніби то між козаками нема ні одного чоловіка спосібного, котрому можна-б повірити такий, важний уряд.. Між тим розпочала Московщина війну турецьку, що тревала від р. 1735-1739 під проводом Леонтієва, а відтак Мініха. Козаків, що брали в ній участь, не тільки всюди московські Генерали виставляли на перший огонь, але також нищили їх роботами при сипанню валів і всілякими можливими вислугами обозовими. Не досить на тім, що козаки беруть участь у всіх тих виправах і проливають свою кров за справу їм байдужну, але по кожній кампанії ціла московська армія розкладається зимувати на Україні, вимагаючи від місцевої людности не тільки безплатного удержання, але навіть і всіляких вигід. Року 1740 вмерла Ганна. Місце її по кількамісячній реєнції Бірона, князя Курляндії, передше машталіра і першого полюбовника покійної цариці, заняла Єлисавета, дочка Петра Великого. — Вас. Лук.»

¹⁾ Див. прим., «Жизнеописание А. Д. Меншикова» Есипова в «Русскомъ Архивѣ» 1875, або монографію Порозовської «Меншиковъ» в біографічній серії Павленкова (СПБ 1895).

б) Уваги із старо-руської філології:

Руданського переклад «Ігор Сіверський», тоб-то «Слово о полку Ігореві», має перед собою переднє слово («Преслівля»), де Руданський подав той старо-руський текст «Слова», який дійшов до нас через видання Мусіна-Пушкіна, і подав свої метикування, як треба розуміти тєє чи иншее темнее місце у «Слові». Вас. Лукич не захтів друкувати старо-руського текста і пояснив це в нотатці:

«IV, 59. Зараз за «Преслівлям» (25-39 ст.) слідує на дальших картках рукописі (від 40-87 ст.) на правім боці рукописної книжочки переклад «Слова», а на лівім боці оригінальний текст «Слова», розбитий Руданським на уступи відповідно до перекладу, щоби легше можна порівнювати з текстом. Щадячи місце подаємо тільки переклад «Слова». Вас. Лук.»

Що-ж до поданих од Руданського текстових кон'єктур, то Вас. Лукич на допомогу собі проти домислів Руданського взяв коментоване видання «Слова о полку Ігореві» Ом. Огоновського (Львів 1876). Він і сам на первочатку це зазначає (IV, 33): «В цитатах тексту виправили ми очевидні правописні похибки, беручи за підставу виданє д-ра Ом. Огоновського. — Вас. Лук.». Базуючись на Огоновському, він одкинув ось які здогади Руданського:

IV, 44. Руданський каже: «далеко прикладніше читати не стрікусы, а сь трикусы—з трома вістрями, або рогами». А Вас. Лук.: «у виданню д-ра Ом. Огоновського — позвони стрікусы = er donnerte mit den Wurfmaschinen; «стрікусь» від пня «стрик» (= стрѣк) з приростком «усь». Пор. «парусь»¹⁾. Від того-ж пня маємо старослов. стрѣкнѣти, руське стрикати, рос. стрекать, срб. стрцати, старор. стрецало = бодець. — Вас. Лук.

Там само IV, 44. Руданський наводить текст:

«Коли Игорь соколомь полетѣ,
Тогда Влурѣ влькомь потече,
Труся с о б о ю студеную росу

і додає: «третя стрічка очевидячки належить не до їдного Овлура, а до Влура і Ігоря разом, і значиться тут повинно бути не «собою», а «сь обою». — А Вас. Лукич: «Таки має бути «собою». Овлур стежив дорогу князеви, бігвовком перед ним і стрясував собою зимпу росу зі степової трави, щоб роса князеви не вадила».

IV, 45. Руданський читає не «схоти ю на кровать», а «скоти го на кровать», і читає «птиць крылы пріодѣ». А Вас. Лукич завважає: «У д-ра Ом. Огоновського є «схоти», у д-ра Ом. Огоновського є «птиць».

[¹⁾ Порівняння дуже невдале, бо «парус» то напевне слово грецьке, і вже навіть у Міклошича в «Etymologisches Wörterbuch» (Від. 1886, ст. 232) воно зазначене, як грецьке *φάρος*. — М. Л.]

IV, 44. Руданський [цілком правильно] цитує: «Повелѣ я отца своего»; IV, 46: «Были вѣчи Трояни», і «русици». А Вас. Лукич: «Д-р Ом. Огоновський пише: *яти*. Впрочім ціле се місце є гдѣссою»; «у д-ра Ом. Огоновського є «вѣци Трояни»; «у д-ра Ом. Огоновського постійно: «Русичи». *Вас. Лук.*».

IV, 47. Руданський, згідно з виданням Мусіна-Пушкіна, цитує: «Рускыя пѣкы отступиша» і додає: «доладніше думати, що тут *т* заміняло *б*: «обступиша». А Вас. Лукич: «у д-ра Ом. Огоновського: «оступиша», в значінню «обступили». — *Вас. Лук.*

IV, 48. Руданський замість «Меча времени чрезъ облакы» читає «Меча времени чрезъ облакы». А Вас. Лукич: «у д-ра Ом. Огоновського «бремени» = тягарі, каміня кидані метавками, давними облоговими машинами. *Вас. Лук.*».

IV, 51. Руданський: «И многы страны хинова». Вас. Лукич: «місто хиновы».

IV, 52-53. Руданський цитує: «къ рози нося имъ хоботы пашуть» і догадується, що «рози нося» [=рогоноси] — то воли, або й не воли, а волинські князі. А Вас. Лукич: «у д-ра Ом. Огоновського: *нъ розно* ся имъ...; розно = віддільно, на різних місцях — повівають (пашуть) на хоругвах бунчуки, кінські хвости (хоботы), бо стяги Рурикові стали окремо від Давидових».

IV, 54. Руданський замість друкованого «*по лозию* ползоша только» читає: «*полозию* ползоша» і каже: «полозию стоїть замість *полозие* і значить: *полози* (такіі здоровенніі вужі або які-б не було гади, плазу). А Вас. Лукич каже, що «по лозию» треба читати роздільно, бо «на те годяться майже всі критики «Слова».

IV, 57. Руданський не точно цитує: «не мыслию ти придетѣти подалю». На те нотатка: «У Огоновського: *издалеча*. *Вас. Лук.*».

в) Уваги Вас. Лукича правописно-діалектологічного характеру.

Нарешті погуртую в певній системі ті хаотично розкидані редакторські примітки Вас. Лукича, які він робив, змінюючи для друку ту чи иншу особливість мови Руданського на таку, котра здавалася Вас. Лукичеві літературнішою.

IV, 25. Замість «Казары», як було написано в Руданського, Вас. Лукич надрукував «Козари» [— і не дуже до ладу, бо справді цей турецький народ звався хазарами].

«IV, 163. Згідно з авторовим автографом надруковано без *а* прізвище полковника Галгана» [що звичайно зветься Галаган].

«IV, 53. Руданський пише раз «Владимирський», другий раз «Владымиръ», то знов «Володымиръ». Ми отже всюди для однастайності кладемо: Володимирський і Володимир. — *Вас. Лук.*».

«IV, 32. Замість *е* Руданський часто пише *ы*: «зложына», «чыкае» (друк. зложена, чекає); «вылыкого» (друк. великого IV, 81); «чыкай», «чыкаты» (друк.

«чекай, чекати» IV, 109); «пыньокъ» (друк. «пеньок» IV, 49). Так само замість «заецъ» в оригіналі стоїть «зайць» (друк. зайць IV, 7).

«IV, 74; IV, 112 — часами ми читаємо в автографі Руданського «межь», але пишеться воно і «мыжь» [IV, 180: — мыжь татаривъ, — наголос не на приіменнику. М. Л.]. Подибуємо ми в оригіналі «мыже очы» (IV, 18; IV, 5), але і «мыжы» (IV, 5). Друковано: «межи». Окрім того стрічається в оригіналі «помиже (чит. «поміже») землямы», друк. «помежи землями» (IV, 25; IV, 88) ¹⁾.

«IV, 75. Друковано: «гремлять», «вскресити», а в автописі «грымлять» [М. Л.: грымлять?], «вскрысыты».

«IV, 119. Друковано: «Пилип», «либонъ» (IV, 153), а в автописі скрізь: «Пелипъ», «лебонъ».

«IV, 91. Надруковано: «претріпаний литовськими мечами», а в автописі: «прытрипаний»; вище однак: «винъ претрипавъ». Для одностайности поставимо й тут: претріпаний. Вас. Лук.» [— і дуже не до ладу, бо в староруському оригіналі «Слова о полку Ігореві» ми тут маємо «при». М. Л.]

«IV, 87. Немає в «жлізніми полками». Жлізніми=жлізніми. Вас. Лук.».

«IV, 33. В автописі скрізь: полудньовый, дійовый, случайомъ, польовый, вогньовый і т. и. Друк.: полудневий, дієвий, случаєм. Вас. Лук.».

«Замість сподіваного і ми маємо е в автописі: крепись, каменніи. Друк.: крѣпись (IV, 12), камінніи (IV, 97)».

«IV, 19. Автор пише «Черныгивъ» і «Чернигивъ». Для одностайности ми поставили всюди «Чернигів». — IV, 10. Друк. «свитало», а в автописі вимова «світало» [писано «свитало»]. Вас. Лук.».

«IV, 242. В автописі «счипляється» (чит. «счіпляється», «зчіпляється»); друк. «счепляється».

«В автописі у Руданського маємо вимову і в словах «Оліг (пис. «Олигъ», друк. «Олег» IV, 24), «Бігиръ Сивирскій» (друк. «Ігор Сіверський» IV, 32), «кипьє (чит. «кїп'є) свое прыломыты» (друк. «копє свое приломити» IV, 63). І разом з тим Руданський пише: «розновидну пивучу музыкальнисть» (друк.: «різновидну співучу музыкальність» IV, 39).

«Ненаголошене о заміняє Руданський на у: «вуркуе» (друк.: воркує IV, 96); «буярынъ», але далі вже «боярынъ» (і так друковано з о, IV, 56); «домувина» (друк.: домовина, IV, 222).

«IV, 171. Чергуються у та і в словах: «бусурманський» і «бісурманський»; і так друкується з і [всупереч східній етимології, бо «бусурманський» — те саме, що «мусулманський». М. Л.].

¹⁾ Руданський пише букви ъ і и дуже схожим способом, і одрізняються вони в нього тим, що в написанні ъ перша паличка (б) не з'єднується з 2-ою, а в написанні и — обидві палички з'єднані. Тому дуже можлива річ, що в автографі III т. Руданського написано «помыже», як і в перших двох томах, а лиш Вас. Лукич прочитав «помиже». М. Л.

«IV, 223. Друковано: «яму глибокую», а в першому вимові: «глібокую». Але так і друковано: «всю гліб» IV, 252, а не «глиб».

«Зам. друк. «глянув» IV, 251 в рукописі «гленув».

А от які зміни приголосних зазначає Вас. Лукич проти оригіналів Руданського:

«Руданський пише з придигом: «гыншого» (друк: «іншого» IV, 206), «гыржать кони» (друк: «иржать коні», IV, 65). Так само без призвуків друковано: «затикає уха» (IV, 73; в першому: «вуха») і «на осьмій неділі» (IV, 131), тимчасом як у Руданського — «на восьми неділи».

«В певних позиціях Руданський замість дзвінких звуків пише глухі; прим., у нього всюди «звнтьки»; а друковано «звдъки» IV, 6.

«Не *дч* і не *чч*, а одно *ч* бачимо в першому у Руданського в слові «вичинивъ», друк. «відчинив» (IV, 10; IV, 93). Часом без подвоєння написано «луче» (друк. «лучче» IV, 63), але автор пише також «лучче» і «лучшого» (IV, 110). Навпаки дієслово *ити* скрізь в оригіналі не «иты», а «итты». [Мабуць, під впливом російської ортографії. М. Л.].

«Р у Руданського найчастіш буває твердо: «зарабіють, говорать[-ть?], довирає, розмирає, вистрамы, Їгора» (друк. IV, 33: «зарябіють, говорять, довіряє, розміряє, вістрями, Ігоря»), «морями, розшырає, бразнувъ, гарацій, отрасали» (друк. IV, 88: «морями, розширяє, брязнув IV, 90, гарячий IV, 98, отрясали»); «коло мора» (друк. «коло моря» IV, 174); «задобрає» (друк. IV, 138 «задобряє»); «потрасъ головою, запражу, кураться» (друк. IV, 184: «потряс головою, запражу, куряться»). Слово «цар» відмінює Руданський «цара», «цару»,—але що відтає скрізь: «Петра-царя, ясний царю, царямъ, царю» і т. и.—то ми й тут виправили для одностайності на «царя, царю» (IV, 153; IV, 159). Вас. Лук.». [Але навпаки Вас. Лукич скрізь друкує твердо: «князь Рурик», зазначивши лиш у нотатці, що в першому скрізь «Рюрик» IV, 32].

«В «Ігорі Сіверській» скрізь Руданський пише: «повкъ» (друк. «полк» IV, 37 і д.), але в поемі «Мазепа» стоїть і в рукописі «въ полкомъ», а не як в «Ігорі» скрізь «повкъ».

«IV, 34. Друковано: «від впливу своєї мови», а в першому всюди: «видъ уплыву».

«IV, 130. Звук *Г* віддав Руданський через *ж* в слові «нигды» (друк. «нігди»).

«IV, 159. Друк.: «цар доктора посилає», а в першому — «дохтора».

«IV, 126. Замість *мн* в першому читаєм *вн* в слові «Ровны» (друк.: «Ромни»). — Замість друкованого «мутній струї» (IV, 100) в першому у Руданського «мутін» [М. Л.: помилка письма?].

«IV, 101. Друк. «дятели». В першому: «ятели» (чит. «ятелі»).

«IV, 4. В першому: «дзерно»; друковано «зерно».

«IV, 189. Друк.: «ані з місця», а в рукописі: «зъ мистя», хоч перед тим читаємо «зъ мисця».

Ще деякі уваги Вас. Лукича про подільську Руданського фонетику ми зазначимо нижче, систематизуючи його редакторські примітки про поетову морфологію:

«IV, 62. В первописі скрізь прикметник «руський» пише автор великою буквою: «Руській», так само напр. «Рымський», натомість «Русин» — малою: «русынъ». — Друк. «руський, Русин». Вас. Лук.

«IV, 175. Курляндію зве Руданський Курівщина, і так друковано; — а IV, 187 прикметник бачимо у нього «куранський», але що зараз нисше написав автор «курлянський», проте ми виправили те «куранський» на «курлянський». — Вас. Лук.

«IV, 81. Друк.: «в Галичині». Автор пише: «въ Галиціи».

«IV, 37. Друк.: «Дніпро». В первописі: «Днипръ».

«IV, 113. Друк.: «бунтують Запороже». В первописі скрізь: «Запорожа».

«IV, 249. «і тішаться гарбю» = доби[ч]цю. Вас. Лук. [Очевидлячи у Руданського було написано «гарбю», і цієї форми орудного відмінку Вас. Лукич не переправив, напр., на «гарбцю». А от в IV, 246 — він, порушуючи віршовий метр, надрукував: «злостию» зам. «злостью», або «злостю», як напевне стояло в оригіналі. Друк.: «ті-ж як діловчули, злостию всі понялись»].

Печінку зве Руданський «печінь»: «в саму печінь», IV, 250. Genit. «печені», plur. «печені» (IV, 248). Мабуть тому, що ця форма галичанам чужа, Вас. Лук. пояснив її: «печені — те, що печінки» (IV, 248). Не знати, чи од «волосінь» був у Руданського genit. «волосіні» (так прим. вимовляють на Волині), чи «волосіні» (так у словнику Б. Грінченка). А як орудний відмінок? В прозаїчній нотатці Руданського Вас. Лукич друкує: «знамя з почепляною на него кінською волосіню» IV, 69. Але коли він навіть у віршах, псуючи метр, зважився виправити авторове «злостю» на «злостию», то нема певности, що й у цій прозаїчній Руданського нотатці він заховав правдиву авторову орфографію. Могло бути у Руданського і «волосінью» і «волосіню», хоч могло бути справді і «волосінцю». М. Л.

«IV, 153. Друк.: «з Маркевичом»; в первописі: «зъ Маркевичемъ» — але відтак скрізь: «зъ Мылорадычомъ, зъ Маркевичомъ, зъ Савычомъ» і т. п. Для однастайности поклали ми тут «з Маркевичомъ». — Вас. Лук.

«IV, 65. Друк.: «Куряни, Половчани» і «люди». В первописі скрізь: «Куряне, Половчане, люде». Вас. Лук.

«IV, 70. Руданський пише: «штыре сонци» (чит. «сонці»). Редактор виправив на «штри сонця» [не догадавшись мабуть, що «сонці» є форма dualis, а не pluralis. М. Л.].

IV, 208. Здрібнілу форму од «Гордій» Вас. Лукич надрукував: «Ой Гордієнку», ще й нотатку додав: «в рукописі: Гордієнку». [Ніде на Вкраїні здрібніла форма від «Гордій» інакше й не чується, як «Гордієнко». М. Л.].

«IV, 78. Друк.: «гостинці брати». В першому: «гостини брати» [Здається, в рукописі трапилася скорописна помилка. Навряд, щоб Руданський або хто на Поділлі замість «гостинець» говорив «гостинь», або «гостиня». М. Л.].

«IV, 209. Друковано:

Та вдаруся об пороги:
«Пропадайте сірі воли,
Сірі ноли та крутороги».

«Так і в рукописі: «крутороги», відповідно до рими «роги». В другій редакції «Чумака» (глянь на ст. 239) ми вже маємо «круторогі». Вас. Лук.

«IV, 1. Друк.: «на лаві дубовій». В оригіналі написано: «на лави дубови» (чит. «дубові»). Автор пише зрештою всюди: «у вси [чит. «всі»] свихосты», «в мои [= моїй] срібніи сывыни».—IV, 16 друк.: «в врамній сорочці», в оригіналі: «въ крамни».—IV, 69. В першому: «звырыни хыжи», друк. «звірині хижій».—IV, 12. В оригіналі: «въ ни [чит. «в ні»] сылы нема, заспивае о ни», друк.: «в ній сили нема, заспіває по ній».—IV, 38. Руданський пише всюди: «выдыть въ ни [чит. «в ні»], при поспільни [= -і] самокорысты, на руськи [чит. «руські»] мови, по давни [и = і] прычины, въ сами [и = і] людськи мови [= в самій людській мові], въ одни великодни писни [чит. «в одні великодні»],—друк. «в ній, при поспільній, великодній» і т. д.

«У Руданського буває в першому: «въ нїи (= «в ній»), «сїи спиви» (= «сій співі»). Ми скрізь в прозі виправили на: «в ній» (IV, 45), «в сій» (IV, 38). Вас. Лук.» [На жаль, і в віршах Вас. Лукич, безжалісно розбиваючи метр, так само виправляв двоскладове Руданського *їи* на *ій*. От в IV, 246 він надрукував:

В червоній хвилі тонув, кричав: пробіг!

а віршовий метр вимагає, щоб цей вірш читавсь:

В червоній хвилі тонув, кричав: пробіг!

і так воно безперечно було написано в оригіналі—М. Л.].

«IV, 3: «не ложив я свої шиї на ваги». Тут *genit.* «свої» (замість «своїї») залишено без зміни, але в прозаїчних текстах замість «із свої пісні» друковано: «із своєї пісні» (пор. IV, 1).

«IV, 247. Друк.: «у них»; так в рукописі, хоч висше було: «про їх» (зам. «про них»).—Вас. Лук.

«IV, 32. Руданський пише: «который», але рівночасно також: «декотри» Вас. Лук.

«IV, 136. Енклітичний заіменник *-сь*, що визначає собою неозначеність (пор. «хтось, якісь, колись»), Руданський часом пише: «-ся»; прим. «колися» замість «колись» (рима до «повлялися»):

«Де права ті, де вольности,
Що за них колися
Царі Фтодір і Олекса
Вічно поклялися?

«IV, 178. Друковано: «чотири», а в першому: «чотире». Genit. од цього числівника написано один раз у Руданського «чотирех» у зложеному прикметникові: «чотирехгоршковий», що в друку виправлено на чотирогоршковий (IV. 252). [М. Л.: Безперечно, що ортографію «чотирех» узяв Руданський безпосередньо з російського письма].

«IV, 178. Друк.: «двохсот». В першому: «двухсотъ» [М. Л.: Це теж безперечно взято живцем з російського правопису, тим більше що звук *о* тут не наголошений та й мало одрізняється в подільській вимові од ненаголошеного *у*].

«IV, 130. В першому: «на шости недили»; надрук.: «на шестій неділі». В першому: «на восьми недили», надрук.: «на осмій неділі» ¹⁾.

«IV, 231: «а в Криму, в Криму татарина тьму, — так і в першому стоїть: «тьму». Але чи се часом не похибка — замість «тьма»? Вас. Лук. [Безперечно не похибка. Форма «тьму» (*indeclinabile*) давно обернулася по українськи із іменника в прислівник (*adverbium*). Допоміг цьому, мабуть, вираз «тьму-тьмушу», що легко міг вплинути і на *nominativ* «тьма-тьмуша», обертаючи його асиміляційно в «тьму-тьмуша». А в тім, бачимо ми в Руданського і «тьма-тьмуша» II, 103. М. Л.].

«IV, 93. Друк.: «сочив», а в першому: «кочив» — Вас. Лук. [Пор. звичайніше «кучити» зам. «сучити», тобто занудьгувати. М. Л.].

«IV, 37. Друковано: «чогось спільного», а в першому: «всьпільного».

«IV, 204. В рукописах «Чумака» I-ої і II-ої редакції [1862, 1871], пише Руданський скрізь «од» (зам. «від»): «одцураєгся», «одвертаючись», «одчепися», «на одході», «одходить» і т. д. Ми зважилися всюди виправити на «від»: «відцурається» і т. д., — а то для одностайности. Зрештою так, як ми виправили, писав Руданський консеквентно в цілім тім зшитку «Співомовок» [1859-1860], з котрого ми подали докладно скопійовані тексти в сім IV-ім томі від ст. 1-200.—IV, 242. В рукописі: «Війна жаб з мишами» [1870] Руданський уживає скрізь «од». Для одностайности з попереднім, дозволили ми собі покласти всюди «від». — Вас. Лук.» [Як бачимо, подільнин Руданський, поживши в Ялті в товаристві наддніпрянців, одкинувсь од свого рідного подільського «від», як од вузького локалізма. М. Л.].

Поодиноких слів Руданського, важчих з лексичного погляду, Вас. Лукич, можна сказати, і не поясняв: видко, що для нього-галичанина подільська Руданського мова не потребувала жадних пояснень. Пояснив він от-що:

«IV, 249. Г а р б (ж. р.; instrum. «гарб'ю») = добич, добич[ч]ю.

[¹⁾ Там само IV, 130 читаємо: «третюю неділю». — М. Л.].

«IV, 244. Казати. «І в бою я тилу не казав ніколи» — очевидно: «не показував».

«IV, 248. Печені — те, що «печінки».

Своєю приміткою на IV, 21 збив Вас. Лукич фальшиве толкування Олени Пчілки, не називаючи однак її прізвища. Олена Пчілка у своєму київському виданні «Співомовокъ» 1880 р. у приказці «Циган на сповіді» подала була ось яку строфу, що її перша половина — то мали-б бути циганові слова:

«Добре, добре, нехай такъ!
Побуды, господне».
Піпъ до шапки, — але ба!
І місце холодне ..

До слів: «побуди, господне» додала Олена Пчілка нотатку: «себ-то: павчы, добродію». Вас. Лукич Пчілчине неможливе поясіння виправив *tacita manu*, видрукуювши строфу IV, 21 так:

«Добре, добре, нехай так»... —
По «Буди Господне»
Піп до шапки,—але ба!
І місце холодне...

І тільки у виносі Вас. Лукич зазначив: «В первописі: «по буди господне».

Кінчаючи перегляд львівського IV тома «Творів Степана Руданського» (1897), що зредагував Вас. Лукич, не можу не зазначити, що чимало виправок у тексті Руданського на галицький, мовляв, ніби-літературний лад він робив часто, ніде цього й не застерігаючи в нотатках. Це з особливою яскравістю висвічує в тексті «Омирової війни жаб з мишами». Тут, абсолютно не рахуючися з метром, переробляв редактор поетове *-сь* на *-ся*, поетове *й* на *і*, поетове «істеревити» на «істребити», поетове «тута» на «тут», і т. и., і т. и. Для прикладу наведім IV, 242:

Вирвавшись від кіпки, миша (зам. «миш») біжить до ставу,
Щоб води напiti *ся* (зам. «напитись»). Чинить *ся* розмова
Між жабою і *сю* (зам. «й *сю*»), хто і як живе чим...
І всі миші, батьком мишачим підбиті,
Беруть рештувати *ся* (зам. «риштуватись») на війну з жабами...
Також починають готувати *ся* (зам. «готуватись») к бою.
Верх заводять миші, і як вони пруть *ся*
Жаб істребити (зам. «істеревити») ¹⁾, Дій спочатку громом... і т. д.

Або IV, 245:

Каяття страшне (зам. «страшнее») завив ²⁾, рвав волосся.

¹⁾ Пор. IV, 248: «радиться, як вражих миший стеребити». — М. Л.

²⁾ Певне в рукопису було «завів». — М. Л.

Або IV, 246:

В червоній (зам. «в червоній») хвилі тонув, кричав: пробіг...
Тіж, як діло вчули, злостию (зам. «злостію») всі понялись.

Або IV, 247:

Його тіло синіло (зам. «синє») мертве, ще й не близько,
Синіло (зам. «синє») воно вийшло аж посеред ставу...
Трошколіб за сина мстивий і промовив:
Хоч один я, милі, много тут (зам. «тута») маю...

Або знов IV, 248:

По жабячі плавають задумавши (зам. «здумавши»), а хирні
Тепер виноватять мене...

Те саме IV, 249:

Трудилась (зам. «трудилася») дочка,—тож сором безсмертним.
Но й жабам дать помочи (зам. «помоч», «поміч») не піду нізашчо.

Або от, IV, 252:

Ліг у рів, щоб тільки погибелі збути ся (зам. «збутись»);
За тее (зам. «те») між мишами був молодець бірний,
Він надо (зам. «над») ставом гордий виступив особо.

Нарешті IV, 253:

Не мал' мені страшно Хапуна: встав (зам. «установ») він...

Може бути, що тут, окрім звичайної тодішньої галицької звички виправляти українські тексти по-своєму, ніби по літературному, деяка вина спадає попросту на несвідомий редакторський недогляд. Тільки-ж і це стверджувало-б мій висновок, що редагування львівського IV тома «Творів Степана Руданського» відбувалося на-швидку-руч.

Той детальний і систематичний перегляд усіх чотирьох томів львівського видання творів Степана Руданського 1895—1897, що ми тут подали, незаперечно показує, яким далеким являється тее видання од так званого академічного типу класиків. Два наддніпрянці М. Комар та А. Кримський з одного боку, та галичанин Вас. Лукич з другого — не були прийшли на-перед до якоїсь єдиної, одностайної думки про те, як їм треба редагувати текст Руданського, і йшли кожен інакшим шляхом. А до всього того, над наддніпрянцями (та мабуть і над третім редактором, галичанином Вас. Лукичем) тяжіла деспотична галицька клерикально-літературна цензура й самоволя, що проти неї боротися можна було хіба якими хитрощами. І це А. Кримський робив, приміром потайі галичан переробляючи фривольний Руданського стиль на пристойніший, можливий для галицького друку.

Головний господар видання Вас. Лукич мав дуже високу думку про оце editio princeps Руданського. Він (див. у нас ст. 224), критикуючи

хрестоматію Ол. Барвінського 1896, не вагавсь—із щирою вірою в справедливість своїх слів—писати, що Барвінському можна простити певну недостатність його вибірок з Руданського, «бо аж тепер виходить в чотирьох томах повне критичне видання його творів». Та й не тільки Вас. Лущик,—Ів. Франко був теж дуже високої думки про те львівське видання Руданського. Даючи 1901 р. в «Літер.-Наук. Вістникові» характеристику А. Кримському як письменникові, Ів. Франко між иншим написав і от-що: «Йому завдячує також наша література гарне, перше і—можна сказати—дефінітивне видання прегарних перлин нашої поезії—творів Степана Руданського, які йому в значній частині пощастило у-перве видобути з рукописів»¹⁾.

З тих даних, які ми так докладно понаводили, виходить ясно, що ніяк не можна говорити про «дефінітивність» львівського видання. Це вже, хіба, в Українській Академії Наук можна буде опублікувати правдиве академічне видання писаннів великого поета-одолянина, з повною критичністю і без усяких оглядів на всесильну галицьку клерикальну цензуру 1890-х рр.

Всіх громадян, котрі мають у себе будь-які автографи Руданського, листи його, дрібні записочки, документи, фотографії його самого, або його родичів, листи чи спомини тих людей, що поета знали—Українська Академія Наук прохає надсилати до неї всі такі матеріали, для негайного опублікування в академічних виданнях. Надсилати—на таку адресу: «Київ, вул. Короленка (б. Володимирська), ч. 54, Українська Академія Наук, Неодмінному Секретареві ас. Аг. Е. Кримському».

¹⁾ Див. «Літ.-Наук. Вістник» 1901, вересень, відд. II, ст. 118.